

KŘESŤANSTVÍ - ZÁKLAD ČESKÉ STÁTNOSTI

**KŘESŤANSTVÍ NA ÚZEMÍ ČECH
V KONTEXTU
CENTRÁLNÍHO STŘEDOVÝCHODU EVROPY
V HISTORICKÉM OBDOBÍ**

&

SLOVANSKÝ LITURGICKÝ JAZYK
CYRILOMETODĚJSKÁ STAROSLOVĚNŠTINA JAKO LITURGICKÝ JAZYK
PROKOPSKÁ SLOVANSKÁ LITURGIE NA SÁZAVĚ

vybrané statě z děl předních odborníků
s aktualizujícími obrázky, fotografiemi, doplňky a poznámkami z jiných zdrojů

Lanškroun 2004

ÚVOD

Existuje mnoho poznatků, které jsme pochytili ve škole, jiné v různých knihách a odborných časopisech, mnoho se dá nalézt i na internetu. S trochou nadsázky je možné říci, že nás obklopuje fluidum různých informací v útržkovité formě. Jde vlastně jen o jedno: natáhnout ruku a z tohoto fluida vybrat a utřídit ty informace, které se vztahují k určitému tématu, a o to jsem se chtěl v této publikaci pokusit. Sama není tvůrčí a objevná, a fakta jsou jen posbíraná do kompilátu, ale chce podat ucelenou informaci, a k tomu si vypomohla mnoha zdroji, přičemž některé použila jako nosné a jiné jako pomocné, doplňující. Ty nosné jsou vyznačeny použitím černé barvy písma, ty pomocné a doplňující různými jinými barvami, tuto červenohnědou jsem vyhradil pro autorské průvodní slovo.

Když jsem viděl mnohé cenné knihy prodávat v antikvariátech za cenu sběrového papíru, naházené spolu s brakem v bednách a jak je kupují zelináři na kornouty pro balení svých produktů, začal jsem chápat, že není náhodou, že např. Evropská unie neschválila ve své ústavě úvod, ve kterém se profiluje jako společenství národů vybudované na křesťanských kořenech, ale že přijala formulaci o humanismu a osvícenství jako o svých základních principech, což už jen při letmém pohledu do minulých dvou tisíc let historie Evropy i povrchní čtenář různých vlastivěd shledá jako nepravdivé. Také jsem začal poznávat velikost a hloubku devastace společenského poznání minulou ateistickou érou, která podstatně vzala, ale nenahradila ničím hodnotově novým, i érou nového konzumismu, sytícího se primitivní povrchní reklamou a lacinými erotickými představami. Kde se ale bere tak sekularizovaný, primitivně materialistický a hedonisticky homostředný a až záměrně vulgárně neznalý přístup k základům lidské společnosti nové éry i na Západě a co je jeho příčinou, mi jasné není. Jen sleduji, jak svět duchovních hodnot pomalu mizí a nahrazuje ho absolutní zpovrchnění, jak mizí cit pro smysl bytí civilizace a jak jej nahrazuje pocit vykořeněného, neosobního světoobčanství. - Možná však ani nejde o neznalost kořenů Evropy a kořenů bytí člověka jako takového, ale že jde o jejich vědomé odmítání a popírání. V tom případě jsou fakta zbytečná.

Proto jsem chtěl pro ty, kteří cítí alespoň nostalgii po minulém, ale hlavně pro ty, kteří nechtějí být bezprizornými uprostřed odcizeného světa, zprostředkovat možnost setkání se svými kořeny. Sbíral jsem útržky starých knih v antikvariátech, bral jsem knihy zelinářům, balícím do nich své sazenice salátu a kedluben, skládačku jsem doplnil novinkami z internetu i částmi vědeckých prací.

Mým cílem bylo ukázat na kořeny češství, které tkví v křesťanství a potažmo v katolictví, a to populární, ne ale hloupou formou. Také jsem nechtěl suplovat archeologii, církevní i sekulární historii, srovnávací literaturu a lingvistiku, heraldiku, slavistiku ani jiné specializované vědní disciplíny, jejichž plody - cenné vědecké práce - zůstávají běžnému občanovi skryty za dveřmi a trezory archivů, knihoven a muzeí.

Kniha prochází posledních dvacet století osídlení dnešního našeho území. Je to období časově identické s obdobím šíření křesťanství. Můžeme sledovat Markomany a Kvády v jejich styku s křesťanstvím díky Římanům a totéž od prvních dob příchodu u Slovanů. Ohromí nás, jak i pro dnešního člověka obrovské vzdálenosti mezi Východem a Západem a jednotlivými státy, městy a biskupstvími byly hravě překonávány bez jakékoli dopravní techniky, pouze pěšky nebo koňmo. Dnes bychom to nezvládli. Také můžeme procítovat závrat' při duchovním pohledu na postupný růst významu křesťanství nejen jako základní životní orientace jednotlivců, ale jako státotvorného prvku u počátků bytí všech evropských států. Zhlédneme zoufalý pád zapadní římské říše do totální neexistence, nabubřelost Byzance i její pád po arabských nájezdech. Postupně se náš pohled zaostří na naše území již bez evropského kontextu a na jeho hlavní křesťanská světla, později prohlášená za světce. Konečně navštívíme i vrcholný středověk a odbočíme malým medailonkem k dnes nexistujícímu litomyšlskému biskupství. Od raného středověku bude naší hlavní stopou, za níž půjdeme, staroslověnská liturgická řeč a její státotvorná funkce. Budeme zkoumat její osudy až do současnosti. - Toto téma zpracovali již mnozí přede mnou, odborně fundovaní, ale jejich knihy již z pultů knihkupectví zmizely. Chtěl bych, aby tato mezera byla zaplněna alespoň touto skládačkou.

Čtenáři přejí, aby pozornou četbou našel kořeny své lidské i české identity a aby pochopil, že křesťanství, které bylo u kořenů civilizovaného světa, neodumřelo, ale prostupuje jím stále v lidech vnitřně hlubokých, takových těch lidských drahokamech. Odtahují se od něj jako voda od oleje ti, kteří jsou duchovně mdlí, nejistí a povrchní, takové rozplizlé lidské stíny. S institucionizovaným křesťanstvím se setká i v hierarchii, milované i kritizované. Důležité ale podle mého názoru je vědět, co je to v životě důležité, jakou to má hodnotu, podstatu, kořeny, základy - to, nad čímž současník pohrdavě mává rukou, ale v duchu to žíznivě hledá, aby směl někam patřit. K tomu chce tato kniha pomoci. Kéž se jí to podaří aspoň u jediného čtenáře.

Ing. Rudolf Minář

Laňškroun 23.9.2004,
na svátek sv. Padre Pia z Pietrelciny

O b s a h

I. POLITICKÝ VÝVOJ STŘEDOEVRÓPSKÉHO ÚZEMÍ A JEHO CHRISTIANIZACE PŘED PŘÍCHODEM BYZANTSKÉ MISIE	5
Prof. ThDr. Anton Bagin: Apoštolé Slovanů. Cyril a Metoděj a Velká Morava. Církevně schváleno. Praha 1982, s. 17-46	
První styky obyvatelstva na našem území s křesťanstvím (nejstarší historické dějiny českého, moravského a slovenského území)	6
Pronikání křesťanství na naše území (neúspěšná expanze Římské říše – markomanská královna Frigetil žádá věrozvěsty)	10
Počátky křesťanství u Slovanů na Dunaji (Avarská říše – biskupství ve Srěmu – Sámova říše – misie sv. Amada)	12
Franské misie u podunajských Slovanů (sv. Virgil a pokřesťanštění Slovinců – Mojmir I. a Pribina – Velká Morava)	17
Křesťanství Slovanů po ustavení středoevropského národnostního prostoru (Mojmir I. a Pribina – Velká Morava)	19
II. BYZANTSKÁ MISIE KONSTANTINA FILOZOFA A METODĚJE	22
Prof. ThDr. Anton Bagin: Apoštolé Slovanů. Cyril a Metoděj a Velká Morava. Církevně schváleno. Praha 1982, s. 47-98	
Velkomoravský kníže Rostislav (Velká Morava – byzantská misie Konstantina Filozofa a Metoděje – Rostislav a Svatopluk)	23
Svatý Konstantin-Cyryl (filozof, profesor, misionář a mnich – sestavení prvního slovanského písma (hlaholice) a kodifikace prvního všeslovanského jazyka – staroslověnštiny – schválení slovanské liturgie a bohoslužebných knih papežem Hadriánem II.)	29
Velkomoravský arcibiskup svatý Metoděj (politik, místodržící, misionář – kněz, biskup, arcibiskup a papežský legát – budování církevní správy na Velké Moravě a v Panonii – boje s bavorskými biskupy – zákaz a tolerance používání staroslověnštiny v liturgii – podpora z Byzance – nástupce sv. Gorazd)	39
Slovanská liturgie (bohoslužebný jazyk, Sinajské zlomky, Kyjevské listy – do staroslověnštiny přeložena liturgie řecká i latinská – význam pro národnostní sebevědomění a zařazení Slovanstva mezi kulturní národy)	46
První slovanská vysoká škola	50
Velkomoravská literární škola	53
III. VÝVOJ EVROPSKÉHO CENTRÁLNÍHO STŘEDOVÝCHODU PO SKONČENÍ BYZANTSKÉ MISIE	56
Prof. ThDr. Anton Bagin: Apoštolé Slovanů. Cyril a Metoděj a Velká Morava. Církevně schváleno. Praha 1982, s. 99-133	
Velkomoravský panovník Svatopluk (Svatopluk – Wiching – smrt sv. Metoděje – rozhodnutí papeže Štěpána V. – pronásledování a vyhnání Metodějových učedníků z území Velké Moravy – Svatopluk je i českým panovníkem)	57
Zánik Velkomoravské říše (rozpad říše – Svatoplukův nástupce Mojmir II. – zánik Velké Moravy a nástupnictví Uherského a Českého státu)	65
Umění Velké Moravy	70
Přehledové tabulky	76
Výběrová literatura k části I.-III.	77
IV. SLOVANSKÁ LITURGIE FORMUJE VZNIKAJÍCÍ NÁSTUPNICKÉ STÁTY – KŘESŤANSTVÍ V ČECHÁCH OD BOŘIVOJOVA KŘTU DO ZALOŽENÍ PRAŽSKÉHO BISKUPSTVÍ	78
Prof. ThDr. Jaroslav Kadlec: Přehled českých církevních dějin 1/2. Roma-Praha 1991, s. 35-58	
Počátky křesťanství v Čechách a jeho slovanský ráz (počátky Českého státu – Bořivojův křest – pohanská reakce – Spytihněv I.)	79
Svatá Ludmila (kníže Vratislav – kněžna Ludmila jako vychovatelka – konflikt s Drahomírou a umučení sv. Ludmily – úcta svaté Ludmily)	81
Svatý Václav (Václavova říšská politika – vláda a „Václavovi volí“ – mučednická smrt – svatováclavská úcta)	83

V. OD ZŘÍZENÍ PRAŽSKÉHO BISKUPSTVÍ DO ZÁKAZU SLOVANSKÉ LITURGIE	92
Prof. ThDr. Jaroslav Kadlec: Přehled českých církevních dějin 1/2. Roma-Praha 1991, s. 59-110	
Založení pražského biskupství	93
(podmínky zřízení pražského biskupství – sv. Wolfgang – první pražský biskup Dětmár □ existence moravského biskupství v kontinuitě velkomoravské církevní správy)	
Svatý Vojtěch	95
(Přemyslovci a Slavníkovci – Vojtěch biskupem – opuštění pražského biskupství a pobyt na římském Aventinu – návrat a kláštery v Plzni-Doubravce a Praze-Břevnově – nový odchod do Říma – vyvraždění Slavníkovců na Libici Přemyslovci – návrat do vlasti nežádoucí – smrt na misiích u Prusů – slavný hrob v Hnězdně – svatovojtěžská úcta do současnosti)	
Vojtěchovi nástupci do sklonku 11. století	101
(Dětmár – sv. Vojtěch) – Kristián-Strachkvas – Thiddag – Ekkehard – Hizzo – Šebíř (Severus) – Jaromír (Gebhart) – Kosmas – Heřman z Utrechtu □ přenesení ostatků sv. Vojtěcha (+ sv. Radima a „pěti bratří“) z Hnězda do Prahy – založení kostela sv. Václava ve Staré Boleslavi – založení prvního moravského kláštera v Rajhradě – založení kolegiálních kapitul ve Staré Boleslavi, v Litoměřicích, na Vyšehradě a v Sadské – založení klášterů v Kladrubech, Vilémově a Postoloprtech □ vystavění svatovítské katedrály – obnovení moravského biskupství v Olomouci roku 1063 a jeho biskupové Jan a Werzel)	
Církevní zřízení	106
(vlastnické kostely – postavení biskupů, investitura – katedrální a kolegiální kapituly – farnosti – hradské, farní a soukromé kostely – klášter na Hradčanech, v Břevnově, na Ostrově a na Sázavě, v Třebíči, Kladrubech a Postoloprtech)	
Svatý Prokop a jeho slovanský klášter na Sázavě	110
Definitivní zákaz slovanské liturgie jako plod rozkolu Církve	
(kontinuita slovanské bohoslužby v Čechách od doby sv. Václava a život slovanských mnichů do zákazu slovanské liturgie papežem Řehořem VII. – svatý Prokop – dílo slovanských mnichů – svatoprokopská úcta – přenesení ostatků svatého Prokopa ze Sázavy na Pražský Hrad)	
České náboženské a kulturní poměry ke konci 11. století	116
(společenská struktura – poměry nábožensko-mravní – školství – umění) Výběrová literatura k části I.-V.	119
Příloha: Dřevěné kostely v českých zemích ve středověku	122
Daniel Novák, seminární práce, Brno 2001	
VI. OD ZÁKAZU SLOVANSKÉ LITURGIE: STAROSLOVĚNSKÁ LITURGIE NOSITELKOU SLOVANSKÉ IDENTITY A ČEŠTVÍ VE STŘEDOVĚKU. JEJÍ OSUDY NA NAŠEM TERITORIU DO SOUČASNOSTI. NÁRODNÍ JAZYKY V SOUČASNÉ LITURGII	136
Mozaika různých zpráv z literatury a internetu o historii a současném stavu	
Doba Karla IV., císaře římského a krále českého	137
Karel IV. – pražské arcibiskupství a biskupství olomoucké a litomyšlské – Karlovy stavby – univerzita – důraz na češtinu – boží soudy – činnost arcibiskupa Arnošta z Pardubic, biskupů Jana Očka z Vlašimi, Jana ze Středy a Alberta ze Šternberka Tabulka: Vznik biskupství v Čechách a na Moravě	147
Biskupství Litomyšl	148
historie města – historie vzniku litomyšlského biskupství – litomyšlští biskupové – proboštský (kapitulní) kostel Povýšení svatého Kříže – obnovení biskupství	
Staroslověnština a její osudy až do současnosti	168
Řeckokatolická církev nositelkou staroslověnského dědictví?	
Národní jazyky liturgickými jazyky dle II. Vaticanu	184
VII. STAROSLOVĚNŠTINA A DNEŠNÍ KULT „SVATÝCH ČESKÉHO NEBE“	186
Mozaika různých zpráv z literatury a internetu o historii i současném stavu na jednotlivých místech kultu světců – českých a moravských národních patronů a evropských spolupatronů	
Cyrlometodějský kult	187
cyrlometodějská tradice – svatoklimentský kult – Hora svatého Klimenta u Osvětiman	
Svatováclavský kult	194
a kult sv. Ludmily – katedrála sv. Víta, Václava a Vojtěcha – Stará Boleslav	
Svatovojtěžský kult	197
a svatoradimský kult – Libice nad Cidlinou	
Svatoprokopský kult	198
klášter Sázava – svatoprokopská tradice – kult sv. Vintíře (Günthera) – Dobrá Voda u Hartmanic na Šumavě	

I.
POLITICKÝ VÝVOJ STŘEDOEVRÓPSKÉHO ÚZEMÍ
A JEHO CHRISTIANIZACE
PŘED PŘÍCHODEM BYZANTSKÉ MISIE

PRVNÍ STYKY OBYVATELSTVA NA NAŠEM ÚZEMÍ S KŘESŤANSTVÍM

NEJSTARŠÍ HISTORICKÉ DĚJINY ČESKÉHO, MORAVSKÉHO A SLOVENSKÉHO ÚZEMÍ

Území naší vlasti bylo odnepaměti osídlené; naši slovanští předkové zde mají svá sídla přibližně půldruhého tisíciletí, proto mají i plné právo na toto území. Tak dlouho zde nežil žádný pravěký nebo z historie známý lid. V letech 700-400 před Kristem, tedy v starší době železné (halštatská kultura) žil na našem území první známý kmen – Skytové. Byl to lid íránského původu. Skytské družiny se dostávaly z černomořských oblastí až na jižní Slovensko.

Ve 4.-1. století před Kristem, v mladší době železné (laténská kultura), obývaly území naší vlasti keltské kmeny (Bójové, Jazygové, Eraviskové, Anarti a další), lid galského původu. Z východu se tlačili na naše území i bojovní Dákové. Moc Keltů a Dáků zlomily germánské kmeny Markomanů a Kvádů. Pod vedením Marobuda utvořili Markomani a Kvádové volně organizovaný kmenový svaz, uváděný v antických pramenech jako Marobudovo království. Centrum tohoto útvaru lze předpokládat na základě archeologických nálezů na území dnešních Čech.

V 6. roce po Kristu se s naším územím dostali do přímého styku Římané. Podle zprávy římského historika Velleia Paterkula podnikli Římané proti Marobudovi mohutný kombinovaný útok. Jedna část římských legií postupovala z Porýní na východ. Druhá část pod vedením Tiberia, syna císaře Augusta a jeho pozdějšího nástupce (14-37), vyrazila z Karnunta (dnešní Petronel v Rakousku) a táhla na sever, aby zaskočila Marobudova vojska. Povstání v Panonii a v Dalmácii nedovolila Římanům rozvinout plánovanou vojenskou akci proti Markomanům a Kvádům. Až po otlacení povstání využili Římané rozporů mezi germánskými kmeny a Drusus, syn císaře Tiberia, jim dosadil kvádského Vannia (kolem roku 21 po Kristu). Převážná část Vanniova království se rozkládala na území jihozápadního Slovenska a byla osídlena kvádským obyvatelstvem. Klientský stát Vannia byl významnou oporou vojenské i hospodářské expanze Říma v severním Zadunají, byl mostem mezi římským impériem a barbarským světem.

Přímé styky před slovanského obyvatelstva na našem území s křesťanstvím sahají do doby, kdy se naši slovanští předkové ještě zdržovali ve své zakarpatské pravlasti. V letech 172-174 po Kr. římský císař Marcus Aurelius (161-180) vedl osobně vojenskou výpravu proti germánským kmenům (Markomanům a Kvádům), které sídlily na území naší vlasti. Císař tábořil v Karnuntu a několikrát s římskými legiemi překročil Dunaj. Na území Slovenska vznikly zčásti jeho filozofické úvahy „Tà eis heautón“ (Hovory k sobě).

Zachovaly se pozoruhodné zprávy o zvláštní události, kterou současníci Marka Aurelia považovali za zázračnou. V létě roku 173 táhlo římské vojsko středním Slovenskem proti Kvádům. V úžasném letním horku se dostaly římské legie do pasti obklíčení a trápila je nevýslovná žízeň. Zdálo se, že vojsko toto vedro nevydrží. Najednou se začalo blýskat, hřmět a vydatný déšť zachránil římské legie od úplného vyčerpání.

Tuto událost zaznamenali mnozí současní i pozdější římsí spisovatelé. Pohanští autoři připisují zázračný déšť zásahu pohanských božstev, zvláště bohu Hermovi, vládci povětří. Oficiální propaganda vydávala déšť za dílo božského císaře. Starokřesťanští spisovatelé zase poukazují, že životodárný déšť vyprosili křesťanští vojáci XII. legie z kappadocké Militény, která měla příjmení „Fulminata“ (= bleskonosná). Křesťané byli zvláště v orientálních jednotkách římského vojska zastoupeni velmi četně.

„Otec církevních dějin“ Eusebius Cesarejský († r.339) píše o události zázračného deště: „Když císař Marcus Aurelius vedl výpravu proti Germánům a Sarmatům a jeho vojsko sužovala žízeň, císař prý nevěděl, co počít. Tehdy vojáci Militénské legie, která se vyznačovala a i teď se vyznačuje svou věrností, když se již šiky řadily proti nepříteli, poklekli na zem podle našeho (tj. křesťanského) zvyku a přednesli Bohu svoje modlitby. Nepřátelé při pohledu na tak nevídaný čin zůstali zaražení. Anály však naznačily ještě mnohem podivuhodnější věc. Rázem se začalo blýskat a hřmět, takže strach zahnal a rozprášil množství nepřátel. Hned potom přišel přehojný déšť a (zásluhou těch, kteří se modlili k Bohu) nečekaně zotavil vojsko již již hynoucí žízní“ (Desatero knih historie církevní od Eusebia V,5, český překlad Praha 1885).

Historik Paulus Orosius († kolem r. 450) o tom píše: „Když povstaly národy divokosti barbarské, množstvím nespočetné, to jest Markomani, Kvádové, Vandalové, Sarmati, Svěbové a skoro celá Germánie, přišlo vojsko až do končin kvádských a bylo nepřáteli obklíčeno. Pro nedostatek vody trpělo víc od žízně než od nepřátel. Tehdy někteří vojáci (z Militény) začali se najednou veřejně modlit s velkou silou víry a vzývali Kristovo jméno, načež se spustil tak vydatný déšť, že Římané štědře a neškodně občerstvil, ale barbari přestrasení neustálými blesky přinutil na útěk, zvláště když mnozí z nich zahynuli. Římané je bili do zad až do úplné záhuby a takto s nezkušeným a málo početným vojskem, ale s nejsilnější Kristovou pomocí vydobyli velmi slavné vítězství, které nemá obdobu v dějinách“ (Historiarum, liber VII,15; PL XXXI, col. 1097-97).

Vítězný sloup Marka Aurelia
s vyobrazeními výjevů z germánských válek

Dokladem této neobyčejné události je i vítězný sloup Marka Aurelia v Římě, který postavil syn Marka Aurelia císař Kommodus (180-192) na památku otcových vítězných výprav na území naší vlasti. Sloup byl vysoký 29,6 m a papež Sixtus V. (1585-1590) jej dal roku 1589 zrestaurovat a nad jeho hlavici umístit pozlacenou bronzovou sochu sv. apoštola Pavla. Vítězný sloup Marka Aurelia stál uprostřed náměstí Piazza Colonna.

Podle vzoru vítězného sloupu císaře Trajána byl i sloup Marka Aurelia ovinutý spirálovým pásem reliéfních výjevů. Na sloupu Marka Aurelia bylo 116 výjevů z válek, které vybojoval císař v letech 172-174 s germánskými kmeny. Jeden z výjevů přímo připomínal událost zázračného deště. Zobrazoval římské vojáky v plné výzbroji jakož i vojenské koně v okamžiku náhlého deště. Někteří vojáci zachy-

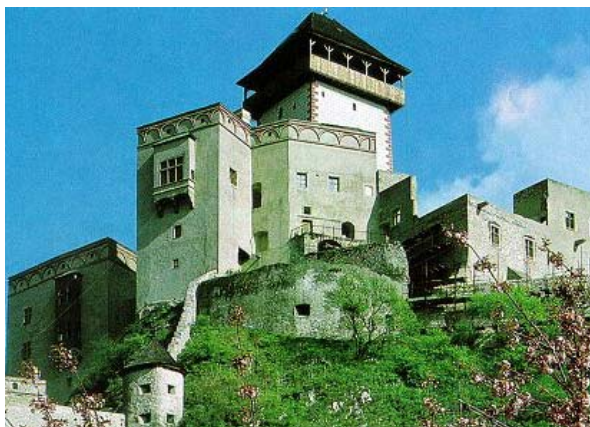
távají dešťovou vodu do prohlubní svých štítů. Koně dychtivě pijí. Nad masou vojska božstvo laskavě rozestírá své ruce i perutě, z nichž proudí přehojné vody životodárného deště.

Český historik Novotný píše o XII. legii a zázračné události: „O účastenství legie XII. v boji nelze pochybovat a tradice, spojující výsledek s jejím jménem, jistě jest bezmála současná. Podlehl jí do jisté míry umělec, zobrazující čelné události na sloupě Mark Aureliově, ano, zdá se, ani císař nezůstal jí nedotčen... Mark Aurel sám dal najevo, že přičítá výsledek vlivům nadpřirozeným.“

Marcus Aurelius na čas okupoval jihozápadní Slovensko. Okupační armáda, rozložená v posádkových táborech při významných cestách zvláště v povodí řek, kontrolovala toto území a zamezovala Kvádům volný pohyb. V roce 179-180 prezimovala pomocná legie Marka Aurelia se svým velitelem Markem Valeriem Maximianem v Trenčíně (Laugaricio), jak dosvědčuje římský nápis na trenčinské skále:

VICTORIAE
AVGVSTORVM
EXERCITVS QVI LAV
GARICIONE SEDIT MIL(ites)
L(egionis) II. DCCCLV
(Maximi)ANVS LEG(autus) LEG(ionis) II.

(Na počtu vítězství císařů vojsko, které tábořilo v Laugariciu, 855 vojáků II. legie. Maximianus, legát II. legie Pomocné, dal vyhotovit.)

Trenčinský gotický hrad, 80 metrů hluboká studna. Na skále u hotelu Tatra římský nápis z roku 179.

Římský nápis, který vytesal na trenčínskou hradní skálu vybraný oddíl II. legie Pomocné z Aquinka (Budína), jedinečně doplnil rozsáhlý římský nápis z alžírské Zany, který publikoval roku 1955 francouzský badatel Pflaum (*Deux carrières équestres de Lambèse et de Zana-Diana Veteranorum, Libyca, Archéolo-gie – Epigraphie III*, 1955, s.134-154). V zanském nápisu se obsírně hovoří o vojenské a úřednické kariéře Marka Valeria Maximiana úzce spjaté s válkami císaře Marka Aurelia, které vedl na našem území.

Císař Marcus Aurelius chtěl utvořit na našem území a v přilehlých oblastech dvě nové

římské provincie Markomanií a Sarmanii, ale povstání syrského místodržitele Avidia Cassia a roku 180 smrt císaře ve Vindoboně (dnešní Vídeň) nedovolila Římanům posunout římské „limes“ až k hradbě horského masívu Karpat. Kommodus, syn a nástupce Aurelia, upustil od pokusů o podrobení germánských kmenů na levém břehu středního Dunaje a uzavřel s nimi krátce po otcově smrti mír.

S příchodem římského vojska na území naší vlasti se otevřely výborné možnosti římskému a provinciálnímu importu. Příliv římských kupců na naše území neobyčejně vzrostl a s ním se nevyhnutelně zvýšil i oběh římských peněz. Římský obchod zasáhl nejen okupovanou zónu na středním Dunaji, ale postupně pronikal po všech tehdy známých cestách hluboko do vnitra barbarského území.

Prostřednictvím posádek a hlavně čilými obchodními styky se dostalo na území naší vlasti poměrně velké množství římských mincí. Jejich výskyt (nejen jednotlivé kusy, ale i hromadné nálezy) ukazuje, že římský obchod přecházel starými osvědčenými poříčními cestami i důležitými dálkovými komunikacemi. Byla to především „jantarová cesta“, která vycházela od Jadranu z Akvileje do Panonie, u Děvína využívala brod na Dunaji, přecházela dolním Pomoravím a potom šla přes území Polska, až nakonec vyústila u Baltského moře. Neobyčejně významná byla i „podunajská cesta“, která sledovala pravý břeh Dunaje a spojovala střední Evropu s Východem. Do vnitrozemí Slovenska se dostával římský obchod kratšími cestami, a to dolním a středním Povážím, Nitranskem, dolním Pohroním a Poľplím.

Křesťanství se velmi rychle šířilo již v prvních stoletích po celé rozsáhlé Římské říši protkané hustou sítí výborných komunikací. Pronikalo do všech vrstev jejího obyvatelstva. Na sklonku 2. století napsal významný církevní spisovatel a znamenitý apologeta Tertullianus († r.220): „Jsme jen včerejší a naplňujeme už celý svět a vaše všechno, města, ostrovy, pevnosti, úřady, shromáždění, tábory, ba i samotný palác, senát, fórum. Nechali jsme jen vaše chrámy.“

I na naše území se vztahují Tertullianova slova, která napsal roku 196 ve spise *Proti Židům*: „Na těchto všech místech kraluje Kristovo jméno ... Před ním jsou brány všech míst otevřené ... Římané ochrannými pevnostmi opevňují svoji říši, ale v těchto národech (Sarmati, Dákové, Germáni a Skytové) nemohou moc své říše rozšířit, Kristovo království však už uctívají i u jmenovaných národů ... Nepochybuji o tom, co tvrdíme, protože vidíme, že věci se tak mají.“ Markovi Aureliovi se nepodařilo rozšířit moc Římské říše na naše území, ale „vojáci legie z Militény přednesli (tu) Bohu své modlitby“.

Křesťanství se rychle šířilo v římském vojsku. Mezi římskými legionáři byl značný počet Germánů, a to i z území naší vlasti. V římském vojsku se jim jistě naskytly příležitosti seznámit se s křes-

ťanstvím. Na druhé straně zase v době markomanských válek upadli do zajetí na našem území římsí legionáři, kteří již byli křesťany. I mezi vojáky XII. legie z kappadocké Militény bylo mnoho křesťanů a jejich pobyt na našem území mohl mít vliv na místní obyvatelstvo. Horlivost prvních křesťanů byla neobyčejná. Byli hlasateli křesťanské víry všude, kam se dostali. Ve skutečnosti se jednalo o nahodilé misijní působení a ne o organizované misijní dílo.

Křesťanství si získalo své přívržence i mezi římskými kupci, kteří přicházeli na území naší vlasti po starých obchodních cestách. Tak se dostávalo předslovanské obyvatelstvo na našem území do přímých kontaktů s křesťanstvím, ale v té době křesťanství ještě kořeny mezi germánskými kmeny na území naší vlasti nezapustilo.

PRONIKÁNÍ KŘESŤANSTVÍ NA NAŠE ÚZEMÍ

NEÚSPĚŠNÁ EXPANZE ŘÍMSKÉ ŘÍŠE – MARKOMANSKÁ KRÁLOVNA FRIGITIL ŽADÁ VĚROZVĚSTY

Křesťanství v prvních stoletích v římských provinciích zapouštělo pevnější kořeny. Jistě by se bylo rozšířilo ve větší míře i na území naší vlasti, kdyby byl úspěšný pokus Římanů zříditi na našem teritoriu římskou provincii.

Již za císaře Augusta (30 př.Kr. – 14 po Kr.) se soustředil zájem Římanů na území Čech a po Marobudově pádu (r. 18/19 po Kr.) i na území Moravy a Slovenska, ale zničení tří římských legií v Teutoburském lese zmařilo Augustovy plány na hranici Labe-Dunaj.

Ve 4. století další výpravy na jihozápadní Slovensko vedl císař Konstantius II. (337-361) a jeho nástupce Valentinianus I. (364-375). Oba císaři byli křesťané (na mnohých mincích Konstantia II. i Valentiniana I. je praporec s Kristovým monogramem), ale Konstantinus byl fanatickým zastáncem arianismu a Valentinianus I. zaujímal v náboženských otázkách zdrženlivé stanovisko.

I císař Valentinianus I. uvažoval o zřízení nové římské provincie na sever od Dunaje. Tato akce však nebyla tak důkladně promyšlena a připravena jako za markomanských válek. Zde šlo spíše o zoufalý pokus vymanit se z téměř stoleté pasivní defenzivy před stálým náporům barbarských kmenů a přejít do aktivní obrany, spojené s případným ziskem nového území.

Císař Valentinianus začal především upevňovat římský limes. Dal obnovit nebo zdokonalit staré vojenské tábory na obou březích středního Dunaje a postavit několik nových tvrzí (praesidiaria castra) za Dunajem na samém území Kvádů („trans flumen Histrum in ipsis Quadorum terris“), jak se dovídáme ze zpráv Ammiana Marcellina. V Milanovcích u Nových Zámků na Slovensku, vzdálených 50 km od římské stanice v Leányváru (Iža u Komárna, Slovensko), vybudovali Římané novou zděnou tvrz oktogonálního tvaru.

Systematický výzkum římské lokality Cífer-Pác u Trnavy na Slovensku přinesl pozoruhodné poznatky o svérázných římských stanicích v zemi Kvádů ze 4. století. Tato stanice měla mimo vojenské poslání patrně i hospodářskou úlohu a funkci zájezdní stanice v římském dálkovém obchodě (jantarová cesta).

Budování pevných vojenských základů pro rozhodný útok proti germánským kmenům a úkladné zavraždění kvádského krále Gabinia r.

373 Kvádové neobyčejně zhořčily. Již v r. 374 vtrhli na římské území v době žní, přepadli překvapeně vesničany, některé pozabíjeli, jiné odvěkli do své země i s množstvím různého dobytka. Tehdy se Kvádové spojili s Jazygy a Sarmaty, znovu vtrhli do Panonie, vyplenili velký vojenský tábor v Karnuntu a pronikli na jih až k Sirmiu (dnešní Srěmská Mitrovica, biskupství Djakovo-Srijem v Chorvatsku - biskupství navštívil 8.6.2003 papež Jan Pavel II. při své 100. apoštolské cestě). Dvě římské legie (panonská a moeská), které se jim postavily na odpor, téměř úplně zničily.

Po těchto událostech císař Valentinianus I. přitáhl s velkým vojskem od Rýna ke střednímu Dunaji. Na jaře r. 375 dorazil ke zrušenému Karnuntu, které přesto neztratilo svůj strategický význam. Tam se utábořil a celé tři měsíce se připravoval na rozhodný boj s Kvádů. Na podzim téhož roku začal velkou ofenzívu proti Kvádům. Dva mohutné proudy římského vojska, z Aquinky a Brigetia, se provalily na barbarské území a nelítostně je zpusťily. Tehdy Kvádové kapitulovali a jejich mírové poselstvo vyhledalo císaře Valentiniana I. v Brigetiu. Kvádové začali císaři vyčítat, že dal vybudovat římské tvrze na jejich území. Valentiniana zachvátil prudký hněv, náhle ho ranila mrtvice a krátce nato zemřel (17.11.375). Smrt císaře Valentiniana I. zmařila poslední naděje Římanů na zřízení nové provincie na území naší vlasti.

Zde se nevyhnutelně vynořují otázky, zda ve 4. století proniklo křesťanství aspoň na jižní, případně jihozápadní Slovensko, a zda je možno předpokládat nějaké křesťanské instituce, byť jen v zárodcích, v těchto oblas-

římský limes koncem 2. století po Kr.

tech. Archeologové učinili systematické výkopy na římských lokalitách (Děvín u Bratislavy, Stupava, Bratislava-Rusovce, Iža u Komárna a dalších na Slovensku). Tyto výkopy přinesly mnohé cenné poznatky, ale definitivní závěry dosud nelze učinit.

Významný československý archeolog Eisner již v roce 1933 napsal: „Tábor na nynějším „Leányváru“ je patrně nejstarší místo, kde na půdě naší vlasti žili křesťané. Našli se totiž v jeho území mince, které razili císařové už křesťanství (na některých mincích je labarum (praporec) s Kristovým monogramem XP), a kamenů s nápisy už křesťanskými bylo v kastlu dokonce užito jako staviva při stavbě kanálu, který spojoval jihozápadní roh tábora s Dunajem. Římský tábor na nynějším „Leányváru“ trval totiž až do konce římské Panonie.“

Podle Klaudia Ptolemaia (II, 11, 15), prvního kartografa předdunajského území, byla v Leányváru kupecká osada Kelemantia. Římané tam vybudovali na místě staršího keltského sídliště nebo u něho římský tábor již za Domitiána (81-96). Zpočátku zde bylo dřevěné provizorium, které bylo později přestavěno na skutečné castellum, zděnou pevnost. Stavební práce a opravy pak probíhaly až do konce 4. století.

Římský tábor v Brigetiu a v Leányváru, stejně jako i pevnůstky (burgi) u Iže, chránily důležitý přechod přes Dunaj do údolí Váhu u Nitry. Brigetio se vyvinulo v prvních stoletích na římské město, u vojenského tábora v Leányváru vznikly dvě římské civilní osady (u Iže a u Patinců). Archeologické výkopávky v Leányváru a v okolí odkryly nejen zbytky římských základů, ale i drobné předměty, zvláště mince ze 4. století, a pozoruhodný počet kamenů s římskými nápisy. Na některých mincích se vyskytují křesťanské motivy.

Ondrouch ve své práci „Limes Romanus na Slovensku“ uvádí mezi římskými nápisy na náhrobních kamelech, které se našly na slovenském území, tyto křesťanské nápisy:

12. Iža, náhrobní kámen s křesťanským reliéfem, nalezený na silnici u Iže. Je zachován fragmentárně. Dal ho pořídit tribun I. legie Pomocné, Caecilius Rufus, se svou manželkou, Ovidií Tertullou, své milované dceři: „(Jméno zemřelé ... žila ...) 11 měsíců a 15 dnů. Caecilius Rufus, tribun I. legie Pomocné, a Ovidia Tertulla dali pořídit své milované dceři.“

13. Iža (Leányvár), křesťanský nápis, těžko čitelný, poněvadž je napsán přes jiný, starší. Podle Steina pochází z r. cca 400 po Kr.: „... Dionisia vdova.“

14. Iža (Leányvár), křesťanský nápis z r. cca 400 po Kr. (A. Stein): „Justiniane, jenž se zde modlíš, pamatuj na svou matku Numianu.“

15. Iža (Leányvár), nápis na desce, asi křesťanský, snad z konce 4. stol. po Kr.: „Revocata dceři Quintille.“

Češka a Hošek publikovali v roce 1967 římské nápisy zachované na území dnešního Slovenska. Jako křesťanské uvádějí jen dva nápisy, a to ty, které uvedl Ondrouch pod č. 13 a 14.

Ondrouch nevylučuje možnost, že náhrobní kameny s křesťanskými nápisy ze 4. století, které se našly ve zdivu leányvárského tábora nebo na silnici u Iže, mohly být přivezeny na slovenské území z pravého dunajského břehu. Přesto domněnka Eisnera, že v Leányváru žili ve 4. století křesťané, je více než pravděpodobná a má velmi vážné opodstatnění.

Římské opěrné body na slovenském území doplňovaly vlastní římskou limitní obranu. V nejužších vztazích byly tábory na pravém břehu Dunaje, zvláště římské stanice, které bezprostředně souvisely s některým táborem na protějším břehu. Zde se vytvořila jakási strategická jednotka. Takový úzký vztah byl i mezi Leányvárem a Brigetiem. Za papeže Kornelia (251-253) se konala v Římě synoda, které se zúčastnili i biskupové z Panonie, výslovně se uvádí biskup Successus z Brigetia. I ve 4. století bylo v Brigetiu biskupství. Žil tam nesporně větší počet křesťanů, kteří bydleli nejen v samotném Brigetiu, ale i v Leányváru a v sousedních římských civilních osadách.

Jisté je, že ve 4. století pronikalo křesťanství především do římských stanic a civilních osad na našem území v oblasti římského limesu. Jednotliví křesťané, horliví hlasatelé křesťanské víry, procházeli hluboko i do vnitrozemí naší vlasti. Zachovala se velmi zajímavá zpráva, že na sklonku 4. století královna Markomanů prosila sv. Ambrože o křesťanské misionáře. Tuto zprávu zaznamenal bývalý tajemník milánského biskupa diakon Paulinus v životopisu sv. Ambrože (*Vita Sancti Ambrosii*. Migne, Series Latina, Tomus XIV, sloupec 42). Paulinus píše:

„V tom čase Frigitil, královna Markomanů, když náhodou slyšela od jistého křesťana, který k ní přišel z Itálie, zvěst o muži (sv. Ambrožovi), uvěřila v Krista, který má takového služebníka, a poslala dary milánské církvi a žádala prostřednictvím posílů, aby ji písemně informoval, jak má věřit. On (sv. Ambrož) sestavil pro ni skvělý list na způsob katechismu, ve kterém ji též napomínal, aby radila svému muži zachovat mír s Římany. Královna po obdržení listu to také učinila. Když potom přišla do Milána, velmi litovala, že již nenašla svatého kněze, ku kterému spěchala; tehdy byl již mrtvý.“ (Milánský biskup sv. Ambrož zemřel 4.4.397.)

Událost, kterou zachoval diakon Paulinus, je jistě významná, protože dokazuje, že křesťanství proniklo ve 4. století až na knížecí dvůr Markomanů. Nevíme, zda aspoň Simplician († r.400), nástupce sv. Ambrože, vyslal na naše území křesťanské věrozvěsty. Domníváme se, že Markomani a Kvádové nenásledovali příklad královny Frigitil, která „uvěřila v Krista“, protože Paulinus by to byl zřejmě zaznamenal do životopisu sv. Ambrože, aby obohatil jeho zásluhy.

POČÁTKY KŘESŤANSTVÍ U SLOVANŮ NA DUNAJI

AVARSKÁ ŘÍŠE – BISKUPSTVÍ VE SRĚMU – SÁMOVA ŘÍŠE – MISIE SV. AMANDA

Období velkého stěhování národů se vyznačovalo ustavičnými politickými změnami v celé střední Evropě. Popud k velkému pohybu germánských kmenů dal nomádský kmenový svaz Hunů, kteří původně žili na asijských stepích. V roce 382 Hunové porazili Alamany a o tři roky později východní Góty, kteří při přesunu na Západ způsobili změnu sídel dalších germánských kmenů na územích sousedících východně s naší vlastí, zvláště Kvádů.

Vážné politické změny nastaly i na území někdejší Panonie. Přesto nelze říci, že římské kulturní tradice tam plně zanikly, když se kolem roku 400 po Kr. protrhával římský limes a římské posádky postupně opustily pohraniční tábory a pevnůstky. Římské a romanizované obyvatelstvo zde žilo dále, a to i tehdy, když větší část Panonie, zvláště oblasti mezi Dunajem a Tisou, obsadili Hunové. Nelze tedy připustit domněnku, že panství hunských družin znamenalo úplný zánik křesťanství v teritoriu Panonie. Hunové se ihned po Attilově smrti (r. 453) znovu stáhli na východ.

V první polovině 6. století opustili Langobardi území Moravy, západního Slovenska a Dolního Rakouska a usadili se v Panonii. Zámožnější příslušníci římského obyvatelstva se odstěhovali do Itálie a Galie, ale příslušníci nižších vrstev, drobní rolníci a řemeslníci, zůstávali v méně významných střediscích a dále pracovali podle starých římských tradic až do příchodu Avarů.

V roce 558 pronikli nomádští Avari z jihoruských stepí k dolnímu toku Dunaje, jejich posly přijal v Cařihradě císař Justinián I. (527-565). Jádrem avarského kmenového svazu tvořili mimo mongolské Avary především východohunští bulharští Kutrigové a pestrá směs poražených i spolčených kmenů, mezi nimiž byli i Slované. Avari se chtěli usadit přímo na teritoriu Byzantské říše, ale Justinián odmítl jejich žádost a poradil jim, aby se usadili v Panonii. Avarský kagan Bajan si dal za odstoupení od původního úmyslu zaplatit vysoké výkupné. Kmenové svazy Langobardů a Avarů napadly společně v roce 567 Gepidy. Avari obsadili území poražených Gepidů (Potisí a Sedmihradsko) a Langobardi v roce 568 opustili Panonii, která se potom stala avarskou doménou.

Usazení Avarů v Panonii způsobilo v nemalé míře úpadek křesťanské kultury v této oblasti. V roce 582 se zmocnil avarský kagan Bajan starobylého panonského centra – města Sirmium (Srēm), v němž se soustřeďoval i náboženský a kulturní život rozsáhlého území. V Sirmiu bylo prastaré biskupství. Podle tradice zde byl prvním biskupem sv. Andronik, „apoštol ze sedmdesáti“ (Život Metoděje, VIII). Prvního všeobecného sněmu v Niceji (r. 325) se zúčastnil i sirmijský biskup Domnus. V 5. století bylo v Sirmiu sídlo metropolitů a konaly se tam za účasti císařů církevní synody o problémech arianismu. Sirmium od konce 4. století zůstalo v administrativní závislosti na východní části Římské říše. Avari dobyli sirmijskou pevnost a město úplně zpusťovali. Po roce 582 není o biskupství v Sirmiu zmínka. V 6. století zanikla církevní organizace v Panonii. Z těch dob jsou známa četná přenesení vzácných relikviářů a útěk církevních hodnostářů před Avary. Nelze však připustit domněnku, že všechno starší obyvatelstvo se za avarské vlády stalo pohaným. Římské nebo romanizované panonské obyvatelstvo oddané křesťanství postupně odumíralo, ale prvky křesťanské kultury se udržely i v době avarské okupace, zvláště v Sirmiu, Pětikostelí (Pécs v Maďarsku), v okolí Blatenského jezera (Balaton v Maďarsku) a snad i v okolí Vídeňského lesa.

Stěhování slovanských kmenů ze zakarpatské pravlasti do nových sídlišť v karpatské kotlině probíhalo v několika etapách. Slované postupovali do dnešních sídlišť pravděpodobně ve dvou hlavních proudech. Jeden proud směřoval na Balkánský poloostrov, druhý zase k Labi a Sále a jeho boční proudy obsadily území Čech, Moravy a Slovenska. Slované se usazovali v úrodných nížinách a později začali pronikat proti toku řek i do hornatějších údolí. Zbytky Markomanů a Kvádů – prosté rolnické a pastýřské obyvatelstvo – splynuly s mnohem početnější slovanskou etnickou skupinou. Archeologické nálezy i některé historické zprávy dokazují již v 5. a 6. století kompaktní usídlení východních, západních a jižních Slovanů.

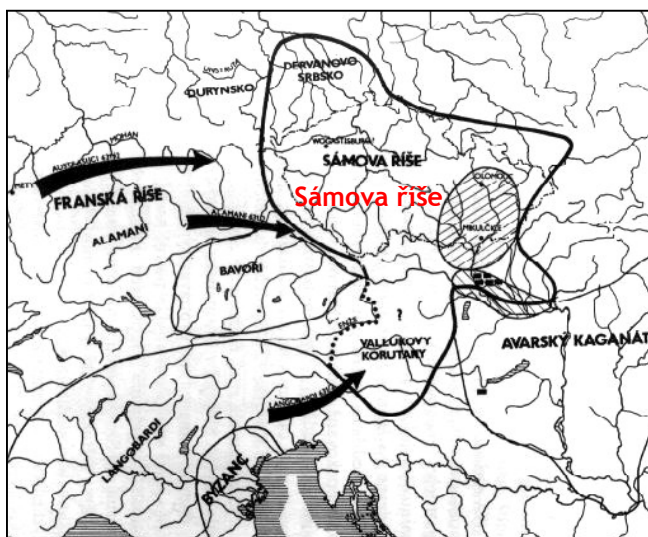
Nejvýznamnější byzantský historik 6. století Prokopios a gótský historik Jordanes dokládají přítomnost Slovanů na dunajské hranici ještě před příchodem avarských družin. Jordanes ve svých „Dějínách Gótů“ uvádí, že Slované jsou početný národ (natio populosa), obývající nesmírné prostory (imensa spatia). Nejnovější archeologické výzkumy Jordanesovy údaje doplnily a potvrdily. Prokopios zaznamenal též pozoruhodná slova o náboženském životě Slovanů: „Uznávají, že je jediný Bůh, tvůrce blesku a pán všeho; obětují mu hovězí dobytek a všelijaká obětní zvířata. O osudu nic nevědí a vůbec neuznávají, že by měl nad člověkem nějakou moc. Ctí řeky a nymfy i některá božstva, všem obětují a při obětech věští“ (Historiai, III, 14).

Avaři přicházeli do styku se Slovany na rozsáhlém území východní, střední a jižní Evropy, jejich vzájemné vztahy se řídily nejen historickými okolnostmi, ale i vzdáleností slovanských sídlišť od centra Avarské říše. Počáteční kruté podrobení některých slovanských kmenů se postupně přetvářelo na volnější poměr vzájemného spojení. Slované počtem i kulturní vyspělostí značně předstihovali nomádské dobyvatele, kteří vyžadovali od podrobených kmenů nejen poslušnost, ale i vojenskou službu v prvních šicích a neobyčejně vysoké naturální poplatky. Slovanské obyvatelstvo hledalo východisko z této těžké situace. Začátkem 7. století se Avaři velmi vyčerpali výboji proti Byzantské říši a velká část jejich vojenské síly byla vázána na jihozápadě. V roce 620 kmeny západních Slovanů povstaly k otevřenému odboji proti Avarům, a brzy se jim dostalo podpory, která přinesla vítězství.

Podle údajů *Fredegarovy kroniky* (pojmenování dostala až koncem 16. století, ale první redakce kroniky vznikla před rokem 624) se odebral ve čtyřicátém roce panování Chlotara II., tj. kolem roku 623, franský kupec Sámó s četnějším doprovodem k Slovanům neboli Viniďům, aby tam obchodoval. V pohnutých dobách ustavičných politických proměn to byl běžný zjev, že obchodní život zprostředkovávaly karavany kupců doprovázené z bezpečnostních důvodů vojenskou družinou.

Když Sámó přišel ke Slovanům, našel je již ve zbrani (zde tedy nešlo o nějakou franskou intervenci) a bez rozpaků se zapojil se svou družinou do bojů proti Avarům. Sámó se významně v boji mimořádnou vojenskou schopností i pozoruhodnou odvahou. Pod jeho velením se Slované vymanili z avarského jařma, a podnikavého a talentovaného kupce Sámó si zvolili za krále.

V roce 626 utrpěli Avaři krutou porážku před branami Cařihradu. Poté vznikly rozbroje mezi Avary a Kutrigury, takže 9.000 kutrigurských bojovníků i s rodinami opustilo Avarskou říši. Moc a rozpínavost Avarů tím byla značně podloměna. Tehdy se naskytla jedinečná příležitost dalším slovanským kmenům, aby se postavily na odpor Avarům a shodily jařmo jejich nadvlády. Proti Avarům povstaly kmeny jižních Slovanů, Charvátů a Slovinci, Srbové a Bulhaři.

Západní Slované v několika bitvách pod vedením Sámó zvítězili nad Avary a ubránili si svou nezávislost. Utvořili první slovanský politický útvar – vojenský kmenový svaz, jenž se v pramenech uvádí jako Sámova říše. Sámó se postavil rozhodně i proti franské expanzi. Franský panovník Dagobert I. nechtěl nečinně přihlížet k tomu, jak se stává Sámova říše příkladem pro osamostatňovací pokusy dalších Slovanů. Záminkou pro vojenské tažení mu poskytlo přepadení franských kupců Slovanů. V letech 631-632 slovanské družiny na území Sámovy říše přepadly karavanu franských kupců, kupce povraždily a uloupily jim zboží. Dagobert I. vyslal k Sámovi poselstvo, aby s ním projednalo možnosti náhrady. Delegaci vedl

Sicharius. Protože si počínal provokativně, u Sáma nepořídil.

Dagobert však začal ihned s velkou ofenzívou proti Sámově říši. Tři oddíly franského vojska zaútočily na vojenské družiny Slovanů. Langobardi, podplacení Dagobertovými penězi, též vystoupili nepřátelsky proti Slovanům. Langobardi s Alamany postupovali úspěšně, ale Dagobert, který vedl Austrasiány, utrpěl potupnou porážku při obléhání Vogastisburku.

Rozsáhlé hradiště Vogastisburk umísťují historici a lingvisté na rozličná místa, jako například do Čech (do oblasti Kadaně), do horního Pomohání, na Moravu a podobně. Přesto, že již vyšla celá řada pozoruhodných studií, otázka lokalizace Vogastisburku není dosud uspokojivě vyřešena.

Vojenské družiny Slovanů vtrhly několikrát do Durynska. Lužickosrbský kníže Drevan, jehož knížectví se rozkládalo mezi Sálou a Labem, odpadl od Franků a přiklonil se k Sámovi. Po těchto událostech Sámo klidně spravoval první rozsáhlou slovanskou říši až do své smrti (r. 658).

Sámo¹ patří nesporně k významným osobnostem dějin

našich národů. Přestože

pocházel z Franské říše, v níž se křesťanství šířilo v katolické formě už od roku 496, nebyl křesťanem. Ratkoš usuzuje vzhledem k jeho jménu, že snad patřil k židovskému kupeckému elementu. Sámo měl dvanáct žen a jeho rodinu tvořilo dvaadvacet synů a patnáct dcer.

V době trvání Sámovy říše² přišel ke Slovanům nad Dunajem, respektive za Dunaj, jako misionář mnich Amand, pozdější biskup v Maastrichtu. V legendě o sv. Amandovi, kterou napsal kolem roku 680 jeho žák Baudemundus, čteme:

„Když již ten svatý muž viděl, že se někteří lidé vlivem jeho kázání obracejí (na víru) a planul ještě větší touhou po tom, aby se ještě i jiní obrátili, doslechl se, že Slované ošálení nesmírným bludem jsou ujařmeni v osidlech ďáblových. A spoléhaje na to, že tam nejspíše dosáhne palmy mučednické, přepravil se přes Dunaj, obcházel tyto kraje a svobodně kázal pohanům evangelium Kristovo. Když pak jen málokterý z nich byl v Kristu znovuzrození, uvědomoval si, že i jemu nepřibývá dosti zisku a že nedosáhne mučednictví, po kterém vždy toužil, vrátil se k vlastním ovečkám, a staraje se o ně, zavedl je svým kázáním do království nebeského.“

Misijní činnost sv. Amanda mezi Slovanými nedosáhla pozoruhodnějších výsledků.

Sámova říše poprvé stmelila kmeny západních Slovanů, ale na rozšíření křesťanství mezi Slovany neměl tento vojenský kmenový svaz žádný vliv. Ojedinelé misijní působení západních misionářů nemohlo přinést výrazné

Sámo, první slovanský panovník.
(Ilustrace podle písemní kresby Karla Březky)

¹ obrázek kupce Sáma z Houser, P.: Záhady českých dějin (5): Sámova říše, http://www.tiscali.cz/mult/mult_center_v03121.678663.html

² mapka ze stránky <http://www-stel.asu.cas.cz/slechta-web/HISTORIE/wogastisburg/wogst.html>

christianizační výsledky. V 7. století neproniklo ještě křesťanství ve větší míře k západním Slovanům ani z Franské říše a ani odjinud.

V té době se totiž začaly měnit i vztahy mezi Avarskou a Byzantskou říší, která zpočátku platila avarským kaganům velké obnosy zlatých solidů. V letech 630-679 pronikly k Avarům nejen obchodní, ale i kulturní byzantské vlivy. Z té doby pocházejí nálezy předmětů s křesťanskými motivy z ženských avarských hrobů na území Maďarska. V roce 679 se však vklínili mezi Avarskou a Byzantskou říši Bulhaři, a tak přerušili obchodní, kulturní i christianizační vlivy vyspělé Byzantské říše.

FRANSKÉ MISIE U PODUNAJSKÝCH SLOVANŮ

SV. VIRGIL A POKŘESŤANŠTĚNÍ SLOVINCŮ – MOJMÍR I. A PRIBINA – VELKÁ MORAVA

Dosavadní historiografie povětšinou zastávala názor, že po zániku Sámovy říše musely slovanské kmeny v Podunajské nížině nést znovu břemeno útlaku avarských náčelníků a jejich vojenských družin. Slovinci, žijící v Korutansku, se první zbavili tohoto jařma. O pokřesťanštění Slovinců se zasloužil sv. Virgil, horlivý misionář, původem irský benediktin a později salzburský biskup (767-784).

Složitější byla situace na březích středního Dunaje a v horním Potisí. Bezprostřední nadvláda Avarů rozleptala kmenovou soustavu tamějšího slovanského obyvatelstva, a tak znemožňovala protiavarský odboj. Slovanské kmeny se úplně vymanily z avarského područí až na sklonku 8. století.

V roce 788 přičlenil franský panovník Karel Veliký ke své říši bavorské vévodství, které bylo do té doby aspoň formálně samostatné. Toto území mělo tvořit nástupní můstek organizovaných výbojů proti Avarům. Již v roce 791 vtrhla Karlova vojska pod vedením jeho syna Karla do Panonie, která byla doménou Avarů. Dva mocné proudy franského vojska pronikly až k řece Rábě a nelitostně zpusťily území obývané Avary a Slovany. Napadené území se však Franské říši nepodařilo podrobit. Proto se Karlova vojska spokojila s jeho vypleněním, neboť tím ekonomicky značně oslabilu sílu Avarské říše. Poté avarský náčelník Tudun (v r. 795) učinil nabídku Frankům, že uzná franskou svrchovanost a přijme křesťanství.

Karel Veliký se však nedal odvést od svého vytčeného cíle – konečného vítězství nad Avary. V roce 796 uskutečnili Frankové rozhodující výpravu proti Avarské říši. Franskému vojsku velel Karlův syn Pipin, kterého doprovázel i salzburský biskup Arno a další přední světští i církevní hodnostáři. Vojska zaútočila přímo na sídlo kagana a v létě r. 796 rozvrátila hlavní avarský „hrynk“. Velká část avarských náčelníků a jejich družin se dostala do područí Franské říše. Jen menší část se stáhla za řeku Tisu.

Avarsko-franské války vypukly v roce 791. Nabízí se otázka, zda se šířilo křesťanství mezi Avary před rokem 791. Bavorští misionáři se určitě pokusili zasít první semena křesťanské nauky u Avarů už za avarsko-bavorského spojení (757-788). Myšlenkou christianizace Avarů se vážně zabýval „ministr kultu“ Karla Velikého, významný učenec 8. století Alkuin z Yorku († r. 804). Alkuin vypracoval ještě před avarsko-franskými válkami katechismus pro franské misionáře, kteří měli působit mezi Avary.

Po rozpadu Avarské říše vznikly v Panonii velmi vhodné podmínky pro rozsáhlejší misijní práci na okupovaném teritoriu. Toto území bylo přímo začleněné do soustavy Franské říše jako „marka“, tj. vojensky organizovaná pohraniční oblast. Na jih sahala až po řeku Drávu, na severu ji ohraničovala Rába a Dunaj. Zničení Avarské říše neobyčejně oživilo styky našeho území i se severní Itálií a dalmatsko-istrijskou oblastí.

Alkuin neztrácel ze zřetele christianizaci Panonie. Salcburskému biskupovi Arnovi, který vytáhl s franským vojskem proti Avarům za Dunaj, napsal list (po 26.5.796) a vážně ho napomínal, aby v dobyté zemi byl spíš kazatelem zbožnosti než výběřčím desátků. V dalším dopise, adresovaném královskému komorníku Maginfridovi (po 10.8.796), Alkuin důrazně připomínal potřebu vyučování pohanského lidu na území Panonie před udělováním svátosti křtu. Zároveň poukázal na odstrašující příklad Sasů, vůči kterým se Karel Veliký dopustil násilí (v letech 782-783) a přinutil je přijmout křest. Při christianizaci pohanských národů v raném středověku se uplatňovaly dvě misijní metody. Iroskotští misionáři se snažili nejdříve obrátit lid. Až pak, jako vyvrcholení misijního díla, následovalo pokřtění šlechty a knížete. Při druhé misijní metodě nejdříve získali a pokřtili vladaře a šlechtu a pak světská vrchnost nařídila pokřtít i lid. Tato druhá cesta však byla riskantní, jak se ukázalo při obrácení Sasů.

V létě roku 796 svolal Karlův syn Pipin ve vojenském táboře na březích Dunaje synodu, na které se projednaly problémy pokřesťanštění slovanského a avarského obyvatelstva v Panonii. Už Pavel Josef Šafařík uvedl, že panonští Slované „nikam slušněji, leč k Moravanům a Slowákům, přičtení býti nemohau“ (Slowanské starožitnosti, Praha 1837, s.794). Počet Slovanů v tehdejší Panonii po zničení Avarské říše značně vzrostl. Na sklonku 8. století byla Panonie převážně slovanská. Misijní pole činnosti mezi podunajskými Slovany a Avary bylo neobyčejně velké, takže samotní franští misionáři je nemohli zvládnout. Proto bavorští biskupové přizvali na pomoc i akvilejského patriarchu Paulina, který se zúčastnil synody roku 796. Akvilejské kněžstvo mělo s franským klérem misijně působit mezi Slovany a Avary.

V zachovaných usneseních synody na březích Dunaje, které pocházejí ze zápisníku patriarchy Paulina, se očividně odráží vliv Alkuinových výzev. Shromáždění biskupové prohlásili, že se při christianizaci panonského obyvatelstva nemá používat ani hrozby ani fyzického násilí. Je zapotřebí nevzdělaný lid poučovat; poučování má být laskavé a důkladné. Z tohoto záznamu je konečně zřejmé, že v Panonii již působili „sacerdotes terrae istius“, tj. misionáři mezi Avary a Slovany. Udíleli i svátost křtu. Synoda přezkoumala působení těchto misionářů a zjistila, že někteří z nich („nevzdělaní klerici“) udíleli svátost křtu neplatně (neříkali při ponoření křtěnců do vody křestní formulí). Ze zachované

zprávy však nelze zjistit, zda se jednalo o bavorské nebo akvilejské misionáře, kteří působili na území bývalé Avarské říše.

Alkuin s nevšedním zájmem sledoval vývoj událostí v starobylé Panonii. Byl v nepřetržitém písemném styku se salcburským biskupem Arnem. Z listu biskupa (po 10.8) se dozvěděl, že se Avarům věnuje velká péče. Alkuin obratem odepsal a informoval biskupa, jak je třeba Avary vyučovat ve víře. Koncem léta 796 napsal Alkuin i Karlovi Velikému, u něhož se právě zdržoval jeho syn Pipin, a žádal Karla, aby byl milostivý k avarským zajatcům. V roce 796 se Alkuin stal opatem kláštera sv. Martina v Tours (Francie). Nijak se však nepřestal zajímat o události v Panonii. V červnu 798 žádal od salcburského arcibiskupa Arna zprávy o postupu christianizace panonského obyvatelstva.

Panonie po konečném vítězství Franků nad Avary přestala být jednotným územně-správním celkem a byla v církevním ohledu rozdělena mezi bavorská biskupství. Z iniciativy Karla Velikého vznikla (r. 798) bavorská církevní provincie se střediskem (arcibiskupstvím) v Salcburku (Salzburg – Rakousko). Podle všeho lze předpokládat, že už na synodě v roce 796 byla řeč i o vyčlenění bavorských biskupství z jurisdikce akvilejského patriarchy. Teritorium Panonie bylo jurisdikčně rozděleno takto: jižní část po Drávu patřila akvilejskému patriarchátu, území mezi Rábou, Blatenským jezerem (lacus Pelissa) a Drávou patřilo k Salcburku a území od Ráby na severozápad Pasovu. Až později (r. 829) se určily nové hranice mezi Salcburkem a Pasovem.

Od konce 8. století začaly pronikat misie nejen k panonským Slovanům a Avarům, ale i k slovanským kmenům, žijícím na území naší vlasti. Byly to misie franských kněží. Zde se však vynořuje otázka, která byla v posledních letech předmětem velmi živých diskusí: Působili na území naší vlasti také iroskotští misionáři? Dvorník uvádí, že se putující iroskotští mniši usadili v Bavorsku již začátkem 7. století. Později pronikli i na teritorium obývané Slovanů. Šlo především o Slovanů žijící v oblastech někdejšího Norika (dnešní Rakousko) a v Dolní Panonii. Působení iroskotských misionářů dosáhlo vrcholu v letech 754-784 díky iniciativě sv. Virgila, salcburského biskupa. V 8. století působila v Bavorsku i anglosaská misie. Její hlavní představitel sv. Bonifác se rozhodně stavěl proti misijní praxi iroskotských mnichů. Karel Veliký nařídil, aby ve všech iroskotských kláštorech v Bavorsku zavedli benediktinskou reguli. Nelze však vyloučit, že jednotliví iroskotští mniši mohli pokračovat ve své činnosti i tehdy, když už bavorské duchovenstvo, jež se přidrželo římské a anglosaské praxe, převzalo vedení misijní práce mezi slovanskými kmeny, které žily na území naší vlasti.

Zajímavý důkaz o působení iroskotských misionářů na teritoriu obývaném Slovanů poskytuje Cuthbertův Evangeliář, rukopis pocházející z doby kolem roku 800; je psán iroskotským písmem. Vzácný kodex je vyzdoben nejen iniciálkami, ale i celostránkovými iluminacemi. Badatelé důkladně prozkoumali rámcové ozdoby evangeliáře a dospěli k závěru, že jejich tvůrce, iroskotský mnich, čerpal náměty k výrobě rukopisu z území, kde žili Slované s Avary. Podle jejich názoru to mohlo být i okolí Děvína.

V bývalé Panonii v průběhu prvního tisíciletí po Kr. zapouštělo křesťanství kořeny dvakrát. Bylo to především ve 4. století, kdy mělo již pevnou církevní organizaci v Panonii. Panonská biskupství podléhala sirmijskému metropolitovi. Podruhé v 9. století, kdy bylo obnoveno sirmijské arcibiskupství (Srěm). Ale začátky tohoto druhého rozvoje křesťanského života v Panonii sahají do posledního desetiletí 8. století a velké zásluhy na tomto rozšíření křesťanství si získala dvě knížata pocházející z území Slovenska: Pribina a Kocel.

KŘESŤANSTVÍ SLOVANŮ PO USTAVENÍ STŘEDOEVROPSKÉHO NÁRODNOSTNÍHO PROSTORU

MOJMÍR I. A PRIBINA – VELKÁ MORAVA

Na přelomu 8. a 9. století se pozvolna začala dotvářet hranice mezi germánským a slovanským světem. Tato hranice se ve střední Evropě křížovala s jinou, neméně důležitou čarou, kterou tvořil mocný tok Dunaje jako významný komunikační spoj a současně i přirozený ochranný útvar.

V prvních desetiletích 9. století se skončil na našem území proces sjednocování příbuzných slovanských kmenů. Jejich etnický název byl „Slověni“ (Sclavi) a bližší zeměpisné označení moravští „Slověni“. Bavorský geograf z 9. století ve svém Popisu měst a území na severní straně Dunaje (Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii – podle domněnky Dvorníka první redakce Popisu vznikla nejpravděpodobněji kolem roku 817) píše o kmenech, jež sídlily začátkem 9. století na území naší vlasti: „Bethemare (překlad „Čechy“ není zcela adekvátní), u kterých je 15 měst. Marharii mají 11 měst ... Je lid, který nazývají Merehani; tito mají 30 měst.“ Bavorský geograf tedy rozlišuje „Slověny“, kteří sídlili na území Moravy (Marharii) od „Slověnu“ sídlících na území dnešního Slovenska (Merehani).

V čele nadkmenového moravského knížectví, které mělo jedenáct hospodářských a politických center (civitates), stál kníže Mojmir (*mapka viz níže „Zánik Velkomoravské říše“*). Kníže Mojmir udržoval dobré vztahy s Franky a dovolil vstup bavorských kněží – misionářů – do svého knížectví. Kremsmünsterský mnich Berchtold zaznamenal zprávu, že pasovský biskup Reginhar (818-838) se zasloužil o pokřtění všech Moravanů. Pasovské biskupství (Passau – Německo) mělo asi podíl i na christianizaci vládnoucí třídy Moravanů.

Systematický archeologický výzkum na území Moravy dokázal, že některé z objevených velkomoravských kostelů (v Modré u Velehradu, v Sadech u Uherského Hradiště a v Mikulčicích) vznikly v první polovině 9. století.

Cibulka datoval vznik kostela v Modré u Velehradu kolem roku 800 a poukázal, že za vlády Mojmirů I. trvalo křesťanství na Moravě již téměř jednu lidskou generaci. I z toho důvodu je třeba pokládat Mojmirů I. za křesťana nebo dokonce za syna křesťanských rodičů. Hrubý datuje sice vznik kostela v Modré až do konce první čtvrtiny 9. století, ale dokazuje, že kostel č. 1 v Sadech u Uherského Hradiště byl postaven začátkem 9. století.

Na území Slovenska se utvořilo druhé, západoslovenské nadkmenové centrum okolo Nitry, které bylo od pravěku téměř soustavně obydleno. Nitranské knížectví postupně rozšířilo svou moc na západní a střední Slovensko s matrianskou oblastí a mělo třicet hospodářských a politických center. Prvním slovenským knížetem, jehož jméno známe, byl Pribina.

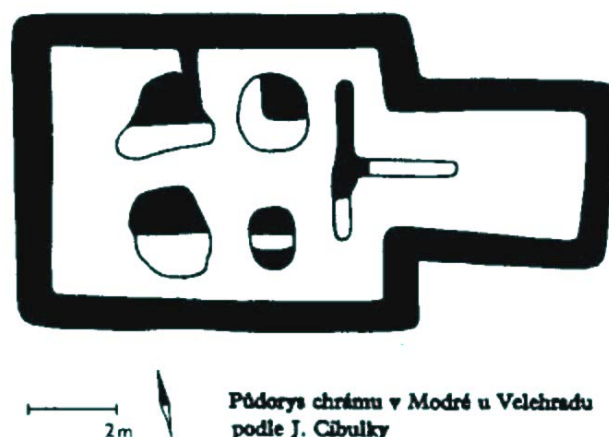
Ve spise *Obrácení Bavorů a Korutanců na víru* (Conversio Bagoariorum et Carantanorum – spis vznikl roku 871 v Salcburku) čteme o nitranském knížeti Pribinovi: „Jemu kdysi vysvětil arcibiskup Adalram (821-836) na jeho vlastním majetku za Dunajem kostel na místě zvaném Nitrava.“ Pribina dovolil vstup salcburským kněžím – misionářům – do svého knížectví, ale sám se křesťanem nestal.

Nitranský biskup J. Vorum v díle *Episcopatus nitriensis eisque praesulum memoria* (Posonii 1835) klade vysvěcení kostela do roku 828. V tom roce provázal salcburský arcibiskup Adalram krále Ludvíka Němce na jeho výpravě proti bulharskému chánovi a využil vhodné příležitosti k návštěvě významného střediska salcburských misionářů v Nitře.

Zde se vynořuje otázka, pro koho dal kníže Pribina postavit křesťanský kostel, když sám zůstával pohanem? Polách a Rapant usuzovali, že Pribina jej dal postavit pro svou manželku, původem Bavorku, pocházející ze vznešeného rodu (snad i příbuznou salcburského arcibiskupa Adalrama) a pro její dvůr. Dvorník poukázal i na možnost, že Pribina dal vybudovat kostel pro dosti četnou kolonii franských kupců usazených v Nitře.

Původní Pribinův kostel se podnes nepodařilo objevit. Půlkruhová apsida na nitranském hradě, označená za Pribinův kostel, je patrně mladšího původu. Slovenští archeologové objevili v Nitře v areálu hradiště na Martinském vrchu základy jednolodního kostela s kvadratickým presbytářem. Pro datování vzniku tohoto kostela je závažná mince západofranského krále Karla Holého (875-877).

Christianizace moravského knížectví probíhala rychleji než pokřesťanstění nitranského knížectví. Moravský kníže byl křesťanem a příklad knížete následovali velmoži i lid. Kníže Pribina zůstával

Půdorys chrámu v Modré u Velehradu podle J. Cibulky

pohanem, proto působení salcburských kněží-misionářů na Nitransku nemohlo dosáhnout takového úspěchu, jaký měli pasovští kněží-misionáři na Moravě, kde vládnoucí třída křesťanství přijala.

Salcburský arcibiskup Adalram při návštěvě Nitry povzbudil misionáře v jejich práci a pravděpodobně se pokusil získat pro křesťanskou víru i nitranského knížete Pribinu a jeho družinu.

Odpor proti přijetí křesťanství připravil nakonec Pribinu o nitranské knížectví. Ve spise *Obrácení Bavorů a Korutanců na víru* čteme: „V této době byl vyhnán od Mojmirá, vévody Moravanů nad Dunajem, jakýsi Pribina a přišel k Ratbodovi.“

Moravský kníže Mojmir připojil nitranské knížectví ke svému panství. Tím vznikl větší a silnější politický útvar, jádro budoucí Velkomoravské říše. Připojení Nitranska k staré Moravě se uskutečnilo pravděpodobně roku 833. Nitransko si však zachovalo zvláštní postavení i po vyhnání Pribiny.

Rapant usuzoval na základě kusých zpráv spisu *Obrácení Bavorů a Korutanců na víru*, že nitranský kníže Pribina byl velmi nakloněn Frankům a prosazoval jejich zájmy. Vzdělání franského vlivu v zádech Mojmirova knížectví mohl nakonec vyústit v úplné politické a mocenské obklíčení moravského knížectví, a proto se Mojmir rozhodl k vojenské výpravě.

Chropovský na okraj otázky poznamenává, že Mojmir stál pod vlivem pasovského biskupství, které bylo neobyčejně agresivní. Šlo o neúprosný boj dvou feudálů a současně zde pokračoval sjednocovací proces slovanských kmenů na území Moravy a Slovenska.

Cibulka věnuje v díle *Velkomoravský kostel v Modré u Velehradu a začátky křesťanství na Moravě* pozornost otázce, zda po vyhnání Pribiny z Nitry působilo i nadále jiné duchovenstvo na území Moravy a jiné na Nitransku. Usuzuje, že po sjednocení moravského a nitranského knížectví salcburské duchovenstvo odešlo nebo bylo přijato mezi pasovské diecézní duchovenstvo působící na Moravě.

Pribina po vyhnání z Nitry přešel se synem Kocelem a družinou věrných velmožů na druhý břeh Dunaje a odebral se ke správci Východní marky – k hraběti Ratbodovi. Ten ho brzy představil v Řezně (Regensburg – Německo) králi Ludvíku Němci. Pribina se domáhal franské intervence proti Mojmirovi. Ludvík Němec však žádal, aby se Pribina dal důkladně poučit o křesťanské víře a přijal svátost křtu. Bývalý nitranský kníže se podrobil rozhodnutí Ludvíka Němce a po náležitých přípravě se dal se synem Kocelem i družinou velmožů pokřtít v kostele sv. Martina ve městě Treisme (Treismauer u Dunaje, západně od Vídně).

Ludvík Němec neměl zájem o případný konflikt s Mojmírem, který na Velké Moravě uplatňoval politiku mírových vztahů k Franské říši. V té době vyvrcholil i neúprosný zápas malých údělných vládců rozsáhlé Franské říše proti císaři Ludvíku Pobožnému. Proto Ludvík Němec nesplnil Pribinovu žádost o intervenci proti Mojmirovi a bez dalšího rozhodnutí svěřil bývalého nitranského knížete do ochrany hraběte Ratboda.

Pribina se brzy dostal do sporu se svým hostitelem a uchýlil se k Bulharům. Ale ani tam nezůstal a odešel na území charvátského knížete Ratimíra. Nakonec se podařilo korutanskému hraběti Salachovi smířit Pribinu s Ratbodem. Kolem roku 840 král Ludvík Němec na přímluvu svých věrných dal do léna území v Dolní Panonii u Blatenského jezera a u řeky Zala, kde Pribina vybudoval hradiště Blatenský hrad, později zvané Mosapurch (dnešní Zalavár v Maďarsku). Pribinovy naděje na návrat do Nitry ustoupily do pozadí a bývalý nitranský kníže se věnoval výstavbě nového domova pro sebe a svého syna Kocela.

Z *Fuldských análů* se dozvídáme, že roku 846 král Ludvík Němec „vytáhl s vojskem kolem poloviny měsíce srpna proti moravským Slovanům, kteří chtěli odpadnout. Zde vše uspořádal a urovnal podle své vůle a ustanovil jim za vévodu Rostislava, synovce Mojžírova.“

Ve stručné zprávě *Fuldských análů* není nejmenší zmínky o sesazení, případně potrestání Mojžíra I. Proto Cibulka i Dvorník usuzují, že Mojžír zemřel pravděpodobně v roce 845 a po jeho smrti moravští velmoži, kteří nesouhlasili s politikou mírových vztahů k Franské říši, „chtěli odpadnout“. To dalo podnět k intervenci Ludvíka Němce.

Ludvík Němec nevyužil této příležitosti a nedosadil Pribinu zpět do Nitry, aby tak oslabil Velkou Moravu. Až v roce 848 „svěřil (Pribinovi) do vlastnictví všechno, co měl předtím, jako beneficium“ (Obrácení Bavorů a Korutanců na víru).

Pribina vybudoval v Blatenském hradě tři kostely. Prostorný chrám Panny Marie dal postavit na vlastním hradě. Měl sloužit knížecí rodině i vojenské družině. Kostel sv. mučedníka Hadriána stál „uvnitř Pribinova města“. V kostele sv. Jana Křtitele bylo baptisterium. Archeologické vykopávky v letech 1947-1948 odkryly základy trojlodního kostela na lokalitě Zalavár-Récésut. U datování základů kostela se názory vědců rozcházejí.

Chrám Panny Marie na Blatenském hradě konsekroval salcburský arcibiskup Liupram (836-859), a to po roce 850. Arcibiskup přišel na svěcení s početným doprovodem. Po slavnosti se s ním kníže Pribina dohodl o uspořádání církevních poměrů v Panonii. Salcburský arcibiskup vyjmenoval za archipresbytera v Dolní Panonii učeného kněze Dominika, který přišel k Pribinovi z Řezna, kde působil v dvorské kanceláři.

Ve spise *Obrácení Bavorů a Korutanců na víru* čteme: „Arcibiskup Liupram poslal ze Salcburku na Pribinovu prosbu mistry zedníky a malíře, kováře a tesaře. V novém Pribinově knížectví začala potom výstavba celé řady kostelů. Pribinovi v této práci zvlášť pomáhal jeho syn Kocel. Zdá se, že Pribina v té době byl již křesťanem z hlubokého přesvědčení. Spis *Obrácení Bavorů a Korutanců na víru* vypočítává 32 kostelů, které vybudovali Pribina a Kocel v Panonii. Salcburský arcibiskup ustanovil ke každému kostelu vlastního kněze.

Kníže Pribina organizoval novou državu podle franského vzoru. Pribinovo jméno se naposledy vzpomíná v roce 860. Dne 20.2.860 daroval část svého vlastnictví u řeky Zala klášteru v Niederaltaichu. Pribina bránil Panonské knížectví proti Bulharům i Moravanům. Zahynul v boji s Moravany pravděpodobně roku 861.

V šíření křesťanství a upevňování Panonského knížectví pokračoval Pribinův syn Kocel. Kníže Kocel byl zpočátku ve velmi úzkém kontaktu s Franskou říší a se salcburským arcibiskupem Adalwinem (860-873), který ho v Blatenském hradě často navštěvoval.

Kocel však velmi pozorně sledoval také vývoj církevně-politických událostí na Velké Moravě a pochopil dalekosáhlý význam byzantské misie vedené Konstantinem Filozofem a jeho bratrem Metodějem. Kníže Kocel se snažil najít správnou orientaci v podpoře slovanské kultury a politiky. Projevil živý zájem o slovanskou liturgii a slovanské písemnictví. Povznesl se nad někdejší spory mezi Mojžírem I. a Pribinou, v jejichž důsledku sám prožil pohnuté mládí, a navázal styky s Mojžírovým nástupcem – velkomoravským knížetem Rostislavem.

II.
BYZANTSKÁ MISIE
KONSTANTINA FILOZOFA A METODĚJE

VELKÁ MORAVA – BYZANTSKÁ MISIE KONSTANTINA FILOZOFA A METODĚJE – ROSTISLAV A SVATOPLUK

Výprava Ludvíka Němce se skončila neúspěšně. Kniže Rostislav se i se svým voskem uzavřel do pevnosti, chráněné nejpevnějším valem, a východofranské vojsko se muselo uspokojit jen zpusťšením nechráněných osad. Velkomoravský panovník potom nejenže pronásledoval ustupující franské vojsko, ale i přímo vpadl na část území Východofranské říše a vyplnil a zpusťšil četná místa. Rostislavovou pevností, kterou se Ludvík Němec vůbec neodvážil obléhat, byly pravděpodobně „Valy“ u Mikulčic.

Neúspěch vojenské výpravy Ludvíka Němce proti knížeti Rostislavovi povzbudil sousední slovanské kmenové svazy i kmeny v Polabí a v Čechách. V roce 857 našel u velkomoravského panovníka politický azyl Slavitěch z České marky, syn vévody Vistracha. S knížetem Rostislavem se dokonce spojil proti Ludvíku Němcovi správce Východní marky Ratbod. Tehdy východofranský král začal připravovat velkou ofenzívu proti slovanským knížectvím od Baltu po Dunaj. Tuto vojenskou výpravu měl vést pohraniční hrabě Východní marky, Ludvíkův nejstarší syn Karloman.

Ludvík Němec se zanedlouho sám zapletl do odboje proti svému bratru Karlovi Holému. Jeho nepřítomnosti ve Východofranské říši využili markrabí Arnošt a Karloman a zorganizovali spolu s knížetem Rostislavem otevřenou vzpouru proti Ludvíkovi (r. 861). Odstranili především Ludvíkovi oddané lidi – korutanského Salacha a panonského Pribinu. Toto povstání se podařilo Ludvíku Němci potlačit v roce 863.

Rušné politické události po smrti Mojmíra I. měly zřejmě vliv i na vývoj církevní politiky velkomoravského panovníka Rostislava. Kníže Rostislav byl křesťanem, synem křesťanských rodičů. Zpočátku dovolil volně působit bavorským (pasovským) kněžím-misionářům na území Velké Moravy. Křesťanství postupně zapouštělo kořeny u všech vrstev velkomoravského obyvatelstva.

Zajímavá je však poznámka synody v Mohuči (r. 852) o křesťanství Moravanů. Charakterizuje ho totiž jako „hrubé – drsné křesťanství“ (rudis christianitas). Dvorník vysvětluje tuto poznámku hlavně zaujatostí bavorských biskupů proti knížeti Rostislavovi, který poskytl politický azyl franskému hraběti Albgisovi. Albgis totiž unesl manželku Petrikovi a uprchl s ní na Velkou Moravu proto, že tam moc Ludvíka Němce nezasahovala. Bavorští biskupové odsoudili Albgise pro cizoložství a žádali Rostislava, aby provinilce vydal. Rostislav však odmítl jejich žádosti vyhovět.

Po roce 850 se kníže Rostislav otevřeně postavil proti franské expanzi. Jasně si totiž uvědomil, že bavorští misionáři jsou nejen šířitelé křesťanské víry, nýbrž také exponenty franské politiky. Proto kategoricky přerušil misijní působení franského kléru na Velké Moravě. Dovolil působit jen těm kněžím, kteří získali přízeň místního obyvatelstva, a misionářů, z jiných zemí – z Itálie a z Řecka.

Velkomoravský panovník Rostislav se ukázal jako prozíravý státník. Začal důsledně formovat novou politickou koncepci moravsko-slovanskou. Tak, jak se snažil odvracet nebezpečí, které ohrožovalo Velkou Moravu v ohledu hospodářském a vojenském, tak se snažil úplně vymanit z vlivu bavorské církevní misie. Rozhodl se vybudovat samostatnou velkomoravskou církevní správu, nezávislou na bavorském episkopátu.

V roce 861 vyslal Rostislav poselstvo k papeži Mikulášovi I. (858-867) se žádostí, aby mu papež poslal biskupa a misionáře znalé slovanského jazyka. O této Rostislavově žádosti se zmiňuje Mikulášův nástupce Hadrián II. (867-872) v bule „Gloria in altissimis Deo“ (z r. 869), která se zachovala částečně v staroslověnském překladu v *Životě Metoděje*. Papež Hadrián II. v této bule adresované Rostislavovi, Svatoplukovi a Kocelovi napsal:

„Žádali jste proto učitele nejen u této velekněžské Stolicе, nýbrž i u zbožného císaře Michaela, takže poslal blaženého Filozofa Konstantina i s bratrem, zatímco my jsme (to) nestačili“ (ŽM VIII).

Papežská kurie v té době soustřeďovala pozornost na Bulharskou říši a jejího chána Borise. Bulharsko se rozkládalo na teritoriu bývalé římské politické a církevní provincie Illyrie. O Bulhary projevoval zájem nejen papež Mikuláš I., ale i cařihradský patriarcha Fotios. V důsledku toho nenalezlo velkomoravské poselstvo v Římě náležitou odezvu. Jak však poznamenává Lavrov, papežská kurie ponechala záležitost Velké Moravy otevřenou a nezamítla ji „a limine“.

[Zde učiníme krátký exkurs do poměrů na byzantském dvoře v Konstantinopoli-Cařihradě a na jednání patriarchů Ignatia a Fotia navzájem a s římskými papeži.

Když bratr císařovny Theodory Bardas vychoval Michala III., přiměl ho k sesazení císařovny (vládl místo Michala III. od jeho 3 let), aby ve skutečnosti za císaře [Michala III.] oddaného pití a výstřednostem vládl sám. Znemravnělý císařský dvůr pozbyl veškeré vážnosti. Bardas i císař si tropili posměch z bohoslužby a dvorní šasek napodoboval patriarchu. Protože Bardas měl pohoršující poměr k vlastní snaze, odmítl mu patriarcha Ignatios o Epifanii roku 857 veřejně podat svaté přijímání. Zato jej dal Bardas v téže roce nařknout ze spiknutí a poslal jej do vyhnanství, když se předtím marně pokoušel přimět ho k abdikaci. Na místo patriarchy byl zcela nekanonicky povýšen vysoce vzdělaný a nadaný, ale bohužel také velice ctižádnostivý laik Fotios. Všechna svěcení přijal v několika dnech (od sesazeného biskupa Řehoře Asbesty). Fotios i císař si byli vědomi, že Ignatios se své funkce nevzdal, a že je proto jmenování Fotia nezákonné. Proto Fotios v roce 859 konal v Cařihradě synodu, jež Ignatia sesadila, a papeži Mikuláši I. (858-867) poslal podvržený list o Ignatiově abdikaci se žádostí o uznání své volby. Podvod ale vyšel najevo a papež prohlásil Fotia za sesazeného a pohrozil mu exkomunikací, kdyby se vzpíral. Ignatiova práva papež potvrdil. Všichni, kdo byli Fotiem vysvěceni, byli suspendováni včetně Fotiova světitele.

Fotios se opřel o přízeň dvora a rozhodl se neustoupit. Napětí mezi Římem a Cařihradem dosáhlo vrcholu, když nastal spor o církevní pravomoc nad Bulharskem, které se po své christianizaci z Byzance přiklonilo k papeži. Fotios v roce 867 sezval okružním listem východní patriarchy k soudu nad papežem. Spor dodal dogmatický podklad tím, že obvinil Západní církev z mnoha domnělých přečinů, jako např. ze sobotního postu, pohrdání svátostí manželství celibátem kněží a především z porušování vyznání víry vložením věty o vycházení Ducha Svatého i ze Syna - Filioque. Synoda v Cařihradě, již předsedal císař, potom skutečně papeže exkomunikovala.

Fotiovo štěstí se ale obrátilo. Po jeho spojenci Bardovi, kterého dal posléze císař zavraždit, byl cézarem Basilem zabit Michal III. a Basilius I. Makedonský (867-886) se stal císařem. Aby si upevnil vládu, povolal ihned zpět Ignatia, a Fotia vypověděl do kláštera. Roku 869 se v Cařihradě konal VIII. všeobecný sněm, který vyřkl nad Fotiem exkomunikaci, ale církevní správu nad Bulharskem přes protesty papeže [Hadriána II.] přiřkl Cařihradu; tím skončil tzv. Fotiův východní rozkol.

V roce 876 se Fotiovi lští podařilo získat si císařovu přízeň, a směl se z vyhnanství vrátit. Mezi tím vznikla rozmlínka mezi Ignatiem a Římem kvůli jurisdikci nad Bulharskem. Nežli však mohlo dojít k rozkolu, Ignatios roku 877 zemřel. Císař jmenoval Fotia na Ignatiovo místo, což bylo sice v rozporu se závěry VIII. církevního sněmu, ale Fotios byl přesto východními patriarchy uznán. Papež Jan VIII. byl za těchto změněných poměrů ochoten Fotia také uznat, ale s podmínkou, že projeví na synodě lítost nad svým jednáním a že se zřekne jurisdikce nad Bulharskem.

Na cařihradské synodě konané v roce 879 Fotios papežské legáty neznalé řečtiny podvedl a překlad papežovy listiny změnil. Fotios byl podle ní pouze chválen a rozhodnutí o Bulharsku bylo ponecháno císaři. Jakmile papež [Jan VIII.] prohlédl celý podvod, dal roku 881 Fotia opět do klatby a sesadil jej. Fotios se ovšem udržel až do císařovy smrti a dogmatický spor s Římem zase obnovil. Nový císař Lev VI. (886-911) ihned po svém nastoupení na trůn Fotia z politických důvodů znovu sesadil a odeslal do kláštera, kde tento roku 891 zemřel.^{3]}

Kníže Rostislav však chtěl co nejdříve vyřešit závažnou otázku nezávislé velkomoravské církevní správy. Hledal tedy jinou možnost. Obrátil se na byzantského císaře Michala III. (842-867). Doufal, že se mu v Cařihradě podaří získat potřebnou pomoc nejen na poli náboženském a kulturním, ale i na poli čistě politickém. Velmi dobře si uvědomoval, že mu hrozí nové vážné nebezpečí, a to z Východu. Ludvík Němec začal totiž navazovat kontakty s Bulhary, kteří mohli napadnout Velkou Moravu z jihovýchodu. Velkomoravská knížata Mojmir I. a Rostislav rozšířili území velkomoravského státu až po střední tok řeky Tisy, a tak se Velká Morava dostala do bezprostředního sousedství s Bulharskou říší.

Dvorník poukazuje, že se sice v zachovaných pramenech nehovoří o uzavření fransko-bulharské smlouvy, ale na základě nepřiznivých svědectví rozhodně musíme připustit existenci fransko-bulharského spojení. Z dopisu papeže Mikuláše I., který zaslal v polovině roku 864 kostnickému biskupovi Šalomounovi, je zřejmé, že chán Boris projevil ochotu se setkat s Ludvíkem Němcem v Tulně, aby tam fransko-bulharskou alianci potvrdil.

Velkomoravský panovník Rostislav včas rozpoznal hrozící nebezpečí a snažil se vyřešit závažnou situaci. Věděl, že nemůže očekávat přímou pomoc od Byzance proti Frankům, ale šlo mu o to, zabezpečit se proti Bulharům. Spojenectví fransko-bulharské neznamenal hrozbu jen pro Velkou Moravu, ale i pro Byzanc. Proto bylo velkomoravské poselstvo v Cařihradě vítané a Byzanc neobyčejně rychle reagovala na Rostislavovu iniciativu.

Staroslověnské životopisy Konstantina a Metoděje zachovaly vzácné úryvky ze žádosti moravsko-slovenských knížat Rostislava a Svatopluka, jakož i jejich velmožů. V *Životě Konstantina* čteme:

„Ačkoli naši lidé odvrhli pohanství a drží se křesťanského zákona, nemáme takového učitele, který by nám vyložil v našem jazyku pravou křesťanskou víru, aby i jiné země, pozorující to, nás napodobily. Tak nám, vladaři, takového biskupa a učitele pošli. Vždyť od vás vždycky vychází do všech zemí dobrý zákon“ (ŽK, XIV).

Podle *Života Metoděje* velkomoravští poslové takto hovořili:

³ Mráček, P.K.: Příručka církevních dějin, Středověk - Fotiův východní rozkol, s.47-48, Olomouc 1996

„Z Boží milosti jsme zdraví. Hle, přišlo k nám mnoho učitelů – křesťanů z Vlach i z Řecka a z Němec, učíce nás rozličně. Jenže my, Slované, jsme lid prostý a nemáme (nikoho), kdo by nás naučil pravdě a řádně (nás poučil). Tak tedy, dobří vladaři, pošli takového muže, který nám uspořádá veškeré právo“ (ŽM, V).

V předneseném poselství podali velkomoravští vyslanci především přehled náboženské i kulturní situace na Velké Moravě. Nato přesně formulovali naléhavou žádost velkomoravského panovníka Rostislava.

Žádali:

1. biskupa, aby položil základy nezávislé velkomoravské církevní správy;
2. učitele, aby vychoval domácí klérus, který by nejen prohloubil křesťanskou víru a mravy na Velké Moravě, ale ujal se i rozsáhlého misijního díla mezi Slovary v sousedních zemích;
3. muže zběhlého v zákoně, aby sestavil velkomoravský zákoník.

Velkomoravské poselstvo žádalo od byzantského císaře Michala III. náboženskou i kulturní pomoc. Rostislav po roztržce s Východofranskou říší už nemohl očekávat žádný kulturní přínos od Franků, ba závislost na Východofranské říši by ochromila samostatnost velkomoravského státu. A moravští Slované potřebovali také kulturní pomoc, aby se mohli zařadit mezi evropské civilizované národy.

Císař Michal III. svolal synodu a v přítomnosti státních a církevních poradců vyzval Konstantina Filozofa, aby se ujal vedení byzantské misie mezi Slovary, protože jako Soluňan dokonale ovládal slovanskou řeč. Sv. Konstantin přijal závažné poslání, ale nejprve sestavil slovanské hláskové písmo (hlaholici) a na cařihradské synodě si vyžádal povolení, aby mohl slovanskou řeč povýšit na řeč liturgickou. Potom učinil další nejpotřebnější přípravy již v Cařihradě.

V byzantské misii, která na jaře roku 863 opustila hlavní město Byzantské říše, kromě sv. Konstantina byl i starší bratr sv. Metoděj, jakož i několik kleriků slovanského původu (*Život sv. Klimenta* uvádí jmenovitě Klimenta, Vavřince, Nauma, Angelara a několik dalších beze jména). Dále v ní byli také císařští vysocí úředníci, kteří odpovídali za bezpečnost členů misie a současně byli pověřeni, aby s Rostislavem projednali záležitosti spojené s uzavřením případné spojenecké smlouvy.

Velkomoravská knížata Rostislav a Svatopluk přijala spolu s velmoži a lidem byzantskou misii a s velkou radostí a nejvyššími poctami. Potom dali soluňským bratrům žáky na učení. Nato východofranský král Ludvík Němec podnikl roku 864 velkou vojenskou výpravu proti Rostislavovi, kterou plánoval už v posledních letech. Motivem této výpravy podle názoru Havlíka byla nejen účast Rostislavova na vzpouře markrabí Arnošta a Karlomana, ale i přítomnost byzantské misie na Velké Moravě. Původně měli mít na výpravě východofranského krále účast i Bulhaři, ale zákrok Byzance zmařil jejich účast.

Ve *Fuldských análech* čteme, že v roce 864 „král Ludvík vytáhl v měsíci srpnu s velkým vojskem za Dunaj a oblehl Rostislava v jakémsi městě, které se v řeči onoho národa nazývá Dovina. Ten však, když se neodvažoval střetnout s královskými vojsky a když viděl, že nemá, kudy by unikl, v tísní byl nucen dát taková rukojmí a v takovém počtu, jak král přikázal. Nadto ještě stvrdil přísahou, že s veškerými svými velmoži budou po všechny dny králi zachovávat věrnost.“ Rostislav se zavázal, že se již vícekrát nezúčastní jakýchkoli útoků proti Ludvíku Němci; v následujících dvou letech se nepřidal ani ke správci panonské marky Verinharovi (v r. 865), ani k Ludvíkovu synu Ludvíkovi II. (v r. 866).

Po uzavření Děvinského míru bavorští kněží-misionáři začali znovu působit na Velké Moravě. Brzy zpozorovali, že se byzantská misie setkává s neobyčejnými sympatiemi zvláště u nižších vrstev velkomoravského obyvatelstva a přímo s otevřenou přízní panovníka. Pronikání misionářů z Východu na úkor franských zájmů vyvolalo žárlivost západního duchovenstva, které začalo útočit proti užívání slovanské řeči v liturgii. Sv. Konstantin neúnavně odvracel útoky latinských kněží slovy Písma svatého, ba přešel i do protiútoků. Vytýkal latinským kněžím jejich úzkoprsost i bludné učení (pověry). Pranyřoval je, že dovolují uzavírat necudná manželství (tj. taková, která se protivila církevním manželským zákonům – ŽK, XV).

V roce 867 byzantská misie úspěšně skončila první etapu svého poslání a opustila Velkou Moravu.

Ludvík Němec těžce nesl, že přímo v sousedství má prozíravého panovníka, kterého se mu nepodařilo zlomit, proto se rozhodl pokořit Rostislava. *Fuldské anály* (k r. 869) zaznamenaly, že král

Ludvík shromáždil oddíly vojska a rozdělil je na tři mohutné proudy. Jeden proud vyslal proti Čechům a Srbům. S dvěma zaútočil na Velkou Moravu proti knížatům Rostislavovi a Svatoplukovi. Nejstarší syn Ludvíkův Karel pronikl až k „oné nevýslovné a všem starodávným nepodobné Rostislavově pevnosti“ a vyplnil okolí. Podobně i Karloman zpusťošil území Svatoplukovo. Frankům se tedy nepodařilo dobýt velkomoravské pevnosti, ba remešský biskup Hinkmar poukazuje, že vojska Ludvíka Němce se vrátila z výpravy proti Vinidům (tj. moravským Slovanům) bezúspěšně a utrpěla značné ztráty.

Kníže Svatopluk zpočátku podporoval svého strýce Rostislava. Mladý ctižádostivý níže toužil zmocnit se vlády nad celým velkomoravským státem. V zimě 869-870 se Svatopluk podrobil Ludvíkovu synu Karlomanovi. V květnu 870 se nitranskému knížeti podařilo zajmout Rostislava. V poutech poslal svého strýce Karlomanovi, který o tom ihned informoval Ludvíka Němce. Východofranský král postavil Rostislava v Řezně před soud jako zrádce a dal jej za trest oslepit. Velkomoravský kníže Rostislav zůstal potom až do smrti v některém bavorském klášteře. *[Ale i Svatopluk, třebaže uznal franskou nadvládu, byl pro podezření ze zrady uvržen do vězení.⁴]*

Fuldské anály (k r. 870) osvětlují okolnosti Rostislavova zajetí a poukazují na to, že mezi velkomoravskými knížaty byly neshody. Dekan v této souvislosti zdůrazňuje, že Svatopluka rozhodně nevedly ani politické ani vojenské důvody, ale čistě osobní prospěch.

Velkomoravský kníže Rostislav nesporně patří k nejvýznamnějším osobnostem naší dávné minulosti. Projevil se jako silný panovník, statečný válečník a obratný politik, jehož zásluhou Velká Morava dosáhla plné svrchovanosti. Upevnil jednotu slovanských kmenů na Velké Moravě a houževnatě bránil nezávislost velkomoravského státu. Pochopil, že součástí politiky nezávislosti musí být i snaha o církevní osamostatnění země. Právě on povolal z Byzance věrozvěsty Konstantina a Metoděje. Rostislav měl velký podíl na tom, že se naši předkové mohli zařadit mezi civilizované evropské národy.

⁴ Kadlec, J.: Přehled českých církevních dějin 1/2, s.26, Roma-Praha 1991

Mezi Konstantinopolí a Římem

Dílo svatého Cyrila a Metoděje mělo význam nejen pro Moravany a pro Čechy, ale pro celý slovanský svět. Jejich práce se nesmazatelně zapsala do dějin českých i do dějin slovanského světa, avšak především vytvořila pevné duchovní základy pro pěstování ortodoxní křesťanské víry zejména v Bulharsku a v Rusku.

Raně středověká Evropa, vznikající po pádu Západořímské říše v roce 476, nabízela nesourodý obraz. Na jedné straně sílila moc římského papeže, nově vznikaly státní útvary v čele s Franskou říší, za jejíž vrchol lze považovat vládu Karla Velikého, korunovaného roku 800 římským císařem.

Druhý pohled je odlišný. Na Zlatém rohu lze spatřit opravdové velkoměsto, se kterým se tehdejší středověká západoevropská sídla nedají ani srovnávat. Lesk Konstantinopole bude ještě dlouho oslňovat a zastiňovat Věčné město na Tibeře, upadající až do dob renesance. Byzantská říše, jehož je vzkvétající metropole středem, je místem rozvíjení tradic řecké a římské vzdělanosti, sídlem císařů, byzantské šlechty, církevního kléru. Není divu, že se v jejích hradbách koncentruje obrovské bohatství, a to jak duchovní, tak materiální povahy.

Právě Morava, kam se oba bratři vydali šířit slovo Boží, byla přitom místem střetu siločar moci papežské a byzantské. Liturgie latinského ritu, mající své zastánce v bavorských knížatech, toužících ovládnout Velkou Moravu, se dostává do konfliktu se slovanským ritem šířeným soluňskými Řeky Cyrilem a Metodějem.

Ovčáček, J.: Konstantin a Metoděj mezi Římem a Byzancí;
<http://www.blisty.cz/2004/7/2/art18815.html>

vývoj Římské říše od založení Města Říma přes rozvoj, rozdělení na Západořímskou a Východořímskou (Byzantskou) říši až po jejich pád v 5. a 15. století

SVATÝ KONSTANTIN – CYRIL

FILOZOF, PROFESOR, MISIONÁŘ A MNICH – SESTAVENÍ PRVNÍHO SLOVANSKÉHO PÍSMO (HLAHOLICE) A
KODIFIKACE PRVNÍHO VŠESLOVANSKÉHO JAZYKA – STAROSLOVĚŇŠTINY –
SCHVÁLENÍ SLOVANSKÉ LITURGIE A BOHOSLUŽEBNÝCH KNIH PAPEŽEM HADRIÁNEM II.

„Hle, zaskvěla se nám světlozárná památka přeblaženého otce našeho Cyrila, nového apoštola i učitele..., který pobožností i krásou zaskvěl se na zemi jako slunce...“ Tato vzletná slova tvoří úvod *Pochvaly blaženého otce našeho a vychovatele slovanského národa Cyrila Filozofa*. Zároveň velmi výstižně vyjádřila charakteristické rysy osobnosti sv. Konstantina-Cyrila, slovanského apoštola i učitele, významného filozofa a teologa 9. století, básníka, neúnavného misionáře a obdivuhodného askety a světce.

Sv. Konstantin pocházel ze Soluně (Thessaloniké, Řecko). Soluň byla tehdy druhým největším městem Byzantské říše, byla důležitým politickým střediskem, v jehož čele stál strategos (velitel). Zástupcem velitele celého města byl drungarios (vysoký důstojník). Otec sv. Konstantina zastával vojenský úřad drungaria v soluňské župě. Jméno matky Marie se vyskytuje v pozdějších pramenech.

Konstantin byl nejmladší ze sedmi dětí. Narodil se roku 827. Staroslověnský *Život Konstantina*, na jehož zpracování měl jistě velký podíl i sv. Metoděj, zachoval několik zajímavějších podrobností z Konstantinova mládí. Konstantin vynikal neobyčejným nadáním. Již v mládí jej zaujala věda. Autor staroslověnského životopisu vyzdvihl zvláštní sen, v němž si chlapec vyvolil nejkrásnější, pohádkově orientální nádhrou opředenou dívku Sofii-Moudrost (ŽK, III). a který v podstatě usměrnil celý Konstantinův život: Studium filozofie a teologie. Mladí Konstantin začal intenzivně studovat spisy „velkého ekumenického učitele“ východní církve sv. Řehoře Naziánského. Zpočátku četl Řehořovy básně, zvláště hymnus mariánský a večerní. Potom se snažil zahloubat do teologických prací velkého učitele, a zde již pochopitelně narážel na jisté těžkosti pro nedostatek předběžného vzdělání. Mezitím zemřel Konstantinův otec Lev. Konstantinovi bylo teprve čtrnáct let.

Odpovědnost za vzdělání talentovaného mladíka převzal císařský správce, první ministr císařovny Theodory, dologhet Theoktistos. Konstantin opustil rodný dům i rodné město. Na soluňských hranicích poklekl a vroucně se modlil:

„Bože našich otců a milosrdný Pane, který jsi všechno stvořil slovem a ve své převeliké moudrosti jsi učinil člověka, aby vládl tvorstvu tebou vytvořenému, dej mi moudrost, která je u tvého trůnu, abych – poznáv, co je ti milé – došel spasení“ (ŽK, III).

Mladý Konstantin se dostal na cařihradskou vyšší školu. „A když ve třech měsících zvládl celou gramatiku, pustil se do ostatních nauk. Naučil se tedy Homérovi i geometrii a u Lva a Fotia dialektice i všem filozofickým naukám, k nim pak i rétorice, aritmetice, astronomii a muzice i všem ostatním řeckým vědám“ (ŽK, IV). Stal se oblíbeným žákem a přítelem pozdějšího cařihradského patriarchy Fotia.

Theotiktos se zájmem sledoval pokroky svého chráněnce. Upoutala ho zvláště Konstantinova definice filozofie. Konstantin formuloval filozofii jako „pochopení božských i lidských věcí, nakolik se člověk může přiblížit k Bohu, neboť skutkem učí člověka, aby byl k obrazu a podobě toho, který ho stvořil“ (ŽK, IV). Talentovaný posluchač filozofie zřejmě čerpal z řeckých klasických filozofů, Platóna a stoiků, ale doplnil jejich definici filozofie křesťanským pojmem dokonalosti.

Po dokončení studií na císařské vyšší škole se Konstantin projevil jako učenec se širokým rozhledem i jako samostatný myslitel. Nejenže nabyt značné vědomosti z filozofie a teologie, ale vynikal i pohotovostí myšlení a pozoruhodnými tvořivými schopnostmi. Tak si zasloužil čestný titul „Filozof“, který byl vzácný i v Byzantské říši.

Mladého absolventa cařihradské školy si dal předvolat Theotiktos. Nabídl mu vhodný sňatek, světskou hodnost a bohatství. Konstantin bez nejmenšího zaváhání odvětil: „Dar (je to) zajisté veliký pro ty, kteří jej chtějí. Jenže pro mne není nic většího než studium; až si jím shromáždím vědění, budu hledat čest i bohatství praděda“ (ŽK, IV).

Sv. Konstantin se dobrovolně zřekl počestného manželského svazku, aby celý svůj talent i síly mohl věnovat filozofii a teologii. Ve své odpovědi též naznačil, že pravou moudrost chápe pouze nábožensky. Později v disputaci s Chazary (r. 861) dále rozvinul myšlenku o pravé moudrosti a pradědovské cti a poukázal na původní rajskou Adamovu důstojnost. Kristus obnovil vyhlídky na její opětovou dosažitelnost. Konstantin ve svých filozofických úvahách na Písmo svaté a na církevní Otce přebíral jejich myšlenky (sv. Jana Zlatoústého a zvláště na sv. Řehoře Naziánského), ale tvořil i nové myšlenkové hodnoty.

Zpočátku Konstantin zastával úřad „chatofylaxa“ (bibliotekáře), tj. kustoda archivu a knihovny u patriarchy (v té době byl patriarchou Ignatios). Sv. Konstantin se rozhodl pro duchovní stav (na kněze jej vysvětili kolem r. 850), ale v rušném úřadě chartofylaxe nezůstal dlouho. Tajně odešel do

samoty. Odebral se do kláštera na březích Bosporu. Theotiktos dal mladého filozofa vyhledat a císařovna Theodora jmenovala Konstantina profesorem filozofie na vyšší škole.

Sv. Konstantinovi se naskytla jedinečná možnost dalšího rozvoje filozofického myšlení a zároveň uplatnění širokých vědomostí přímo na cařihradské vyšší škole. *Život Konstantina* poznamenává, že mladého filozofa „přemluvili, aby přijal hodnost učitelskou a učil filozofii lidi domácí i cizozemce s veškerou podporou a pomocí“ (ŽK, IV). Komentátoři *Života Konstantinova* věnují zvýšenou pozornost výrazu „lidi domácí i cizozemce“. Jistě měl Konstantin mezi svými posluchači také cizince. Slova *Života Konstantinova* lze chápat i doslovně. Ale mnozí slavisté pozorují v tomto výrazu jiný význam. V Byzanci v časech sv. Konstantina nazývali profánní filozofii „vnější“ a křesťanskou filozofii „vnitřní“. *Život sv. Klimenta (Legenda bulharská)* též mluví o sv. Konstantinovi-Cyrilovi: „Cyril (byl) veliký ve filozofii vnějšího světa, větší však ve filozofii vnitřní“ (II, 4). Sv. Konstantin jako učitel filozofie na cařihradské vyšší škole měl velký přehled v řecké profánní filozofii, ale mimořádně vynikl v křesťanské filozofii.

Mladý vědec, pilně hledající „čest a bohatství praděda“, plně uplatnil důkladné filozofické a teologické vzdělání ve veřejných disputacích. Zde se ukázaly nejen jeho široké vědomosti, ale i podivuhodná pohotovost myšlení a vyjadřování. Ve své první disputaci vynikajícím způsobem obhájil úctu obrazů proti ikonoklastickému expatriarchovi Janovi VII. (ŽK, V). V disputaci s Araby obhajoval dogmatické otázky týkající se zvláště tajemství Nejsvětější Trojice. Velmi výstižně vysvětlil rozdíly mezi naukou Muhammada a evangeliem Ježíše Krista a zároveň odůvodnil, proč se mezi křesťany vyskytují rozkoly: „Bůh náš je jako mořská hlubina... A silní rozumem, přijímajíce s jeho pomocí myšlenkové bohatství, (ji) přeplavou a vracejí se. Zato slabí se pokoušejí přeplout jakoby na ztrouchnivělých kórábech: jedni tonou a druzí s námahou (sotva) oddychují, jsouce zmítáni bezmocnou slabostí. Vaše (moře) je však úzké a pohodlné, a může je přeskočit každý, malý i velký“ (ŽK, VI). Slabší lidský rozum se může splést v křesťanské nauce, v mohamedánské nauce se nemá v čem zmylit. – Disputaci s Chazary zachytil sv. Konstantin i písemně. Předmětem disputace byly otázky týkající se židovství a křesťanství, Mojžíšova zákona a Nového zákona. I v této disputaci poukázal Filozof na vznešenost křesťanské a nízký stupeň mohamedánské morálky (ŽK, XIII).

Na sklonku svého života se sv. Konstantin rázně postavil na obranu slovanské liturgie (ŽK, XVI). V benátské disputaci s „trojazyčníky“, kteří zastávali názor, že v liturgii se mají používat jen tři jazyky – hebrejský, řecký a latinský – projevil vynikající pohotovost a skvěle obhájil slovanskou liturgii. Svou obhajobu podložil celou řadou citátů z Písma svatého, které velmi vhodně vybral a skvěle aplikoval. Při disputacích sv. Konstantina lze pozorovat nevšední horlivost pro pravdu a spravedlnost. Světec se však nedal unášet vášnivostí. Uváženě a důsledně šel za hlavním cílem: získat pro pravdu posluchače.

Sv. Konstantin byl mužem hluboce založeným. Rušný úřad „chartofylaxe“ mu nijak nevyhovoval. Raději se uchýlil do samoty. Když se však jednalo o spásu duší, misijní práce, i když spojené s velkou aktivitou, ochotně přijal císařské jmenování za člena v poselstvích k Arabům a Chazarům. Diplomatické cesty k Chazarům se zúčastnil i Konstantinův bratr, sv. Metoděj. Soluňští bratři našli na Krymu ostatky sv. Klimenta Římského. Od namáhavého misijnářského úkolu nemohla Konstantina odradit ani únava ani choroba. Sotva se vrátil od Chazarů (r. 861), vyčerpán dlouhou cestou, ustavičnými rozhovory a mimořádně odpovědnou prací, naskytla se mu nová příležitost apoštolské a učitelské činnosti mezi Slovy.

Do Cařihradu zavítalo (r. 862) poselstvo z Velké Moravy, vyslané velkomoravským knížetem Rostislavem a nitranským knížetem Svatoplukem. Velkomoravští vyslanci žádali od císaře Michala III. učitele a znalce zákona. Cí-

**SV. CYRIL
DISPUTUJE
SE SARACÉNY**

sař vyslechl posly, svolal synodu a pozval na ni sv. Konstantina. Řekl mu: „Filozof, vím, že je ti (to) zatěžko, ale je třeba, abys tam šel.“ Sv. Konstantin odpověděl: „I když jsem tělesně vyčerpán a nemocen, rád tam půjdu, mají-li pro svůj jazyk písmena“ (ŽK, XIV). V zeslabeném a nemocném Konstantinově těle již duch velikého apoštola tvořil nádherný plán velkorysého misijního díla mezi Slovany. Ano, s radostí půjde ke Slovanům a umožní jim, aby mohli svým jazykem oslavovat všemohoucího Boha. Konstantin přijal závažné poslání, ale nejprve sestavil slovanské písmo (hlaholici) a na cařihradské synodě si vyžádal povolení, aby mohl slovanskou řeč povýšit na liturgickou řeč.

A zde se ukázala jazyková genialita Konstantina Filozofa. Sv. Konstantin patří nesporně k nejvýznamnějším filologům nejen 9. století, ale středověku vůbec. Už jako mladík „vnikl do mnoha řečí“

Slovanští misionáři Cyril a Metoděj
(z podzemní baziliky sv. Klementa v Římě)

Odvedli dobrou práci při učení křesťanské víry ve slovanských jazycích. Ale mnoho kněží z germánské říše zastávalo názor, že pouze 3 jazyky, hebrejšтина, řečtina a latina, jsou určeny pro bohoslužbu. Konflikt vyvrcholil tak silně, že si je dal papež Nicolas I. (Mikuláš I.) předvolat. Uvítal je velice vlídně (868). Mniši mu ukázali překlad bible. Od tohoto momentu byla jejich práce oficiálně schválena. Ale krátce poté Konstantin zemřel (který přijal řeholní jméno Cyril, když se stal mnichem) v Římě. Papež učinil z Metoděje hlavu arcibiskupství Panonie a Srijemu.

Vztah Cyrila a Metoděje v Rastislavově říši a knížectví Slovancko-Panonského knížete Kocelje (Kocela) byl velice podnětný i pro Chorvaty. Jejich práce využili zejména Slované. Slovanští duchovní a studenti se později přesunuli níže na jih a šířili jejich vědomosti po celém Balkánském poloostrově. Vzniklo nové písmo, hlaholice. Tvar písma byl použit z modelu řeckého rychlopsaní. V severozápadním Chorvatsku byla nalezena spousta zajímavostí s tímto prastarým písmem. Po několika století používali Chorvaté kulatou verzi „hlaholice“. Později používali hranatou formu. V některých školách stále můžeme studovat Hlaholické písmo (název „hlaholice“ je převzat ze slova „hlaholit“, které znamená „mluvit příliš“.)

Ve východních oblastech, Srbsku nebo Bulharsku, je používána druhá varianta Slovanického písma - cyrilice (čirilica). Toto písmo však vzniklo dlouho po jejich smrti. Taktéž Rusové používají cyrilici, jen mají o několik písmen víc.

(Cyrill and Methodius;
<http://home.pages.at/tamb/english/language.htm#missionaries>)

(ŽK, III). Na cařihradské vyšší škole „ve třech měsících zvládl celou gramatiku“. Zvládnutí řecké gramatiky bylo nevyhnutelným předpokladem pro studium dalších řečí. Konstantin měl mimořádný talent. Neobyčejně rychle se učil cizím řečím, ba uměl také proniknout do jejich ducha. Dokonale ovládal řečtinu, staroslověňštinu a latinu. Zúčastnil se významných diplomatických poselstev byzantského dvora a na těchto cestách si osvojil arabštinu, staroturečtinu, hebrejštinu a syrštinu.

V *Životě Konstantina* čteme: „Když došel do Chersonu, naučil se tu židovské mluvě i písmu, přeloživ osm částí gramatiky a získav tím (ještě) větší znalosti. Žil tu jakýsi Samaritán... a přinesl samaritánské knihy a ukázal mu (je). I vyžádal si je Filozof od něho, (a) zavřev se v příbytku, oddal se modlitbě, a přijav od Boha poznání, začal (ty) knihy bez chyby číst“ (ŽK, VIII). Jazykovědné výzkumy dosud nevyřešily otázku řeči, kterou si Konstantin osvojil, když v Chersonu našel evangelia a žaltář psané „ruskými“ písmeny (ŽK, VIII). Pozoruhodné jazykové znalosti uplatnil sv. Konstantin nejen v disputacích, ale i při působení mezi Slovaný.

Absolutní většina slavistů je přesvědčena, že sv. Konstantin je původcem prvního slovanského písma – hlaholice. Dokazuje to celá řada závažných historických svědectví. Šafařík poukazuje, že autor prvního slovanského písma byl „písem znalý orientalista“. Sv. Konstantin sestavil hlaholské písmo podle malé řecké abecedy (minuskulní, kurzívní písmo) a čistě slovanské hlásky odvodil z některých orientálních abeced. Hlaholskou abecedou sestavil Filozof i novou číselnou soustavu, nezávislou na řecké.

Sv. Konstantin měl největší podíl na uzákonění prvního spisovného jazyka Slovanů – staroslověňštiny – a jeho povýšení na bohoslužebný jazyk měl pevný základ v nářečí, jímž se mluvilo v okolí Soluně – makedonsko-bulharském. Konstantin s bratrem Metodějem a malým okruhem spolupracovníků měl od počátku na zřeteli literaturu a písemnou kulturu všeslovanskou, a ne výlučně velkomoravskou nebo jinak lokálně vymezenou. Staroslověňština se skutečně začala používat jako mezoslovanský spisovný jazyk u všech Slovanů. Vysoké úrovně dosáhla již při prvních literárních pokusech (překlad evangelií, žaltáře a samostatná slovanská báseň Proglas). To lze vysvětlit jen genialitou sv. Konstantina, vynikajícího filologa, spisovatele a básníka.

Světce nezapomínal na budoucnost rozsáhlého misijního díla mezi Slovaný. Se svým bratrem Metodějem vybral schopné mladíky z domácího prostředí pro kněžský stav. Velkomoravský kníže Rostislav pomáhal soluňským bratřím při výběru kněžského dorostu. Vyučování kandidátů kněžství se věnoval především sv. Konstantin. Mladíky nejprve naučil staroslověňsky číst a psát, a potom je postupně připravoval na odpovědnou úlohu budoucích misionářů. V *Životě Konstantina* čteme: „Naučil je jitřní i hodinkám, (mši), nešporám a kompletáři i obřadům mešním“ (ŽK, XV). Soluňští bratři založili na Velké Moravě první slovanskou vyšší školu. Sv. Konstantin tu

zřejmě uplatnil své bohaté zkušenosti z cařihradské vyšší školy.

Na Velké Moravě zásluhou sv. Konstantina a Metoděje vznikla i první literární škola slovanská. *Život Konstantina* uvádí, že Filozof brzy po příchodu na Velkou Moravu „přeložil veškerý církevní řád“

Ѧ а - a	Н н - n	Ш ш - š	ā - 1	к̄ - 20	т̄ - 300
Б б - b	О о о - o	ы - y	ē - 2	ка̄ - 21	ѵ - 400
В в - v	Ѧ ѡ - o	ѡ ѣ - tvrdý znak (jer)	ġ - 3	кѣ - 23	ѣ - 500
Г г - h (g) ¹	П п - p	Ѣ - mäkky znak (jer) ⁴	ā - 4	ā - 30	х̄ - 600
Д д - d	Р р - r	Ѥ ѥ - i (e, je)	ē - 5	м̄ - 40	ѡ - 700
Ѣ ѣ - e, je ²	С с - s	Ю ю - ju*	š - 6	н̄ - 50	ѡ - 800
Ж ж - ž	Т т - t	Ѧ ѧ - ja	ž - 7	ѡ - 60	ц̄ - 900
З з - z (dz)	Ѧ ѧ Ѩ - u	Ѧ ѧ - ja* (ä)	н̄ - 8	ѡ - 70	а̄ - 1000
И и - i	Ѧ ѧ - f	Ѧ ѧ - x	ā - 9	п̄ - 80	б̄ - 2000
И и - i	Ѧ ѧ - th (f, ft)	Ѧ ѧ - ps	ī - 10	ч̄ - 90	м̄ - 40000
К к - k	Х х - ch	Ѧ ѧ - y, v ³	ā - 11	р̄ - 100	Ѧ ѧ - 1998
Л л - l	Ѧ ѧ - šč (šť)	Ѧ ѧ - ot	ē - 12	с̄ - 200	Ѧ ѧ - 7514
М м - m	Ѧ ѧ - c	Ѧ ѧ - j			

(ŽK, XV). *Život Metoděje* podává zase významnou zprávu: „S Filozofem totiž prve přeložil žaltář a evangelium s apoštolem a vybranými církevními službami“ (ŽM, XV). Weingart vysoko hodnotí jazykovou, textovou a stylistickou dokonalost cyrilometodějského překladu Písma svatého. Poznamenává, že cyrilometodějský překlad se jeví „jako dílo geniální, jaké se v životě národů vyskytá jen jednou za několik století“.

Soluňští bratři zavedli na Velké Moravě slovanskou liturgii. Staroslověnské sborové zpěvy měly velký ohlas zvláště u lidu. Slovanská liturgie v duchu sv. Konstantina a Metoděje si nevyhnutelně vyžadovala zorganizování slovanské hierarchie. Po čtyřiceti měsících někteří žáci mohli doprovázet slovanské apoštoly a učitele do Říma, aby tam přijali kněžské svěcení. Papež Hadrián II. (867-872) se dověděl, že sv. Konstantin a Metoděj přinášejí do Říma ostatky sv. Klimenta Římského. Vyšel jim vstříc před brány města s početným průvodem kněží a lidu a přijal je s velkou slávou.

Hadrián II. pečlivě přezkoumal misijní činnost slovanských apoštolů. Přesvědčil se o jejich pravověrnosti a schválil jejich misijní metody. Roku 868 schválil slovanské bohoslužebné knihy a osobně vysvětil Metoděje na kněze (ŽM, VI). Potom pověřil biskupa Formosa a Gaudericha vysvěcením žáků sv. Konstantina a Metoděje. Po vysvěcení „pěli liturgii v chrámu svatého Petra slovanským jazykem. A druhého dne pěli v chrámu svaté Petronily a třetího dne pěli v chrámu svatého Ondřeje a poté ještě u velikého učitele národů Pavla pěli v chrámu v noci svatou liturgii slovansky“ (ŽK, XVIII).

Konstantin se v Římě roznemohl. Namáhavé misijní cesty úplně vyčerpaly jeho tělesné síly. Vstoupil do řeckého kláštera (sv. Ondřeje nebo Praxedy), složil řeholní sliby a přijal jméno Cyril. Po

padesáti dnech (14.2.869) se se všemi rozloučil a naléhavě prosil svého bratra Metoděje, aby se vrátil na Velkou Moravu a pokračoval v misijním díle: „Hle, bratře, my dva jsme byli spřežení táhnoucí jedinou brázdou. A já padám na liše, svůj den ukončiv. Ale ty velice miluješ horu – tak jen kvůli hoře nepust' své učení. Vždyť čím jiným bys mohl být více spasen?“ (ŽM, VII).

Misijní a učitelská práce mezi Slovy byla v očích sv. Konstantina natolik závažná, že ještě i v posledních chvílích svého pozemského života na ni myslí a v ní vidí jedinečný prostředek spásy vlastní duše. – Sv. Cyrila pohřbili na Metodějovu prosbu v bazilice sv. Klimenta Římského (nyní jsou jeho ostatky v boční kapli baziliky). U hrobu sv. Konstantina-Cyryla „se začaly dít mnohé zázraky. A Římané vidouce to, (ještě) více si vážili jeho svatosti a ctihodnosti, a namalovavše nad hrobem jeho obraz,jali se nad ním ve dne v noci svítit, chválice Boha“ (ŽK, XVIII).

Sv. Konstantin-Cyryl byl ve velkorysé apoštolské a učitelské práci inspirován hlubokým přesvědčením o jednotě lidstva v křesťanství a o rovnosti všech národů před Bohem. Byl proniknut přímo živelnou touhou hlásat evangelium všem národům. Ochotně poskytl služby byzantskému dvoru ve vážných státních a církevních záležitostech. Byl členem poselstev, která císařský dvůr vyslal k Arabům a Chazarům. Pilně se učil cizím řečem, aby se mohl dostat blíže k srdcím cizích národů. Do misijní práce vnášel nové prvky. Obdivuhodných výsledků dosáhl zvláště mezi Slovy geniálním sestavením slovanského písma a uvedením slovanské liturgie.

Mimořádné úspěchy vynikajícího filozofa a teologa, apoštola a učitele sv. Konstantina-Cyryla, který se dožil poměrně krátkého věku (42 let), byl nejen ovocem mimořádného nadání, nevšední učenosti, úžasné houževnatosti a vytrvalosti, ale i opravdové svatosti života. U sv. Konstantina se snoubila vynikající bystrost ducha s hlubokou skromností. Mladý Konstantin vítězně překonal boje mládí v obzvláště nebezpečném prostředí císařského dvora, prosáklého vyzývavou smyslností. Zůstal čistý, skromný, pohroužený do niterného života a přitom vlídný a neobyčejně laskavý. Není divu, že přitahoval lidi k sobě. Všichni toužili po jeho společnosti.

Konstantin-Cyryl byl jemné povahy, přímo něžného srdce. Často stonal, měl chatrné tělesné zdraví, a přesto se nedal svést k zatrpklosti. Stálým úsilím o vědu, ctnost a křesťanskou dokonalost, nevýslovnou horlivostí o slávu Boží a spásu nesmrtelných duší zocelil svou povahu, takže uměl krotit a ovládat i city svého srdce. Jen ve výjimečných případech, když se zvláštním zanícením rozmlouval o Bohu, se mu oči zalily slzami.

V letech 1857-1870 uskutečnil vynikající archeolog de Rossi s Irem Mullooly důkladný archeologický průzkum baziliky sv. Klimenta v Římě. Mullooly odkryl původní baziliku, kterou v 11. století zničili Normané. Na jejich zříceninách potom ostavili dnešní baziliku. V původní bazilice napravo od oltáře v levé boční lodi objevil Mullooly při jižní straně mramorem obložený hrob sv. Konstantina-Cyryla.

Náhrobní obraz sv. Cyryla (z 9. století) se bohužel nezachoval. Ale na jižní a západní stěně zůstaly pozoruhodné fresky. Na malbě (z 9. století), která zobrazuje klečícího muže (hlava se nezachovala) před panovníkem, přečetl de Rossi zbytky nápisu, začínajícího písmeny: „CIR...“. Podle názoru de Rossiho se jednalo o byzantského císaře Michala III. a sv. Konstantina-Cyryla před cestou k Chazarům nebo na Velkou Moravu. De Rossi a Mullooly uveřejnili obšírné zprávy o objevených freskách.

Kopie obrazů (ze 4. až 13. století), uložené v Papežském institutu archeologie v Římě, obzvláště zaujaly profesora Wilperta. Velkou pozornost věnoval obrazu, který představuje „Osobní soud svatého Cyryla“. Uprostřed sedí žehnající Kristus na soudné stoličce. Vpředu stojí sv. Cyryl, oblečený do mešního roucha. Mírným gestem se obrací ke Kristu. Jako by chtěl říci: „Dobrý boj jsem bojoval, běh jsem dokonal, víru zachoval“ (2 Tim 4,7). Nad sv. Cyrylem stojí archanděl Gabriel. Pravou rukou k sobě vine sv. Cyryla jako svého chráněnce. Vedle archanděla stojí sv. Klement Římský. I on se ujímá sv. Cyryla a gestem ruky jako by vyjadřoval velké zásluhy Konstantina-Cyryla. Proto si sv. Cyryl zasluhuje korunu života věčného, kterou Kristus přislíbil těm, kteří ho milují. Na druhé straně před věčným soudcem klečí kněz s kalichem v ruce. Je to sv. Metoděj. Přichází na pomoc svému bratru modlitbou a eucharistickou obětí (proto drží kalich). Pod obrazem byl nápis, který je dnes téměř setřelý. Wilpert měl možnost nápis ještě rekonstruovat. Nápis končil slovy: „Deus, da Cyrillo peccatori requiem aeternam. Amen.“

Zachovaná freska velmi plasticky zachytila charakteristické rysy zobrazených postav. Sv. Cyryl je znázorněn jako muž vysoké, štíhlé, asketické postavy. Vysoké čelo, hluboký pohled, podlouhlá vyhublá tvář, vážná, ale zároveň přímo něžná, to všechno prozrazuje vynikající bystrost ducha, úplnou oddanost Bohu, hlubokou, rozjímavou duši.

Ze zachovaného listu Anastasia knihovníka, současníka sv. Konstantina-Cyryla a Metoděje, vane obdiv k sv. Cyrylovi, který si získal v krátké době srdce Římanů. Anastasius píše o sv. Konstantinovi-Cyrylovi, že to byl muž velké svatosti a apoštolského života, muž vznešený a vpravdě Filozof.

Proglas

Veršovaná předmluva k evangeliu, autorství je přisuzováno svatému Konstantinovi (826 nebo 827 až 869). V pondělí 5. 7. slavíme svátek svatých věrozvěstů Cyrila (Konstantina) a Metoděje, kteří v druhé polovině devátého století přinesli na Velkou Moravu staroslověnskou vzdělanost. Vytvořili slovanské písmo a do „staroslověnštiny“ (makedonského nářečí starobulharštiny; před více než tisíci lety si byly slovanské jazyky bližší, takže lidé na Moravě rozuměli) přeložili části bohoslužebných knih. Zachovaly se také originální, ve staroslověnštině psané legendy „Život Konstantinův“ a „Život Metodějův“, které zajímavým způsobem mísí věroučnou zvěst s dodnes živými a zajímavými fakty.

Proglas definuje lidskou bytost jako bytost vzdělanou, která se odlišuje od zvířete právě schopností komunikovat a jása nad tím, že Slovanům bylo poskytnuto písmo, nástroj ke komunikaci, asi tak, jak mnozí v současnosti jásají nad vznikem internetu – obojí je ve své době nástroj k osvobození lidí.

<http://www.blisty.cz/2004/7/2/art18809.html>

Jsem předzpěv k svatému evangeliu.
Jak dříve předpověděli proroci,
Kristus přichází shromáždit národy,
neboť jest světlem tohoto světa.
Splnilo se to v tisíceletí tomto sedmém.
Oni totiž řekli: Slepí prohlédnou
a hluchí uslyší slovo Písma.
Neboť jest třeba poznati Boha.
Proto slyšte, Slované, toto: Dar tento jest
zajisté od Boha daný,
dar boží jest to údělu na pravici,
dar duším, nikdy se nekazící,
těm duším, které jej přijmou.
Matouš, Marek, Lukáš a Jan
učí všechen lid a praví:
Všichni, kdož spanilost svých duší
vidíte, neboť toužíte radovat se,
zapudit temnotu hříchu,
a zbavit se zkázy tohoto světa
a rajský život nalézt
a uniknout plameni hořícímu,
slyšte nyní svým rozumem,
slyšte, všechen lide slovanský,
slyšte Slovo, přišlo od Boha,
slovo krmící lidské duše,
slovo posilující srdce i rozum,
slovo toto, připravující k poznání Boha.
Jako bez světla se nepotěší
oko patřící na všechno stvoření boží,
nýbrž vše není ani krásné, ani viditelné,
tak je to i s každou duší bez knih,
jež nezná zákona božího,
zákona knižního a duchovního,
zákona zjevujícího ráj boží.
Neboť který sluch, jestliže rachot hromu
neslyší, může se báti Boha?
Dále chřípí, nečichají-li vůně květu,
kterak pochopí zázrak boží?
Vždyť ústa, jež necítí sladkosti,
činí člověka jako kamenným.
Ještě víc však duše bez knih
zdá se být v lidech mrtva.
Bratři, to vše jsme my uvážili
a povíme vám radu výbornou,
která všechny lidí zbaví
života zvířecího a žádostivosti,

abyste, majíce mysl nerozumnou,
a slyšíce slovo cizím jazykem,
neslyšeli je jak hlas zvonce měděného.
Neboť svatý Pavel uče toto řekl,
modlitbu svou napřed vzdáváje Bohu:
Chci raději pět slov povědět,
a svým rozumem je říci,
aby i všichni bratři rozuměli,
nežli deset tisíc slov nesrozumitelných.
Kterýpak člověk toho nechápe,
který nepřidá moudrého podobenství,
vykládajícího nám správné řeči?
Vždyť jako zkáza hrozí tělu,
a všechno je hubí, víc než hnis je ničíc,
nemá-li patřičného pokrmu,
tak každá duše přestává
žít a nemá v sobě života božího,
když slova božího neslyší.
Ještě jiné podobenství velmi moudré
povězme: Lidé, kteří se milujete
a chcete růsti růstem božím,
kdo z vás neví, že tato víra pravá,
jako símě padající na pole, -
tak ona v srdcích lidských
má zapotřebí deště božích písem,
aby úroda boží hojněji vzrostla?
Kdo může povědět všechna podobenství,
jež usvědčují národy bez knih,
nehovořící řečí srozumitelnou?
Ani umí-li všechny řeči,
nedovede vylíčit jejich bezmoc.
Nícméně rád bych připojil své podobenství
a málo slovy podal mnoho smyslu.
Nahé jsou zajisté všechny národy bez knih
a nemohou bojovati bez zbraní
s protivníkem našich duší,
uchystání za kořist věčné muky.
Národové, kteří nemáte rádi nepřitele
a hodláte zápolit s ním mocně,
otevřete pozorně dveře rozumu,
když jste přijali nyní zbraň tvrdou,
kterou kovájí knihy Hospodinovy,
hlavu ďáblu mocně potírající.
Neboť kdo přijme knihy tyto -
Moudrost-Kristus jimi mluví
a vaše duše posiluje -
Apoštoly pak se všemi Proroky,
kdo zajisté jejich slova zvěstují,
budou schopni zabít nepřitele,
dobré vítězství Bohu přinášejíce,
rozkladu těla hnilobném uniknou,
těla, jehož život je jako ve snu,
nebudou padat, ale pevně stát,
a že vůči Bohu se ukázali chabými,
budou stát na pravici Božího trůnu,
když přijde ohněm soudit národy,
věčně s anděly se radující,
ustavičně slavíce Boha milostivého,
písněmi z knih vždycky
Boha opěvající, který se nad lidmi smilová-
vá.
Jemu přísluší všeliká sláva,
čest a chvála, Božímu Synu, vždy
s Otcem i svatým Duchem
na věky od veškerého tvorstva.
Amen.

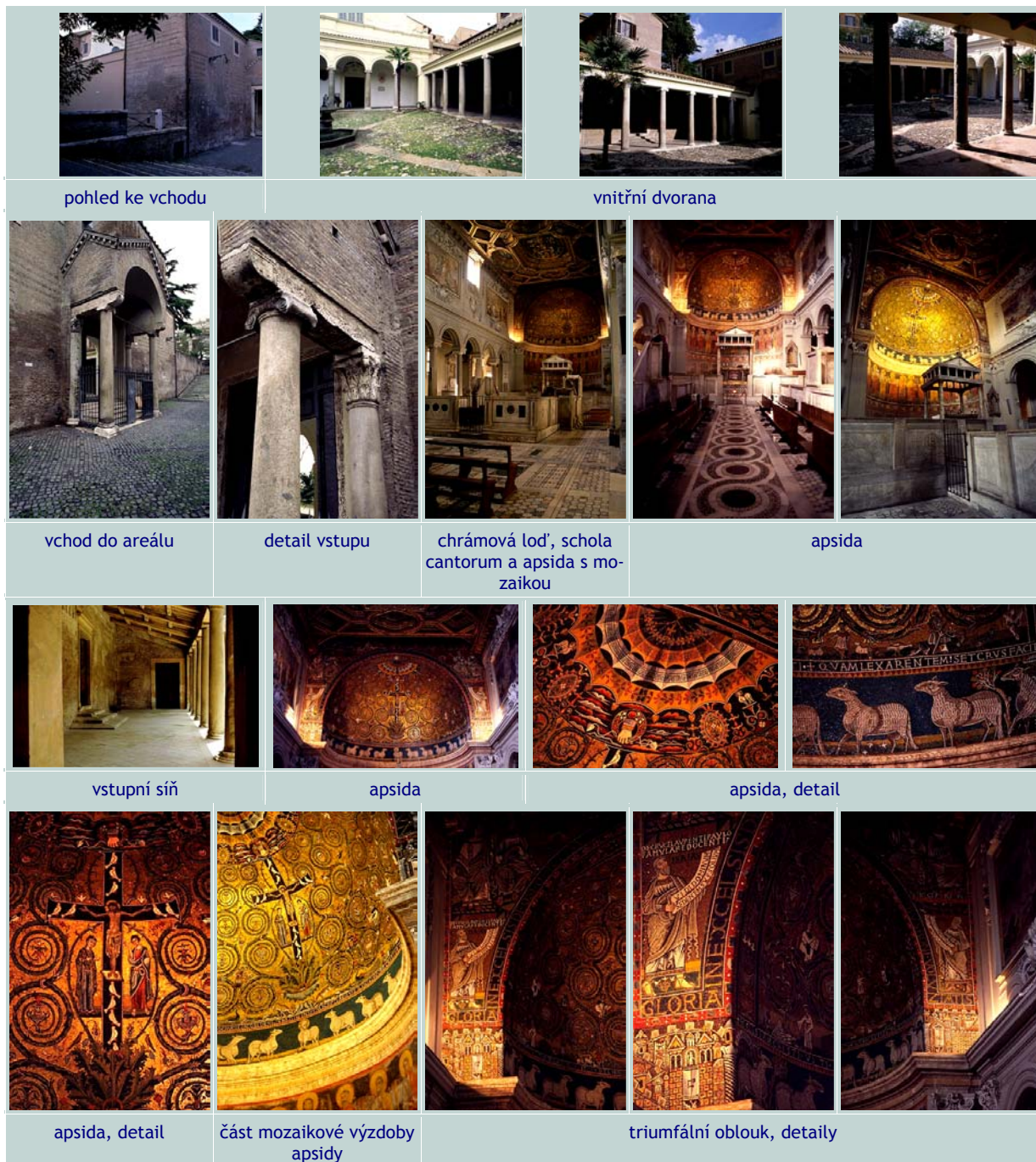
(9. století, překlad se staroslověnštiny)

Nechme se nyní pozvat na krátkou exkurzi k hrobu svatého Konstantina-Cyrila do baziliky svatého Klimenta⁵ doplněnou fotografiemi z archivu vlastního i z webových stránek⁶.

Bazilika svatého Klimenta

(V bazilice nad mithreem našel místo svatý Cyril)

Nedaleko Kolosea, při ulici vedoucí k bazilice sv. Jana na Lateránu, stojí chrám zasvěcený sv. Klimentu. Na

první pohled nenápadná stavba skrývá ve svých útrobách hotové archeologické muzeum. A nejen to. Dlouhé dějiny chrámu svatého papeže Klimenta se protínají s kulturní historií našeho národa. V podzemní bazilice jsou uloženy ostatky sv. Cyrila.

Archeologický komplex, nad kterým vyrostla středověká bazilika sv. Klimenta, byl odkryt při vykopávkách na sklonku 19. století. Světlo světa po staletích spatřila raně křesťanská bazilika z přelomu 4. a 5. století, postavená nad budovami římské antiky.

⁵ Bronková, J.: „Bazilika svatého Klimenta“, <http://rv.omadeg.cz/clanek.php4?id=944>

⁶ <http://www2.siba.fi/%7Ekkoskim/rooma/pages/SCLEMENT.HTM>

Archeologové objevili poměrně složitou strukturu římských zdí, patřící dvěma stavbám, odděleným úzkou uličkou. Sestoupíme-li do nejstarší a tedy nejhlouběji položené etáže podzemí, spatříme zdi z velkých tunových kvádrů, které patřily římské budově z 1. století AD, později rozdělené (v první polovině 2. století) tzv. opus mixtum - jedním z antických způsobů zdění, střídající vrstvy cihel s nakoso postavenými tufovými kvádry. Původní využití stavby je nejisté. Podle badatelů mohla sloužit jako skladiště obilí nebo snad patřila ke komplexu císařské mincovny. Druhá budova, jejíž zbytky najdeme v nejnižším patře podzemí byla postavena z cihel. Patrně to byla Insula, činžovní dům, pocházející rovněž z přelomu 1. a 2. století našeho letopočtu. Právě v něm byla kolem roku 200 postavena svatyně mithrejského kultu, jednoho z mnoha východních mysterijních kultů, které v pozdně antickém Římě silně konkurovaly tradičním božstvům. O popularitě svědčí také mithrejská škola po pravé straně samotné svatyně, i položení místa kultu v samém centru starého Říma nedaleko Fora Romana a císařských paláců na Palatinu. Kult perského boha Mithry se na místě udržel až do konce 4. století, do doby, kdy se započalo se stavbou raně křesťanské baziliky. - Nová křesťanská stavba využila obvodové zdi starších budov. Její apsida byla postavena v prvním patře domu s Mithreem.

První zmínka o novém chrámu se zachovala v listě napsaném roku 417 papežem Zosimou, ve kterém výslovně zmiňuje baziliku sv. Klimenta jako místo, kde zasedá jakési shromáždění. Z toho lze usoudit, že zasvěcení stavby zůstalo nezměněné od počátku až do dnešních dnů. Raně křesťanská bazilika byla trojlodní, členěná dvěma řadami sloupů. Snad už od 6. století měla také dvůr s portiky. Podle posledních výzkumů ke komplexu patřil také zvláštní prostor pro udělování svátosti biřmování, tzv. *consignatorium*, a křestní kaple, neboli baptisterium.

V 6. století kněz Mercurius, pozdější papež Jan II. (532-525), věnoval bazilice mramorové ohrazení liturgického prostoru. To bylo později rozebráno a znovu užito v nové bazilice z 12. století. Monogram papeže je dosud čitelný na druhotně užitých mramorových deskách *scholy cantorum*. V 8. století vznikla v podzemní bazilice fresková výzdoba, dodnes částečně zachovaná. Z nejstarší fáze pochází zobrazení P. Marie Královny v doprovodu světic v levé boční lodi. Podle některých představovala původně císařovnu Theodoru, manželku císaře Justiniana. Do poloviny 9. století se pak datují další fresky nad vstupem do levé lodi, zachycující kristologický cyklus, dobře datovatelný podle postavy papeže Lva IV., zobrazeného s čtvercovým nimbem, označujícím žijící osoby.

Roku 1084 baziliku pobořili Normané vedení Robertem Guiscardem. Stavba musela být zpevněna, prostor mezi sloupy, tzv. interkolumnia, byla zazděna a právě na těchto nových stěnách byl vymalován slavný cyklus fresek z života sv. Klimenta doplněný prvními známými nápisy v hovorovém jazyce, který je raným předchůdcem italské italštiny v kraji Lazio. I pro nás mají tyto fresky jedno prvenství. Na levé straně, na scéně přenesení ostatků sv. Klimenta z Krymu do Říma, kráčí v průvodu papež Hadrián II. (867-872) v doprovodu sv. Cyrila a Metoděje. Za jejich nejstarší znázornění je považována protějščí freska, kde oba slovanští věrozvěstové klečí vedle dalších světců.

Stará bazilika byla používána až do prvních desetiletí 12. století, kdy se začalo se stavbou nové, situované zhruba o 5 metrů výše nad starou dlažbou. Také středověká bazilika vznikla jako trojlodní stavba, předcházelo jí atrium s portikem a její interiér dostal bohatou výzdobu. Vedle již zmíněné *scholy cantorum* s dvojicí ambonů pro předčítání evangelia a epistol, byla na přelomu 12. a 13. století vyzdobena v apsidě nádhernou mozaikou. Vévodí jí Kristus ukřižovaný na Kříži pojatém jako strom života. Z jeho kmene se do všech stran rozbíhají akantové úponky, tvořící bohatý ornamentální vzorec doplněný množstvím nejrůznějších živočichů, barevných ptáčků a zvěře s bohatými symbolickými konotacemi, kteří ohlašují všeobecné znovuzrození tvorstva skrze Kristovu vykupitelskou oběť. Hlavní scénu doplňují po pravé straně triumfálního oblouku sedící postavy sv. Petra a sv. Klimenta, prorok Jeremiáš a město Jeruzalém, vlevo pak jsou sv. Pavel a sv. Vavřinec doprovázeni Izaiášem a zobrazením Betléma jako města, z něhož vzešla spása. Z obou měst vycházejí ovečky, symbolizující Kristovy učedníky, směřující k Božímu Beránkovi, který stojí uprostřed a svým pohledem volá k následování každého, kdo do chrámu vkročil.

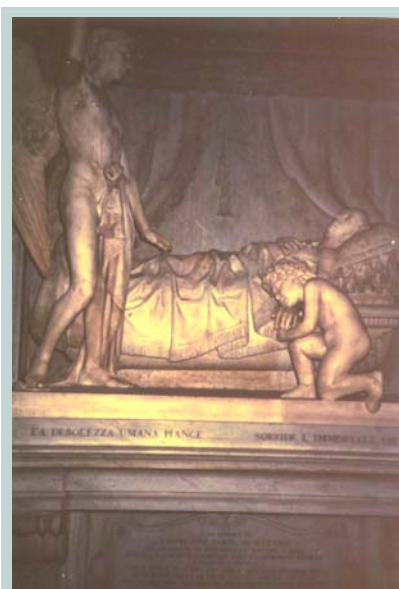
Stručně baziliku popisuje jiná zpráva⁷: Bazilika je zasvěcena čtvrtému papeži sv. Klementovi I. (88-97), který zahynul mučednickou smrtí na Krymu. Původní budova byla postavena ve 4. století a roku 1084 ji zničili Normané. Roku 1108 byla nad spodním kostelem vystavěna současná bazilika, která svoji dnešní podobu získala při barokní přestavbě exteriéru v letech 1715-19 (Carlo Fontana). Spodní kostel byl znovu odkryt v letech 1857-70. Při pozdějších vykopávkách (1912-14) byla pod spodní

náhrobní pylon svatému Cyrilovi nad místem jeho hrobu s nápisem ve staroslověnětině, latině, řečtině a slovenštině

detail slovenského nápisu
Odkaz sv. Cyrila sv. Metodějovi, jeho poslední vůle:

hrobka svatého Klimenta I., papeže a mučedníka

„Hle, bratře, my dva jsme byli sprežení táhnoucí jedinou brázdu. A já padám na líše, svůj den ukončiv. Ale ty velice miluješ horu – tak jen kvůli hoře neopust' své učení. Vždyť čím jiným bys mohl být více spasen?“ (ŽM, VII).

detail staroslověnského nápisu

Nad hrobkou je zavěšen obraz, znázorňující pohřeb svatého Cyrila (zemřel 14.2.869). - Světec v řeholnickém hábitu je vezen na tříkolovém pohřebním voze, za nímž jako první kráčí papež Honorius II., pak biskupové, preláti a klerikové všech stupňů a hodností s kadidelnicemi a svícemi, za nimi pak nekonaný zástup plačících Římanů, mužů, žen i dětí.

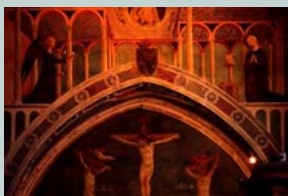
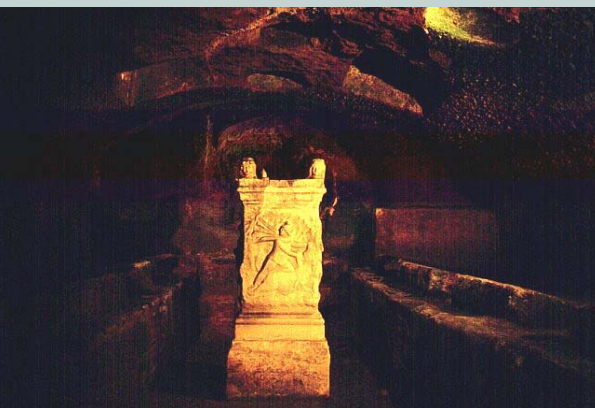
chrám sv. Petra a Pavla, hrobka kardinála Berana

bazilikou odhalena ještě další vrstva, v níž se nalézá obytný dům, jehož součástí je i chrám zasvěcený bohu Mithrovi. Ve spodní bazilice najdeme fresky z 11. století znázorňující scény ze života sv. Klementa, mj. i přenesení jeho ostatků z Krymu do Říma sv. Cyrilem a Metodějem r. 867. Malá vy-

⁷ <http://sweb.cz/Halajcuk.Petr/www/italy/histirim.htm>

výšenina označuje původní hrob sv. Cyrila. Dnes jsou jeho ostatky uloženy v kapli sv. Cyrila a Metoděje v horní bazilice. Nejvýznamnější památkou horního kostela je mozaika v apsidě.

				
chrámová loď, schola cantorum		schola cantorum, detail	ambon, detail	
				
bok chrámové lodi	dlaždice, detail	strop	1. podzemní patro	1. podzemní patro část mozaiky
				
oltář a mozaika apsidy	1. podzemní patro fresky z 11. století	1. podzemní patro freska, detail	1. podzemní patro	
				
2. podzemní patro Mithrův chrám, oltář a lavice oltářní reliéf znázorňuje Mithru zabíjejícího vola		2. podzemní patro učebna mithrovské školy		

VELKOMORAVSKÝ ARCIBISKUP SVATÝ METODĚJ

POLITIK, MÍSTODRŽÍCÍ, MISIONÁŘ – KNĚZ, BISKUP, ARCIBISKUP A PAPEŽSKÝ LEGÁT – BUDOVÁNÍ CÍRKEVNÍ SPRÁVY NA VELKÉ MORAVĚ A V PANONII – BOJE S BAVORSKÝMI BISKUPY – ZÁKAZ A TOLERANCE POUŽÍVÁNÍ STAROSLOVĚNŠTINY V LITURGII – PODPORA Z BYZANCE – NÁSTUPCE SV. GORAZD

„Jako sluneční světlo poslal tě zářivšího, Otče, Kristus z Východu na Západ jako moudrého učitele a ukazatele cesty všem, osvěcujícího mnohá města i země...“ Tato vzletná slova čteme v cyrilské službě věnované sv. Metoději (*Služba Metodějovi*). Charakteristické rysy, které vystihují velkomoravského arcibiskupa sv. Metoděje: Byl to muž činu, znamenitý organizátor a obětavý duchovní pastýř.

Sv. Metoděj (toto jméno je řeholní, křestní jméno neznáme) se narodil kolem roku 813. Byl nejstarší ze sedmi dětí soluňského vysokého důstojníka Lva. Jméno matky Marie se vyskytuje v pozdějších pramenech. Metoděj vynikal krásnou, urostlou postavou a bystrým rozumem (ŽM, II). Vystudoval právo v Cařihradě a brzy dosáhl významného úřadu místodržitele (archón) v jedné z byzantských provincií.

Jednalo se o slovanskou oblast, pravděpodobně v okolí Soluně v Makedonii u řeky Strymón (Struma). Dvorník poukazuje na to, že tato oblast sousedila s Bulharskou říší a ze strany Bulharů jí hrozilo vážné nebezpečí. Proto dostala ve státní správě zvláštní postavení.

Funkci archóna zastával sv. Metoděj v letech 843-856. V té době si jistě dokonale osvojil znalost makedonsko-bulharského nářečí a seznámil se také se slovanskými obyčejí. Po několikaletém působení mezi Slovany (*Proložní Život Metoděje* mluví o 10 letech) se vzdal významného úřadu a stal se mnichem v klášteře na hoře Olympu (v severozápadní části Malé Asie nedaleko dnešního tureckého města Bursy). V 9. století bylo na úbočí Olympu asi 30 velkých klášterů a na osamělých skalnatých útesech bylo množství poustevn. Staroslověnský *Život Metoděje* poznamenává o Metodějově klášterním životě: „Byl postřižen, oděl se v černé roucho a setrval v pokoře, dodržoval důsledně úplnou mnišskou řeholi a věnoval se knihám“ (ŽM, III).

Zanedlouho přišel do kláštera na hoře Olympu za sv. Metodějem jeho nejmladší bratr sv. Konstantin. Příčinou odchodu Konstantina Filozofa, profesora na cařihradské vyšší škole, nemohly být knihy, protože právě v Cařihradě měl po ruce nesmírné bohatství nejhodnotnější literatury v tamějších knihovnách. Sv. Konstantin se vlivem politických událostí v Byzanci (politický i církevní převrat, zavraždění Theoktista, vyhnání Theodory z císařského paláce, rezignace patriarchy Ignatia a volba Fotia) zřekl profesury, na čas se uchýlil do ústraní a pak šel za svým bratrem do kláštera, ale řeholní roucho ještě nepřijal. V klášteře na hoře Olympu zůstali soluňští bratři až do roku 860.

Staroslověnský *Život Metoděje* dokládá, že se diplomatické mise byzantského dvora k Chazarům (v letech 860-861) zúčastnil i sv. Metoděj (ŽM, V). Pravděpodobně Fotios smířil sv. Konstantina, svého oblíbeného žáka a potom nástupce na katedře filozofie, s vládou a doporučil ho za člena diplomatické mise. Na této namáhavé cestě by byl Konstantin sotva dosáhl takových úspěchů bez Metodějovy pomoci. Soluňští bratři se navzájem jedinečně doplňovali.

Na Krymu našli bratři v Chersonu (poblíž dnešního Sevastopolu) ostatky sv. Klimenta Římského a přenesli je do Cařihradu. Po návratu z diplomatické mise nabídl patriarcha Fotios sv. Metodějovi arcibiskupství. Světec však, a to jen na nátlak císařského dvora, přijal opatství v klášteře Polychron (na maloasijském pobřeží). Sv. Metoděj jako igumen velkého kláštera (bylo tam více než 70 Otců) navázal kontakty se slovanskými mnichy a připravoval se na misijní práci.

Georgijev dokazuje, že soluňští bratři po návratu z diplomatické mise u Chazarů obrátili pozornost na sousední slovanské kmeny a misijní činnost začali u Bulharů.

Jedinečná možnost rozsáhlé misijní práce mezi velkomoravskými Slovany se naskytla sv. Konstantinovi, sv. Metodějovi a jejich spolupracovníkům po příchodu Rostislavova a Svatoplukova poselstva do Cařihradu (r. 862). Císař Michal III. vyzval sv. Konstantina, aby se ujal byzantské misie na Velkou Moravu. Filozof vzal s sebou Metoděje a několik spolupracovníků slovanského původu. Staroslověnský *Život Metoděje* poznamenává, že (sv. Metoděj) „pak začal znovu Filozofovi sloužit, jsa (mu) v pokoře poddán, a (spolu) s ním učit“ (ŽM, V). Sv. Metoděj, ač věkově starší, přenechal iniciativu svému bratru na Velké Moravě při zřizování první vyšší slovanské školy i při zavádění slovanské liturgie.

Sv. Metoděj měl jistě možnosti uplatnit na Velké Moravě své pozoruhodné právnické znalosti a široký rozhled v otázkách církevního a světského práva. Je možné, že soluňští bratři používali při vyučování na velkomoravské slovanské vyšší škole i sbírky tehdejšího byzantského práva, které s sebou přinesli. Metoděj jako výborný právník zřejmě pomáhal řešit složitou otázku zřízení samostatné slovanské provincie.

Soluňští bratři úspěšně dokončili své poslání na Velké Moravě i v Panonii (u knížete Kocela vyučili padesát žáků). Chtěli však ještě dosáhnout schválení slovanské liturgie a vysvěcení žáků, kteří

navštěvovali první slovanskou vyšší školu. Proto se odebrali do Říma; nesli s sebou i ostatky sv. Klimenta Římského. Sv. Konstantin a Metoděj dostali pozvání od Mikuláše I. (858-867).

V Římě očekával svaté bratry nástupce Mikuláše I., papež Hadrián II. (867-872). V staroslověnském *Životě Konstantina* čteme, že sám papež vyšel vstříc soluňským bratrům „se všemi měšťany a nesli svíce, protože se dověděli, že přinášejí ostatky svatého Klimenta, mučedníka a papeže římského“ (ŽK, XVII). Hadrián II. pečlivě přezkoumal činnost sv. Konstantina a Metoděje mezi podunajskými Slovany. Schválil jejich misijní metody a osobně vysvětil Metoděje na kněze (ŽM, VI).

Schválení samostatné slovanské provincie se značně protáhlo. Zde se jednalo o velmi choulostivou otázku, proto papež příliš nespíchal s jejím konečným řešením. Situaci zkomplikoval i vývoj událostí v Římě (přítel soluňských bratrů knihovník Anastasius upadl u papeže do nemilosti), ohlas politických a církevních přeměn v Cařihradě (zavraždění císaře Michala III., sesazení Fotia a znovudosazení Ignatia) a nakonec předčasná smrt vedoucího byzantské misie na Velkou Moravu, sv. Konstantina-Cyrila.

Po smrti sv. Cyrila všechna tíha zodpovědnosti, ba téměř nadlidské starosti dolehly na ramena sv. Metoděje. Když si zároveň uvědomíme, že sv. Metoděj stále toužil po životě v klášteře na hoře Olympu, úplně pochopíme velikost Metodějovy životní oběti pro misijní dílo mezi Slovany. Sv. Metoděj po bratrově smrti zůstal osamocen. Jedinou oporou mu byla pověst svatosti zemřelého Cyrila a v záři této svatosti začala nabývat pozoruhodné vážnosti Metodějova osobnost. Římané brzy zjistili, že se u sv. Metoděje prostota skromného mnicha snoubí s jedinečnými vlastnostmi právníka a diplomata.

Sv. Metoděj zůstal nějakou dobu v Římě. Očekával, jak se vyvine situace v Cařihradě, a čekal i na rozhodnutí papeže v otázce zřízení slovanské provincie. Tehdy panonský kníže Kocel papeže požádal, aby „k němu propustil Metoděje, blaženého učitele“ (ŽM, VIII). Kocel určitě dostal podrobnou zprávu o smrti sv. Konstantina-Cyrila. Proto se zajímal jen o sv. Metoděje.

Kocelova iniciativa odstranila atmosféru nejistoty. Papež Hadrián II. se rozhodl definitivně řešit otázku nové samostatné misijní církevní provincie panonsko-moravské podřízené přímo Římu. Metoděje vysvětil na biskupa, jmenoval ho arcibiskupem a papežským legátem; k tomu Hadrián II. obnovil i starobylou metropoli v Sirmiu (Srěm), která zanikla v roce 582 vpádem Avarů.

Úplné znění papežské buly „Gloria in altissimis Deo“, adresované Rostislavovi, Svatoplukovi a Kocelovi, se nezachovalo.

Známe však dvě verze: 1. kratší z *Pochvalného slova Cyrilovi a Metodějovi* a 2. obšírnější ze staroslověnského *Života Metoděje* (ŽM, VIII). Marsina považuje kratší verzi za hodnověrnější. Dekan poukazuje, že bula Hadriána II. byla výsledkem prozíravé a cílevědomé politiky velkomoravského knížete Rostislava.

První slovanský arcibiskup Metoděj měl předložit papežskou bulu velkomoravským knížatům i knížeti Kocelovi. Papež Hadrián II. oznamoval všem třem knížatům:

„Biskup Hadrián, sluha sluhů Božích, Rostislavovi, Svatoplukovi a Kocelovi. Sláva na výsostech Bohu a na zemi mír, mezi lidmi dobrá vůle. Protože jsme slyšeli o vás radostné duchovní věci, které máte ke spáse, posíláme našeho bratra, ctného Metoděje, vysvěceného na arcibiskupa, do vaší země – jak jste u nás prosili – aby vás učil, překládaje do (vašeho) jazyka knihy, aby se naplnilo slovo proroků, když řekli: „Chvalte Boha všechny národy a pochvalte ho všichni lidé.“ A: „Každý jazyk nechť vypoví, že Pán Ježíš Kristus je v slávě Boha Otce.“ Amen. A v evangeliu řekl Pán Ježíš Kristus, posílaje své učedníky: „Jděte ke všem národům a získávejte mi učedníky, křtěte je ve jménu Otce i Syna i Ducha Svatého a učte je, aby zachovávali vše, co jsem vám přikázal. A hle, já jsem s vámi po všechny dny až do skonání tohoto věku.“ Vy tak, dítky milené, buďte poslušny učení, které vám v poslední době bylo předáno pro vaši spásu, abyste – jsouce poučeni rozumně – přinesli důstojný plod a přijali nevednoucí věnec i v tomto věku i v budoucím se všemi svatými na věky. Amen.“ (*Pochvalné slovo Cyrilovi a Metodějovi*)

Zde se vynořuje otázka, zda papež Hadrián II. oznámil oficiálně salcburskému arcibiskupovi a bavorským biskupům své rozhodnutí zřídit novou slovanskou církevní provincii. Dvorník poukazuje na to, že se o tom nezachoval žádný doklad.

Slovanský arcibiskup a papežský legát sv. Metoděj se po odchodu z Říma zastavil nejdříve na Blatenském hradě u knížete Kocela. Na Kocelově dvoře byl přijat s velkou poctou. Sv. Metoděj se ujal řízení církevní správy v Panonii. Archipresbyter Riphald, který byl zástupcem salcburského arcibiskupa v Kocelově knížectví, opustil Blatenský hrad a odešel do Salcburku.

Tragické události na Velké Moravě (Svatoplukova zrada, zajetí Rostislava a jeho vydání Karlomanovi, pustošení Velké Moravy bavorským vojskem) povzbudily bavorské biskupy, aby drasticky zasáhli proti slovanskému arcibiskupovi sv. Metodějovi, jež považovali za vetřelce, a úplně ignorovali rozhodnutí papeže Hadriána II. o zřízení samostatné slovanské provincie. V Karlomanově vojsku, které

vrhlo na velkomoravské území po Rostislavově pádu, byl i pasovský biskup Hermanrich. Tomu se podařilo zajmout arcibiskupa sv. Metoděje, když přecházel z Blatenského knížectví na Velkou Moravu.

Slovanského arcibiskupa a papežského legáta sv. Metoděje postavili bavorští biskupové před soud (nejpravděpodobněji přímo v Řezně, kde se shromáždili na říšský sněm), odsoudili ho a potom uvrhli do žaláře. Chtěli ho úplně odstranit, proto ho odvěkli do Švábska a tam ho věznili v klášteře v Ellwangenu.

Bavorští biskupové se snažili obhájit drastický zásah proti arcibiskupovi sv. Metodějovi spisem *Obrácení Bavorů a Korutanců na víru*, který vznikl z iniciativy salcburského arcibiskupa Adalwina začátkem roku 871 po Metodějově odsouzení a uvěznění. Přestože spis bavorského anonyma je očividně tendenční, zachoval velmi hodnotné údaje o christianizaci panonských Slovanů. Autor se svým spisem snažil odůvodnit nároky salcburského arcibiskupa na území Blatenského knížectví. Zde se jednalo především o obranu církevně-právních a hmotných zájmů bavorského episkopátu.

Arcibiskup Metoděj zůstal uvězněn půltřetího roku. Mnichovi Lazarovi se podařilo informovat Řím o bezprávném zajetí slovanského arcibiskupa a papežského legáta Metoděje a o nelidském zacházení s ním před soudem a ve vězení (sv. Metoděje trýznili delší dobu pod širým nebem v nejtuzší zimě i za hrozných dešťů). Papež Jan VIII. (872-882) rázně zakročil proti bavorským biskupům. Nařídil biskupu ankonskému Pavlovi jako legátu pro Východofranskou říši a Panonii, aby před králem Ludvíkem Němcem hájil práva panonské diecéze. Měl též usvědčit salcburského arcibiskupa Adalwina a pasovského biskupa Hermanricha z násilí na arcibiskupu Metodějovi a Metoděje měl doprovodit k velkomoravskému vladaři Svatoplukovi. V listu králi Ludvíku Němci papež Jan VIII. vysvětlil, že panonská diecéze náleží odedávna Apoštolskému Stolci a nikdo nemůže rušit právo svaté římské církve. Bavorského vévodu Karlomana žádal papež, aby nebránil Metodějovi vykonávat biskupský úřad v Panonii. Salcburského arcibiskupa Adalwina vyzval Jan VIII., aby se přičinil o znovuvvedení Metoděje do jeho úřadu. Pasovského biskupa Hermanricha, ale i frísinského (Frísinky = Freising, Německo) biskupa Annona povolal papež do Říma, aby se tam zodpovídali z přečinů proti arcibiskupovi Metodějovi. Papežský legát Pavel odevzdal i sv. Metodějovi list Jana VIII., kterým zakázal panonskému arcibiskupovi vykonávat mešní obřady slovanským jazykem.

[Salcburský arcibiskup Adalwin, frísinský biskup Anno a pasovský biskup Hermanrich se shromáždili pod rouškou kanonického soudu a obvinili sv. Metoděje z podvodu a z usurpace biskupských práv na území, jež náleží do zájmové sféry salcburské metropole, a uvěznili ho v jednom švábském klášteře. Pasovský biskup Hermanrich se snížil k tomu, že arcibiskupa Metoděje vlastnoručně ztýral. ... Papežský legát sv. Metoděje vysvobodil a jeho věznitele potrestal suspensí. Nesměli vykonávat úřad stejnou dobu, jakou Metoděje drželi v žaláři. Svatopluk, který se rovněž dostal z vězení a ujal se na Velké Moravě vlády, arcibiskupa Metoděje nadšeně přijal a odevzdal do jeho moci kostely na všech hradištích i kněze při nich působící.^{8]}

Bavorští biskupové Metoděje propustili, ale knížeti Kocelovi, který za něj intervenoval, rezolutně vzkázali: „Budeš-li mít u sebe tohoto (muže), nezbavíš se nás v dobrém“ (ŽM, X). Sv. Metoděj se jen krátce zdržel v Panonii, přestože ho papež Jan VIII. designoval jako arcibiskupa v první řadě pro panonskou diecézi. Jan VIII. připisoval Panonii neobyčejný význam při uskutečňování plánů římského Stolce v rozsáhlých slovanských oblastech. Proto již králi Ludvíku Němci napsal, že „se panonská diecéze odedávna počítala mezi výsady Apoštolského Stolce“. V květnu 873 napsal Jan VIII. i srbskému knížeti Mutimirovi, aby se navrátil k panonské diecézi, kde byl ustanoven biskup (sv. Metoděj).

Staroslověnský *Život Metoděje* zaznamenal tuto zajímavou zprávu: „Moravané, když prohlédli německé popy, kteří žili mezi nimi, ale nebyli jim příznivě nakloněni, nýbrž proti nim kuli pikle, všechny vyhnali a obrátili se s poselstvím k papeži: „Jako už dříve naši otcové přijali křest od svatého Petra, tak (i) nám dej Metoděje za arcibiskupa a učitele“ (ŽM, X). *Fuldské anály* (r. 873) připomínají Svatoplukovo poselství ke králi Ludvíku Němci. Obsah tohoto poselství není blíže znám. Proto se někteří autoři domnívají, že obsahovalo Svatoplukovu nabídku míru. Není však vyloučeno, že se zde jednalo o propuštění sv. Metoděje z vězení. Svatopluk se po bezúspěšné intervenci v Metodějově záležitosti u Ludvíka Němce „obrátil s poselstvím k papeži“, jak to uvádí *Život Metoděje*.

Slovanský arcibiskup Metoděj na přelomu let 873 a 874 přešel z Panonie na území Velké Moravy. Salcburský arcibiskup Theotmar (874-907) využil této situace a znovu uplatnil své nároky na území Kocelova knížectví nebo aspoň na jeho část.

Sv. Metoděje přijali na Velké Moravě s velkým nadšením: „A když jej kníže Svatopluk se všemi Moravany přijal, dal mu do správy všechny chrámy a kleriky ve všech městech. Od toho dne pak velmi začalo růst učení Boží...“ (ŽM, X). Velkomoravský arcibiskup rozvinul horlivou apoštolskou a učitelskou práci. Zvláštní pozornost věnoval výchově kněžského dorostu, takže „klerici se ve všech městech začali rozmnožovat“ (ŽM, X).

⁸ Kadlec, J.: Přehled českých církevních dějin 1/2, s.26-27, Roma-Praha 1991

V roce 874 uzavřel Svatopluk mír ve Forchheimu s Ludvíkem Němcem. Uznal formální svrchovanost Východofranské říše, ale současně začal upevňovat svou říši a postupně ji rozšířil. Podmanil si české kmeny, polské území nad Horní Vislou a později také Panonii (mapka viz níže „Zánik Velkomoravské říše“).

[Pro Svatopluka měl velký význam Metodějův podíl na vytváření Velkomoravské říše. ... Podrobil si polské kmeny nad horní Vislou, český kníže Bořivoj a Srbové v dnešním Sasku se také připojili k Svatoplukově říši, na jihu pak bylo obsazeno území mezi Dunajem a Tisou. Na jeho utváření se vydatně podílela slovanská církev. Stejně jako expanze Franské říše byla i moravská expanze ospravedlňována šířením křesťanství do sousedních zemí, v nichž potom činnost slovanského duchovenstva pomáhala upevňovat svazky mezi nimi a velkomoravským státem. Na tomto díle se sv. Metoděj podílel osobně. Mezi jiným pokřtil i českého knížete Bořivoje a přední muže kmene Čechů.⁹]

Po uzavření míru ve Forchheimu začal ve Velkomoravské říši nápadně vzrůstat počet latinského kléru. Dvojazyčnost náboženského obřadu, přítomnost dvou skupin duchovních a dvou náboženských koncepcí způsobovaly, že Metodějova činnost byla neustále vystavována tlakům. Bavorští biskupové prostřednictvím latinských kněží podbírali autoritu slovanského arcibiskupa. Otevřeně vystupovali proti slovanské liturgii a obviňovali sv. Metoděje, že se v učení o Duchu Svatém odchyluje od nauky západní církve. [Obviňovali jej nejen z toho, že užívá při bohoslužbě slovanského jazyka, ale i z hereze. Tato výtky byla závažnější a týkala se nauky o vycházení Ducha svatého („Filioque“).

Metoděj jako odchovanec jiné tradice užíval jiného způsobu vyjadřování než na Západě, ale jeho nauka sama o sobě byla zcela orthodoxní. Jestliže odmítal recitovat v Kředu dodatek, že Duch Svatý vychází „i ze Syna“ (Filioque), nebylo na tom nic závadného, protože tento dodatek byl tehdy zaveden jen ve Franské říši. Papež Lev III. jej sice prohlásil za dogmaticky nezávadný, ale jeho recitování v celé Církvi z ohledu na Řeky, kteří byli velmi citliví ke každé změně nicejsko-cařihradského (nikájsko-konstantinopolského) symbolu, nenařídil. Proti Metodějově formulaci „per Filium“ nemohlo být námitek, protože na Východě byla všeobecně užívána a věroučně byla nezávadná.

[Přídavek „Filioque“ (vycházení Ducha Svatého i ze Syna), který se stal později jablkem sváru mezi Západem a Východem za Fotiova rozkolu, byl do Symbolu (Vyznání víry) přijat poprvé na třetí toledské synodě konané roku 589. V 7. a 8. století se tento zvyk rozšířil do Francie, Anglie a Aquileje. Karel Veliký Credo v této formě nechal zpívat ve své dvorní kapli. Spor o filioque vypukl roku 808 v Jeruzalémě pobouřením Řeků, když zde takto upravené Symbolum začali zpívat franští mniši. Papež Lev III. schválil sice roku 810, že filioque se shoduje s katolickou naukou, ale s ohledem na Řeky doporučil Frankům, aby je nezpívali při mši. Frankové ale přesto svůj zvyk podrželi. V Římě bylo přijato do Creda až v XI. století za Benedikta VIII.¹⁰]

Žaloba, že Metoděj koná liturgii ve slovanském jazyku, byla pravdivá. Papež Jan VIII. totiž roku 873 povolení svého předchůdce celebrovat bohoslužbu slovansky zrušil. Papežův list o této záležitosti se nezachoval. Nebyl však asi zcela přesně formulován. Především však papeži nebyla dost jasná skutečná situace na Velké Moravě. Metoděj po svém návratu na Moravu viděl, že užívání staroslověnštiny v bohoslužbě tam značně zdomácnělo a že došlo velké obliby a že slovanská liturgie je velmi účinný prostředek k šíření a prohlubování víry. Spatřoval v ní důležitý nástroj pro vytvoření nezávislé církevní organizace a také odkaz zesnulého bratra, uctívaného již jako světce. Proto považoval za

SVATÝ
METODĚJ
SVĚTÍ
PRVNÍ
KNĚZE

⁹ Kadlec, J.: Přehled českých církevních dějin 1/2, s.28, Roma-Praha 1991

¹⁰ Mráček, P.K.: Příručka církevních dějin, Středověk – Hereze a dogmatické spory na Západě. Adoptianismus a spor o filioque, s.49, Olomouc 1996

svou povinnost zachovat slovanské liturgii věrnost. Využil svých práv apoštolského legáta, která mu dovoľovala neuvést v případě potřeby některé příkazy papežské kurie v platnost, a slovanskou liturgii nadále užíval a rozvíjel.¹¹ Nakonec i Svatopluk přešel k otevřenému útoku proti arcibiskupu Metodějovi. V roce 878 vyslal do Říma svého poradce, latinského kněze Jana z Benátek, aby osobně informoval papeže Jana VIII. o sporech na Velké Moravě mezi slovanským a latinským klérem a přednesl obžalobu proti sv. Metodějovi.

Papež Jan VIII. poslal (14.6.879) dva listy na Velkou Moravu. V listě adresovaném Svatoplukovi připomíná, aby na Moravě „(všechno) tak zachovávali, tak věřili, jak se svatá církev římská od samotného knížete apoštolů naučila“. Zároveň Svatoplukovi oznamuje, že arcibiskupa Metoděje, který prý učí jinak, povolává do Říma k slyšení. Druhým listem papež sdělil Metodějovi, arcibiskupu panonské církve, že slyšel, že neučí tak jako svatá římská církev a přivádí lid do bludu. Proto Jan VIII. povolal arcibiskupa Metoděje do Říma k přezkoumání jeho pravověrnosti. Sv. Metoděj se měl též odpovídat z obvinění, že „zpívá mše v barbarském, to jest slovanském jazyce“.

Slovanský arcibiskup sv. Metoděj se vydal na cestu do Říma začátkem roku 880. Svatopluk též vyslal k papeži zvláštní poselstvo, které vedl Zemížizn. Ve Svatoplukově poselstvu byl i latinský mnich Wiching, odchovanec kláštera Reichenau, který přišel na Velkou Moravu patrně v roce 874. Wiching byl vedoucí osobností bavorského kléru a v Římě měl být pravděpodobně hlavním žalobcem proti sv. Metodějovi.

Papež Jan VIII. vyslechl nejdříve „jasně plynoucí řeč“ Zemížizna. Potom pečlivě přezkoumal působení a učení arcibiskupa Metoděje na synodě, kterou svolal a jíž předsedal. Sv. Metoděj vysvětlil před shromážděnými biskupy a teology, čemu věří a co učí on i jeho žáci. Jan VIII. se přesvědčil o Metodějově dokonalé pravověrnosti a upřímné oddanosti církvi. Papež potvrdil sv. Metoděje v hodnosti arcibiskupa, ba potvrdil i další jeho privilegia, mezi nimiž určité byla hodnost papežského legáta ve slovanských zemích.

V červnu 880 vystavil Jan VIII. obsáhlý list „Industriae tuae“ adresovaný Svatoplukovi, panovníku Moravanů. Papež Jan VIII. přivítal Svatoplukovo rozhodnutí, že svou říši chce dát pod patronaci svatého Petra a jeho náměstka, a že této žádosti vyhověl. Jan VIII. arcibiskupa Metoděje shledal pravověrným podle učení římské církve a potvrdil mu privilegium jeho arcibiskupství. Zvoleného biskupa nitranského, kněze Wichinga, vysvětlil a přislíbil vysvětit i druhého, aby potom s nimi mohl arcibiskup Metoděj světit další biskupy pro území Svatoplukovy říše. Všechno duchovenstvo, tedy i zvoleného biskupa Wichinga, na území Moravské provincie podřídil Metodějově pravomoci. O slovanské liturgii poznamenal Jan VIII., že to není proti víře ani proti učení církve zpívat mše ve slovanském jazyce, ale evangelium je třeba přečíst nejprve latinsky [od června 880 byla tedy znovu výslovně povolena staroslověnská liturgie]. Pro velkomoravského vladaře a jeho velmože podle jejich žádosti se však mše mají sloužit latinsky. Jan VIII. potom poslal Svatoplukovi prostřednictvím arcibiskupa Metoděje sbírku kanonického práva, které mělo platit na území slovanské metropole.

Slovanský arcibiskup sv. Metoděj dosáhl v Římě skvělého vítězství. Samostatná slovanská provincie byla teoreticky dobudována. Její praktické uskutečnění si nutně vyžadovalo přízeň ze strany velkomoravského panovníka. Svatopluk nebyl příznivcem slovanské liturgie. Chtěl se zřejmě přizpůsobit stylu života franských velmožů, proto se raději se svou družinou zúčastňoval latinských bohoslužeb. Osobní vztahy mezi Svatoplukem a metropolitou se též zhoršily. Některé prameny naznačují, že se Svatopluk odklonil od slovanského arcibiskupa, protože mu světec vyčítal pohoršlivý život. Nitranský biskup Wiching zastával povolnější stanovisko vůči Svatoplukovi. Zásadně se však stavěl proti slovanské liturgii a přímo brojil proti svému metropolitovi; neváhal použít ani nízkého způsobu boje. Pravděpodobně se pokusil záměrným zfalšováním papežského listu dokazovat, že nemá být podřízen arcibiskupu Metodějovi.

Velkomoravský metropolita napsal na přelomu let 880 a 881 list papeži Janu VIII., ve kterém si stěžoval na protivenství, která musí snášet, a ptal se, zda papež poslal biskupovi Wichingovi nějaký list nebo mu dal důvěrné instrukce. Papež odpověděl sv. Metodějovi důvěrným listem (23.3.881), ve kterém vyslovuje arcibiskupu Metodějovi pochvalu za šíření křesťanství a soucit za protivenství, která musel zakoušet. Svatoplukovi ani Wichingovi žádný list neposílal kromě toho, který mu byl doručen (tj. Industriae tuae). Taktéž nezádal od Wichinga ani přísahu a nedal mu příkazy, aby vystupoval proti arcibiskupovi. Jan VIII. v závěru důvěrného listu sv. Metodějovi píše: „Přece však, když se pod Božím vedením vrátíš, cokoli bylo proti tobě nezákonně spácháno, čehokoliv se již zmíněný biskup proti svému úřadu na tobě dopustil, vyšetřování obou dvou (stran), které probíhá před námi, s pomocí Boží přivedeme ke spravedlivému konci.“

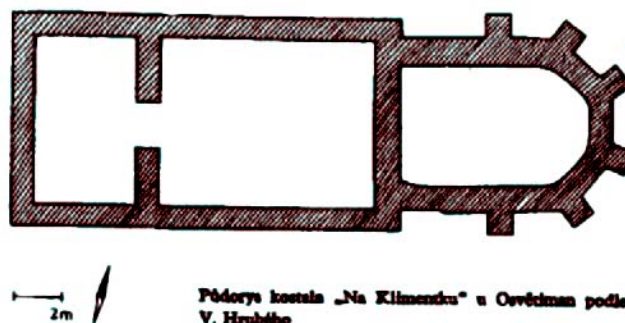
Slovanský arcibiskup sv. Metoděj měl před sebou cestu do Cařihradu. Vedla ho k tomu jen touha navštívit milovanou vlast? Vykonal tuto cestu snad z popudu papeže Jana VIII., který se nepřestál zajímat o obnovu bývalé provincie Illyrika pod pravomocí římského Stolce? (ŽM, XIII). Motivaci Metodějovy cesty vykládají autoři různě.

¹¹ Kadlec, J.: Přehled českých církevních dějin 1/2, s.29, Roma-Praha 1991

Ve staroslověnském *Životě Metoděje* čteme, že velkomoravského metropolitu „přijal císař s velikou poctou a radostí, a schválil jeho učení, zadržel (u sebe) z jeho učedníků kněze a jáhna (i) s knihami“ (ŽM, XIII). V Byzanci projevil velmi živý zájem o slovanskou liturgii a písemnictví. Nejvíce se zajímali o misijní metody soluňských bratří byzantští kněží slovanského původu. Slovanské liturgie a písemnictví chtěl použít byzantský dvůr a cařihradský patriarcha u novopokřtěných Slovanů, kteří byli pod byzantskou církevní správou. V sídelním městě Byzantské říše vzniklo zásluhou velkomoravského arcibiskupa Metoděje, který nechal v Cařihradě dva své učedníky, malé, ale velmi významné středisko slovanské liturgie a písemnictví. Odtud se potom šířila slovanská bohoslužba mezi byzantské Slovary. Zde našli oporu někteří učedníci sv. Metoděje po vyhánění z Velké Moravy.

Rozhodnutí arcibiskupa Metoděje vrátit se na Velkou Moravu a pokračovat v apoštolské a učitelské práci mezi Slovary, tak jak si to přál umírající bratr sv. Konstantin-Cyryl, přinášet nadále oběti, hraničící téměř s mučednictvím, to všechno si vynutilo v Cařihradě obdiv a úctu. Císař si arcibiskupa Metoděje velmi oblíbil a obdaroval a „vyprovodil ho zase slavně na jeho stolec. A tak i patriarcha“ (ŽM, XIII). Čestný průvod byzantského dvora a cařihradského kléru nezůstal bez povšimnutí na Velké Moravě. Metropolita sv. Metoděj se těšil po návratu z Cařihradu poměrnému klidu.

[Archeologické nálezy potvrzují, že po Metodějově návratu na Velkou Moravu byl postaven nejen větší počet kostelů [viz níže „Umění Velké Moravy“], ale i klášterů (při kostele v Sadech u Uherského Hradiště a asi na hoře sv. Klimenta u Osvětiman), což svědčí o vzrůstu počtu velkomoravského duchovenstva a o rozvoji církve na Velké Moravě.^{12]}

Sv. Metoděj využil příznivější situace k dokončení svého literárního díla, aby zanechal svým učedníkům překlad celého Písma svatého, liturgických knih, právnických příruček i dalších pomůcek; některé předlohy si jistě přinesl z Cařihradu.

Velkomoravský metropolita sv. Metoděj byl současně papežským legátem ve slovanských misijních oblastech. Zde se naskytá otázka, zda měl podíl na šíření křesťanství mezi Slovary mimo hranice Velkomoravské říše. Staroslověnský *Život Metoděje* zaznamenal zprávu, že sv. Metoděj pokřtil knížete Vislanů. Dvorník poukazuje na možnost působení Metodějových učedníků na Krakovsku. Při archeologickém výzkumu ve Vislici (r. 1960) objevili polští archeologové základy kostela, který je možné datovat s velkou pravděpodobností do 10. století. Archeologové odkryli i křestní studni.

Zachovala se též starobylá tradice, že sv. Metoděj pokřtil českého knížete Bořivoje a jeho manželku sv. Ludmilu. Staroslověnský *Život Metoděje* se sice nezmiňuje o této události, ale je o ní výslovná zmínka v pozdějších pramenech. Bořivoj mohl přijmout křest nejpravděpodobněji v roce 874, kdy vztahy mezi ním a Svatoplukem byly ještě přátelské.

Poslední kapitola staroslověnského *Života Metoděje* začíná zvláštními slovy: „Když tedy tak na všechny strany zlikvidoval všechny záminky (k nepřátelství), zahradil ústa mnohomluvných...“ (ŽM, XVII). Někteří slavisté poukazují na to, že staroslověnský výraz „ot sešti“ se často používal ve smyslu vyloučit z církve. Proto vyslovili názor, že velkomoravský arcibiskup na konci života musel použít svou pravomoc, o níž je řeč i v listě Jana VIII. „Industriae tuae“, a exkomunikovat své protivníky. Moravská legenda dokonce uvádí, že exkomunikoval i Svatopluka. Dvorník zdůrazňuje skutečnost, že Byzantinci měli ve velké úctě panovníky, proto zcela vylučuje možnost, že by byl sv. Metoděj jako Byzantinec exkomunikoval Svatopluka.

Velkomoravský metropolita, vyčerpán mnoha pracemi a velkými útrapami a starostmi o další osud slovanské liturgie a slovanské provincie, pozoroval, že mu rychle ubývají tělesné síly. Začal uvažovat o vhodném nástupci. Na uctívou otázku svých učedníků ukázal na Gorazda: „Toto je svobodný muž (z) vaší země, obeznalý dobře v latinských knihách, pravověrný“ (ŽM, XVII). Stanislav vyslovil názor, že Gorazd pravděpodobně pocházel z Nitry. V okolí Nitry ve starobylé farnosti Močenok (dnešní Sládečkovce na Slovensku), kde je farní kostel zasvěcen sv. Klimentu Římskému, je filiálka Gorazda (jedná se o pomad'arštěnou formu původního jména Gorazd). Sv. Metoděj se postaral o dokonalou přípravu svého nástupce. Gorazd ovládal několik řečí. Byl to mimořádný talent a velmi snaživý učedník soluňských bratří. Vynikal nejen pozoruhodným vzděláním, ale i mravní výší a dobrými vlastnostmi. Velkomoravský metropolita postupoval zcela kanonicky a nepřekročil svou pravomoc, když vzdělaného Gorazda jen nevrhl („pokaž“ – označil, designoval). Designovaný arcibiskup musel být potom schválen a potvrzen římským papežem.

Na jaře roku 885 zemřel první slovanský arcibiskup Metoděj (6. dubna). Krátce před smrtí (na Květnou neděli) se rozloučil v metropolitním chrámu Bohorodičky s velkomoravským lidem. Po třech dnech zemřel „na rukou kněží“. Velkomoravskému metropolitovi při pohřbu „vzdali náležité pocty; sloužili i smuteční obřad latinsky, řecky a slovansky... Když se pak shromáždil nespočetný zástup lidí,

¹² Kadlec, J.: Přehled českých církevních dějin 1/2, s.27, Roma-Praha 1991

doprovázeli (jej) se svícemi, oplakávající dobrého učitele a pastýře“ (ŽM, XVII). Pochovali ho v metropolitním chrámu „po levé straně ve stěně za oltářem svaté Bohorodičky“ (*Proložní Život Konstantina a Metoděje*). Otázka místa hrobu sv. Metoděje je otevřená.

Sv. Metoděj nebyl filozofem jako jeho nejmladší bratr sv. Konstantin-Cyril; byl spíše mužem činu. Osvědčil se jako praktický správce a organizátor. Proto si ho zvolili mniši v klášteře na hoře Olympu za představeného. Pro řeholní život se rozhodl dobrovolně a jen kvůli misijnímu dílu mezi Slovy opustil klášter. Obdivuhodná byla Metodějova pokora. Přestože byl starší než Konstantin a nabyl velké zkušenosti jako archón byzantské provincie a igumen velkého kláštera, skromně přenechal iniciativu mladšímu bratrovi při významných činech. Sv. Metoděj vynikal jako zkušený právník a talentovaný diplomat. Nejvýraznějším rysem osobnosti sv. Metoděje byl jeho hluboký nábožensko-mravní zájem, který důsledně sledoval ve všech akcích rozsáhlého misijního díla mezi Slovy. Velkomoravský arcibiskup Metoděj měl nezlomný charakter. Důsledně šel za pravdou, dovedl za své přesvědčení i trpět a snášet protivenství, byl neochvějným obráncem slovanské liturgie. Sv. Metoděj byl horlivým učitelem a obětavým, pečlivým duchovním pastýřem velkomoravského lidu. První slovanský arcibiskup, metropolita a papežský legát si získal též zásluhy svým zprostředkovatelským posláním mezi Západem a Východem. Brázdu, kterou vyorali se svým bratrem sv. Konstantinem-Cyrilem na kulturním poli Slovanstva, nezavála ani staletí.

SLOVANSKÁ LITURGIE

BOHOSLUŽEBNÝ JAZYK – SINAJSKÉ ZLOMKY – KYJEVSKÉ LISTY
DO STAROSLOVĚNŠTINY PŘELOŽENA LITURGIE ŘECKÁ I LATINSKÁ
VÝZNAM PRO NÁRODNOSTNÍ SEBEUVĚDOMĚNÍ A ZAŘAZENÍ SLOVANSTVA MEZI KULTURNÍ NÁRODY

Zpočátku platila v církvi zásada, že se má bohoslužba vykonávat živým jazykem patřičné církevní obce. K tomu však byl nutný především překlad Písma svatého do příslušného jazyka. Na Východě kromě řecké liturgie postupně vznikly další národní liturgie (syrská, koptská, arménská, gruzínská).

Na Západě až do poloviny 3. století byla nejrozšířenějším bohoslužebným jazykem řečtina. Od roku 375 se však definitivně prosadila latina jako západní liturgický jazyk a zůstala jím prakticky až do dnešní doby, přestože se stala mrtvým jazykem. Západní misionáři většinou i na misijním území zaváděli latinu jako liturgickou řeč.

Misionáři východní církve zůstali věrní původní tradici a podle možnosti překládali Písmo svaté i řeckou liturgii do národních jazyků. Jinak také na Východě se vyskytla období řecké nacionální pýchy, kdy se projevíly snahy byzantského dvora a cařihradských patriarchů prosadit řeckou liturgii i řecký jazyk na misijních územích. Jedním z těchto období bylo právě 9. století.

Soluňští bratři se snažili zavést na Velké Moravě slovanskou liturgii v duchu starých tradic. Tato skutečnost nijak nezmenšuje jejich zásluhu na liturgickém poli ano na slovanském kulturním poli. Nutno si jen uvědomit, že v jejich době prosazovali byzantští císaři a cařihradští patriarchové řeckou bohoslužbu také u nově obrácených národů (Chazaři, Bulhaři) a že na Velké Moravě bavorští misionáři už téměř půl století uplatňovali pod vlivem západního liturgického vývoje latinskou bohoslužebnou

řeč. Na území Velké Moravy, jak to dosvědčuje zpráva *Života Metoděje*, působili již před příchodem sv. Konstantina a Metoděje i misionáři z Řecka (ŽM, V). Zajisté konali bohoslužby v řečtině.

Území Velké Moravy patřilo do západní sféry, proto zavádění slovanské liturgie v této oblasti se jevilo jako úplné novum, nevídaný a odvážný čin, takže latinský klérus (bavorští misionáři, benátské duchovenstvo i část římského kléru) se proti ní otevřeně postavili. Sv. Konstantin si již před odchodem na Velkou Moravu uvědomil, že prosazování slovanské liturgie může narazit na vážný odpor. Proto si vyžádal na cařihradské synodě souhlas, aby mohl slovanskou řeč povýšit na liturgický jazyk (ŽK, XIV). K tomu, aby slovanská liturgie mohla zdomácnět i v západní sféře, bylo třeba svolení Říma.

Otázce povolení slovanské liturgie na Velké Moravě věnoval u nás v poslední době zvláštní pozornost Marsina. Na základě kritického rozboru sedmi papežských listů, obsahujících vyjádření o povolení nebo zákazu slovanské liturgie na Velké Moravě, konstatuje Marsina, že slovanská liturgie byla uváděna do života na Velké Moravě už od prvních let působení slovanských učitelů v této oblasti a nepřetržitě trvala až do dob nedlouho po Metodějově smrti. Současně v průběhu v průběhu celého tohoto období existovala na Velké Moravě také latinská liturgie.

Ve věci povolení slovanské liturgie římskou Stolicí má mimořádný význam zejména list papeže Jana VIII. *Industriae tuae*, vydaný v červnu 880. Papež Jan VIII. schválil slovanskou abecedu, sestavenou Konstantinem Filozofem. Přikázal též, aby se na Velké Moravě slovanským jazykem ohlašovalo Kristovo radostné poselství a vzdávaly Bohu chvály. Nařídil dále číst při mších svatých pro lid evangelium nejprve latinsky a „potom, aby se zvěstovalo, přeložené do slovanského jazyka, uším lidu nerozumějícího latinským slovům“. Papež zároveň předepsal, že pro velkomoravského vladaře a jeho velmože dle jejich přání se mají konat menší obřady latinsky. Zvláště pozoruhodná je však stylizace listu Jana VIII., v němž šlo o vyjádření stanoviska Říma ke slovanské bohoslužbě:

Santa Maria Maggiore

je největším mariánským chrámem v Římě. V roce 868 zde papež Hadrián II. schválil za přítomnosti Konstantina a Metoděje položením slovanských bohoslužebných knih na hlavní oltář slovanskou liturgii. *Legenda vypráví, že v noci z 4. na 5. srpna 352 měl papež Liberius sen, v němž mu Panna Marie uložila, aby se následujícího dne vypravil na Esquilin. Na místě, kde najde čerstvě napadlý sníh, měl vybudovat chrám.* V 16. a 17. století byl chrám přestavěn, průčelí pochází z r. 1743. Zvonice z r. 1377 je nejvyšší v Římě (75 m). Chrám je trojlodní bazilika o délce 86,5 m. Kazetový strop je pozlacen prvním zlatem dovezeným Kolumbem z Ameriky. V apsidě se nachází mozaika z 13. století, která znázorňuje korunovaci Panny Marie Kristem. V kryptě pod papežským oltářem jsou uchovány relikvie jesliček z Betléma. Před oltářem je pohřben jeden z nejvýznamnějších barokních architektů a sochařů Gian Lorenzo Bernini.

(<http://sweb.cz/Halajcuk.Petr/www/italy/histirim.htm>)

„A nic zajisté ve víře a v učení nebrání v témž jazyku slovanském zpívati mše nebo čísti svaté evangelium a posvátné lekce Nového a Starého zákona, dobře přeložené a vyložené, nebo zpívati všechny ostatní bohoslužebné hodinky, protože ten, jenž učinil tři hlavní jazyky, totiž hebrejský, řecký a latinský, stvořil i všechny ostatní ke své chvále a oslavě.“

Jan VIII. nedal tedy ani příkaz ani vyslovené povolení k bohoslužbám ve slovanském jazyce, pouze poznamenal, že to není proti víře ani učení církve. Důvodem zvláštní obezřetnosti při volbě formulace bylo stanovisko římské církve k udělování výsady, na jejímž základě se připouštěl „barbarský“ jazyk do liturgie jako rovnocenný západnímu bohoslužebnému jazyku – latině. Z hlediska římského Stolce byla takováto výsada něčím zcela neobvyklým.

Problematikou slovanské liturgie se v posledních dvou stoletích zabývali mnozí významní vědci: historici, lingvisté i slavisté. Dvorník poukazuje na pozoruhodné výsledky tohoto dlouholetého bádání a konstatuje, že odborníci na poli slovanské liturgie objevili staroslověnské překlady téměř všech liturgických knih, které se v době sv. Konstantina a Metoděje používaly v Byzanci. Mnohé zachované rukopisy pocházejí už z 10. a 11. století. Slovanští učitelé jistě chtěli poskytnout Slovanům kompletní soubor všech byzantských liturgických textů ve slovanském překladu.

Ve staroslověnském *Životě Konstantina* čteme: „Brzy pak byl přeložen veškerý církevní řád a naučil je jitrní i hodinkám, (mši), nešporám a pověčernici i obřadům mešním“ (ŽK, XV). Na základě této zprávy se můžeme domnívat, že soluňští bratři naučili i své velkomoravské učedníky východní liturgii kněžských hodin. Autor *Života Konstantina* použil výraz „pověčernice“. Jedná se zřejmě o překlad řeckého termínu „apodeipnon“, nikoli o latinský výraz „completorium“. Kněžské hodinky tedy byly nepochybně přeloženy z řeckého originálu.

Z cyrilometodějského překladu byzantské liturgie se zachoval pouze nepatrný zlomek. Jsou to tři pergamenové listy psané hlaholicí, zvané *Sinajské zlomky*. Kdysi však byly součástí rozsáhlého staroslověnského kodexu zvaného *Sinajské euchologium*, jenž obsahoval v první části mešní liturgii (služebník) a ve druhé části zase rituál (trěbník). *Sinajské zlomky* jsou jen skromným zbytkem první části.

Sinajské zlomky mají mimořádný význam po stránce liturgické, zejména jejich první list. Je zde úvodní část byzantské bohoslužby, tzv. proskomidie (proskomidion). Obřad proskomidie v dnešní podobě byl definitivně stanoven teprve za cařihradského patriarchy Filothea (1354-1376), tedy ve druhé polovině 14. století. Tehdy přeložili proskomidii do církevní slovanského jazyka v Bulharsku a Rusku.

Zpočátku neměla proskomidie ustálenou formu. Zachovaly se několiké varianty. Jestliže dnes srovnáme text prvního *Sinajského zlomku* (obřad „vchodu“ kněze a jáhna do chrámu a modlitba při líbání kříže) s řeckou a pozdější slovanskou liturgií, zjistíme, že jsou zde jisté rozdíly. V textu *Sinajského zlomku* jsou některé rysy nesporně západní. Je možné, že se zde zachovaly stopy samostatné liturgické tvorby sv. Konstantina-Cyrila, který si dovolil přizpůsobit modlitby proskomidie (protože ještě neměla ustálenou formu) západní atmosféře.

Druhý *Sinajský zlomek* obsahuje epiklese a následující modlitby liturgie sv. Jana Zlatoústého. Závěr této liturgie (v 9. století byla v Byzanci zvláště oblíbená) – modlitba při svlékání bohoslužebných rouch – se nachází na třetím pergamenovém listu, kde je též začátek liturgie sv. Bazila Velikého. Epiklese a modlitba při svlékání bohoslužebných rouch vyniká také po stránce literární. Tady se ve velké míře projevilo Konstantinovo překladatelské umění. Texty, určené ke společné recitaci, příp. ke zpěvu, upravil v duchu zcela jednoznačných prozodických pravidel. Jakobson poukazuje, že se zde jedná o Konstantinovy první pokusy básnické tvorby ve slovanském jazyce.

Podle názoru Dvorníka se zpočátku sv. Konstantin pokusil zavést na Velké Moravě byzantskou liturgii ve slovanském jazyku. Rostislav tento krok přivítal, protože po přerušení styků s Franskou říší se snažil co nejvíce zamezit pronikání franského politického i kulturního vlivu. Staroslověnský *Život Konstantina* potvrzuje, že Rostislav přijal byzantskou misi s velkou radostí a nejvyššími poctami. Učinil tak zadost slovům poselství, která mu adresoval císař Michal III.:

„Bůh, který chce, aby každý došel k poznání pravdy a usiloval o větší důstojenství, uviděv tvou víru a snahu, učinil i nyní za našich let – zjeviv pro váš jazyk písmena – to, co se nestalo (už) dávno, leda za prvních let: abyste i vy byli připočtení k velkým národům, které slaví Boha svým jazykem... Nuže tedy, přijmi dar větší a úctyhodnější než všechno zlato a stříbro, drahé kamení i pomíjivé bohatství (a) snaž se společně s ním upevnit řeč a z celého srdce hledat Boha“ (ŽK, XIV).

Nepochybně byl Rostislav ochoten přijmout i východní obřad, jelikož soluňští bratři jej chtěli zavést ve slovanském jazyce. Nelze dále zapomínat, že v 9. století byla byzantská bohoslužba mnohem kratší než dnes. Až od konce 9. století do ní začaly pronikat různé doplňky a přídavky. Dvorník na základě těchto skutečností dospěl k závěru, že sv. Konstantin a Metoděj nejen přeložili do staroslověnštiny byzantskou liturgii, ale také ji bezprostředně po svém příchodu na Velkou Moravu, tj. v letech 863-864, užívali.

Křesťanství na Velké Moravě zapustilo pevné kořeny již před příchodem sv. Konstantina a Metoděje, zejména zásluhou latinských (bavorských) misionářů. Je tedy jisté, že obyvatelstvo Velké Moravy si zvyklo na římskou liturgii. Tato závažná skutečnost přivedla některé slavisty k přesvědčení, že soluňští bratři museli přeložit do staroslověnštiny také římskou liturgii. Po objevení vzácné staroslověnské památky, zvané *Kyjevské listy*, přesvědčení o cyrilometodějském původu římsko-slovanské liturgie u slavistů nabylo téměř všeobecné platnosti.

Co se týče provenience *Kyjevských listů*, připustil Dvorník jejich velkomoravský původ, ale domníval se, že Konstantinovo autorství není podloženo dostatečnými důkazy. Proto se při řešení otázky římsko-slovanské liturgie odvolává na argumentaci Vašici.

Tento badatel také vychází z *Kyjevských listů*. Protože se však v této vzácné památce nezachovalo nic z římského kánonu (v *Kyjevských listech* jsou jen proměnlivé části mešního textu: kolekta, sekreta, variace k prefací a postkomunio), obrátil svou pozornost na nejstarší verzi slovanského mešního kánonu chorvatsko-hlaholské mše.

Studiem rukopisů chorvatsko-hlaholského kánonu se pak zabýval i Vajs. Upozornil zejména na kánon v rukopisu z počátku 14. století, uložený ve Vatikánu (Illir. 4). V tomto kánonu jsou četná lexikální a morfologické archaismy, jež připomínají tvary a výrazy z nejstaršího vývojového období staroslověnštiny, tedy ještě z velkomoravské epochy. Vajs srovnal chorvatsko-hlaholský kánon s římským a zjistil, že v prvním se zachovaly zřetelné prvky liturgie sv. Petra. Vašica zase zdůraznil další závažnou skutečnost. Chorvatsko-hlaholský kánon nebyl přeložen z latinského originálu, ale z řeckého překladu římského mešního obřadu.

Sv. Konstantin tedy nevzal za základ římsko-slovanské liturgie latinský mešní text, ale řecký překlad mše papeže Řehoře I. Velikého, který Řekové nazvali liturgií sv. Petra. Později přidali na Východě k této liturgii dodatek z východní liturgie sv. Jakuba. Liturgii sv. Petra používali Řekové v jižní Itálii a ve východní části Illyriky. Soluňští bratři znali tuto liturgii už z domova, a jeden opis mohli přinést na Velkou Moravu.

Pro poznání liturgie sv. Petra ve formě, jaká se používala na Velké Moravě, má mimořádný význam gruzínská verze této liturgie. Gruzínský překlad patří totiž do dob působení sv. Konstantina a Metoděje na Velké Moravě. Tento překlad zůstal uchráněn od pozdějších byzantských dodatků. Autorem gruzínského překladu liturgie sv. Petra byl patrně slavný anachoreta, vizionář a divotvůrce sv. Hilarion (822-875), současník soluňských bratří. Sv. Hilarion strávil šest let v klášteře na hoře Olympu. Dva roky byl v Římě, pravděpodobně v zájmu překladu liturgie sv. Petra. Zemřel v Soluni. Není však známo, zda se osobně znal se sv. Konstantinem a Metodějem. Přesto však je tato časová shoda obou překladů Petrovy liturgie jistě pozoruhodná.

K pomocným knihám římsko-slovanské bohoslužby patřil také rukopis, jehož zlomek (dva pergaménové listy) je znám pod jménem *Vídeňské listy*. Obsahuje úryvky formuláře společných mší na svátek jednoho nebo obou apoštolů. Pět modliteb *Vídeňských listů* se téměř doslovně shoduje s modlitbami *Kyjevských listů*. Zachovalý fragment je opisem starší předlohy. Vznikl v Dalmácii v 11. nebo 12. století a dokazuje, že v té době se v chorvatské oblasti používala římsko-slovanská liturgie, jež tam byla přenesena z Velké Moravy.

Zde se nabízí otázka, kdy se rozhodli soluňští bratři zavést na Velké Moravě římsko-slovanskou liturgii. Dvorník zastával názor, že se tak stalo po uzavření Děvínského míru (v srpnu 864). Naproti tomu Tkadlčík se domnívá, že překlad římské liturgie mohli pořídit a spolu s liturgií sv. Jana Zlatoústého a sv. Bazila Velikého již na Velké Moravě anebo nejpozději po příchodu do Říma, tedy v letech 863-868. Velkomoravský arcibiskup sv. Metoděj, podle názoru Tkadlčíka, užíval až do konce svého života nejen západní (liturgie sv. Petra – ŽM, XI), ale i východní mešní liturgie; východní bohoslužba byla východiskem a zůstala i základem cyrilometodějského liturgického řádu.

Soluňští bratři přeložili do staroslověnštiny též obřadní knihu – rituál (trěbník). Část staroslověnského rituálu se zachovala v *Sinajském euchologiu* (psán hlaholicí, pochází z 11. století). Obsahuje obřad žehnání vody, modlitby k postřizínám, modlitby k různým příležitostem všedního života, zejména selského, modlitby nad nemocnými, zpovědní formulí apod. Při sestavování staroslověnského rituálu použili Konstantin a Metoděj nejen byzantské euchologium, ale převzali také některé modlitby a formule, které do slovanského jazyka přeložili franští misionáři a jež před příchodem byzantské misie už na Velké Moravě zdomácněly. K zpovědní formulí nebyla dosud nalezena žádná latinská paralela, zřetelně však prozrazuje západní charakter. Část této formule se pod názvem *Modlitba sv. Emmerama* (S. Emmeramer Gebet) dochovala v starohornoněmeckém rukopisu. Podobná modlitba se nachází v tzv. *Frizských památkách*, které byly přeloženy pro potřeby slovinských konvertitů. Sv. Konstantin však nepřevzal západní modlitby bez sebemenších změn, ale přizpůsobil jejich překlad charakteru staroslověnštiny i potřebám mladé velkomoravské církve. *Sinajské euchologium* dosvědčuje, že soluňští bratři užívali na Velké Moravě rituál sestavený z různých byzantských prvků a modliteb vžitých římské liturgické praxe. Některých modliteb a formulí byzantského euchologia se na územích bývalé Velké Moravy užívalo i nadále. Kníže sv. Václav se ještě v 10. století podrobil obřadu postřizín podle byzantského ritu, jak jej nacházíme v *Sinajském euchologiu*.

Zavedení slovanské liturgie na Velké Moravě bylo nepochybně nejzávažnějším činem slovanských činitelů, ba mělo dalekosáhlé důsledky v historickém vývoji slovanských národů. Právě díky slo-

vanské liturgii některé národy nesdílely osud Polabských Slovanů, jak o tom výstižně napsal Chaloupecký:

„Z historie slovanské bohoslužby na naší půdě čerpáme zcela jasně poznání, že byla tu snaha výbojné kultuře latinsko-německé postavit kulturu slovanskou, jazykově našemu národu bližší, vybudovanou na kulturně vyspělejším základu byzantském, ale přizpůsobenou zájmům církve římské, jejíž autorita je u nás nespornou skutečností. Ale také zájmům nově vznikající mocné říše německé, jež se projevilo v uznání státoprávní svrchovanosti křesťanské říše římské i v našem včlenění se do církevní organizace Západu, ale tak, že naše kulturní odlišnost a svéráznost, jevící se právě ve skutečnosti vlastního kulturního jazyka, zůstala zachována. A že tak v dlouhém zápase mezi Východem a Západem, jenž zčásti se odehrál i na půdě naší vlasti, zápasem, jenž veden byl netoliko o naši půdu, ale i naši duši, vytvořen byl západoslovanský typ křesťanské vzdělanosti, kulturní typ, který spojoval a smiřoval západoevropské zájmy církevní i politické s naší národní samostatností. Typ tento se stal pak i mostem, spojujícím kulturně Slovanů západní s jejich soukmenovci na Východě, v Rusku i na jihovýchodě v Chorvatsku, udržuje tak i povědomí o kmenovém a jazykovém příbuzenství všech těchto zemí.

Slovanské křesťanství, vytvořené kulturou cyrilometodějskou nejprve na Moravě a potom zejména v Čechách století X., stalo se mocnou složkou křesťanské vzdělanosti u všech kmenů Slovanů západních a dodnes jsou podkladem náboženské, církevní i státní terminologie, tvoří podstatný rys jazykové vzdělanosti netoliko u Čechů, Moravanů a Slováků, ale i Poláků, Srbů lužických, ano i jiných kmenů slovanských. Jestliže právě tyto Slované na rozdíl od jejich soukmenovců v Polabí zachovali si svoji národní svébytnost a nepodlehli germanizaci, zásluha o to náleží asi v první řadě slovanskému křesťanství; toto proces přerodu z pohanství do křesťanství jim podstatně usnadnilo a umožnilo jim včlenění se do západoevropské vzdělanosti, k níž svými geografickými sídly i svými sklony duševními byli předurčeni, bez vážné újmy jejich charakteru národního.

Slovanská bohoslužba prokázala tak nejen Čechům, Moravanům a Slovákům, ale všem západním Slovanům služby vpravdě neocenitelné. A to i tak, když po čase a když již vykonala svůj zakladatelský, ochranný a tvůrčí úkol, ustoupila do pozadí. Slovanská bohoslužba v našich zemích byla sice odstraněna, ale kulturní hodnoty, které vytvořila, zejména kulturní jazyk a základ našeho národního povědomí, zůstaly trvalou složkou naší národní bytosti a daly do značné míry ráz a povahu celému západnímu Slovanstvu“ (V. Chaloupecký: *Prameny X. století legendy Kristiánovy o svatém Václavu a svatě Ludmile*. Svatováclavský sborník II, 2, s. 402-403).

PRVNÍ SLOVANSKÁ VYSOKÁ ŠKOLA

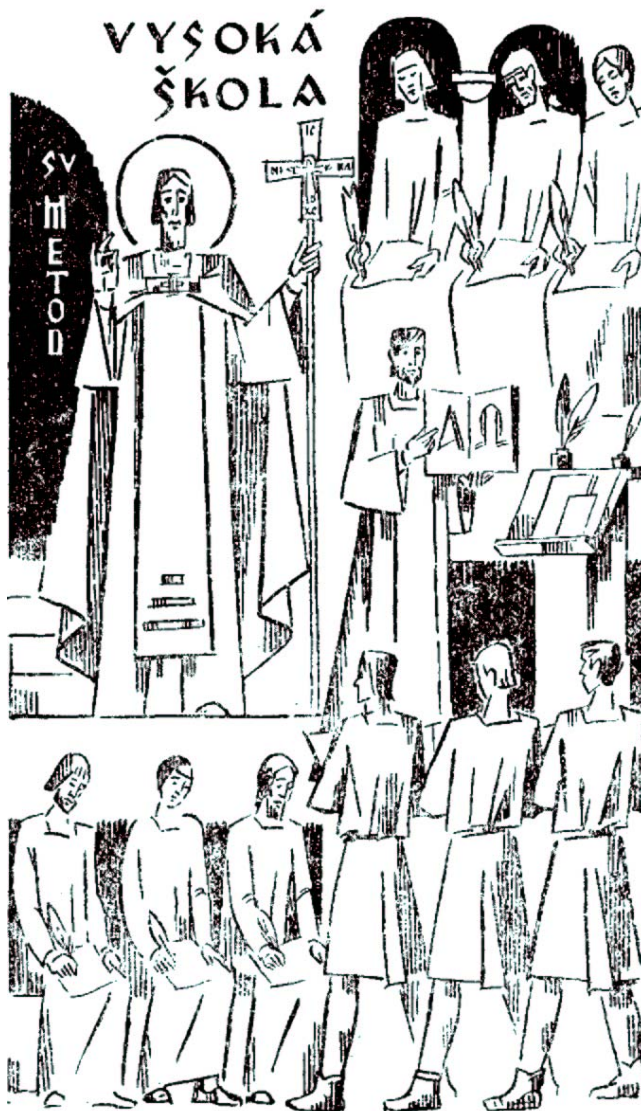
Pozoruhodné archeologické objevy z období Velké Moravy jsou očividným důkazem vyspělé materiální i duchovní kultury našich slovanských předků. Velká Morava byla státem vybudovaným na pevné ekonomické bázi a jeho obyvatelstvo, christianizované z velké části již dříve před příchodem byzantské misie, dosáhlo vysokého stupně civilizace. První školy na Velké Moravě zřídili bavorští misionáři. Šlo zřejmě o latinské školy, a to při sídlech archipresbyterů. Opravdový rozvoj velkomoravsko-slovanského školství a kultury nastal až v druhé polovině 9. století po příchodu sv. Konstantina-Cyrila, jeho bratra, sv. Metoděje, a jejich spolupracovníků. Macůrek uvádí, že se Velká Morava stala „kolébkou nové církevní slovanské vzdělanosti“.

V staroslověnském *Životě Konstantina* čteme: „Když pak dorazil (Konstantin) na Moravu, přijal jej Rostislav s velikou poctou a shromáždil učedníky, svěřil (mu) je na učení“ (ŽK, XV). Ratkoš správně poukazuje na to, že rozsáhlá překladová i původní tvorba sv. Konstantina a Metoděje by byla nemyslitelná, kdyby na Velké Moravě nebylo existovalo slovanské učiliště jako první vyšší škola na území naší vlasti. Kizlink zastává stanovisko, že Konstantin v první řadě reorganizoval nižší velkomoravské školství, a potom s bratrem Metodějem založil na Velké Moravě první slovanskou jazykovou, filozofickou, teologickou, právnickou i literární školu podle vzoru cařihradské vyšší školy.

Sv. Konstantin-Cyril a jeho bratr sv. Metoděj patřili k nejvzdělanějším osobnostem 9. století. Byli vychováni v prostředí neobyčejně vyspělé byzantské kultury. Zvláště sv. Konstantin byl jedním z největších učenců tohoto období. V Cařihradě nabyl nejvyššího vzdělání. Byl profesorem na cařihradské vyšší škole. Konstantinův bratr sv. Metoděj studoval právo na vyšší škole v Cařihradě a osvojil si důkladnou znalost světského i církevního práva. Později byl správcem byzantské provincie obývané Slovy a osvědčil se jako výborný právník, diplomat a organizátor. Soluňští bratři měli tedy všechny předpoklady, aby na Velké Moravě založili slovanskou vyšší školu podle vzoru cařihradské školy.

Sv. Konstantin-Cyril a jeho bratr sv. Metoděj měli v úmyslu založit na Velké Moravě vyšší školu. Vyplývá to z příprav, které učinili ještě před odchodem k Rostislavovi. Konstantin před odchodem na Velkou Moravu sestavil první slovanské písmo (hlaholici) a uzákonil první spisovný jazyk Slovanů (staroslověňštinu). S bratrem Metodějem začal překládat žaltář a vybrané části evangelií (evangeliář) z řečtiny do staroslověňštiny (ŽM, XV). Soluňští bratři si vybrali vhodné spolupracovníky, které naučili též číst a psát staroslověňsky. V řeckém *Životopise sv. Klimenta (Legenda bulharská)* čteme: „Když tedy... vynaleznou slovanská písmena, přetlumočí Bohem vnuknutá Písma z jazyka řeckého do slovanského a usilují se o to, aby bystřejším z žáků předali Božské nauky“ (II, 7). Sv. Konstantin-Cyril a sv. Metoděj se tedy víc připravovali na didaktickou než misijní činnost, která na Velké Moravě nebyla tak naléhavá. Konečně i kníže Rostislav žádal od císaře Michala III. učitele.

První slovanskou vyšší školu zřídili soluňští bratři na Velké Moravě podle vzoru cařihradské školy. Vzdělání na vyšší škole v Cařihradě bylo organizováno podle starého antického systému. Posluchači si postupně osvojili učební látku sedmi hlavních předmětů (septem artes liberales) rozdělených do

dvou skupin. Do první skupiny (trivium) byly zařazeny: gramatika, dialektika a rétorika. V druhé skupině (quadrivium) byly: aritmetika, geometrie, astronomie a hudba. Základem vyučování na cařihradské vyšší škole byla díla antické literatury (pro gramatiku např. Homérovy básně). Celá škola měla především profánní ráz. Fotios, který přednášel na vyšší škole v Cařihradě „dialektiku a všechny filozofické nauky“ (ŽK, IV) a byl mužem všestranně vzdělaným, sestavil pozoruhodné dílo *Myriobilion* (*Bibliotheca*) o životě a spisech 280 řeckých pohanských i křesťanských spisovatelů. Ředitelem vyšší školy v Cařihradě byl Lev, který přednášel matematiku a jehož se marně snažil získat kalif al Ma'mún, aby vychovával arabské matematiky. Vyučování na cařihradské vyšší škole bylo poskytováno zadarmo; profesori byli placeni ze státní pokladny.

Staroslověnský *Život Konstantina* zachoval velmi pozoruhodnou poznámku o učitelské činnosti Konstantina Filozofa na Velké Moravě. Uvádí, že sv. Konstantin „tam (tj. na první slovanské vyšší škole) nechal (učit) i jiné nauky, gramatiku i hudbu“ (ŽK, XV). Ze zachované zprávy je zřejmé, že se na velkomoravské vyšší škole přednášely předměty jako na vyšší škole v Cařihradu a že přednášející nebyl jen sám sv. Konstantin, který jistě byl ideovým původcem, prvním ředitelem i nejplodnějším učitelem na první slovanské vysoké škole.

Sv. Konstantin uplatnil na velkomoravské vyšší škole své mimořádné filologické, filozofické a teologické vědomosti i své velké zkušenosti z cařihradské vyšší školy a z diplomatických cest. Pod pečlivým vedením vynikajícího filologa si posluchači vyšší školy osvojili důkladné vědomosti nejen ze staroslověnštiny, řečtiny, latiny, ale i z orientálních jazyků, zvláště z hebrejštiny, syrštiny a arabštiny. *Legenda italská* (*Vita Constantini-Cyrilli cum translatione s. Clementis*) uvádí, že soluňští bratři po příchodu na Velkou Moravu „počali se horlivě věnovati té činnosti, pro kterou přišli, učiti jejich děti písmu...“ (VII). Ze zprávy *Legendy italské* je zřejmé, že staroslověnsky číst a psát se učily již velkomoravské děti, které pocházely z předních rodin.

Konstantin Filozof přednášel na první slovanské vyšší škole dialektiku a všechny filozofické nauky; byl výborným znalcem profánní i křesťanské filozofie. Kandidátům kněžství přednášel i teologii, především dogmatiku. Už v disputacích týkajících se zvláště tajemství Nejsvětější Trojice projevil sv. Konstantin pozoruhodné teologické vzdělání.

Sv. Konstantinovi při vyučování na velkomoravské vyšší škole obzvláště pomáhal jeho bratr sv. Metoděj. V staroslověnském *Životě Metoděje* čteme: „(Metoděj) pak začal znovu Filozofovi sloužit, jsa (mu) v pokoře poddán, a (spolu) s ním učit“ (ŽM, V). Sv. Metoděj byl též absolventem cařihradské vyšší školy, kde vystudoval právo. Vzácné zkušenosti nabyl jako správce byzantské provincie. *Život Metoděje* uvádí, že na sklonku svého života přeložil z řečtiny do staroslověnštiny „nomokanon, to jest pravidlo zákona, a knihy Otců“ (ŽM, XV). Měl tedy přehled i v patrologii (knihy Otců). Kromě toho sv. Metoděj sestavil homilii „Napomenutí vladařů“, v níž se ukázal jeho široký rozhled ve světském i církevním právu i v křesťanské morálce. Právem tedy můžeme předpokládat, že přednášel na velkomoravské vyšší škole nejen světské a církevní právo, ale i morálku.

Zvýšenou pozornost věnovali soluňští bratři liturgice. V *Životě Konstantina* čteme: „(Konstantin) naučil je jitřní i hodinkám, nešporám a pověčernici i obřadům mešním“ (ŽK, XV). Sv. Konstantin i sv. Metoděj důsledně uplatňovali na Velké Moravě staroslověnštinu jako bohoslužebný jazyk. Dokazují to Konstantinovy disputace, v nichž se rázně postavil na obranu slovanské liturgie. Soluňští bratři přeložili do staroslověnštiny texty nejen byzantského, ale i západního ritu. Slovanským bohoslužebným jazykem a slovanskou liturgií se snažili bránit pronikání franského vlivu na Velkou Moravu a usilovali o rozvoj svérázné slovanské kultury.

Sv. Konstantin a Metoděj již v prvních letech pobytu na Velké Moravě shromáždili v první slovanské vyšší škole značné množství posluchačů. *Život Konstantinův* uvádí, že panonský kníže Kocel „velmi si oblíbil slovanské písmo a naučil se mu. A svěřil Mu (Konstantinovi) na padesát učedníků, aby byli vyučeni“ (ŽK, XV). Na Velké Moravě byl celkový počet posluchačů první slovanské vyšší školy jistě větší. Tím je potom zdůvodněna poznámka staroslověnského *Života Konstantina*, že Filozof zavedl ně které předměty na této škole.

Soluňským bratrům při vyučování na velkomoravské vyšší škole pravděpodobně pomáhali nejen spolupracovníci, které si přivedli z Byzance (sv. Kliment, sv. Naum), ale i domácí učitelé (sv. Gorazd), kteří nabyli důkladného vzdělání na latinské škole v Bavorsku. O Gorazdově vzdělání podal krásné svědectví sv. Metoděj: „Toto je svobodný muž (z) vaší země, obeznámený dobře v latinských knihách, pravověrný“ (ŽM, XVII). Sv. Gorazd pocházel z předního velkomoravského rodu a vynikal velkou učeností. Byl výborným znalcem domácího jazyka, jakož i náboženské terminologie užívané na Velké Moravě před příchodem byzantské misie. Řecký *Život sv. Klimenta* též poznamenává, že sv. Gorazd zaujímal první místo mezi vynikajícími učedníky arcibiskupa sv. Metoděje.

Prameny však o životě sv. Gorazda a jeho druhů vcelku mlčí. Z dalších osudů se dovídáme jen:

Svatí Gorazd, Angelár, Kliment Ochridský, Naum, Sáva¹³

¹³ <http://www.acizek.nfo.sk>

Byli žáky sv. Konstantina a Metoděje, se kterými jsou nazýváni svatými sedmipčetníky. Gorazd pocházel z Moravy, a proto jej sv. Metoděj určil za svého nástupce. Ostatní přišli s Konstantinem a Metodějem z byzantské říše. Po smrti sv. Metoděje byli jeho žáci vyhnáni z Velké Moravy. Kam se dostal sv. Gorazd, nebo zda zůstal na Velké Moravě, nevíme. Když však na žádost Mojžíry II. papež Jan IX. znovu zřídil samostatnou hierarchii na Velké Moravě a jeho legáti vysvětili pro metropoli arcibiskupa, byl téměř jistě tímto arcibiskupem sv. Gorazd. Po zničení Velké Moravy r. 907 odešel arcibiskup Gorazd do Krakovy v Polsku.

Ostatní Metodějovi žáci se po vyhnání z Moravy uchýlili do Bulharska, kde na území kolem Ochridu založili středisko slovanské bohoslužby. Sv. Kliment se tam stal biskupem, zakládal školy a věnoval se literární práci. Zemřel 27.7.916 a byl pohřben v Ochridském klášteře.

Sv. Konstantin na první slovanské vyšší škole „nechal (učit)... i hudbu“ (ŽK, XV). Weingart poukazuje na to, že hudební umění bylo přímo rafinovaně vypěstované v byzantském liturgickém zpěvu a zásluhou soluňských bratří bylo přeneseno na panenskou půdu Slovanů. Z byzantských spolupracovníků, kteří se vážně zabývali sakrálním uměním, vynikl zvláště sv. Kliment. Byl druhým nejvýznamnějším učedníkem soluňských bratrů. Po smrti velkomoravského arcibiskupa sv. Metoděje (r. 885) musel i s dalšími učedníky a spolupracovníky opustit Velkomoravskou říši. Později vedl slovanskou vyšší školu v Ochridu (Ohrid, Chorvatsko), kde vybudoval klášter a při katedrálním chrámu dva menší kostely. Skládal slovanské básně a duchovní písně. Věnoval se i ovocnářství. V Bulharsku učil štěpovat a pěstovat ovocné stromy. Byl biskupem ve Velici v Makedonii.

Velmi talentovaným spolupracovníkem soluňských bratří byl sv. Naum, který v letech 886-893 působil v bulharském knížecím sídle v Preslavi a vedl tamější slovanskou vyšší školu. Po vysvěcení sv. Klimenta na biskupa převzal vedení slovanské vyšší školy v Ochridu. Pomáhal při výstavbě kostelů. Jemu se připisuje slavná obrana slovanského písma „O písmenech“, známá pod krycím jménem mnicha Chrabra.

Zachované písemné zprávy nikde neuvádějí, kde bylo sídlo první slovanské školy. Na základě archeologických objevů přicházejí v úvahu dvě moravské lokality: Sady u Uherského Hradiště nebo Mikulčice.

V Sadech u Uherského Hradiště byl nalezen malý olověný křížek s řeckým nápisem, který v překladu zní: „Ježíš Kristus – Světlo, Život a Vítězství!“ Archeologové objevili na této lokalitě železná a kostěná písátka (stily). Odkryli i základy pozoruhodného komplexu tří kostelů. Nejstarší z nich (pocházející ze začátku 9. století) má půdorys trojlodní baziliky s příčnou lodí (transept) a pravoúhlým kněžištěm. Bazilika byla orientována na východ. V době cyrilometodějské přistavěli k západnímu průčelí baziliky jednolodní sakrální prostor s půlkruhovou apsidou. Ke konci 9. století byla pak při severní zdi hlavního kostela postavena menší kaple s půlkruhovou apsidou. Systematický archeologický průzkum na lokalitě Sady u Uherského Hradiště uskutečnil Hrubý a došel k závěru, že jednolodní prostor s apsidou, přistavěný k původní bazilice, měl funkci nartexu, tj. chrámové předsíně, určené pro vyučování. Půlkruhový výběžek v nartexu byl exedrou, tj. místem pro učitele.

Základy trojlodní baziliky byly nalezeny i v Mikulčicích. Při důkladném průzkumu okolí mikulčické baziliky objevili archeologové železná písátka. V hrobu č. 480 byla nalezena zlatá mince byzantského císaře Michala III., ražená v letech 856-866 v Cařihradě. Poulík poukazuje na to, že v druhé polovině 9. století byl na lokalitě „Valy“ u Mikulčic neobyčejně čilý světský i církevní život. Archeologický průzkum u Mikulčic dále pokračuje. Zatím není možné dělat definitivní závěry. Byzantská misie rozhodně sehrála důležitou úlohu v rozvoji velkomoravského školství a svérázné slovanské kultury.

VELKOMORAVSKÁ LITERÁRNÍ ŠKOLA

První slovanská vyšší škola, kterou zřídili soluňští bratři na Velké Moravě podle vzoru cařihradské vyšší školy, měla vysokou úroveň a nijak nezaostávala za cařihradskou školou. Očividně to dokazují zachovaná literární díla slovanských učitelů. Literární díla soluňských bratrů a jejich spolupracovníků překvapují nejen svým rozsahem, ale i pozoruhodnou úrovní. Sv. Konstantinovi a Metodějovi se podařilo zřídit na Velké Moravě literární školu. Záslouhou soluňských bratrů a jejich spolupracovníků se zařadila staroslověnština mezi nejvyspělejší tehdejší jazyky: řečtinu a latinu.

Dílo velkomoravské literární školy je velmi rozmanité. O literární tvorbě sv. Konstantina-Cyrila a jeho bratra sv. Metoděje nás výborně informují zvláště jejich staroslověnské rukopisy: *Život Konstantina* a *Život Metoděje*. Soluňští bratři se zaměřili především na překladatelskou činnost, ale byli také autory samostatných prací.

Sv. Konstantin po sestavení prvního slovanského písma začal překládat do staroslověnštiny evangeliář, a to ještě před odchodem na Velkou Moravu. *Život Konstantina* uvádí, že první slova přeložená do staroslověnštiny a napsaná slovanským písmem byla slova úvodu do Janova evangelia: „Na počátku bylo Slovo a Slovo bylo u Boha a Bůh byl Slovo“ (ŽK, XIV). Po příchodu na Velkou Moravu soluňští bratři společně přeložili evangelia (čtveroevangelium), Skutky apoštolské, Listy apoštolské a Žaltář. Vyplývá to ze zprávy *Života Metoděje*: „S Filozofem totiž prve přeložil toliko žaltář a evangelium s apoštolem a vybranými církevními službami“ (ŽM, XV).

Jazykovou, textově kritickou i stylistickou dokonalost cyrilometodějského překladu Písma svatého ocenil Weingart slovy:

„Cyrilometodějský překlad biblických knih, čím jemnějšími metodami je zkoumán, tím více vyniká jako dílo geniální a ještě po tisíciletí překvapující svou dokonalostí. Bylo by zcela nesprávné domnívat se, že tento první slovanský překlad Písma byl primitivním pokusem, prozrazující svými barbarismy úporný zápas, jaký tu musili svádět první překladatelé s textem místy velmi nesnadným a s jazykem k tak odpovědnému úkolu vůbec nevycvičeným, který nadto nebyl ani jazykem mateřským. Nic takového!

Cyrilometodějský překlad je především dílo teologické učenosti a textové kritiky... Rozbor cyrilometodějského překladu ukazuje, že jeho tvůrci byli mužové hluboce zasvěcení do otázek dogmatických a do problémů textových, takže i v místech abstraktního obsahu, kde záleželo na vystižení jasných a nesnadných odstínů významových, první slovanský překlad vítězí přesností a výstižností...

Cyrilometodějský překlad vyniká však také po stránce jazykové...

Nenajdete tu nejasností ve vazbě věty, nenajdete tu anakuloty, které by prozrazovaly neobratný zápas o slovo, není tu otrocký slovosled, kterým by nesměle sledoval řecký vzor proti přirozenému pořádku slovanskému. Není tu mnoho grecismů, které by kalily slovanský jazykový charakter; i v terminologii je řeckých nepřeložených výrazů poměrně poskrovnu a v syntaxi jen ojediněle nalézáme vazby napodobené podle řečtiny...

Nadto však – a toho si dosavadní bádání ani nepovšimlo – je tento cyrilometodějský překlad dílem velkého stylistického umění. Zejména to platí o evangeliích a žaltáři. Ten, kdo je do staroslověnštiny překládal, dobře věděl, že jsou to texty určené k tomu, aby byly nahlas recitovány resp. zpívány a že musí také zvukově vyhovovat tomuto účelu svým umělým laděním, vkusným střídáním hlásek a budováním takových vět, které by dávaly lahodnou zvukovou linii a končily se umělecky tvořenou kadencí...“ (J. Merell: *Úvod do četby Nového zákona*. Praha 1952, s. 60-62).

Sv. Konstantin-Cyril se svým bratrem sv. Metodějem přeložili „vybrané církevní služby“, tj. mešní formuláře východní, byzantské liturgie sv. Jana Zlatoústého a sv. Bazila Velikého. Je možné, že se tak stalo v Cařihradě ještě před odchodem na Velkou Moravu. Jisté je, že soluňští bratři přeložili do staroslověnštiny také mešní formuláře západní liturgie (liturgie sv. Petra). Dokazují to vzácné staroslověnské památky: *Kyjevské* a *Videňské listy*.

Na Velké Moravě sv. Konstantin a sv. Metoděj společně přeložili další liturgické knihy: rituál (trěbník), kněžské hodinky (časoslov) a též sbírku liturgických zpěvů zvaných oktoich (osmiglasnik).

Jakobson poukazuje na to, že sv. Konstantin uplatnil své básnické nadání i při překládání některých částí liturgických knih.

Sv. Metoděj pokračoval v překladatelské činnosti i po smrti svého bratra sv. Konstantina-Cyrila. Velkomoravský arcibiskup na sklonku svého života „se vytrhl ze všech zmatků (světa) a svou starost vložil na Boha. Dříve však (ještě) určitě ze svých učedníků dva kněze, zdatné rychlopisce, přeložil vbrzku úplně všechny knihy (bible) kromě Makabejských z řeckého jazyka do slovanského... Tehdy pak přeložil i Nomokánon, to jest pravidlo zákona, a knihy Otců“ (ŽM, XV).

Se zprávou *Života Metoděje* se úplně ztotožňuje i svědectví Jana Exarchy bulharského v předmluvě traktátu sv. Jana z Damašku „Bohosloví“. Jan Exarcha píše, že slyšel o Metodějově překladu všech kanonických knih Starého zákona. Při překládání *Nomokánonu* použil sv. Metoděj sbírku světského a církevního práva platnou v Byzanci. *Knihy Otců (Paterik)* byly nejen životopisy církevních Otců, ale i jejich homilie a výklady Písma svatého.

Soluňští bratři a jejich spolupracovníci byli autory i samostatných literárních děl. Některá jsou zřejmě dílem sv. Konstantina-Cyrila nebo sv. Metoděje, jiná jim jsou připisována. Jsou však další práce, které se tradičně připisují některým spolupracovníkům svatých bratří a vznikly na Velké Moravě.

♦ Pauliny uvádí, že sv. Konstantinovi Filozofovi lze přiřknout tyto samostatné práce:

1. Nalezení ostatků sv. Klimenta. Konstantin Filozof napsal o nalezení ostatků mučedníka sv. Klimenta Římského tři řecké spisy: „Historická zpráva“, „Řeč o přenesení ostatků“ a „Hymnus k počtě Klimentově“. Římský bibliotekář Anastasius přeložil Konstantinovy spisy do latiny pro velletrijského biskupa Gaudericha. Nezachoval se řecký originál, ale jen církevně-slovanský text „Slovo za přenesení moštem preslavného Klimenta“ (Legenda chersonská). Zachovanou církevně-slovanskou památku „Řeč na přenesení ostatků svatého Klimenta“ možno rozdělit na dvě nestejně části: první (delší) popisuje nalezení a přenesení ostatků sv. Klimenta („Historická zpráva“), druhá (kratší) obsahuje slavnostní řeč („Řeč o přenesení ostatků“).
2. Konstantinova antijudaistická polemika. V staroslověnském *Životě Konstantina* (ŽK, X) čteme, že velkomoravský arcibiskup sv. Metoděj přeložil polemiku do staroslověnštiny a „rozdělil na osm rozmluv“. Podstatná část této významné disputace se zachovala v *Životě Konstantina* (ŽK, X a XI).
3. Předzpěv k slovanskému překladu čtveroevangelia („Proglas“). Je to nejstarší zachovaná slovanská básnická skladba, vynikající po stránce formální i obsahové. Je to přímo vášnivá výzva k slovanskému lidu, aby pěstoval písemnictví ve svém jazyce. Jakobson poukazuje: „Marně bychom hledali v jiných zemích středověké Evropy obdobu této průbojné básně, literární památku pokrevního obsahu.“
4. Enkomie ke cti svatého Řehoře Bohoslovce. Zachovala se v staroslověnském *Životě Konstantina* (ŽK, III). Sv. Konstantin ji napsal ve verších na počest sv. Řehoře Naziánského, velkého církevního učitele. Sv. Řehoř byl velmi populární v Byzanci a jeho básně upoutaly Konstantinovu pozornost. Pochvala (enkómion) na počest tohoto světce byla prvním literárním plodem mladého studenta. Sv. Konstantin napsal svou první literární práci řecky.
5. Písňový kánon o mučedníku Dimitrijovi. Sv. Konstantin a sv. Metoděj byli horlivými šířiteli úcty sv. Dimitrije, patrona jejich rodného města Soluně a patrona srěmsko-panonského arcibiskupství, jehož pokračování bylo na Velké Moravě. Písňový kánon na počest tohoto světce vznikl pravděpodobně v letech 864-867 na Velké Moravě. Je proniknutý neobyčejnou touhou po rodném kraji.
6. Modlitba sv. Konstantina (ŽK, XVIII). Jde o modlitbu, v níž světec prosí Boha o požehnání pro své dílo, o ochranu svých žáků proti trojjazyčníkům a o jednotu v církvi. Pauliny usuzuje, že je to starší Konstantinova skladba a autor *Života Konstantina* jí dal funkci předsmrtné modlitby. Georgiev poukazuje na to, že sv. Konstantin složil mnohé modlitby při rozličných životních příležitostech. Šlo o pozoruhodné plody básnického nadání sv. Konstantina-Cyrila; originál těchto skladeb byl řecký.
7. Předmluva Konstantina-Cyrila k slovanskému překladu evangelia. Sv. Konstantin napsal řecký traktát jako předmluvu k staroslověnskému evangeliáři. Vyložil v něm zásady, jimiž se řídil při překladu evangeliáře z řečtiny do staroslověnštiny. Evangeliář přeložil se svým bratrem Metodějem ještě před odchodem na Velkou Moravu. Řecký originál předmluvy k evangeliáři se nezachoval, jen část staroslověnského překladu (jeden pergamenový list). Zlomek se nazývá „Hilferdingův makedonský cyrilský list“.

Georgiev rozdělil samostatné práce sv. Konstantina-Cyrila do těchto skupin: 1. modlitby; 2. spisy napsané při příležitosti nalezení ostatků sv. Klimenta Římského; 3. polemické spisy; 4. spisy napsané při příležitosti sestavení a rozšíření slovanského písma; 5. dogmatické spisy.

♦ Velkomoravskému arcibiskupu sv. Metodějovi je dle Pauliny možno připsat tyto samostatné práce:

1. Metodějova homilie „Napomenutí vladařům“. Je to anonymní homilie z Clozova sborníku. Velkomoravský arcibiskup zde rázně vystupuje proti laxnosti knížat a velmožů v manželských záležitostech a žádá od nich, aby dbali na svědomité zachovávání církevních předpisů o uzavírání manželství mezi křesťany.
2. Soudní zákoník „Zakon sudnyj ljudem“. Jedná se o právní sbírku, zákoník pro lid – laiky. Názo-ry badatelů o této sbírce se rozcházejí. Někteří badatelé zastávají její velkomoravský původ, jiní však poukazují, že jde o památku bulharského původu.
3. Nomokánon. Podle svědectví staroslověnského *Života Metoděje* přeložil velkomoravský arcibiskup na sklonku svého života i Nomokánon z řečtiny do staroslověnštiny (ŽM, XV). Vašica poukazuje na to, že sv. Metoděj utvořil velkomoravský typ nomokánonu – sbírky světského i církevního práva, který se odlišoval od byzantské tradice. Kizlink vyzdvihuje, že sv. Metoděj svým překladem Nomokánonu poskytl Slovanům vynikající právní dílo, jež mělo velký kulturní dosah u všech slovanských národů, které přijaly pravoslaví.
4. „Zapovědi svatých Otců“. Jde o církevně právní památku zvanou penitenciál. Obsahuje předpisy o pokání (epitemie). Tato příručka pro potřeby kněží-zpovědníků byla přeložena do staroslověnštiny na Velké Moravě v době cyrilometodějské z latinské předlohy. Nejstarší záznam *Zapovědí* se nachází v *Sinajském euchologiu*.

Na Velké Moravě se používalo západní církevní právo nejen před příchodem byzantské misie, ale i později, jak uvádí Kizlink. Papež Jan VIII. bulou „*Industriae tuae*“ vyčlenil v roce 880 velkomoravské území ze sféry bavorské církevní správy a podřídil je přímo Římu. Určil pro Velkou Moravu církevně právní sbírku zvanou „*Rozšířená Dionysiana*“ (*Dionysiana adaucta*). Prototyp této sbírky zkompiloval v Římě Dionysius Exiguus (v letech 598-601). Jedna její kopie, zhotovená před rokem 872 v Ravensbě, byla doplněna různými přídávky, proto dostala pojmenování „*Rozšířená Dionysiana*“. Exemplář této sbírky, který se nachází ve sbírkách mnichovské knihovny (*Codex latinus Monacensis 14 008*), dal zřejmě roku 880 papež Jan VIII. sv. Metodějovi pro potřeby slovanské provincie. V mnichovském kodexu jsou zaznamenány staroslověnské glosy, psané hranatou latinkou. Kodex původně patřil klášteru sv. Jimrama v Řezně, proto glosy dostaly pojmenování „*Glosy svatojimramské*“. Představují nejstarší zachovaný zápis slovanských slov v latince, ba nejstarší slovanský zápis vůbec.

K původním literárním pracím velkomoravské epochy nesporně patří oba staroslověnské životopisy soluňských bratří: *Život Konstantina* (ŽK) a *Život Metoděje* (ŽM). Po stránce literární jde o vynikající díla staroslověnského písemnictví.

Život Konstantina byl napsán záhy po smrti sv. Konstantina-Cyrila († 14.2.869), ale ještě za života Metodějova a pod vedením samotného velkomoravského arcibiskupa. Podkladem byly také původní Konstantinovy spisy, které sv. Metoděj přeložil do staroslověnštiny.

Život Metoděje vznikl v bezprostřední blízkosti velkomoravského arcibiskupa, brzy po Metodějově smrti († 6.4.885), ještě před propuknutím pronásledování slovanských kněží, o němž tam není žádná zmínka. Podkladem byla také Metodějova korespondence s Římem. *Život Metoděje* je kratší a lidovější, jednodušší po stránce obsahové i formální. Jeho autorem je pravděpodobně sv. Kliment, jenž se po odchodu z Velké Moravy usadil v okolí Ochridského jezera v Makedonii, kde založil významnou literární školu.

Staroslověnské životopisy soluňských bratří jsou mimořádně důležitým a vpravdě jedinečným pramenem pro naše dějiny 9. století a pro cyrilometodějství vůbec. Jsou očividným svědectvím na svou dobu velmi vyspělého kulturního prostředí, v němž byly napsány.

Sv. Konstantin-Cyril a sv. Metoděj jsou zakladateli také slovanské rukopisné tradice. Sv. Konstantin byl jistý čas „chartofylaxem“, tj. kustodem archivu a knihovny u cařihradského patriarchy. Sv. Metoděj byl zase správcem byzantské provincie. Jistě musel častěji podávat do Cařihradu písemné zprávy. Bohaté zkušenosti přenesli soluňští bratři do velkomoravského prostředí. Přímou založili tradici slovanských rukopisů. Na Velkou Moravu přinesli originální texty psané byzantskou řečtinou i rukopisy prvních slovanských překladů. V Byzantské říši byla rukopisná tradice neobyčejně vyspělá a starobylá. Slovanští učitelé poučovali své žáky, pocházející z Velké Moravy, jak a na čem mají psát, jak mají rukopis vyhotovit, jak opis ap. Vychovali si dovedné tychoграфy, „rychloписce“, jak o tom svědčí zpráva *Života Metoděje* (ŽM, XV).

Z doby velkomoravské se nám přímo nezachoval ani jeden rukopis. Na základě nejstarších zachovaných opisů (*Kyjevské listy*) je však možné usuzovat, jak vypadaly cyrilometodějské rukopisy.

Zásluhou sv. Konstantina-Cyrila, sv. Metoděje a jejich spolupracovníků se stala Velká Morava kolébkou slovanského písemnictví. Učitelé Slovanů položili jedinečný základ slovanské literární tvorby. Staroslověnština – první spisovný jazyk Slovanů – se neuplatnila jen na území Velké Moravy, ale stala se kulturním jazykem i většiny slovanských národů a významným znakem jejich sounáležitosti.

III.

VÝVOJ EVROPSKÉHO CENTRÁLNÍHO STŘEDOVÝCHODU PO SKONČENÍ BYZANTSKÉ MISIE

VELKOMORAVSKÝ PANOVNÍK SVATOPLUK

SVATOPLUK – WICHING – SMRT SV. METODĚJE – ROZHODNUTÍ PAPEŽE ŠTĚPÁNA V. – PRONÁSLEDOVÁNÍ A VYHNÁNÍ METODĚJOVÝCH UČEDNÍKŮ Z ÚZEMÍ VELKÉ MORAVY – SVATOPLUK JE I ČESKÝM PANOVNÍKEM

Svatopluka uvádějí historické zprávy nejdříve jako mladého knížete se sídlem v Nitře (Slovensko). Velkomoravský kníže Rostislav po svém nastoupení na knížecí stolec (r. 846) udělil Nitranské knížectví svému synovci Svatoplukovi. Nitranský kníže byl tedy podřízen velkomoravskému vladaři. Svatopluk vynikal neobyčejnou smělostí a bezohledností. Měl na zřeteli především mocenské zájmy. Jako nitranský kníže jistě připojil ke svému území některé oblasti na jihu a na východě.

Staroslověnský *Život Metoděje* (ŽM, V) zachoval zprávu, že Rostislav se Svatoplukem vyslal roku 862 z Velké Moravy poselstvem k císaři Michalovi III. V té době byly mezi Rostislavem a Svatoplukem zřejmě dobré vztahy.

V roce 869 zřídil papež Hadrián II. nezávislou slovanskou (panonsko-moravskou) provincii a prvním arcibiskupem jmenoval sv. Metoděje, kterého poslal s bulou „Gloria in altissimis Deo“ ke knížatům Rostislavovi, Svatoplukovi a Kocelovi. List Hadriána II. byl vydán na žádost všech tří knížat.

Krátce po zřízení slovanské provincie následoval Rostislavův pád.

Dekan uvádí, že starší historiografie nehledala úzkou souvislost, ba přímo spojitost mezi zřízením nezávislé slovanské provincie a pádem velkomoravského knížete Rostislava. Starší literatura povětšinou uváděla, že franský episkopát protestoval proti zřízení panonské diecéze zvláštním spisem *Obrácení Bavorů a Korutanců na víru*. Nevěnovala však pozornost drobným zprávám franských análů, které potvrzují, že vojenské výpravy Ludvíka Němce na Velkou Moravu byly nápadně časté od příchodu byzantské misie na Rostislavův dvůr. Tyto výboje se zaměřovaly na likvidování knížete Rostislava a vyvrcholily v roce 869.

V srpnu 869 shromáždil Ludvík Němec značný počet vojska a chystal se na rozhodný boj s Rostislavem. Vojsko rozdělil do tří skupin. Oddíly ze Saska a Durynska vyslal proti Čechům a Srbům. Se dvěma velkými skupinami zaútočil proti Rostislavovi a Svatoplukovi. Kníže Rostislav se stáhl do „oné nevýslovné a všem starodávným nepodobné pevnosti“. Vojenské oddíly východofranského krále zpusťovaly velkou část velkomoravského území, ale nedobýly velkomoravské pevnosti. A přece Ludvík Němec nakonec dosáhl cíle – úplně pokořil vladaře Rostislava. Nepomohla mu k tomu síla franských zbraní, ale nesvornost moravských knížat.

Zpočátku nitranský kníže Svatopluk podporoval svého strýce Rostislava. Později však již nebyl spokojen s postavením údělného knížete, a chtěl se zmocnit svrchované vlády nad Velkou Moravou. V roce 869 začal vyjednávat s Ludvíkovým synem Karlomanem. Fuldský analista takto popisuje události, které následovaly po Svatoplukově zradě:

„870 Rostislavův synovec Svatopluk, staraje se o vlastní prospěch, odevzdal se spolu s panstvím, které měl v držení, Karlomanovi. Proto se Rostislav na synovce silně rozhněvá, tajně mu činí úklady a rozhodne se jej nic zlého netušícího při hostině zavraždit; ... (Svatoplukovi) to někdo, kdo o tom úkladu věděl, naznačil, a (Svatopluk) jako by se chtěl bavit se sokoly, vyvázl z připravených nástrah. Když pak Rostislav viděl, že jeho záměr byl prozrazen, pronásleduje svého synovce se svými bojovníky, aby ho jal, ale ... se chytil do léčky, kterou nastrojil, neboť právě tímto synovcem je jat, spoután a vydán Karlomanovi; a jím také za doprovodu vojáků ... poslán do Bavorska a uvržen do vězení ... Karloman pak bez jakéhokoliv odporu vtrhl do jeho království a podrobil si všechna města a hrady; a když uspořádal království a rozdělil jeho správu mezi své a obohatil se královským pokladem, vrátí se zpět...

A zakrátko, ... (Ludvík Němec) po poradě se svými lidmi, přikázal, aby mu byl předveden Rostislav svázaný těžkým řetězem, a nařídil, aby byl – ač odsouzený k smrti soudem Franků, Bavorů i Slovanů ... pouze zbaven zraku.“

Rostislava potom uvěznili v některém klášteře, kde později i zemřel. Na velkomoravský stolec zasedl Svatopluk. V této pohnuté době přinesl arcibiskup list Hadriána II. na Velkou Moravu. Pasovskému biskupovi Hermanrichovi se podařilo zajmout sv. Metoděje.

Po odstranění vladaře Rostislava se Nitra stala hlavním střediskem Velké Moravy. Svatopluk však měl brzy zajisté důvod, aby želel zrady, již se dopustil na svém strýci. Již začátkem roku 871 byl obviněn ze zrady na východofranském panovníkovi, zbaven vlády a uvězněn. Na čas se moci ve velkomoravském státě chopila markrabata Wilhelm a Engelschalk. Tato událost velmi rozhořčila moravské Slované, kteří pod dojmem, že Frankové zavraždili Svatopluka, se proti nim vzbouřili a donutili kněze Slavomíra, Svatoplukova příbuzného, aby se ujal vlády na Velké Moravě. Povstání moravských Slovanů bylo úspěšné. Za Slavomírem stál všechen lid.

Nato Karloman vypravil vojsko proti odbojným Slovanům, jimž se podařilo obsadit Rostislavovu pevnost. Svatopluk, kterého mezitím propustili z vězení, protože mu nikdo nemohl dokázat zločiny, se dobrovolně nabídl, že povede bavorské vojsko a potlačí povstání. Karloman uvěřil Svatoplukovi, postavil ho v čelo trestné expedice v naději, že se tak co nejdříve podaří uspořádat poměry na Velké Moravě a Svatopluk se stane vazalem Východofranské říše. Bavorské vojsko dorazilo až ke starodávné Rostislavově pevnosti. Svatopluk pod záminkou, že bude vyjednávat o kapitulaci povstalců, přešel k moravským Slovanům, spojil se s nimi a připravil nic netušícím Bavorům zdrcující porážku. V boji padla i markrabata Wilhelm a Engelschalk. Svatopluk se stal pánem situace. Karloman, když se doslechl o úplné porážce trestné expedice, nepomýšlel na odvetu, ale vrátil Svatoplukovi z vlastní iniciativy všechny Moravany, které držel v bavorském zajetí, aby za ně dostal Ratboda, a to polomrtvého.

Velká Morava znovu nabyla politické nezávislosti a samostatnosti. Po skvělém vítězství moravských Slovanů uznaly české kmeny Svatoplukovu svrchovanost. Hranice velkomoravského státu se značně posunuly směrem na západ. V následujících letech se Frankové marně snažili otrást postavením Velké Moravy. Franské vojsko vpadlo v říjnu 871 do Čech. Při plenění v zásecích Českomoravské vrchoviny přepadly franské oddíly svatební průvod Slovanů a zmocnili se velké kořisti. Zmínce o svatebním průvodu věnovali pozornost mnozí slovanští i němečtí historici a na základě velkého počtu ukořistěných koní vyslovili domněnku,

že ženichem bohaté české kněžny musel být významný moravský Slovan, pravděpodobně sám Svatopluk.

K upevnění Svatoplukovy nezávislosti přispěly spory mezi syny Ludvíka Němce. V květnu 872 dostal Karloman z Durynska a Saska posilu proti Velké Moravě. Zdá se však, že se tato branná pohotovost zdráhala podřídit Karlomanovu velení, sama podnikla útok proti Velké Moravě a utrpěla potupnou porážku. Tehdy Karloman osobně zorganizoval a vedl vojenskou výpravu proti moravským Slovanům. Podle tradiční taktiky začal pustošit nechráněné území a vraždit bezbranné obyvatelstvo. Svatopluk však podnikl překvapující výpad proti dunajskému předmostí bavorských vojsk a na hlavu porazil ochranné jednotky Karlomanovy dunajské flotily. Karlomanova výprava skončila fiaskem. Tehdy Ludvík Němec navrhl Svatoplukovi, aby s ním uzavřel dohodu, ale velkomoravský vladař tento návrh z neznámých příčin zamítl. Až v roce 873 nabídl sám Svatopluk podmínky úpravy vzájemných vztahů. Bavoři však návrhy nepřijali. Svatopluk se znovu pustil do boje a dosáhl dalšího vítězství. Přesto vyslal mírové poselstvo v čele s knězem Janem z Benátek k východofranskému králi. V roce 874 byl uzavřen mír ve Forchheimu. Svatopluk uznal formální svrchovanost Východofranské říše a Ludvík Němec mu ponechal vládu nad Velkou Moravou.

Svatopluk po uzavření míru soustředil síly na rozšiřování Velkomoravské říše a uspokojování svých velmocenských choutek. Velkomoravský panovník vedl výbojnou politiku a zaměřil se na politicky a hospodářsky slabší sousedy. Za krátký čas vybudoval rozsáhlou říši. Pod Svatoplukovou svrchovaností byly nejen české kmeny, Srbové, slezské kmeny v horním Poodří, ale i Vislané v Malopolsku a slovanské kmeny v Zadunají. Velkomoravská říše co do rozsahu byla značně veliká, ale chyběla jí vnitřní jednotnost (*mapka viz níže „Zánik Velkomoravské říše“*).

Svatopluk žil po roce 874 v přátelském vztahu s Východofranským královstvím, což mělo jistě odraz na vnitřní politiku panovníka Svatopluka. Roku 873 žádal velkomoravský vladař s moravskými Slovany papeže Jana VIII., aby poslal na Velkou Moravu arcibiskupa Metoděje a potom svatému Metodějovi svěřil všechny chrámy a kleriky ve všech městech své říše. Po roce 874 se Svatopluk dostal pod

úplný vliv frankofilských poradců, kteří otevřeně vystupovali proti slovanské liturgii. Velkomoravský panovník byl osobně nakloněn latinské liturgii a očividně prokazoval zvláštní přízeň latinským kněžím. Z nich si vybral své přední poradce: kněze Jana z Benátek a mnicha Wichinga, odchovance kláštera v Reichenau.

Mezi bavorským (latinským) a slovanským klérem na Velké Moravě propukly otevřené spory. Brzy se dostal i první slovanský arcibiskup sv. Metoděj do vážného rozporu se Svatoplukem. Velkomoravský vladař v roce 873 potřeboval Metoděje, arcibiskupa a papežského legáta, protože v té době neměl nejpevnější postavení ani ve své říši, ani ve vztazích k Východofranské říši. Tyto skutečnosti tedy ovlivnily přátelské přijetí sv. Metoděje po jeho propuštění z bavorského vězení. V dalších letech měl Svatopluk moc pevně ve svých rukou a tehdy mu již nezáleželo na slovanském arcibiskupovi a jeho uřednících.

V roce 879 poslal Svatopluk do Říma svého důvěrníka, kněze Jana z Benátek, aby na nejvyšším církevním fóru přednesl žalobu proti sv. Metodějovi. Velkomoravský panovník tak, jak zradil svého strýce Rostislava, tak zradil i jeho politiku a jejího rozhodného zastávce – slovanského arcibiskupa sv. Metoděje. Svatopluk se nechával unášet zcela egoistickými a krátkozrakými zájmy.

Papež Jan VIII. na římské synodě důkladně projednal body obžaloby, vznesené vůči sv. Metodějovi, a potvrdil ho jako arcibiskupa a svého legáta. Svatoplukovu říši přijal „pod patronaci svatého Petra a jeho náměstka“, na čemž měl jistě velký podíl velkomoravský metropolita.

Jan VIII. kladně vyřídil některé body Svatoplukova poselství. Kněze Wichinga vysvětil na biskupa pro nitranskou církev. Nařídil, aby se používala latinská liturgie na Svatoplukově dvoře a na dvorcích jeho velmožů. List papeže Jana VIII. „*Industriae tuae*“, adresovaný Svatoplukovi, byl jen kompromisním řešením a ani zdůrazňování poslušnosti všeho (i latinského) duchovenstva vůči slovanskému arcibiskupovi sv. Metodějovi nemohlo úplně odstranit vážné nebezpečí, že se na Velké Moravě obnoví spory mezi latinským a slovanským klérem.

Po roce 882 propuklo otevřené nepřátelství mezi Svatoplukem a korutanským a panonským markrabětem Arnulfem. Příčinou narušení dobrých vztahů mezi Velkou Moravou a západními sousedy byl vpád Bulharů na území Velkomoravské říše. Zdá se, že Bulhaři měli v úmyslu zavraždit samotného Svatopluka. Velkomoravský vladař podezříval Arnulfa, že se vpád Bulharů uskutečnil s jeho souhlasem. Proto žádal, aby mu Arnulf vydal muže, kteří nesli odpovědnost za nastrojené úklady, a sám aby dověděl přísahou, že na nich neměl žádný podíl.

Arnulf se však zdráhal muže vydat a nebyl ochoten složit přísahu. Nato Svatopluk roku 884 vpadl s velkým vojskem do Panonie a z velké části ji nelítostně zpustošil. V příštím roce přivedl svá vojska znovu do Panonie. Ve *Fuldských análech* čteme o Svatoplukovi, že „to, co z dřívějšíka zbylo, nyní jako by vlčí tlamou zcela pohltil. Vládl totiž na téhle výpravě tak velkým vojskem, a po 12 dní neustále kořistil v panství Arnulfově; vrátil se nakonec s úspěchem, tak jak zamýšlel...“

Svatopluk okupoval značnou část území panonského knížectví a též území na východ od Vídeňského lesa. Velkomoravské vojsko porazilo na řece Rábě i vojenské družiny hraničních hrabat Megingoz a Papa, starších synů Wilhelma a Engelschalka. Megingoz a Papa zahynuli na útěku ve vlnách řeky Ráby. Tehdy se rozhodl císař Karel III. Tlustý osobně uspořádat poměry ve Východní marce. V roce 884 se setkal u Tulna s velkomoravským panovníkem Svatoplukem a jeho velmoži. Arnulf uzavřel již v následujícím roce se Svatoplukem mírovou smlouvu.

Po skončení Svatoplukových výbojů obrátila velkomoravská vládnoucí třída v souladu se zájmy bavorského episkopátu pozornost na problém slovanské liturgie. Roku 885 zemřel poslední zastávce Rostislavovy a Konstantinovy slovanské orientace, velkomoravský arcibiskup sv. Metoděj. Před smrtí (6.4.885) označil svého nástupce Gorazda, který pocházel z velkomoravského velmožského rodu a byl sběhlý nejen v slovanských, ale i v latinských knihách (ŽM, XVII).

Zdá se, že nitranský biskup Wiching ještě před smrtí sv. Metoděje odešel do Říma. Jako jediný sufragán metropolity Metoděje si dělal nároky na nástupnictví po velkomoravském arcibiskupovi. Wiching začal (z pověření Svatopluka nebo aspoň s jeho souhlasem) vyjednávat s papežem Štěpánem V. (885-891) o uspořádání církevních záležitostí na Velké Moravě. Papež pod vlivem Wichingových informací poslal velkomoravskému panovníkovi Svatoplukovi dlouhý list „*Quia te zelo fidei*“, kterým zakázal slavit slovanským jazykem služby Boží. Marsina poukazuje na to, že některé části listu Štěpána V. byly pravděpodobně sestaveny podle upraveného textu buly Jana VIII. „*Industriae tuae*“, uváděného v literatuře pod názvem *Wichingovo falsum*.

Po Wichingově odchodu přišlo do Říma velkomoravské poselstvo, které oznámilo papeži smrt arcibiskupa Metoděje a informovalo ho o komplikované situaci v církevní oblasti na Velké Moravě po smrti velkomoravského metropolity. Štěpán V., aby získal hodnověrné a podrobné zprávy o celkové situaci, vyslal na Velkou Moravu své legáty, biskupa Dominika a duchovní Jana a Štěpána. Zároveň jim dal „Připomenutí na cestu k Slovanům“ (Commonitorium), tj. poučení, jak si mají vést na Velké Moravě.

Nevíme, jak se podařilo papežským legátům uspořádat církevní záležitosti na Velké Moravě. Pravděpodobně i přesto, že vztahy mezi Velkomoravskou a Východofranskou říší nebyly nejlepší, Wiching si udržel významné postavení v církevní organizaci na Velké Moravě až do roku 893. Velkomoravským metropolitou se však nestal.

List Štěpána V., adresovaný velkomoravskému panovníkovi Svatoplukovi a koncipovaný podle informací biskupa Wichinga, odhaluje záměr nitranského biskupa a bavorského episkopátu. Šlo jim o úplnou likvidaci Metodějova díla. Nezachovaly se nám původní zprávy o tom, jak si Wiching počínal při prosazování zákazu slovanské liturgie. Některé údaje, v podstatě hodnověrné, podává řecký *Život svatého Klimenta (Bulharská legenda)*, který vznikl v 11. století. Z tohoto pramene se dozvídáme, že se po příchodu papežských legátů na Velkou Moravu konala veřejná disputace o věroučných otázkách na Svatoplukově dvoře mezi Wichingovými přívrženci a Metodějovými učedníky. Velkomoravský panovník Svatopluk prohlásil, že se v teologických otázkách nevyzná, ale bude podporovat tu stranu, která dříve složí přísahu o pravdivosti svého učení. Bavorští kněží bez zaváhání složili přísahu a Svatopluk nařídil, že jejich učení je závazné pro poddané na Velké Moravě.

Nato propuklo pronásledování Metodějových učedníků. Gorazd, Kliment, Naum, Vavřinec a Angelár se dostali do vězení a byli vystaveni velkým příkořím. Autor *Bulharské legendy* uvádí počet Metodějových učedníků kolem dvou set. Legendista poukazuje, že Svatopluk nebyl úmyslně na svém sídle, když začalo pronásledování slovanských kněží. Toto pronásledování sotva probíhalo bez projevů odporu části slovanského obyvatelstva. Zdá se, že Wiching dal uvěznit žáky sv. Metoděje v Nitře, protože tam měl mocnou oporu franského živilu. V Nitře byla patrně také posádka Svatoplukových franských žoldnéřů (autor *Bulharské legendy* je nazývá „Nemitzoi“), kteří dostali rozkaz vyhnat uvězněné učedníky slovanského arcibiskupa Metoděje z Velké Moravy.

Vojáci vyvedli učedníky slovanského arcibiskupa z města k Dunaji, kde je opustili. Někteří z nich se vydali podél Dunaje a posléze došli do Bulharska. Jiní, kněží a jáhnové, byli prý prodáni do otroctví a odvedeni do Benátek, kde je potom vykoupil na svobodu vyslanec byzantského císaře. Část Metodějových učedníků odešla do Čech, kde již od Bořivojova křtu působil kněz Kaich a snad i někteří jiní.

[Úryvek z cyrilometodějské památky „Život Klimentův“, kde se líčí těžký úděl učedníků sv. Metoděje na Velké Moravě po smrti jejich učitele.

Všimneme si první apologie (později) pravoslavného učení na našem území. Ze života sv. Klimenta vyjímáme obranu Metodějových žáků proti agresivní církevní politice latinského duchovenstva na Moravě, které bylo provedeno biskupem Wichingem. Cílem této politiky bylo eliminování „pětipočetníků“ (*tak říkáme pěti žákům Metodějovým, kteří byli vůdčími osobnostmi staroslověnské liturgie na Moravě v době po zesnutí sv. Metoděje*) a likvidace cyrilometodějského dědictví na Velké Moravě. Velká Morava byla pak latinizována. Navštívme tedy na pár chvil Velkou Moravu v době, kdy zde Wiching a jeho latinští stoupenci dorážejí na Metodějovy žáky a útočí na jejich staroslověnskou liturgii. Při čtení tohoto textu je nutno si uvědomit, že většina takovýchto středověkých textů byla propagandou názorů autora a vydavatele. Současný překlad původní charakter textu nezpochybňuje, a dává tak nahlédnout do kuchyně pravoslavlí.]¹⁴

»Bludařství pozdvihuje hlavu a vypíná se nad pravoslavný¹⁵ zástup Metodějových žáků. A s reptáním, postavivše se proti věrným, praví: „Proč se stále ještě raději přikláníte raději k páchnoucím a mrtvým slovům Metodějovým a nespojíte se s živým arcibiskupem (Wichingem) a neuznáte, že Syn

¹⁴ Apologie víry – Velká Morava; <http://www.blisty.cz/art/18816.html>

¹⁵ Vložili jsme příspěvky bez oprav, abychom mohli čtenáře upozornit na potřebu rozlišování a zkoumání zdrojů, než určitý fakt příme za svůj. – Zde je překladatel zjevně buď přímo z pravoslavlí nebo z velmi blízkého okolí. To uvádíme proto, že ho nechceme podezřívát ze záměru oklamat čtenáře nesprávnou terminologií, když užívá tu, na kterou je (zřejmě) zvyklý. Ponechává totiž v překladu archaismy, které se staly vývojem českého jazyka k původnímu termínu homonymy (slovy stejně znějícími, ale s jiným významem). Takovým výrazem je zde užitě přídavné jméno „pravoslavný“, které sestává z části „pravo-“ – správně, pravdivě a z části „slavný“ – slavicí. Ponecháním archaismu v překladu do současného jazyka má čtenář nabýt mylného přesvědčení, že se Metodějovi žáci považovali za příslušníky pravoslavné církve. Toto však není možné, neboť k rozlišování na pravoslavné křesťany a na římské heretiky došlo až po rozkolu v roce 1054, tedy o více než století později, než je datován vznik *Života Klementova*. V tomto smyslu jej autor životopisu rozhodně nemohl použít. Navíc – jak uvádíme v 6. části v článku o osudech staroslověňštiny do současnosti – je věcně nepravdivé tvrzení, že plnohodnotnými a plnoprávními dědici svatých Cyrila a Metoděje jsou pravoslavní, ale ani římská katolíci jimi nejsou, přestože obojí mají k slovanským věrozvěstům určitý vztah (pravoslavní, že svatí Cyril a Metoděj pocházeli z Byzance a hájili byzantskou nauku o filioque, katolíci, že pohanští Slované byli jejich misí přivedeni do křesťanského tábora, že papežové schválili slovanskou liturgii, i když ji posléze trojjazyčníci odvrhli); oprávněně se za jejich dědice mohou označovat pouze řečtí katolíci slovansko-byzantského obřadu, uniáté, protože podrželi jak spojení s papežstvím, tak mariánskou úctu a zejména že podrželi a dosud používají slovanskou liturgii. Domníváme se, že čtenář nabyt nebo ještě nabude stejného přesvědčení jako tým autorů-katolíků. Tím není nijak dotčena legitimita jejich kultu ve všech uvedených církvích; mimoto katolíci s uniáty tvoří jedno nerozborné společenství. – Zde bychom mohli připomenout vzájemné navštěvování poutních míst a vypíchnout jmenovitě řeckokatolické poutní místo Litmanová na východním Slovensku, které ročně navštíví tisíce katolíků ať jako soukromé návštěvy, nebo s organizovanými zájezdy z farností.

byl zplozen z Otce a ze Syna že vychází Duch?“ Ti pak řekli ústy Gorazdovými a Klementovými: „Že je Metoděj ještě naživu, bezpečně zvěděli jsme od Pána, který praví, že ten kdo v něho uvěří, bude žít, byť i zemřel (Jan 11,25), a učí, že Bůh se nazývá Bohem Abrahamovým, Izákovým a Jakubovým jako Bůh živých a nikoli mrtvých (Mat 22,32). V čem tedy hřešíme, máme-li v Bohu živého učitele, který s námi duchovně obcuje, rozpráví a posiluje nás proti vám? Poněvadž jsme až do nynějška nezjistili, že by tato vaše nová víra byla potvrzena nějakým písmem či stanovena svatými otci, zdráháme se vydat sebe prokletí, neboť (apoštol) Pavel zřetelně volá: ‚Hlásá-li vám někdo jiné evangelium mimo to, které jste přijali, budiž proklet (tj. “anathema”)!‘ (Gal 1,9) My totiž věříme, že Duch patří k Synu, neboť je Duchem života a pravdy (Jan 14,6), což jest Syn, a že Duch je rozumem Kristovým, avšak ani jsme se neučili, ani se učit nebudeme, že tento (Duch) vychází ze Syna, ani nezapřeme víru a nebudeme horší nevěřících (1 Tim 5,8) – nikoli, při posvěcení milosti Ducha svatého – nýbrž jsme přesvědčeni, že Duch vychází z Otce a že jeho příčinou a původcem je zploditel Syna, že však jest (Duch) i Synovi vlastní a skrze něho že je vždy udělován těm, kteří jsou toho hodni. Přitom však něco jiného je vycházeti a něco jiného býti udělován; první (výraz) totiž vyjadřuje způsob vzniku Ducha, že totiž jako Syn je zplozen s Otce, tak že Duch z něho vychází, výraz býti udělován však neznamená způsob bytí, nýbrž naznačuje obohacování a rozdávání.

Abychom ten výklad, pokud to lze, osvětlili nějakým příkladem, představ si, že nějaký král rozdává ze svých pokladů velmi značné bohatství, že syn je pak přijme a vládne jím jako svým vlastním a rozděluje z něho lidem, kteří jsou jim milí. Král je Otec, bohatství – abychom hovořili slovy obrazu – je Duch darovaný z nevýslovných pokladů Otce, syn králův je Otcův Syn, k němuž náleží Duch a skrze něhož se uděluje. Vidíte, že Duch, jak my víme, nevychází ze Syna, nýbrž je skrze Syna udělován. Jestliže pak tě mate to, že Syn dechnul na apoštoly a pravil: ‚Přijměte Ducha Svatého,‘ (Jan 20,22) pak sis nejspíše vyložil evangelium. Udělil totiž apoštolům jeden z darů Ducha, totiž dar odpouštět hříchy, jak je zřejmé z následujících slov – také Izaiáš s oblibou označuje činnost Ducha jako ‚duchy‘ – ale samotného Ducha tehdy učedníkům neudělil. Vždyť je jasné, že kdyby byl tehdy daroval Ducha, buď by bylo do budoucna zbytečné jeho sestoupení v padesátý den, anebo, kdyby nebylo zbytečné, bylo by to (sestoupení) jiného ducha. Jaký by to však byl duch? Vždyť Církev zjevně uctívá jediného Svatého (Ducha). Pakli by však byli dva, který z nich by nebyl svatý? Jestliže je tedy svatý ten, který byl udělen dýchnutím a Pán jim dal jeho samého a nikoli jediný dar Ducha, pak Duch, který sestoupil v padesátý den, nebyl zřejmě svatý. Necht’ se však toto rouhání obrátí na vaše hlavy! Vy jste tím, že uznáváte dva počátky, tj. Otce jako původce Syna a Syna jako původce Ducha, posedlí jakýmsi jiným, manichejským šílenstvím.

My však máme jediného Boha a jeden počátek těch, kteří jsou z něho, Otce. Ve vztahu k Synovi je Otcem, ve vztahu k Duchu je původcem, podobně jako jediný slunce je počátkem paprsku i světla či tepla. S paprskem je tedy spojeno i světlo a teplo, jako i se Synem Duch, a světlo patří paprsku jako Duch Synovi, oba však pocházejí z jediného počátku, slunce. A jako se v tomto případě dostává tělesnému světu světla či tepla skrze paprsek, tak je skrze Syna udělován rozumovému stvoření Duch Svatý pro všechny. Můžete-li tedy i vy uvést – podobně jako manichejské evangelium Tomášovo – nějaké jiné (evangelium), které zavedlo takovéto učení o Duchu, dokažte, že bylo kanonizováno, a my budeme mlčet, ba spíše vás budeme ctít jakožto dobrodince. Je-li však ráj Církve zavlažován čtyřmi proudy vytékajícími z jediného zřídla, uznáváte, myslím, Matouše, Marka, Lukáše a Jana. Ten však, kdo zavádí páté evangelium, třikrát je proklet. Vždyť Jan nám představuje Syna, jak hovoří o Duchu pravdy, který vychází z Otce (Jan 15,26). Přestaňte sami proti sobě obracet nepřátelsky meč, přestaňte zápasit se Synem Božím, velkým zvěstovatelem evangelia, z něhož, skrze něhož a v němž je celé evangelium, a (přestaňte) učit o Duchu bez Ducha, nebo spíše hovořit hlasem ducha protivného.“

Při těchto slovech si Wichingovi přívrženci, nesnášejíce je, zacpali uši – jako ti, kteří kdysi kamenovali Štěpána, pravého svědka Slova – jen toto

dobře činíce, neboť nebyli hodni tato slova slyšet, začali křičet a působit všemožný zmatek a málem se pustili do bitky s pravověrnými, poskytující umdlenému jazyku jako spojence svou paži. Nakonec pak vyřítivše se, obrátili se na své poslední útočiště, podlého Svatopluka, a osoči u něho pravoslavné, že vymýšlejí novoty a kdyby se neshodli s knížetem ve víře, že by možná povstali proti jeho vládě. Neboť rozpor ve víře působivá zároveň rozbroj. Ten pak zavolal Metodějovy učedníky a praví: „Jaký rozkol se to mezi vámi děje a proč se každodenně navzájem nepřátelsky potýkáte? Což nejste všichni bratři? Což nejste křesťanské víry? Proč se tedy neshodnete mezi sebou a nesnažíte se o jednotu?“

Oni však pravili ústy Gorazdovými a Klimentovými (ti totiž vedli rozhovor): „Kníže, o tom bychom museli vést dlouhé řeči. Hrozí nám tu totiž nebezpečí ve věci nikoli nepatrné a v záležitosti nikoli bezvýznamné, nýbrž týkající se církevního dogmatu o svaté Trojici a o duši, věci pro nás ze všeho nejdůležitější. Když ti však neznalost Písma nedovoluje poslouchat rozsáhlejší a hlubší řeči, bude naše odpověď na tvou otázku jednoduchá: rozcházíme se proto, že i Pán přišel udeřit mečem a oddělit lepší od horšího (Mat 10,34-35) a o Davidovi slyšíme, že nenáviděl ty, kteří nenáviděli Hospodina, velmi však ctil přátele Boží. Za křesťany bychom však nikdy nemohli uznat ty, kteří nepřijímají evangelium. Zatímco v něm totiž jeden z Trojice, Syn Boží, pravil: ‚Duch pravdy, který od Otce pochází,‘ (Jan 15,26) tito říkají, že Duch vzešel ze Syna. Vždyť kdyby tak tomu opravdu bylo, co by bylo Pánu bránilo, aby řekl: ‚Duch pravdy, který pochází ode mne? Toto je tedy jedna věc. A druhou vyhlásil o Duchu Svatém druhý konstantinopolský sněm velekněží shromážděných z celého světa, když se sešel právě za tím účelem, aby zavrhl Makedonia, odpůrce Ducha. (Sněm) vyložil Vyznání víry nikoli tak, aby zvrátil to, co bylo vyhlášeno sněmem nikájským (nicejským), nýbrž to, co právě on vynechal – neboť tehdy ještě nepovstaly spory o Ducha – to doplňoval; jako by dcera napravovala nedostatky matčiny.

Z tohoto Vyznání, které – přeložené z řeckých knih – i ty každodenně v chrámu pronášíš, je tedy možno vidět, kníže, zda máme vyznávat, že věříme v Ducha vycházejícího ze Syna, či (v Ducha vycházejícího) z Otce. Jak tedy máme souhlasit s těmi, kteří smýšlejí proti evangeliu a proti výkladu otců podávanému s pomocí Ducha s těmi, kteří na způsob břichomlvců vydávají hlas ze země (Iz 8,19; 19,3). ‚Jaké je společenství světla s tmou?‘ praví apoštol Boží. Nuže, jestliže změni své smýšlení a postaví se na stranu evangelia a otců, přiběhneme k nim jako bratři, obejmeme se a přivineme. Jdou-li však, odmítajíce Krista, jediného našeho učitele, za svým rozumem a jsou marní v myšlenkách svých, tu my nikterak nepřijmeme dogma o Trojici takovýchto učitelů.“ Toto (odpovídal) zástup pravoslavných, hovoře skrze své mluvčí Gorazda a Klimenta.«

Zdroj: Magnae Moraviae Fontes Historici II. 118, UJEP Brno 1967

„Život Klimentův“, úryvky z kap. 7-15

»Kníže však sotva pochopil něco málo z toho, co bylo řečeno... byl zcela bez vzdělání a také, jak již o tom byla řeč, byl mrzkou rozkoší zcela zbaven rozumu. Jak totiž měl vniknout do úvah o Trojici člověk, naprosto vzdálený od svatosti zdrženlivého života, bez níž nikdo neužije Pána?«

»Jakými slovy lze vyjádřit, co následovalo? Jak vyjádřit činy zla, jež se ujalo moci? Jedni nutili druhé, aby se připojili ke zlému učení, ti druhí bránili otcovskou víru. Jedni se připravovali učinit cokoli, druhí se přichystali cokoli (pro víru) vytrpět. Některé nelidsky mučili, jiným vykradli domy a další, staré muže!, vláčeli nahé v trní! Mladší kněze a diákonů prodali Židům, ti, kteří jsou hodni Jidášova osudu a oběšení. Nemálo bylo služebníků oltáře, jak jsme ovšem již dříve řekli, počítalo se jich na dvě stě. Někteří měli hodnost učitelskou, jako onen Gorazd, který pocházel z Moravy a dobře znal oba jazyky slovanský i řecký, a jemuž Metodějova ctnost předala stolec, jenž zloba heretiků odstraněním tohoto člověka zbavila ozdoby.

Také kněz Kliment, nejznamenitější muž, a Lavrentij, Naum a Angelár – tyto a mnohé jiné drželi svázané železnými okovy vězeních. Tam jim byla odepřena veškerá útěcha, příbuzní a známí si netroufali se k nim ani přiblížit. Nehledě na tíži okovů, nezanedbávali modlitbu. A když zpívali písně třetí hodinky, nastalo velké zemětřesení (Sk 16,26), okovy jim spadly a ti, kdo

byli dosud svázáni, jsou osvobozeni, spoutáni nerozlučně již jenom láskou Kristovou. Otřásl to i s obyvateli toho města, byli zaraženi onou událostí, divili se a nechápali význam tohoto Božího znamení. Jen se však přiblížili k vězení, spatřili, co se stalo se svatými, že jim spadly okovy a byli úplně osvobozeni, rychle se vydali ke knížeti a řekli: „Co to je? Jak dlouho se budeme protivit síle Boží? Dokud neužijeme světlo pravdy? Což nechápeme, že se stal zázrak? Nebojíme se Božích znamení?“

Ale jazyk heretiků se snaží pomlouvat zázrak (jako i farizeové pomlouvali zázraky, které tehdy konal Pán) a říkal: „To jsou zřejmé čáry a chytrosti mágů!“ A znovu spoutali svaté do ještě těžších okovů. Nerozumnému knížeti nebylo dáno pochopit (o co šlo). Jejich bezútěšné trápení ve vězení bylo horší než dříve. Minuly tři dny a znovu se modlili modlitbu třetí hodinky a stalo se to samé jako předtím: zemětřesení s hukotem s nebes a spadlé okovy. A opět protivníci Boha o tom knížeti nic neřekli, zase vystavili svaté tomu samému utrpení, které by si sami zasloužili podle soudu Pravdy. Když uplynulo deset dní, znovu shlédli Východ s výsosti na trpitele, ale necitliví heretici zůstali stejně zatvrzelí. Protože dostali od knížete povolení jednat podle svého uvážení, vyvedli je z vězení, uštědřili jim nelidské rány, neslitovali se ani nad šedinami, ani nad neduhy a nemocemi, jež předtím způsobila tělům svatých velká zloba jejich nepřátel. Kníže, jenž oněm heretikům sloužil, nebyl však v tu dobu přítomen, a proto o jejich posledních skutcích ani nevěděl. Kdyby tam byl, nemohli by se takto zachovat k vyznavačům pravdy.

Přestože se Svatopluk tisíckrát přikláněl na stranu Franků, i když se choval jako dobytek a byl nemilosrdný, leč ctnosti svatých mužů a především Boha, který třikrát vykonal zázrak, se bál. Po oněch nelidských ranách vězňatelé nedovolili svatým přijmout pokrm, ani nedopustili, aby někdo hodil Kristovým služebníkům kousek chleba. Předali je vojákům, aby je odvedli v Podunají každého jinam, odsoudili občany nebes k věčnému vyhnanství ze svého města. Vojáci – muži barbarští, byli totiž Němci, již od přírody suroví, což ještě umocnil příkaz heretiků. Chopili se světců a vyvedli je za město, svlékli je do naha a vlekli je pryč. Hanbu a utrpení spojili s mučením mrazivým vzduchem, který se do Podunají stále opírá. Ovšem i meče jim přikládali na šíje, jakoby je chtěli seknout, a k hrudi kopí, jakoby je chtěli proklát. To všechno měli vojáci přikázáno od nepřátel Božích. Když byli už dost daleko od města, propustili je a vydali se nazpátek.«

Wiching se dlouho netěšil ze svého triumfu. Vztahy mezi Svatoplukem a Arnulfem se částečně zlepšily (zvláště po roce 887), ale nebylo to skutečné přátelství. V roce 890 odevzdal velkomoravský panovník Arnulfovi v Omuťensperchu naléhavé poselství papeže Štěpána V., aby bez meškání uskutečnil vojenskou výpravu do Itálie. Arnulf při této příležitosti uznal Svatoplukovu svrchovanost nad Čechami.

V roce 891 vyslal Arnulf na Velkou Moravu své posly se žádostí o obnovení míru na

další roky a o rok později znovu žádal velkomoravského panovníka, aby se s ním mohl sejít. Svatopluk však nevyhověl ani této žádosti východofranského vladaře. Fuldský analista zaznamenal o tomto Svatoplukově počínání, že tak „popřel věrnost i všechny dřívější sliby“. Zdá se, že analista zde učinil nárazku na slib o neútočení, který dal Svatopluk císaři Karlu III. Arnulf se jistě obával, že by ho mohl velkomoravský panovník překvapit a vojensky napadnout, proto začal usilovně připravovat velkou vojenskou výpravu proti Velké Moravě. V březnu 892 se domluvil s charvátským vévodou Braslavem o zásadních otázkách této výpravy a v červenci téhož roku uskutečnil vpád na velkomoravské území tradičními invazními proudy vojsk (Frankové, Bavoři, Alamani), která po čtyři týdny bezvýsledně pustošila okrajová území Velké Moravy. Svatopluk se úmyslně vyhýbal otevřenému boji. Podle svědectví *Fuldských análů* se k invazním vojskům přidal i oddíl Maďarů, kterým však hrozila úplná záhuba. Jen Arnulfovým vojskům mohli děkovat, že se vysvobodili z obklíčení. V září 892 vyslal Arnulf posly k Bulharům, aby nedodávali Moravanům sůl. V následujícím roce se uskutečnila další výprava Arnulfova vojska na území Velkomoravské říše, ale znovu bez rozhodného výsledku. Dokonce samotný Arnulf se jenom po zdolání velikých obtíží dostal zpět na bavorské území. Tyto vojenské výpravy očividně ukázaly, že Franská říše neměla dostatek vojenských prostředků, jimiž by mohla vážně ohrozit postavení panovníka Svatopluka a suverenitu velkomoravského státu.

V roce 893 náhle opustil území Velké Moravy dlouholetý poradce vladaře Svatopluka a politický exponent Východofranské říše biskup Wiching. Nějakou dobu se udržel na Arnulfově dvoře a byl kancléřem východofranského panovníka. Arnulf jmenoval Wichinga pasovským biskupem (r. 898), ale salcburský arcibiskup Theotmar ho v roce 899 sesadil.

Vojenské akce Východofranské říše, přes neobyčejné úsilí panovníka Arnulfa, nedokázaly zlomit Svatoplukovu moc. Svatopluk díky mimořádnému vojenskému nadání odrážel lavinovité útoky Arnulfových vojsk. V roce 894 velkomoravský panovník zemřel. Fuldský analista o něm zaznamenal tuto zprávu:

„894 Svatopluk, vévoda Moravanů a schránka veškeré věrolomnosti, když v dychtivosti po lidské krvi obcházel všechny sousední země, uváděje je lstí a klamem ve zmatek, posléze vybízejí své (lidi), aby nebyli milovníky míru, nýbrž aby spíše setrvali v nepřítelství vůči sousedům, nešťastně zemřel.“

Smrt velkomoravského panovníka Svatopluka zaznamenal i Regino, opat kláštera v Prümu, který se stal později v Trevíru († r. 915):

„Také asi v tuto dobu Svatopluk, král moravských Slovanů, muž mezi svými nejrozvážnější a duchem nejbystřejší, zemřel.“

Fuldský analista zřejmě s velkou dávkou tendenčnosti podal nekrolog s úplně negativní charakteristikou Svatopluka, kterého ani jednou neuvedl jako krále. Regino zase nazývá Svatopluka „mužem nejrozvážnějším a duchem nejbystřejším“. *Bulharská legenda* představuje Svatopluka jako člověka drsného a nepoznávajícího dobro, otroka smyslných rozkoší. Velkomoravský panovník Svatopluk měl nesporně vynikající vojenské schopnosti, ale nelze souhlasit s náhledy starších historiků, kteří v něm viděli jednu z největších postav našich dějin vůbec.

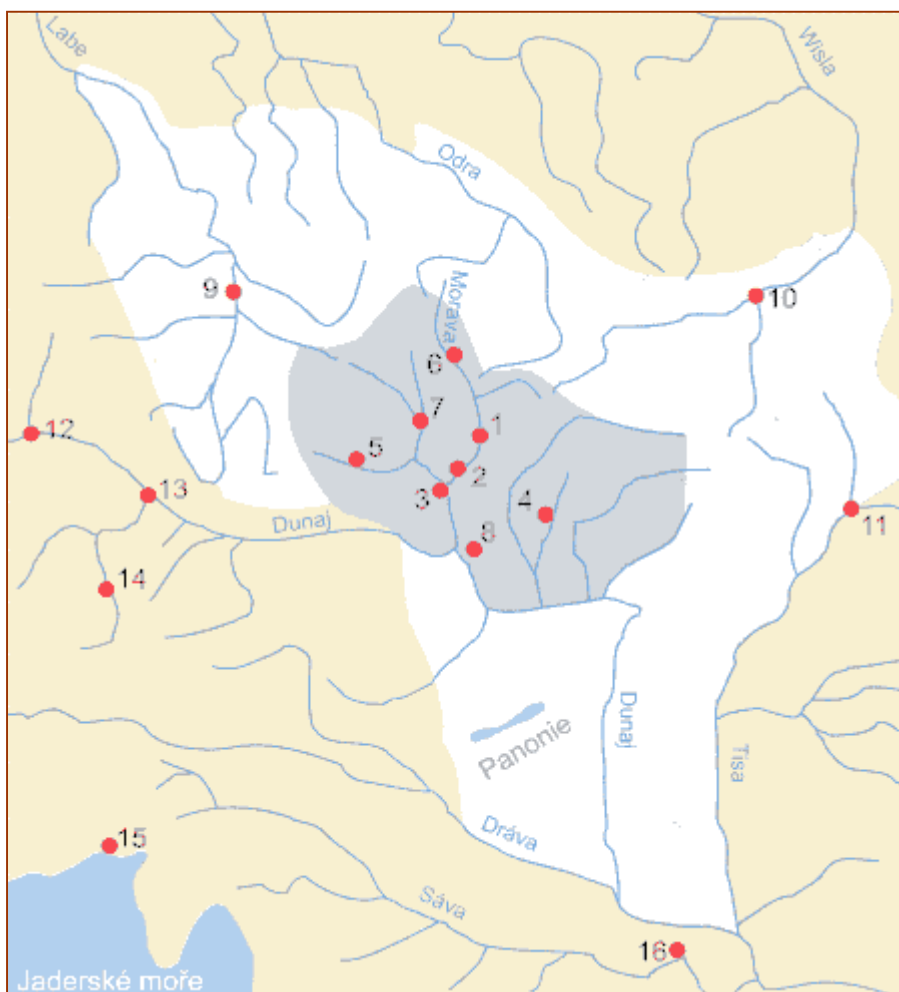
ZÁNÍK VELKOMORAVSKÉ ŘÍŠE

ROZPAD ŘÍŠE – SVATOPLUKŮV NÁSTUPCE MOJMÍR II. – ZÁNÍK VELKÉ MORAVY A NÁSTUPNICTVÍ UHERSKÉHO A ČESKÉHO STÁTU

Byzantský císař Konstantin VII. Porfyrogennetos (945-959) zaznamenal ve svém díle „De administrando imperio“ (O spravování říše) zajímavou zprávu o Velké Moravě (hé Megalé Morabía) a o jejím panovníkovi Svatoplukovi. Autor aplikoval známé orientální podobenství o třech prutech na osudy Velké Moravy. V této souvislosti se nabízí otázka, zda byla nesvornost Svatoplukových synů hlavní příčinou zániku Velké Moravy.

Dekan se podrobně zabýval problematikou zániku Velké Moravy a dospěl k pozoruhodným závěrům:

Za vlády Svatoplukovy působila Velkomoravská říše zvenčí jako impozantní celek. Územní rozsah říše byl vymezen prostorem od Sály k Dunaji, od Tisy k Visle. Co do velikosti to tedy byla vskutku rozsáhlá říše. Svatopluk ubránil její samostatnost vojenskou mocí. Ale zárodky rozkladu byly právě uvnitř tohoto nesourodého celku. Na území Velké Moravy žily početné etnické skupiny. O jejich vnitřní soudržnosti však nelze hovořit. Zatímco Rostislav se všemožně snažil o dobrovolnou politickou koalici naddunajských Slovanů, Svatopluk chtěl osobním násilím a egocentrickou panovačností despoty udržet jednotu těchto národností a kmenů. Zřejmě to potvrzuje ta skutečnost, že krátce po Svatoplukově smrti ztratila Velká Morava Panonii. Poté se oddělily české kmeny (v červenci 895 složili jejich představitelé hold králi Arnulfovi) a o dva roky později odpadli i Srbové; po nich pravděpodobně došlo i ke ztrátě Poválsí. Zbylo tedy jen původní jádro Velkomoravské říše, sjednocené moravsko-nitranské knížectví.

Jádro a největší územní rozsah Velké Moravy za vlády Svatoplukovy (871-894)

1. Staré Město u Uherského Hradiště
2. Mikulčice
3. Břeclav – Pohansko
4. Nitra
5. Znojmo – Hradiště
6. Olomouc
7. Brno
8. Bratislava – hrad
9. Praha
10. Wislica
11. Zemplín
12. Regensburg (Řezno)
13. Passau (Pasov)
14. Salzburg (Salcburk)
15. Aquileia
16. Srijemská Mitrovica (Srijem, Srjem)

Jádro velké Moravy je šedou barvou

Největší rozsah Velkomoravské říše – bílá barva

http://www.ado.cz/Arcibiskupství/Historie/hist_cas_schema.htm

Svatoplukovým nástupcem se stal nejstarší syn Mojmir II. (894-906/7). Ze skrovných zachovaných zpráv lze stěží vylíčit jeho politický profil, zdá se však, že to byl neobyčejně nadaný a prozíravý muž. Už na podzim roku 894 obnovil mírovou smlouvu s východofranským králem Arnulfem. Fuldský

analista nejprve uvádí (k roku 894), že Maďaři nelítostně zpustošili Panonii a vzápětí zaznamenává velmi stručnou zprávu o mírové smlouvě mezi Moravany a Bavorsy. Velkomoravský vladař si uvědomil, že mu hrozí nové vážné nebezpečí (Maďaři), proto – aby se vyhnul válce na dvou frontách – přenechal Panonii králi Arnulfovi.

Analista nehovoří o podmínkách mírové smlouvy. Zdá se však, že zde nešlo ze strany Mojmirá II. o složení vazalského slibu. Velká Morava si tedy udržela samostatnost. Východofranský panovník Arnulf byl v té době zaneprázdněn urovnáváním italských záležitostí a neměl zájem na tom, aby tvrdými podmínkami mírové smlouvy vyvolal odpor Moravanů.

Podle Konstantina VII. Porfyrogenneta už rok po smrti panovníka Svatopluka vznikly rozbroje mezi jeho syny. Na Vánoce roku 896 vyhledali císaře Arnulfa (r. 896 byl korunován) vyslanci Mojmirá II. na královském dvoře v Ottingenu. Žádali císaře, aby v zájmu míru nepřijímal uprchlíky z Velké Moravy. Badatelé soudí, že zde šlo pravděpodobně o frankofilské přívržence Svatopluka II., kteří zaujíмали vůči Mojmirovi II. nepřátelský postoj.

Fuldské anály zachovaly zprávu o vyvrcholení vážných sporů mezi Svatoplukem II. a Mojmirá II. Panovník Mojmir II. usedl na velkomoravský panovnický stolec po otcově smrti. Svatopluk II. se stal úředním knížetem ve východní části Velké Moravy se střediskem v Nitře. Svatopluk II. však nebyl spokojen s postavením úředního knížete a usiloval o svrchovanou vládu nad celou Velkou Moravou. Proto požádal o vojenskou pomoc císaře Arnulfa. Císaři se tak naskytla jedinečná příležitost přímého zásahu do vnitropolitických záležitostí velkomoravského státu. Arnulf vyslal na Velkou Moravu brannou hotovost pod velením markrabích Luitpolda a Aribona, ale vojenská expedice Bavorů nedosáhla kromě zpustošení země podstatnějších výsledků. Podobně dopadla také druhá výprava bavorského vojska na počátku roku 899. Tehdy Mojmir II. zaútočil přímo proti Svatoplukovi II., kterého z beznadějněho obklíčení vysvobodily jen další invazní bavorské oddíly, které pak v ozbrojeném doprovodu dovedly Svatopluka II. až na území Východní marky.

Ze skrovných zpráv *Fuldských análů* přece jen vysvítá, že Velká Morava za vlády Mojmirá II. byla silným státem. Velkomoravský vladař se ubránil nejen vojenské intervenci císaře Arnulfa, ale po likvidaci vzpoury Svatopluka II. si dovolil vměšovat se do vnitřních záležitostí Východofranské říše. Vzal do ochrany Aribova syna Isanrika, kterého chtěl Arnulf potrestat, a vlastními vojsky mu pomohl okupovat část Východní marky. Úspěchy vnitřní a zahraniční politiky Mojmirá II. dokazují, že mladý vladař měl podporu širokých mas velkomoravského obyvatelstva a jako prozíravý politik volil správnou politickou organizaci.

Roku 899 zemřel císař Arnulf. Zanechal po sobě ještě nezletilého syna Ludvíka Dítě. Ve Východofranské říši po císařově smrti nastaly vnitřní zmatky. Mojmir II. využil příznivou situaci k obnovení nezávislé moravské církevní provincie. Velkomoravský panovník vyslal poselstvo k papeži Janovi IX. (898-900) s žádostí o vysvěcení nových biskupů pro Velkou Moravu. Papež Jan IX. vyšel vstříc Mojmirově žádosti. Na Velkou Moravu poslal arcibiskupa Jana a biskupy Benedikta a Daniela s pověřením, aby reorganizovali zanedbanou moravskou provincii. Papežští legáti vysvětili na Velké Moravě jednoho arcibiskupa a tři biskupy-sufragány. Zdá se, že území Velké Moravy bylo jako samostatná církevní provincie rozděleno na čtyři diecéze.

Dvorník usuzuje, že moravským arcibiskupem, kterého vysvětili legáti papeže Jana IX., mohl být Gorazd. Papežští legáti patrně zůstali na Velké Moravě delší dobu. Jistě přečkali odchod maďarských vojenských oddílů z Itálie (koncem června nebo začátkem července r. 900). Za tu dobu si mohli získat podrobné informace o náboženských poměrech na Velké Moravě. Mojmir II. měl nepochybně dost možností informovat je o Wikingově záladnos-

ti a také o přímém přání zesnulého arcibiskupa sv. Metoděje, aby se jeho nástupcem stal Gorazd. Wiching sice svého času uvrhl do žaláře i Gorazda, ale sotva se mu podařilo vyhnat jej z Velké Moravy, protože Gorazd pocházel z urozeného velkomoravského rodu, a ani řecký *Život sv. Klimenta (Bulharská legenda)* jej neuvádí mezi těmi učedníky sv. Metoděje, kteří museli opustit Velkou Moravu. Je možné, že se Gorazdovi po propuštění z vězení podařilo uchýlit na dvorec některého velkomoravského velmože. Dvorník dále upozorňuje na významný objev polského kalendáře ze 14. století, užívaného ve Wiślici v Malopolsku, ve kterém byl zaznamenán ke dni 17. července svátek sv. Gorazda. Je to jediný doklad liturgické úcty prokazované Gorazdovi v západní církvi. Tento objev vrhá alespoň trochu světla na další Gorazdovy osudy. Gorazd nebyl vyhnán z Velké Moravy, ba pravděpodobně na čas vedl reorganizovanou moravskou provincii a teprve po zániku Velké Moravy odešel do Malopolska.

Slovanská liturgie jistě nebyla úplně vyhlazena na území Velké Moravy po vyhnání Metodějových učedníků. Mnozí slovanští duchovní, pocházející z území Moravy a Slovenska, se uchýlili na dvorce velkomoravských velmožů, kteří byli zastánci Rostislavovy slovanské politiky. Dekan vyzdvihuje skutečnost, že panovník Mojmir II. od počátku navazoval na dílo Rostislavovy politické koncepce a také na činnost prvního slovanského arcibiskupa sv. Metoděje. Opíral se střední vrstvy svobodného obyvatelstva Velké Moravy. Po smrti panovníka Svatopluka se uvolnily síly této zdravé progresivní opozice. Velikost Mojmirů II. se projevila v tom, že se postavil do čela právě této velkomoravské vrstvy.

Dvorník i další badatelé se snaží řešit neobyčejně složitou otázku určení místa rezidencí velkomoravského arcibiskupa a jeho sufragánů, které vysvětlili legáti papeže Jana IX. Nitra byla biskupstvím už od roku 880. Proto můžeme právem předpokládat, že jeden ze sufragánů byl ustanoven pro Nitru. Jména čtyř velkomoravských biskupství uvádí také pozdější falsum pasovského biskupa Pilgrima (971-991). O velkomoravském území a jeho církevní organizaci se zmiňuje údajný list papeže Evžena II. (824-827). V tomto listě se uvádí, že biskupem ve Favianě byl Rathfred, v Speculijuliu Metoděj, v Nitře Alchwin a ve Vetvaru Anno. Kromě toho se tu připomíná i věvoda Mojmir. Marsina poukazuje na skutečnost, že tu jde o velmi silné reminiscence, ne sice k období pontifikátu Evžena II., ale k dobám o něco pozdějším, k období Velké Moravy. Takovými reminiscencemi jsou především jména Metoděje a Mojmirů, ale také údaj o existenci biskupství v Nitře, které jako jediné ze čtyř vzpomenuých lze jednoznačně lokalizovat.

Papežští legáti za pobytu na Velké Moravě vyslechli stížnosti Moravanů na sousední Bavorsko, kteří žili v rozbrojích také s Franky a s Alamany, přičemž právě Bavoři dali Maďarům peníze a povzbuzovali je, aby vpadli do Itálie. Bavorští biskupové se o těchto stížnostech dověděli. Na synodě v Reichsbachu (v polovině července 900) sestavili protestní list. Bavorský episkopát pod vedením salcburského arcibiskupa Theotmara podal papeži Janovi IX. ostrý protest zejména proti činnosti papežských legátů arcibiskupa Jana a biskupů Benedikta a Daniela na Velké Moravě. List bavorských biskupů jasně dokazuje, že jim ani tolik nezáleželo na postupu christianizace v sousedních misijních oblastech jako spíše na rozšíření vlastní moci a získání hmotného prospěchu. V obsáhlém listě není ani nejmenší zmínky o prvním slovanském arcibiskupovi Metodějovi. Jednoduše se v něm tvrdí, že území Moravanů vždy náleželo pod jurisdikci pasovského biskupa. Bavorští biskupové se domnívali, že tuto jurisdikci nenarušila ani konsekrace Wichinga, kterého vysvětil papež Jan VIII. Bavorský episkopát se v listě vyjadřuje o Moravanech jako o barbarech, kteří navázali kontakty s pohanskými Maďary, a tak prý zneškodnili východofranskému králi, aby přišel na pomoc Itálii, když ji Maďaři roku 898 napadli. List bavorského episkopátu měl nehorázným falšováním historických skutečností dokázat, že pasovský biskup měl vždy pravomoc nad územím Moravanů. Není známo, jaký ohlas měl tento list v Římě. Bavorští biskupové v protestním listě nijak neskrývají nepřátelské stanovisko franských vládnoucích kruhů vůči politice Mojmirů II. A Bavoři nezůstali jen při písemných projevech. V létě roku 900 bavorské vojsko spolu s českými oddíly vtrhlo na území Velké Moravy, ale tak jako při předcházejících invazích nedosáhlo ani teď pozoruhodnějších úspěchů.

Mojmir II., přestože se ubránil náporu Bavorů a Čechů, vyslal už v lednu 901 posly na říšský sněm do Řezna, aby dojednali s Bavorsko mír. Jaké důvody ho vedly k této dost překvapivé mírové nabídce? Velkomoravský vladař velmi pozorně sledoval přítomnost Maďarů v Karpatské kotlině, jejich nedávné pustošení v Panonii, jakož i nájezd do Itálie. Jistě počítal s tím, že vojenské družiny Maďarů mohou vpadnout i na Velkou Moravu. Proto nechtěl být zaneprázdněn bojovými akcemi na západních hranicích. Uvědomil si, že musí všechny síly soustředit na odvrácení maďarské invaze. Zdá se, že také vládnoucí kruhy ve Východofranské říši si začaly jasně uvědomovat vážné nebezpečí ze strany Maďarů, a tak Mojmirůva mírová nabídka jim přišla vhod. Mír mezi Bavorsko a Moravany byl uzavřen slavnostním způsobem. Mírové poselstvo Bavorů, ve kterém byl pasovský biskup Richarius a hrabě Udarik, zavítalo brzy poté na Velkou Moravu, kde pak byla skončena mírová jednání a obě strany přísahou potvrdily mírovou smlouvu. K porušení této smlouvy pak již nedošlo. Zlámal poznamenává, že zde bylo z bavorské strany uznáno nejen samostatné postavení Mojmirůva státu, ale také nezávislé postavení moravské církevní provincie.

Obavy Mojžíry II. se brzy ukázaly oprávněnými. Již v roce 902 zaútočily maďarské oddíly na Velkou Moravu. Podle svědectví *Herimánovy kroniky* odrazil velkomoravský panovník neohroženě tento první nápor Maďarů. V bitvě na velkomoravském území zvítězili Moravané. Maďaři se dali na útěk. Po

poměry v Evropě za existence Velké Moravy (9.-10. století)

roce 902 jsou zprávy o Velké Moravě stále řidčí, takže o osudech velkomoravského státu se dovídáme velmi málo. Zdá se, že útoky Maďarů na Velkou Moravu nepřestávaly ani v následujících letech a postupně oslabovaly síly Mojžíryho státu.

V letech 903-905 byla v Raffelstettenu uzavřena dohoda o celních poplatcích za obchod v Podunají. Bavorští světští a církevní feudálové z Východní marky z pověření krále Ludvíka stanovili celní poplatky za obchod s východními slovanskými zeměmi po dunajské cestě. Při stanovení poplatků se řídili zvyklostmi předešlých východofranských králů Ludvíka Němce a Arnulfa. V letech 903-905 Velkomoravská říše rozhodně existovala a kupci ze Západu přicházeli na velkomoravské trhy. Potvrzovala by to i zpráva *Saského letopisce* o vítězství Moravanů nad Maďary: „906 Maďaři jsou potřeni od Moravanů.“

Regino, opat kláštera v Prümü a později v Trevíru († r. 915), zakončil kroniku poznámkou o smrti panovníka Svatopluka. V závěru této zprávy píše: „Jeho království drželi jeho synové nešťastně po krátkou dobu, neboť Maďaři všechno až do základů zpusťovali.“ Dekan poukazuje, že v roce 908 byla již Velkomoravská říše zničena. Proto zánik Velké Moravy, alespoň v její historicky ustálené formě,

pravděpodobně souvisí s hroznou bitvou u Bratislavy (v r. 907), o níž zachovaly svědectví salcburské anály. V kratičké zprávě čteme: „Nejhorší boj byl sveden u Bratislavy (Brezalauspurc) 4. července.“ O bitvě v roce 907 se zmiňuje také Reginův pokračovatel. Píše: „Bavoři bojovali s Maďary a ve velké bitvě byli poraženi.“ V této bitvě pravděpodobně padl také Mojmír II. i přední velkomoravští velmoži. U Bratislavy zahynul také výkvět bavorské šlechty. Bitva u Bratislavy měla pak nedozírné následky pro další vývoj našich dějin.

Velká Morava zanikla jen formálně. Zánik velkomoravského státu neznamenal naprostý zánik života ve zpusťované zemi. Jak dokazují výsledky systematických archeologických výzkumů na Moravě a na Slovensku, některé velkomoravské kostely a pohřebiště sloužily své funkci i v první polovině 10. století. Nástupnické státy, Uherský a Český, se vykrystalizovaly až v průběhu tohoto století.

UMĚNÍ VELKÉ MORAVY

Ze zchovalých písemných zpráv z 9. a 10. století je zřejmé, že se křesťanství na území Velké Moravy šířilo v průběhu celého 9. století. Paralelně s pronikáním křesťanského učení vznikala na Velké Moravě sakrální architektura. Potvrdily to archeologické objevy půdorysů velkomoravských kostelů v povodí řeky Moravy i na území Slovenska a Maďarska, které podle mínění badatelů pocházejí nejen z dob působení byzantské misie, ale také z předcházejícího období. Archeologické nálezy dále ukázaly, že tyto kostely byly zděné, omítnuté a v interiéru vyzdobené nástěnnými malbami.

Velkomoravské kostely opakují dva základní typy křesťanských chrámů: typ podélného (trojlodního a jednolodního) kostela a typ centrálního kostela na kruhovém půdorysu.

Nejvíce objevených kostelů se nachází na hradišti „Valy“ u Mikulčic (10), další jsou u Uherského Hradiště a na hradišti Pohansko u Břeclavi. Slovenští archeologové doposud objevili základy kostelů z 9. století v Nitře, Bratislavě a v Ducovém u Piešťan.

K trojlodním bazilikám patří především kostel č.3 na Valech u Mikulčic (35 m dlouhý a 9 m široký), orientovaný ze západu na východ. Východní část tohoto dosud největšího objeveného velkomoravského kostela tvoří obdélníkové oratorium, rozdělené na tři lodě, s podélnou půlkruhovitě uzavřenou apsidou. Na trojlodní část navazuje užší západní část se dvěma narтексы rozdělenými příčkou. Základové zdivo baziliky bylo budováno z láného pískovce a spojeno maltou. Kostel byl uvnitř omítnut a vyzdoben barevnými freskami. V kostele byly zděné hrobky. V nejbližším okolí baziliky odkryli archeologové asi 500 hrobů (6 hrobů velmožů s meči a ostruhami). Pro datování vzniku tohoto chrámu je závažná, nikoli však rozhodující, zlatá mince byzantského císaře Michala III., ražená v letech 856-866, která byla vložena do úst zemřelého.

Slovenští archeologové objevili v roce 1965 zbytky šesti středních pilířů a jihozápadní část spodního zdiva velké trojlodní baziliky (šíře tohoto sakrálního objektu dosahuje zvenčí téměř 13 m) ve východní části někdejšího velkomoravského hradiště v areálu dnešního Bratislavského Hradu. Základové zdivo bylo převážně z římského materiálu, ukládaného pravděpodobně na hliněnou maltu. Bratislavská velkomoravská bazilika byla omítnuta a uvnitř vyzdobena barevnými nástěnnými malbami. Přestože se zachovala jen část půdorysu baziliky, lze její architekturu rekonstruovat alespoň v hlavních rysech. Její ukončení na východní straně bylo – jak lze předpokládat – analogické jako na velkomoravské bazilice v Zalaváru (lokalita Zalavár-Récéskút v Maďarsku), jež má stejnou koncepci i stavební detaily. Také bratislavská velkomoravská bazilika mohla mít tři apsidy, které se neprojevily na jejím vnějším zdivu. V okolí bratislavské baziliky byly nalezeny hroby s velkomoravskými stříbrnými a pozlacenými šperky, jaké známe z kostelních hřbitovů z velkomoravských center na Moravě. Tyto nálezy datují bratislavskou trojlodní baziliku do poslední třetiny 9. století.

Z mnohých dosud odkrytých velkomoravských sakrálních objektů je velmi zajímavá skupina kostelů na lokalitě Sady (Derfle) u Uherského Hradiště v blízkosti Starého Města. Tato honosná architektura stála na skalnatém návrší, zvedajícím se nad soutokem Moravy a Olšavy. Složitý stavební útvar

byl 23 m dlouhý a 16 m široký. Hlavní chrámový prostor, orientovaný od východu k západu, byl rozdělen příčkou na dvě části.

Východní část (kostel č.1) uzavírá pravoúhlé kněžiště a dvě rovnoběžné podezdívky sloupů nebo pilířů jej rozdělují na jakési trojlodí. Široká příčná loď (transept), spojující kněžiště s ostatním chrámovým prostorem, přiřadila tento pozoruhodný sakrální objekt k typu trojlodních bazilik s transeptem s půdorysnou dispozicí rovnoramenného kříže. Základové zdivo bylo budováno z lomového pískovce, kladeného na velmi kvalitní maltu. V suti původního zdiva kostela našli archeologové zbytky římských tašek a hřebenačů, úlomky šedého mramoru a hlazeného zeleného porfyritu peloponézského původu (jistě zdobil oltář), dále dlaždice z nachově zbarveného mramoru, kladeného na podloží z pískovcových kvádrů (připomínají podobný materiál z římských vil). Byla to zřejmě nádherná stavba. Hrubý dokazuje na základě milodarů (zbraně cizího původu: sax a scramasax), že kostel č.1 byl postaven na počátku 9. století. Patří tedy mezi nejstarší památky christianizace naší vlasti.

Ke kostelu č.1 přistavěli na západní straně jednolodní sakrální prostor (kostel č.2) a uzavřeli jej odsazenou půlkruhovou apsidou. Kostel č.2 měl patrně funkci nartexu, tj. chrámové předsíně určené k vyučování. Stavba nartexů byla typická pro východní církve. Apsida kostela č.2 byla oddělena od jednolodního prostoru předsunutou příčkou. Základové zdivo kostela č.2 nenavazuje bez přerušení na základy kostela č.1. Bylo také budováno z lomového kamene, ale spojeno maltou pouze v nárožích. Hrubý datuje kostel č.2 do druhé poloviny 9. století.

K severní příčné lodi kostela č.1 se pojí obdélníková místnost se samostatným vchodem zvenčí. V místnosti našli archeologové hrobku. Šlo tedy pravděpodobně o hrobovou komoru. K ní se znovu severním směrem připojuje malý kostelík (č.3). V jeho interiéru, přesně uprostřed, byla hrobka. Kostelík č.3 uzavřený na východní straně podkovovitě protáhlou apsidou, sloužil jistě jako hrobová kaple (mauzoleum). Základové zdivo hrobové komory i hrobové kaple se liší od zdiva kostela č.1 i kostela č.2. Hrubý poukazuje na to, že hrobová kaple a hrobová komora, jakož i baptisterium (zbytky kruhové architektury o průměru 3,30 m se našly ve vzdálenosti 7 m od severozápadního rohu lodi kostela č.2) byly vybudovány v poslední, třetí stavební etapě.

Archeologické vykopávky odkryly celou řadu velkomoravských jednolodních kostelů. Zásadně představují dva typy, které se od sebe liší tvarem kněžiště.

Klasickým příkladem jednolodního kostela s pravoúhlým kněžištěm je kostel v Modré u Velehradu. První archeologický průzkum zde uskutečnil již v roce 1911 Nevěřil, který zakreslil i půdorys jednolodního kostela s pravoúhlým kněžištěm. V letech 1953-4 zde revizní průzkum provedl Hrubý.

Základové zdivo kostela bylo budováno z lomového kamene spojeného maltou. V interiéru kostela byly čtyři pilíře a mezi lodí a kněžištěm zjistili badatelé vyhloubení ve tvaru písmene T. Uvnitř kostela byly nalezeny zbytky kamenné dlažby. Kostel v Modré u Velehradu byl zasvěcen sv. Janovi.

Jednolodní kostely s pravoúhlým kněžištěm byly nalezeny i „Na Valech“ u Mikulčic. V roce 1956 zde archeologové odkryli negativy a místy i originály základů menšího kostela (č.2) s obdélníkovou lodí a s pravoúhlým kněžištěm, které bylo uvnitř zaoblono. Ke kněžišti byla dodatečně přistavěna téměř čtvercová stavba, pod jejíž podlahou byly nalezeny čtyři hroby. Kostel je orientován od západu k východu. Vnější délka kostela činí 12,60 m. Základové zdivo bylo z lámaného pískovce (dovážen ze svahů Bílých Karpat). Kostel byl zvenčí i zevnitř omítnut. V interiéru se zachovaly zbytky dlažby z pískovcových kamenů. Pod litou maltovou podlahou kostela byl nalezen hrob velmože s mečem. Druhý hrob velmože s mečem byl na jižní straně kostela. Přímou u nohou tohoto velmože byly dvě ostruhy lité z bronzu a silně pozlacené. Podle nálezů usuzuje Poulik, že tento kostel byl postaven v letech 840-860. Zároveň poukazuje na podobnost tohoto kostela s kostelem v Modré u Velehradu.

V roce 1959 objevili archeologové na hradišti „Valy“ u Mikulčic kostel s obdélníkovou lodí a pravoúhlým kněžištěm, které se na konci zužuje (kostel č.5). Zbytky původního základového zdiva se zachovaly pouze na jižní a západní straně kostelní lodi. Uvnitř lodi byly zbytky dlažby z plochých pískovcových kamenů. V okolí tohoto kostela nebyly nalezeny žádné hroby. Poulik klade vznik kostela do druhé poloviny 9. století.

„Na Valech“ u Mikulčic odkryli archeologové roku 1961 další kostel s pravoúhlým kněžištěm (kostel č.8). Obdélníková loď byla uvnitř asi 6 m dlouhá a 5 m široká. Kněžiště je ve srovnání s kostelem č.2, kostelem č.5 i s kostelem v Modré u Velehradu kratší, takže má téměř čtvercový půdorys. Cibulka poukazuje na to, že na Velké Moravě nebyly stereotypně opakovány stavební typy, ale jsou zde náznaky určitého architektonického vývoje. Základové zdivo kostela č.8 se zachovalo téměř po celém obvodu. Archeologové našli v okolí tohoto kostela 26 hrobů s nálezy patřícími do druhé poloviny 9. století.

V roce 1963 byl objeven „Na Valech“ u Mikulčic kostel č.10. Má obdélníkovou loď, na východní straně pravoúhlé kněžiště podélně nasazené, a na jihozápadní straně obdélníkovou přístavbu. Stěny tohoto kostela byly zpevněny vnitřními a vnějšími pilastry. Vnější délka kostela č.10 činí téměř 12 m. Uvnitř lodi byly nalezeny základy dvou pilířů, které patrně nesly tribunu. U kostela bylo jen 6 hrobů

bez jakýchkoli předmětů. U jižní strany kněžiště byly nalezeny zbytky zděné hrobky. Poulik usuzuje, že kostel č.10 vznikl v průběhu 9. století.

K velkomoravským jednolodním kostelům s pravoúhlým kněžištěm patří i kostel, který objevili slovenští archeologové v Nitře v areálu hradiště na Martinském vrchu. Byl to jednolodní kostel s kvadratickým kněžištěm. Základové zdivo bylo budováno z říčního kamene kladeného na hrubou kvalitní vápennou maltu. Šířka zachovalého zdiva ukazuje, že kostel měl patrně klenbu. Pro datování vzniku tohoto kostela je závažná mince západofranského krále Karla Holého (875-877).

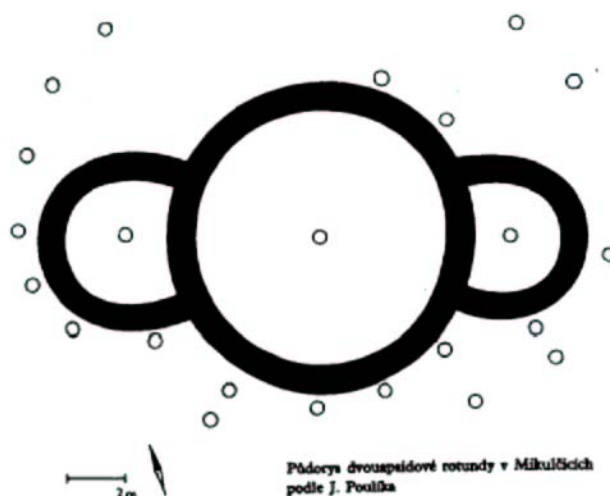
Jednolodní velkomoravské kostely s půlkruhovou apsidou též vykazují několik variant. V roce 1948 začali archeologové systematický průzkum Starého Města u Uherského Hradiště. Už na jaře příštího roku byly objeveny v lokalitě „Na valách“ základy kostela s obdélníkovou lodí, na niž navazuje apside podkovovitého tvaru. Apsida byla od lodi oddělena triumfálním obloukem. Základové zdivo, které se zachovalo na severozápadní straně kostela, bylo budováno z lomového pískovce spojovaného maltou. Uvnitř kostela byly zjištěny zbytky lité maltové podlahy. V oblasti tohoto kostela bylo pravděpodobně přes 2.000 hrobů. Byly nalezeny i hroby velmožů s meči a velké množství bohatě zdobených zlatých a stříbrných šperků. Hrubý datuje kostel „Na valách“ na základě nálezů z okolního pohřebiště přibližně mezi roky 850-854.

Na lokalitě „Valy“ u Mikulčic objevili archeologové blízko základů knížecího paláce základy menšího kostelíka (kostel č.4), který má téměř čtvercovou loď s půlkruhovou apsidou. Apsida je od lodi oddělena příčkou. Ve východní části lodi byly nalezeny dvě velmi poškozené zděné hrobky, jež byly úplně vykradeny. Kostel č.4 byl uvnitř omítnut a vyzdoben nástěnnými malbami. V blízkosti kostela bylo nalezeno přes 100 hrobů. Poulik na základě nálezů datuje vznik tohoto kostela do druhé poloviny 9. století.

V září roku 1949 zachytil bagr na lokalitě zvané „Na Špitálkách“ ve Starém Městě u Uherského Hradiště stavební destrukci, kde se podařilo při systematickém odkryvu zachránit zbytky základního zdiva severní poloviny velkomoravského kostela orientovaného od západu k východu. Na východní straně se zachovaly zbytky základového zdiva půlkruhové apsidy. Na apsidu navazuje zachovalá část obdélníkové lodi, která byla příčnou oddělena od nartexu. Kostel uvnitř byl omítnut a vyzdoben nástěnnými malbami. Poblíž kostela byly hroby, ale ne v tak velkém počtu jako u kostela „Na valách“. Hrubý konstatuje při vzniku tohoto kostela dvě stavební etapy a datuje vznik lodi s apsidou do doby před příchodem byzantské misie a vznik nartexu po roce 864.

V roce 1959 odkryli archeologové na hradišti „Pohansko“ u Břeclavi základy kostela, jenž má obdélníkovou loď s podkovovitou apsidou, nartexem a pravděpodobně i se zákristií (celková délka kostela činí 18,60 m a šířka 7,20 m). Základové zdivo bylo budováno z lomového pískovce spojovaného maltou. Kostel byl uvnitř omítnut a vyzdoben barevnými freskami. Nartex a zejména menší přístavba čtvercového půdorysu (zákristie) byly postaveny později než loď s apsidou. Kostel měl uvnitř litou maltovou podlahu, v nartexu byly nasucho kladeny kameny. Podle názoru Kalouska byl kostel postaven ve druhé polovině 9. století.

Nejimpozantnějším projevem velkomoravské církevní architektury byly rotundy. V roce 1960 věnovali archeologové pozornost při výzkumu hradiště „Valy“ u Mikulčic tzv. podhradí. V oblasti „Těšického lesa“ objevili základy velkolepé dvouapsidové rotundy (kostel č.6). Centrální část rotundy – loď – má průměr 7,30 m. Na západě a na východě se pak připojují k lodi dvě půlkruhové apsidy o průměru 3,65 m (poloměr lodi!). Celková vnější délka této pozoruhodné stavby činí 16,45 m a vnitřní 14,75 m. Rotunda byla zvenčí i zevnitř omítnuta a její vnitřní prostory byly bohatě zdobené freskami. Zdá se, že šlo také o figurální nástěnné malby. Základové zdivo bylo budováno z lámaného neopracovaného pískovce (dováženého ze svahů Bílých Karpat), spojovaného kvalitní maltou. Uvnitř rotundy byla litá maltová podlaha. Zděná hrobka umístěná pod maltovou podlahou se nezachovala v neporušeném stavu a kromě toho byla úplně vykradena. Archeologové však odkryli 190 hrobů kolem rotundy. Byl nalezen i hrob velmože s pozlacenými ostruhami. Poulik datuje vznik dvouapsidové rotundy podle nálezu do první čtvrtiny 9. století.

Pohansko. Slovanský památník

půdorys kostela z 9. století

hrob velmože s mečem

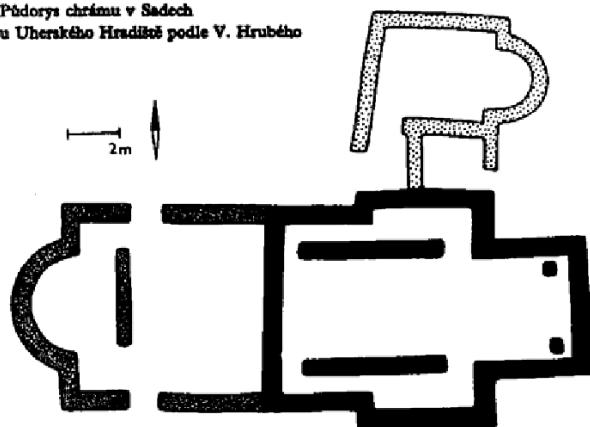

velkomoravské gombíky

V roce 1961 objevili archeologové na lokalitě „Valy“ u Mikulčic základy další centrální stavby na kruhovém půdorysu (vnější průměr 7 m), do něhož na východní straně zasahovala apsida segmentového tvaru. Tato rotunda byla označena jako kostel č.7. Základy tohoto centrálního kostela se zachovaly ve velmi špatném stavu. Zdá se, že šlo o dřevěnou stavbu, která byla zevnitř i zvenčí omítnuta silnou vrstvou omítky. Poulik usuzuje, že tato rotunda byla zjednodušenou napodobeninou dvouapsidové zděné rotundy. V apsidě kostela č.7 byl nalezen fragment nazelenalého porfyritu, jehož bylo patrně použito k obložení oltáře. V nejbližším okolí rotundy bylo pouze 16 hrobů. Poulik na základě nálezů datuje vznik druhé mikulčické rotundy do druhé poloviny 9. století.

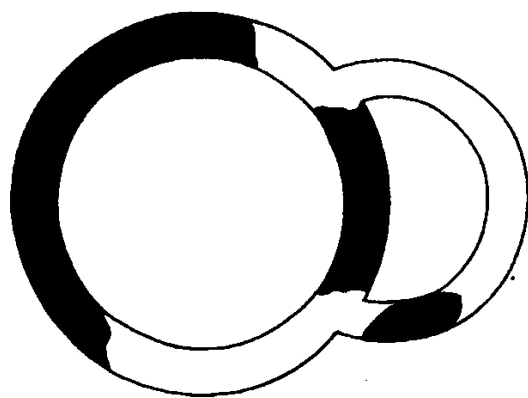
V roce 1961 odkryli archeologové třetí mikulčickou rotundu (kostel č.9) na místě zvaném „Kostelisko“. Z mohutné kruhové stavby o průměru téměř 10 m zůstaly jen skromné zbytky základů budovaných z lomového pískovce. Rotunda měla neobyčejně široké základové zdivo (téměř 2 m) a do něj byly uvnitř vyhloubeny čtyři výklenky kruhového tvaru (niky), oddělené od sebe výstupky. Vnitřní pro-

Půdorys chrámu v Sadech
u Uherakého Hradiště podle V. Hrubého

stor kostela č.9 má průměr přes 4 m. Rotunda měla uvnitř litou maltovou podlahu, do níž byly vkládány drobné cihlové úlomky (pravděpodobně z římských cihel). Určitě tvořily nějaký geometrický vzor. Šlo by zde o zjednodušenou antickou mozaiku, zatím ojedinělou ve velkomoravském prostředí. V okolí rotundy odkryli archeologové 144 hrobů, z nichž 81 patřilo k rotundě. Poulik usuzuje, že tato rotunda byla postavena už v první polovině 9. století a zpočátku se nepohrbovalo. Východně od rotundy byla nalezena kruhová studna, jejíž základy z plochých pískovcových kamenů byly téměř metr široké. Studna byla hluboká asi 2 m. Zdá se, že třetí mikulčická rotunda sloužila jako baptisterium.

V roce 1962 objevili archeologové při důkladném výzkumu vnitřní plochy kostela sv. Michala ve Starém Městě základy čtvrté velkomoravské rotundy. Zachovalé základové zdivo (třetina celkového obvodu lodi rotundy) bylo vybudováno z lomového pískovce spojovaného kvalitní maltou. Stavitelé použili při stavbě rotundy sv. Michala i římský materiál (cihly). Nepravidelně ukládané kameny místy přiřazovány ze šikma připomínají antické „opus spicatum“. Rotunda měla vnější průměr asi 9,60 m a vnitřní 7,30 až 7,40 m. Na východní straně měla patrně apsidu (zachovaly se jen nepatrné výběžky, proto nelze určit formu apsidy). Uvnitř rotundy byla litá maltová podlaha. Zděná rotunda sv. Michala ve Starém Městě byla uvnitř omítnuta a vyzdobena barevnými freskami. Hrubý na základě nálezů datuje vznik rotundy na začátek druhé poloviny 9. století.

Půdorys rotundy ve Starém Městě
podle V. Hrubého

V poslední době objevili slovenští archeologové velkomoravskou rotundu na lokalitě „Kostolec“ mezi obcemi Ducové a Hubina u Piešťan. Rotunda se nacházela v areálu velkomoravského velmožského dvorce, jenž je situován na ostrohu předhůří Povážského Inovce poblíž brodu přes Váh. Měla kruhovou loď s podkovovitou apsidou. Vnitřní průměr lodi činil přes 7¼ m, celková délka interiéru spolu s apsidou měla téměř 11 m. Zachovaly se nejen základy o průměrné výšce 40 cm, jež se nacházejí na tvrdém skalním podloží a jsou budovány z nepravidelných vápencových kamenů zalévaných světlešedou až bílou maltou, nýbrž i nadzemní zdivo, jehož výška dosahuje místy až 30 cm. Nadzemní zdivo je z plochých říčních kamenů. Rotunda měla v interiéru ná-

stěnné malby. Náznaky vchodu se nacházejí na severozápadní straně lodi. V okolí rotundy byly nalezeny hroby s velkomoravskými stříbrnými a pozlacenými šperky. Ruttkay datuje vznik rotundy i velkomoravského velmožského dvorce do druhé poloviny 9. století.

Při archeologických vykopávkách bylo nalezeno na velkomoravských hrobech zejména z druhé poloviny 9. století mnoho předmětů s křesťanskými motivy. Na západní straně kostela č.2 na lokalitě „Valy“ u Mikulčic se zachovala v hrobu pěti až šestiletého chlapce stříbrná pozlacená kování koženého pásu. Velmi pozoruhodné je nákončí jazykovitého tvaru. Vnější strana je zdobena hrubou granulací. Na plasticky vystupujících kosočtvercích jsou drobné stříbrné křížky zhotovené zvláštní technikou (niello). Na hladké vnitřní straně nákončí je vyryta schematická postava světce (kolem hlavy má svatozář), patrně biskupa (na prsou má kříž) s rukama ve starokřesťanském gestu oranta. Poulik pokládá pozlacené nákončí s orantem za výrobek domácí mikulčické dílny a datuje ho do první poloviny 9. století. Toto datování potvrzují i ostatní zachované součásti pásu, např. zdvojená bronzová zapínadla ve tvaru ptáků, pravděpodobně holubů. Holubi patří ke starokřesťanským symbolům a často se s nimi setkáváme v byzantském umění, na výrobcích koptských dílen, ale i na starochrávatské architektuře datované do 9. století.

U apsidy mikulčické trojlodní baziliky bylo nalezeno pozlacené nákončí, které má na vnitřní straně vyrytou schematickou lidskou postavu v gestu oranta. Poulik však věnuje zvýšenou pozornost předmětům, jež postava drží v rukou. Podle názoru badatele Slobody předmět, který drží v pravé ruce, má zjednodušený tvar římského praporce s Kristovým monogramem (labarum). Předmět v levé ru-

ce má tvar rohu. Ve Starém zákoně byl používán roh při pomazání krále. Byzanc nepřebírala obřad pomazání, ale na Západě se uvádí u Anglosasů koncem 8. století. Podle názoru Poulíka pochází objevené nákončí z první poloviny 9. století, kdy na Velkou Moravu už pronikalo křesťanství ze Západu. Nákončí bylo vyrobeno v domácích dílnách.

U mikulčické trojlodní baziliky byly nalezeny další předměty s křesťanskými motivy. Jde nejen o postavy orantů na nákončích kožených pásů. Archeologové objevili některé předměty s výzdobou ptáků, pravděpodobně holubů. Na víku dřevěného okovaného vědra byl nalezen dokonce stříbrný křížek. Poulík poukazuje na to, že i motivy ryb na stříbrných gombících (z hrobu č.508) lze zařadit ke křesťanským motivům.

K objeveným křesťanským předmětům patří především dva křížky, z nichž jeden je stříbrný a druhý olověný. Na obou křížcích je Ukřižovaný oděn do tuniky. Hlava Ukřižovaného se stejným výrazem obličej se nachází na zlatých křížcích z tzv. langobardské oblasti. Zde se vynořuje otázka, zda objevené křížky na velkomoravských lokalitách jsou importem anebo se jedná o domácí výrobky. Podle názoru Poulíka byly oba nalezené křížky vyrobeny v domácích dílnách podle honosnějších předloh, jaké jsou známy z byzantské oblasti.

Na olověném křížku objeveném v lokalitě Sady u Uherského Hradiště je jemně vyrytý řecký nápis, který v překladu zní: „Ježíš Kristus – Světlo, Život a Vítězství!“ Hrubý se domnívá, že tento křížek s řeckým nápisem snad ukazuje na původ učitele, který působil na velkomoravské škole v Sadech u Uherského Hradiště.

U mikulčické trojlodní baziliky byl nalezen bronzový relikviář (z hrobu č.505). Má podobu liturgické knihy. Je vyzdoben granulací. Poulík konstatuje, že technika výroby tohoto relikviáře prozrazuje domácí prostředí. Co se týče tvaru relikviáře, vyskytují se podobné typy i na Západě v karolínském prostředí.

Styky Velké Moravy s byzantskou kulturní oblastí jsou doloženy i unikátním předmětem. V hrobech tří mužů, pohřbených u mikulčické trojlodní baziliky, byly nalezeny v prostoru ústní dutiny zlaté plíšky. Šlo zde o tzv. obolos mrtvých čili minci známou z řecké mytologie (Charónova mince). Byla vkládána mrtvému pod jazyk, aby mohl zaplatit za převoz do podsvětí. V hrobu č.480 mezi dolní čelistí a lebkou byla nalezena zlatá mince byzantského císaře Michala III., ražená v letech 856-866 v Cařihradě. Na líci mince je poprsí císaře. Na hlavě má korunu s křížkem, v pravé ruce drží labarum. Nahoře je nápis: MIXAHL BASIL = Michal císař. Na rubu je poprsí žehnajícího Krista se svatozáří a nápis: IHSYS XRISTOS = Ježíš Kristus. Je zajímavé, že v nápisech jsou řecká i latinská písmena.

Archeologické vykopávky na Moravě a na Slovensku odkryly pozoruhodný počet velkomoravských kostelů. Přesto konstatujeme, že je třeba předpokládat existenci dalších kostelů, a to i na menších hradištích. Na území Blatenského knížectví dal Pribina a Kocel postavit 32 kostelů. Území Velké Moravy bylo značně větší. Určitě tam byl i větší počet kostelů, než byl dosud objeven. Jen v samotné Nitře muselo být víc kostelů. Objevený kostel na Martinském vrchu zřejmě nebyl ani biskupským kostelem (od roku 880 bylo v Nitře biskupství), ani Pribinovým kostelem, který v roce 828 konsekroval salcburský arcibiskup Adalram. Půlkruhová apsida na Nitranském hradě, označovaná za Pribinův kostel, je patrně mladšího původu. Chropovský vyzdvihuje dále skutečnost, že jen na území města Nitry je dokázáno pět velkomoravských hradišť a pět románských kostelů. Taktéž při dalších systematických průzkumech velkomoravských lokalit lze předpokládat další objevy předmětů s křesťanskými motivy. Proto zatím není možno dělat definitivní závěry. Další objevy mohou totiž zpřesnit pohledy na sakrální umění Velké Moravy.

PŘEHLEDOVÉ TABULKY

ZÁPADNÍ CÍSAŘI A ZÁPADOFRANŠTÍ KRÁLOVÉ (KARLOVCI)

1. Karel Veliký	800-814	
2. Ludvík Pobožný	814-840	Rozdělení říše roku 843 mezi tři syny
3. Lothar I.	843-855	
4. Ludvík II.	855-875	Lotharův syn
5. Karel II. Holý	875-877	Lotharův bratr

VÝCHODOFRANSKÁ ŘÍŠE

1. Ludvík Němec	843-876	syn Ludvíka Pobožného. Po smrti Ludvíka Němce si Východofranskou říši rozdělili jeho synové Karloman, Karel Tlustý a Ludvík. Po smrti Karlomana a Ludvíka sjednotil Karel Tlustý říši opět vjedno
2. Karel II. Tlustý	876-887	od roku 881 byl také císařem a západofranským králem (Karel III.). Po jeho smrti se rozsáhlá Franská říše definitivně rozpadla na západní (Francie) a východní (Německo)
3. Arnulf	887-899	Karlomanův syn. Od roku 896 byl také císařem
4. Ludvík Dítě	899-911	nedospělý Arnulfův syn. Poslední Karlovec

VELKOMORAVSKÁ ŘÍŠE

PANOVNÍCI

1. Mojmír I.	833-846
2. Rostislav	846-870
3. Slavomír	870-871
4. Svatopluk	871-894
5. Mojmír II.	894-906/7

NITRANSKÁ KNÍŽATA

1. Pribina	828-835
2. Rostislav (?)	833-846
3. Svatopluk	846-870
4. Svatopluk II.	894-899

VELKOMORAVŠTÍ ARCIBISKUPOVÉ A BISKUPOVÉ

1. Sv. Metoděj	869-885	první slovanský arcibiskup a papežský legát
2. Wiching	880-893	biskup v Nitře
3. Sv. Gorazd a tři biskupové	-900	

SALCBURŠTÍ ARCIBISKUPOVÉ

1. Arno	798-821
2. Adalram	821-836
3. Luipram	836-859
4. Adalwin	860-873
5. Theotmar	874-907

PASOVŠTÍ BISKUPOVÉ

8. Hatto	806-817	
9. Reginhar	818-838	
10. Hartwich	840-866	
11. Hermanrich	866-874	
12. Engelmar	874-897	
13. Wiching	898-899	do 12.9.899
14. Richarius	899-903	

výběrová literatura k části I.-III.:

- Bagin, A.: Úvod do staroslovienčiny. (Časť historická). Bratislava 1971
- Bagin, A.: Vybrané kapitoly zo slovenských cirkevných dejín. (Príspevok k československým cirkevným dejinám). Bratislava 1973
- Bagin, A.: Konštantínova slovenská vyššia škola. In: Velká Morava a feudální společnost v 9.-13. století se zretelem k jižní Moravě. Mikulov 1973
- Barkóczi, L., Bóna, J., Mócsy, A.: Pannonia története. Budapest 1963
- Bartůňek, V.: Život sv. Cyrila a Metoděje. In: Soluňští bratři. 1100 let od příchodu sv. Cyrila a Metoděje na Moravu. Praha 1962
- Bartůňek, V.: Leben und Wirken der heil. Cyrill und Method. In: Sancti Cyrillus et Methodius. Leben und Wirken. Praha 1963
- Bartůňek, V.: Dar nad zlato. Sv. Cyril a Metod. Praha 1963
- Cibulka, J.: Velkomoravský kostel v Modré u Velehradu a začátky křesťanství na Moravě. Praha 1958
- Cibulka, J.: První tři velkomoravské kostely objevené na hradišti u Mikulčic, jejich význam a otázka Metodějova hrobu. In: Soluňští bratři. 1100 let od příchodu sv. Cyrila a Metoděje na Moravu. Praha 1962
- Cibulka, J.: Grossmährische Kirchenbauten. In: Sancti Cyrillus et Methodius. Leben und Wirken. Praha 1963
- Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I. (ed. R. Marsina). Bratislava 1971
- Conversio Bogoariorum et Carantanorum. Monumenta Germaniae historica. (ed. M. Kos). Ljubljana 1936
- Češka, J., Hošek, R.: Inscriptiones Pannoniae Superioris in Slovacia Transdanubiana asservatae, Brno 1967
- Dekan, J.: Začiatky slovenských dejín a Ríša velkomoravská. Bratislava 1951
- Dekan, J.: Velká Morava. Doba a umenie. Bratislava 1976
- Dobiáš, J.: Dějiny československého území před vystoupením Slovanů. Praha 1964
- Dvorník, F.: Les Légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance. Praha 1933
- Dvorník, F.: Byzantská misie u Slovanů. Praha 1970
- Eisner, J.: Slovensko v pravěku. Bratislava 1933
- Georgiev, E.: Kiril i Metodij. Sofia 1956
- Georgiev, E.: Die Entstehung des slawischen Schrifttums. In: Bulgarische Beiträge zur europäischen Kultur. Sofia 1968
- Grivec, F.: Slovenski knez Kocelj. Ljubljana 1938
- Grivec, F.: Konstantin und Method, Lehrer der Slawen. Wiesbaden 1960
- Grivec, F.: Slovanska blagovestnika sv. Ciril in Metod. Celje 1963
- Györffy, Gy.: Die Erinnerungen an das Grossmährische Reich in der mittelalterlichen Überlieferung Ungarns. Budapest 1963
- Havlík, L.: Velká Morava a Franská říše. Historické štúdie VIII. Bratislava 1963
- Havlík, L.: Velká Morava a středoevropští Slované. Praha 1964
- Hodál, J.: Kostol kniežata Pribinu v Nitre. Nitra 1930
- Hrubý, V.: Velkomoravské hradisko sv. Klimenta u Osvětiman, Brno 1961
- Hrubý, V.: Velehrad říše Velkomoravské. In: Velká Morava. Brno 1965
- Hrubý, V.: Staré Město – Velkomoravský Velehrad. Praha 1965
- Chropovský, B.: Slovensko na úsvite dejín. Bratislava 1970
- Kizlink, K.: Právo Velké Moravy. Právnické štúdie XVII, 3 (separát)
- Kolník, T.: Cifer – Pác. Stanice z mladší doby římské. Nitra 1975
- Lavrov, P. A.: Materialy po istorii voznikovenija drevnejšej slavjanskoj pisemnosti. Leningrad 1930
- Magnae Moraviae fontes historici. Annales et chronicae. Pragae-Brunae 1964
- Magnae Moraviae fontes historici. Textus biographici, hagiographici, liturgici. Brno 1967
- Magnae Moraviae fontes historici. Diplomata, epistolae, textus historici varii. Brno 1969
- Magnae Moraviae fontes historici. Leges. Textus iuridici. Supplementa. Brno 1971
- Marsina, R.: Štúdie k slovenskému diplomatáru I. Historické štúdie XVI. Bratislava 1971
- Miškovič, A.: Apoštoli Slovienov. Bratislava 1963
- Oliva, P.: Panonie a počátky krize Římského impéria. Praha 1959
- Ondrouch, V.: Limes Romanus na Slovensku. Bratislava 1938
- Pauliny, E.: Slovesnosť a kultúrny jazyk Velké Moravy. Bratislava 1964
- Pelikán, V.: Slovensko a Římské impérium. Bratislava 1960
- Pošmourný, J.: Církevní architektura Velkomoravské říše. Umění 12/1964
- Pošmourný, J.: Památky velkomoravské architektury v oblasti Starého Města a Uh. Hradiště. In: Z dějin Slovanů na území ČSSR. Uherské Hradiště 1971
- Pošmourný, J.: Provenience stavebního umění velkomoravských Slovanů. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Bratislava 1971
- Poulík, J.: Velkomoravské hradiště Mikulčice. Brno 1962
- Poulík, J.: Dvě velkomoravské rotundy v Mikulčicích. Praha 1963
- Poulík, J.: Pevnost v lužním lese. Praha 1967
- Ratkoš, P.: Cyril a Metod. Bratislava 1947
- Ratkoš, P.: Kristianizácia Velké Moravy. Bratislava 1968
- Ratkoš, P.: Kristianizácia Velké Moravy pred misiou Cyrila a Metoda. Historický časopis, XIX, 1971
- Riedl, M.: První školy na území Velké Moravy a školy na Moravě v době od zániku Velkomoravské říše do založení Karlovy univerzity. Přerov 1967
- Salajka, A.: Úvod do studia staroslověnského jazyka a písemnictví. Praha 1967
- Stanislav, J.: Životy slovanských apoštolů Cyrila a Metoda. Praha 1933
- Stanislav, J.: Slovanskí apoštoli Cyril a Metod a ich činnosť vo Velkomoravskej ríši. Bratislava 1945
- Stanislav, J.: Osudy Cyrila a Metoda a ich učeníkov v Živote Klimentovom. Bratislava 1950
- Vašica, J.: Metodějův překlad nomokánonu. Slavica 24/1955
- Vašica, J.: Soupis staroslovanských rukopisů Národního muzea v Praze. Praha 1957
- Vašica, J.: Literární památky epochy velkomoravské. Praha 1966
- Vavřínek, V.: Církevní misie v dějinách Velké Moravy. Praha 1968
- Turek, R.: K problému stop cyrilometodějské misie ve hmotné kultuře Velké Moravy. Slavica 38/1969
- Turek, R.: Antické dědictví a Velká Morava. Časopis Moravského musea LVII, 1972
- Zaagiba, F.: Das Geistesleben der Slaven im früher Mittelalter. Wien-Köln-Graz 1971
- Zlámál, B.: Příručka církevních dějin I., Olomouc 1970

**IV.
SLOVANSKÁ LITURGIE FORMUJE
VZNIKAJÍCÍ NÁSTUPNICKÉ STÁTY –
KŘESŤANSTVÍ V ČECHÁCH OD BOŘIVOJOVA KŘTU
DO ZALOŽENÍ PRAŽSKÉHO BISKUPSTVÍ**

POČÁTKY KŘESŤANSTVÍ V ČECHÁCH A JEHO SLOVANSKÝ RÁZ

POČÁTKY ČESKÉHO STÁTU – BOŘIVOJŮV KŘEST - POHANSKÁ REAKCE – SPYTIHNĚV I.

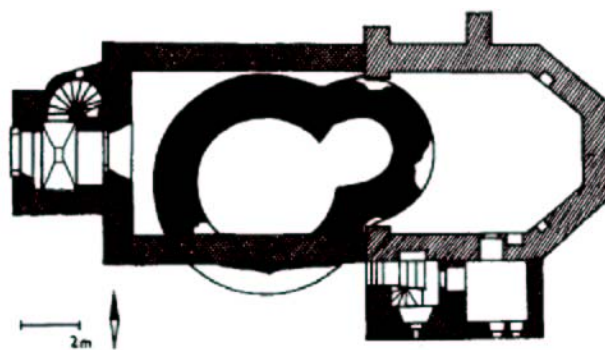
Slovanské kmeny v Čechách; kmeny: A kmenový svaz Doudlebs, B Čechové, C Lučané, D Chabané, E Sotičané, F Lomuzi, G Děčané, H Litoměřici, I Plované, J Charvátci, K Zličané, L Charvátci; správní oblasti přemyslovské: N Tuhohř, O Záhvozd

1. *Počátky českého státu.* Český stát vyrostl z tříště drobných slovanských knížectví díky koncentračnímu úsilí kmene Čechů, usazeného ve středu Čech a ovládaného dynastií Přemyslovců. Koncentrace byla prováděna v duchu doby bezohledně krví a železem, ale měla úspěch. Po přemožení Lučanů Přemyslovci rozšířili svou moc i na jiné kmeny českých Slovanů na západě a severozápadě Čech, sňatek přemyslovského knížete Bořivoje s Ludmilou, dcerou knížete Slavibora, k nim pak připoutal nevelký srbský kmen Pšovů na pravém labském břehu proti ústí Vltavy. Velké oblasti severovýchodních a snad i jižních Čech zůstávaly však na Přemyslovcích nezávislé. Do těchto poměrů zasáhl rušivě velkomoravský panovník Svatopluk, který připojil ke svému panství i celé Čechy. V době, kdy Čechové náleželi k Velké Moravě (882-894), se dal na Svatoplukově dvoře pokřtít přemyslovský kníže Bořivoj.

2. *Bořivojův křest.* V otázce Bořivojova křtu není mezi historiky shody. Protože legendární podání, vzhléd z bavorského prostředí, uvádí jako prvního křesťanského českého knížete teprve Bořivoje, syna Spytihněva I., řada badatelů od dob Dobrovského soudila, že si domácí tradice Bořivojův křest vymyslela. Jejich odmítavý postoj byl posilován nedůvěrou ke *Kristiánově kronice*, jež byla pokládána za pozdější falzum, i tím, že Kristián některé detaily křtu vylíčil podle staršího vyprávění o korutanském knížeti Ingovi z propagačního spisu bavorského kléru proti sv. Metodějovi („De conversione Bagoariorum et Carantanorum“ – Obrácení Bavorů a Korutanců na víru). Dnes je sice Kristiánovo dílo rehabilitováno, ale polemika trvá dále, hlavně pro nejasné časové zařazení v české historické tradici. Kristián dobu Bořivojova pokřtění spojuje se jménem Metodějovým a Svatoplukovým, Kosmas k nim přidal ještě Arnulfa, a to jako císaře, a klade křest do roku 894, kdy už byl sv. Metoděj dlouho mrtve. Dosavadní datování křtu u historiků kolísá mezi sedmdesátými (Turek) až devadesátými roky 9. století. K úplnému odmítnutí Bořivojova křtu není však vážnějšího důvodu a bez něho bychom nevysvětlili další osudy Bořivojovy manželky ani jejích synů a vnuka sv. Václava.

Bořivoj přivedl s sebou z Velké Moravy slovanské misionáře v čele s knězem Kaichem, který asi pokřtil kněžnu Ludmilu; tradice, že tak učinil sv. Metoděj při osobní návštěvě na Bořivojově dvoře, je pozdního původu. Sídlem Kaichovy misie se stal Levý Hradec, ať již proto, že pražské hradisko dosud neexistovalo, nebo proto, že se Bořivoj obával pohanské reakce. Kostel sv. Klimenta, zbudovaný na Levém Hradci, byl prvním křesťanským chrámem na české půdě.

3. *Přemožení pohanské reakce a další šíření křesťanství.* Bořivojův pokus uvést křesťanství do Čech se setkal s odporem, který skončil vypuzením Bořivoje ze země (Strojmirova vzpoura). Bořivoj se uchýlil se svým doprovodem na Moravu ke králi Svatoplukovi, kde se jim dostalo ještě dalšího utvrzení v křesťanské víře. Ale po nějakém čase se povstání utišilo a kníže Bořivoj se opět vrátil do svého vévodství, aby tím usilovněji pokračoval v pokřesťanstvování země. Svědectví o tom podává nový Bořivojův kostel, vybudovaný v Praze a zasvěcený Panně Marii. Chrám, jímž pravděpodobně začínala výstavba pražského hradiska, je ve zbytcích uchován a má půdorys s polygonální apsidou se zaobleným úhlem v ose; předlohou byl asi kostel v istrijské Poreči. Pražský chrám byl záhy pobořen, ale Spytihněv I. jej obnovil – už s půlkruhovou apsidou – a dal se tu i pohřbit.

Poloha levohradecké rotundy podle I. Berka; velkomoravské zdivo černé, gotické trápkování, barokní mřížkovina

Na všech Bořivojových zbožných zalo-

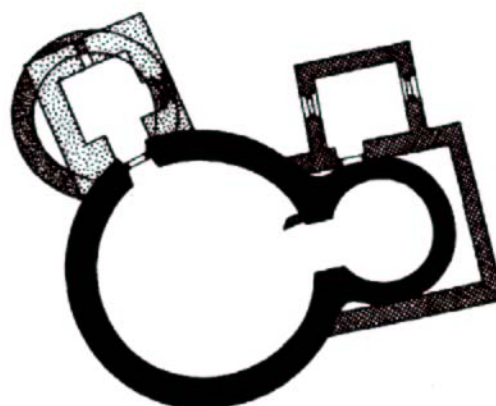
ženích se jistě podílela jeho manželka Ludmila. Její historická úloha začala však až později, když se ujala výchovy svého vnuka, sv. Václava.

Za Bořivojova života se udála ještě jedna událost zcela mimořádného dosahu. Roku 885, po smrti sv. Metoděje, došlo ke krutému pronásledování jeho žáků. Jak jsme již uvedli, většina se jich uchýlila do Bulharska, ale menší část odešla do Čech. Přímé zprávy o tom sice nemáme, ale to, že v Čechách našly dobrou půdu tradice velkomoravské církve a že se do Čech dostaly i důležité dokumenty z archivu moravské církve, jakož i geografická blízkost obou zemí, nás opravňuje s touto skutečností počítat. Příliv slovanských kněží měl pak pro rozšíření a upevnění slovanské liturgie v Čechách nemalý význam.

4. *Spytihněv I. a podřízení Čech Řeznu*. Nedlouho po Bořivojově smrti († snad r. 891) došlo za jeho syna a nástupce Spytihněva roku 895 k události, která má pro dějiny křesťanství u nás opět dalekosáhlý význam. Spytihněv se totiž a spolu s ním všechna česká knížata podřídil v Řezně králi Arnulfovi, když mu slíbili vazalskou věrnost a poslušnost. Ve zprávě *Fuldských análů* sice není zmínka o tom, že se v Řezně Čechové podřídili i v ohledu církevním, nicméně dost brzy potom, za vlády Spytihněvova synovce Václava, vidíme, že Čechy k řezenské diecézi přislušely. Je proto pravděpodobné, že již roku 895, kdy se Spytihněv dohodl s Řeznem a odtrhl se od Velké Moravy, byly české kraje i v církevním ohledu podřízeny Řeznu.

Oproti tomu máme bezpečné zprávy z první poloviny 10. století o tom, že slovanská bohoslužba v Čechách trvala i dále. Slovanské literární památky vzniklé v té době v Čechách (první staroslověnská legenda o sv. Václavovi, Život sv. Ludmily, dochovaný v pozdějším výtahu, tzv. prologu, a liturgické zpěvy o sv. Václavu) svědčí, že tu bylo kněžstvo, jež mělo potřebu pokračovat v literární tvorbě slovanským jazykem, a že tu bylo obecnstvo, pro něž byly slovanské spisy určeny. Úcta řezenského patrona sv. Emmerama, s níž se setkáváme i v první václavské legendě, ukazuje, že mezi domácím slovanským kněžstvem a Řeznem nebyl nepřátelský poměr. Pokud se pak týče knížete Spytihněva, nemám nikde zprávy, že by se stavěl ke slovanské bohoslužbě odmítavě, ale naopak můžeme právem předpokládat, že i on, třebaže dal přednost vazalskému poměru k Řeznu před Velkou Moravou, dovedl ocenit dobrodiní velkomoravského duchovního odkazu a byl jeho ochráncem. Jestliže totiž jeho matka, sv. Ludmila, vroucně oddaná slovanské liturgii, vzbudila k ní lásku u svých vnuků, ve stejném duchu vychovávala jistě i své syny. Lze tedy říci, že příslušnost Čech k řezenskému kostelu zabránila sice výlučné vládě slovanské bohoslužby v Čechách, ale na druhé straně bavorsští biskupové, kteří udržovali přátelské styky s Přemyslovci, nenaléhali na vymýcení slovanské bohoslužby hlavně proto, že panující rod si v ní líboval. A tak obě formy západního křesťanství, latinská i slovanská, žily svorně vedle sebe po celé 10. století. Mezi slovanskými a latinskými kněžími nebyla řevnivost, protože všichni měli plné ruce práce, a kromě toho slovanští kněží nebyli nijak výluční a mimo slovanštinu ovládali stejně jako Metodějovi žáci i latinu.

Jestliže bavorská recenze legendy *Crescende fide* jmenuje Spytihněva vůbec prvním křesťanským českým knížetem, narozdíl od tvrzení české recenze téže legendy, že prvním křesťanským knížetem byl v Čechách Bořivoj, lze to vysvětlit nepřátelským postojem bavorského kléru k Metodějovu dílu. Ale v pozadí tohoto nepřátelství bylo asi spíše církevní podřízení Čech Metodějově Velké Moravě spíš, nežli sama slovanská bohoslužba, o níž snad byl i bavorský klérus přesvědčen, že byla papežem povolena. Poněvadž pak Spytihněv odčinil otcův prohřešek a Čechy zase vrátil pod církevní poslušnost Řezna, byl považován za vpravdě prvního křesťanského knížete a v legendě položen na první místo. Spytihněvovu památku hlásá kostel sv. Petra, který dal postavit na hradisku v Budči.

Půdorys budečské rotundy podle M. Šella; původní stav černý, pozdější apside husitská a románská věž řidčeji tečkované, novověká presbytář se sakristií mřížkovány

SVATÁ LUDMILA

KNÍŽE VRATISLAV – KNĚŽNA LUDMILA JAKO VYCHOVATELKA – KONFLIKT S DRAHOMÍROU A UMUČENÍ SV. LUDMILY – ÚCTA SVATÉ LUDMILY

1. *Kníže Vratislav.* Po Spytihněvovi (dohady o jeho smrti kolísají mezi rokem 905 a 915) stanul v čele knížecí družiny jeho mladší bratr Vratislav. Zatímco soudobému evropskému Západu zůstal s výjimkou bavorské legendární tradice téměř neznámý, domácí prameny jej nazývají „velikým a slávou ctěným“ a vzpomínají na něj jako na zakladatele kostela sv. Jiří na pražském hradisku, a v uherských kronikách je líčen jako mocný vládce a vítěz nad Maďary. Jeho manželka Drahomíř pocházela z kmene Luticů, který později proslul houževnatým odporem vůči křesťanství a vášnivým hájením své národní svobody. Drahomíř ovšem byla již křesťanka, ale ohnivý duch jejího národa se odrážel i v její duši. Z manželství s Vratislavem porodila sedm dětí, Václava, Boleslava a Spytihněva, který zemřel v útlém věku, a čtyři dcery, z nichž známe jménem pouze jednu, Přibyslavu.

2. *Kněžna Ludmila jako vychovatelka.* Václav se narodil kolem roku 907-908 a byl pokřtěn pravděpodobně slovanským knězem, jedním z Metodějových žáků. Jiný slovanský kněz, Pavel, který žil na dvoře Václavovy babičky sv. Ludmily, byl prvním hochovým učitelem: „I dala jej bába jeho Ludmila učiti knihám slovanským, a on následuje učitele, naučil se rozumu všemu vbrzce.“ Budoucímu knížeti se však mělo dostat hlubšího vzdělání. Již tehdy stávala v Čechách jakási vyšší škola v Budči při kostele sv. Petra. Učitel této školy, který má již v nejstarší latinské legendě výmluvné české jméno „Učen“, byl asi též domácího původu. Od něho se sv. Václav naučil latinu, která byla tehdy mezinárodní řečí vzdělaných lidí. Václavovi se tedy dostalo vzdělání, jímž se nemohli honosit ani panovníci velkých národů, ba ani soudobí němečtí králové (Ota I. např. se naučil až v pozdním věku číst). Důležitější však bylo, že příklad zbožné babičky a literární vzdělání uschopnily mladého knížete, aby pochopil a pronikl podstatu a hodnotu Kristova náboženství.

Toto náboženství, jež jako jinde mělo i v českém národě způsobit hluboký převrat mravní i myšlenkový a položit tak základ jeho skvělého kulturního života v době potomní, zapustilo v Čechách sice kořeny již několik desítek let před dobou sv. Václava, ale teprve o něm víme, že přilnul k vznešenému křesťanskému ideálu s veškerou silou svého nevšedního ducha a s veškerou vroucností svého mladého srdce, a později jako vladař se snažil uvádět tento ideál plně a opravdově do života. „Tím však,“ jak praví význačný historik, „mladý horlivec vystoupil povahou i snahou ze svého řádu, stal se zcela nepodobným kněžici a dědici trůnu, jak jej znala a chtěla mít doba, dechem nové myšlenky ještě sotva dotčená.“

3. *Konflikt s Drahomírou a umučení svaté Ludmily.* Celá hloubka rozporu mezi ideálem, k němuž přilnul chlapec, a světovým názorem jeho okolí začala být zřejmá teprve po několika letech, když kníže Vratislav roku 921 předčasně zemřel a když jeho vdova Drahomíř, rovněž nespokojená s Václavovými učenecko-mnišskými sklony, se snažila vtisknout poněkud jinou podobu dosavadnímu režimu a zejména výchově prvorozrozeného syna. Zdá se, že ti u pražského dvora, kteří dosavadnímu stavu a vývoji věcí přáli, tušili, že od Drahomíry hrozí nebezpečí. Proto sice ponechali správu země do Václavovy plnoletosti Drahomíře, ale Václava, tehdy třináctiletého, když jej formálně povýšili na knížete, svěřili spolu s mladším bratrem Boleslavem na další výchovu Ludmile. Je pochopitelné, že tímto záhalem se Drahomíř cítila uražená a ponížena i jako matka, i jako kněžna. Různí našeptávači její roztrpčenost a hněv ještě rozdmýčovali a nechyběly rady, aby napravila mocí, co pokládala za křivdu. „Proč mi má býti jako paní? Zahubím ji a dostanu v moc všechno bohatství její, a panovati budu svobodně.“ Tak zrála nenávist snachy vůči tchýni k činu. Nadarmo se Ludmila, když viděla hněv mladé kněžny, zřekla poručnictví nad vnuky a uchýlila se se svými kněžími na tetínské hradisko. Zloba snachy ji pronásledovala i tam, a tak došlo v noci před 15. nebo 16. září roku 921 k tragédii. Dva Drahomířini družiníci, Tunna a Gommon, vnikli na Tetín a svatou ženu zardousili jejím vlastním závojem, ačkoliv si sama žádala prolít krev mečem po způsobu starokřesťanských mučedníků.

Důvodem Drahomířina činu bylo jistě v první řadě nezkrotné rozčilení ženy, jež se považovala za zkrácenou ve svém právu, a s ní i chtivost kněžny a jejích rádců po Ludmilině majetku. Přesto však, že Ludmila zahynula jako oběť osobní nenávisti, není dobře myslitelné, aby svůj podíl na tetínském zločinu neměl i rozpor mezi křesťanstvím činu a křesťanstvím slova, jenž dělil dvůr od Drahomířina nastoupení. Kristián charakterizuje Ludmilu jako ženu plnou všelikých plodů dobrotivosti, štedrou v almužnách, neúnavnou v bdění, nábožnou v modlitbě, dokonalou v lásce, přehorlivou v úslužnosti k sluhům Božím, jako matku sirotků, těšitelku vdov, neúnavnou navštěvovatelku vězňů, jako dokonalou ve všech dobrých skutcích.

4. *Úcta svaté Ludmily*. Nad místem umučení a zároveň původním Ludmiliným hrobem zřídila Drahomíř přestavbou obytného stavení chrám sv. Michala. Podle legend tak učinila proto, aby případné Ludmiliny zázraky byly připisovány tomuto světcí. Sv. Václav brzy po nastoupení přímé vlády dal přenést ostatky své babičky do Prahy a uložit v chrámu sv. Jiří, kde odpočívají dodnes. Tato translace byla vedle biskupova zápisu do martyrologia součástí kanonizace, a kněžna Ludmila se tak stala první českou světící.

První životopis sv. Ludmily byl napsán staroslověnsky. Z latinských svatoludmilských legend je nejstarší tzv. *Menckanova legenda*, začínající slovy „Fiut in provincia Bohemorum“. Je odvozena ze ztracené slovanské legendy a byla určena pro poučení západního světa o české světici. Její vznik lze položit do poloviny 10. století. Mnohem mladší je ludmilská legenda *Factum est*, jež poeticky velebí sv. Ludmilu jako hvězdu jitřní, která vzešla v zemi České jako předzvěst slunce křesťanství, jako prvosienka jarní, jako červenka, jež světlem své svatosti přivádí den kultu pravého Boha. Vznikla na konci 11. století nebo na začátku 12. století. Legenda *Diffundente sole*, kterou někteří historikové kladli do 10. století, vznikla na sklonku 13. nebo spíš na začátku 14. století.

Kult sv. Ludmily se prosazoval jen zvolna a soustřeďoval se u jejího hrobu. Když byl 3.10.1100 svěcen nově postavený kostel sv. Petra a abatyše Windelmuth předložila pražskému biskupovi Heřmanovi mezi ostatky určenými pro oltářní schránku také část Ludmilina závoje, biskup byl skeptický: „Paní, pomlč o její svatosti; nech stařenku, ať odpočívá v pokoji.“ Abatyše mu odporovala, proto biskup provedl zkoušku ohněm. Oheň látky neškodil a kronikář Kosmas, který byl zkoušce přítomen, poznamenává: „Tímto zřejmým zázrakem jsme byli biskup i my všichni tak překvapeni, že jsme ronili slzy radosti a vzdávali díky Kristu.“ Pak už kult světice rostl. Její svátek se uvádí v kalendáriu olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka z r. 1137; svátek 16. září tam byl pak připsán kolem roku 1200. Když byl svatojiřský kostel po požáru v roce 1142 přestavován, pražský biskup Ota nedovolil hýbat ostatky sv. Ludmily bez papežského souhlasu. To i průběh vizitace papežského legáta Quidona de Castello (1143/4) svědčí, že její kult byl oficiálně uznáván. Za biskupa Daniela I. (1148-1167) byly ostatky svaté Ludmily vloženy do několika oltářů pražské diecéze a biskup Daniel II.-Milík (1197-1214) dal do svého krásně iluminovaného exempláře díla sv. Augustina *De civitate Dei* namalovat sv. Ludmilu mezi českými patrony.

V období gotiky se úcta sv. Ludmily dále rozvíjí. V době svatojiřské abatyše Kunhuty (1302-1321), nejstarší dcery Přemysla Otakara II., se ustálily oba Ludmiliny svátky, martyria na 16. září a přenesení 10. listopadu. Roku 1327 byl tetínský kostel sv. Ludmily, postavený nedlouho předtím, obdařen zvláštními odpustky a výsadami. Jiný kostel ke cti sv. Ludmily postavil poslední pražský biskup Jan IV. na předhradí svého rodového sídla Dražic. Od doby Karla IV., která vytvořila i náhrobek světice, se vyznačují plastičností a bohatým členěním roucha ležící sochy, se setkáváme s četnými ikonografickými doklady Ludmilina kultu v malbě i plastice. I ve Vídni byla počátkem 15. století vytvořena socha světice v doznívajícím „krásném slohu“. Je možné, že Karlova doba, která zdokonalila naše vinařství, dala podnět, aby sv. Ludmila byla uctívána jako patronka vinařů. Přímý doklad tohoto pojetí máme až v barokní soše Michala Josefa Brokoffa, kterou dal postavit staroměstský měšťan Marco Joannelli na své vinici; dnes je socha umístěna na jihozápadním nároží vyšehradského hřbitova. Utrakvisté ctíli sv. Ludmilu, „dědičku českou“, protože jako sv. Václav přijímala pod obojí způsobou, ale její svátek nesvětili. V barokní době byl její život zpracován jednak v díle *Vitae sanctorum* (1625), jednak Felixem Kadlinským (1702). Životní příběh svaté Ludmily inspiroval (od r. 1665) několik autorů divadelních her. Písněmi oslavoval sv. Ludmilu spolu se sv. Václavem Adam Michna z Otradovic. Barok, nazarenismus i romantismus zpracovaly řadu námětů ze života sv. Ludmily a jejího svatého vnuka. Z hudebních děl vyniká mohutné oratorium Antonína Dvořáka *Svatá Ludmila* (1886). Za první světové války dojemnou prosbu k sv. Ludmile za záchranu národa napsal chodský spisovatel Jan František Hruška. V nové době bylo ke cti sv. Ludmily postaveno též několik kostelů, a to nejen v našich zemích (např. v Praze na Vinohradech), ale i v Severní Americe.

SVATÝ VÁCLAV

VÁCLAVOVA ŘÍŠSKÁ POLITIKA – VLÁDA A „VÁCLAVOVI VOLI“ –
MUČEDNICKÁ SMRT – SVATOVÁCLAVSKÁ ÚCTA DO SOUČASNOSTI

1. *Nastoupení samostatné vlády.* Když se sv. Václav roku 924 (přibližně) ujal vlády, bylo mu asi 18 let. Po matce zdědil energii a silnou vůli. Jeho zbožnost měla zdvojit jeho mladé síly a doplnit jeho nezkušenost. Životopisci, zvláště Gumpold, vkládají mladému panovníkovi do úst řeč, kterou prý proslovil ke shromážděným českým mužům, když nastupoval vládu. Ačkoliv tato řeč není nic jiného než výmysl životopisců, vystihuje přece velmi dobře horlivost a energii mladého vládce. Václav oznamuje napřed vladýkům svou pevnou vůli, že se rozchází jednou provždy se stranou, která byla u moci za jeho matky, prohlašuje, že je dobře zpraven o jejích intrikách a že nemá v úmyslu je nikterak dále snášet. Po tomto prohlášení Václav rozvíjí svůj program takto: „At' láska k míru vře doma i venku. Soudcové at' se střeží podvracováním poškozovat práce jakékoliv prospěšnosti. At' nikdo z vás se již nedopouští ohavnosti vraždy, již jste se často poskvrňovali. Neustanete-li od porušování tohoto zákona z bázni před nejvyšším Králem, pak vězte, že vzplane náš hněv proti takovým nešlechtníkům, a rozpálen horlivostí Boží dá jim setnout hlavu!“

Do provádění svého programu se dal Václav s horlivostí a energií, jež zasluhuje naši úctu a která dokonce překvapuje u knížete Václava věku. Jak lze soudit ze zpráv životopisců, nevraživost mezi oběma směry trvala dále. Václav, aby této situaci učinil konec, sáhl k činu, který ukazuje všechnu jeho energii. Poněvadž jeho strana označovala Drahomíru za původkyni všech nepokojů a přikládala jí dokonce úmysl, který nikdy neměla, totiž že chce zavraždit Václava i Boleslava, aby vládla sama, Václav poručil své matce, aby odešla z rezidence a zůstala v ústraní, na Budči nebo v cizině, dokud nebude v zemi zjednan pořádek. Lze si snadno představit, jak působilo toto hrozné gesto na původce nepokojů. Podobnou energii nikdo z nich nečekal u mladíka, který zdánlivě neměl na mysli nic jiného, než modlitbu a dobré skutky. Později, když nastalo poněkud uklidnění a když se sv. Václav přesvědčil, že se žaloby na jeho matku nezakládaly na pravdě, povolal ji zpět, pamětliv jsa, jak praví životopis, přikázání Božích, jimiž se nám poroučí ctít otce i matku. Bývalého panování zůstala však zbavena až do smrti. Ostatně se zdá, že Drahomíra, když viděla synovu horlivost, úplně se s jeho směrem smířila, neboť jak praví první slovanská václavská legenda, „ona se radovala z víry svého syna a z dobrodiní, která prokazoval“.

2. *Poměr Čech k Říši.* V době, kdy se sv. Václav ujal vlády, hrozilo České zemi vážné nebezpečí. Arnulf, vévoda bavorský, vtrhnul roku 922 do Čech. Souvisí-li to nějak s vnitřními zmatky při Václavově nastoupení a s politikou kněžny Drahomíry, nám prameny nedovolují jasně posoudit. V jedné soudobé listině se Arnulf nazývá vévodou bavorským a také zemí sousedních. Jsou-li tím míněny Čechy nebo bavorské nároky na vrchní panství nad Čechami, sice vyloučeno není, ale nedá se to na základě této zprávy tvrdit. Jisté je, že celková směrnice Arnulfovy politiky směřovala proti Sasku, proti Jindřichu I., který se stal roku 919 německým králem, sjednotitelem německých vévodství a zakladatelem nové Německé říše. Rovněž víme bezpečně, že Arnulf sám chtěl být německým králem a že měl velmi dobré styky s Maďary, jejichž pomoci užíval i proti Jindřichovi. Jestliže se Arnulf roku 922 nepřátelsky obrátil proti Čechům (nevíme, s jakým úspěchem), můžeme se dohadovat, že politika Čech vůči Jindřichovi a Maďarům byla asi jiná než politika Bavor.

Snad i s těmito událostmi souvisí odklon Čech od Bavor a příklon knížete Václava k Jindřichovi a politické orientaci saské, o čemž svědčí odsunutí úcty sv. Emmerama, bavorského patrona, do pozadí a převládnutí úcty sv. Víta, saského světce. Poměr knížete k saskému Jindřichovi byl tudíž přátelský a jak saský kronikář píše, Václav zůstal králi užitečný po celý život. Toto převládnutí saských vlivů nad bavorskými znamená, jak se zdá, jisté uvolnění státoprávního poměru Čech k Říši, která v českém knížeti získala cenného spojence proti Maďarům. Jistým náznakem tu může být i darování ostatků sv. Víta Jindřichem knížeti Václavovi pro jeho nový, monumentálně budovaný kostel. Podle názoru současníků měly totiž ostatky sv. Víta tajemnou státoprávní moc a věřilo se, že od té doby, co se ostatky sv. Víta dostaly do Saska, moc Franků začala ochabovat a moc Sasů růst, takže se Sasko ze země poddané stalo zemí svobodnou a z poplatného a závislého knížectví Saxonia byla učiněna paní a vládkyně mnohých národů. Snad tedy i přemyslovská Praha, obdarovaná světcovými ostatky, měla být účastna podobného dobrodiní.

Velmi často bývá poměr sv. Václava k Říši a Jindřichovi líčen zcela jinak. Byl prý to právě kníže Václav, který se uvolil platit Říši poplatek 500 hřiven stříbra a 120 volů. Historické zprávy nás poučují zcela bezpečně, že běží o poplatek velmi starý. Kosmas, který o něm mluví při příležitosti výpravy Jindřicha III. proti Čechům roku 1040, vykládá zmateně, jako by jej byl ustanovil „Pippin, Velikého

Karla krále syn“. Jediný Karlův syn tohoto jména (kolem let 770-811) se stal však po nezdařeném povstání proti otci roku 792 průmským mnichem a nikdy do českých poměrů nezasáhl. Zpráva znamená jen tolik, že se v Kosmově době hledělo na poplatek jako na cosi dávného, od věků ustanoveného. Poplatná byla i Velká Morava, a to i Velká Morava Svatoplukova. V mluvě a představě tehdejších lidí to bylo tributum pacis – poplatek za mír – dnes bychom to vyjádřili nejlépe pojmem úplatku nepokojnému sousedovi, aby dal zemi pokoj, nebo poplatku místo kořisti, kterou si mocnější nepřítel mohl ze země odnést. Je víc než pravděpodobné, že poplatnost existovala za Spytihněva, který se roku 895 podřídil Arnulfovi a Řeznu. Je však také velmi pravděpodobné, že zanikla po smrti Ludvíka Dítěte a po rozkladu Říše za Vratislava. Že by se byl kníže Václav jako první z českých panovníků zavázal k odvádění poplatku, je historický omyl. Byly-li Čechy za jeho vlády poplatné, nevíme. Spíše bychom však čekali, že si na zmíněný poplatek činily nárok Bavy, a spíše je možné, že v době sv. Václava se poplatek odváděl Maďarům, podobně jako z Říše samé. Politika Čech byla asi ve spojeneckém souladu s politikou Jindřicha I. vůči Maďarům, kteří tenkrát byli metlou křesťanské Evropy. Právě-li tudíž saský kronikář, že byl Jindřichovi užitečný, sluší se těm slovům rozumět v tom smyslu a s tím dodatkem, že asi ve stejné míře byl i Jindřich užitečný Václavovi. Patrně i na Čechy Václavovy doby se vztahovalo Jindřichovo příměří s Maďary na devět let, takže ani Český stát pak netrpěl jejich barbarskými nájezdy. Je také dosti pravděpodobné, že jistá závislost Čech, jak byla vyjádřena Spytihněvovým paktem roku 895, byla uvolněna a nahrazena spíše spojenectvím, přičemž Čechy byly od starodávného poplatku osvobozeny.

3. *Vláda svatého Václava.* I když říše prvních Přemyslovců byla značně rozsáhlá, její vnitřní složení postrádalo náležitou pevnost. Byla to patrně řada drobných knížectví, v nichž celkem samostatně vládní menší pohlaváři pod vrchní správou českých knížat (Radoslav byl sice svatým Václavem pokořen, ale ponechán dále ve svém knížectví). Teprve po delších zápasech s těmito knížaty, která představovala vždy nebezpečí, že poruší slib věrnosti a odtrhnou se od přemyslovského státu, podařilo se nástupcům sv. Václava tyto staré rody vyhubit a správu jednotlivých krajů svěřit velmožům ze své družiny.

Moc a vládu nad rozlehlými kraji svého státu dovedli a mohli první Přemyslovci udržet pouze náležitou přísností. Ani svatý Václav nemohl tvořit výjimku. Legendy jen jistým nedopatřením podkřývají tuto drsnější tvář mladého knížete, jinak a zpravidla ji zakrývají maskou mnišských ideálů a ctností, kterými světec jako příklad křesťanského vladaře měl být naplněn. Na jedné straně píše, že kníže Václav „drsným rouchem zíněným jsa vespod oblečen (jako mnich) a navrchu v šat královský zahalen, skromnou potravou se spokojoval a setrval i v noci na modlitbách“, ba že ani „pitek, když jeho družiníci úlitbu konali, se nikdy nezúčastnil“; naproti tomu jinde doznávají, že kníže se svými družiníky stolovával, že „opatřoval je nejlepším oděním a zbraněmi“ a že také „jestliže se mu někdy stalo jako knížeti, když mezi takovými zvířaty spolu s nimi hodoval a hojněji se napil“, na druhý den pak činil pokání. Legendy vyprávějí, že Václav proniknutý novou křesťanskou morálkou „žaláře pobořil a všechny šibenice pokácel“ a raději pod nějakou záminkou odcházel ze soudní síně, než aby byl přítomen a účasten ortelů smrti, na druhé straně však vyprávějí, že Václav ty, „kteří se po krčmách toulají a víru opouštějí, dával ihned spoutati a krutě zmrskati mnohými ranami“, a těm, kdo by se nezalekli jeho příkazů, hrozil, že jeho hněv „dá sraziti hlavu každému, koho najde v té věci vinným“.

O mužné energii mladého knížete svědčí jistě výmluvně to, že měl dost odvahy vystoupit i proti matce a změnit spád české politiky, právě tak jako se nebojácně postavil proti mladšímu bratru. Když ho Boleslav zálučně pozval do Boleslavi, Václav – zřejmě varován – směle a nebojácně s vědomím své duševní i fyzické superiority přijímá pozvání, ozbrojuje sebe i družinu, vsedá na kůň, cválá a prohání se po dvoře a praví družině: „Zdaž bych já neuměl s vámi, Čechy, jezdecky nalézt (a potřít) protivníky naše!“ (Legenda ovšem ulamuje hrot tomuto Václavovu mužnému vystoupení, že prý ve zbožné předtuše mučednické smrti ani nechtěl své knížecí moci proti bratru použít.) Také Kristián dává Václavovi utkat se osobně s kouřimským knížetem a nabídnout mu souboj místo boje jejich vojsk. Při osudné hostině ve Staré Boleslavi, když prý spiklenci, mající ukryté meče pod šaty, třikrát povstali na znamení, že již přišla chvíle, Václav „neděsil se nebezpečí a nejsa nikterak stísněn“ (ač opětovně varován) svou duševní převahou a statečností přemohl spiklence, takže „jako by něčím přemožení klesli na sedadla“ a pozbyli odvahy. Ano, při vlastním Boleslavově útoku srazil Václav útočníka k zemi se slovy: „Co ti to napadlo, bratře?“ a vytrhl mu meč, takže Boleslav v úzkosti počal prý volat o pomoc. Všechny tyto skutečnosti nasvědčují, že svatý Václav byl skutečně kníže odvážný a statečný, „rytíř Kristův“, ale též bohatýr, který se dovedl bez bázně postavit každému nebezpečí.

K nejzákladnějším otázkám doby svatého Václava náleželo vykořenění pohanského smýšlení a pohanských přežitků, přeměna staré kmenové společnosti v novou, českou, křesťanskou. Právě v této nábožensko-státoprvní činnosti je třeba spatřovat přední zásluhy mladého energického knížete. Šířením křesťanství a praktickým uskutečňováním jeho zásad se sv. Václav zasloužil víc než nevím jakými politickými a vojenskými – často pochybnými – výboji. Nejnárodnější politika za jeho doby byla politika pokřesťanství národa. Byla to otázka životní. Jen křesťanství mohlo stmelit tvořící se stát, zajistit

jeho existenci a povznést jej kulturně. O tom všem se však z legend, líčících jeho život a mučednickou smrt, dovídáme jen málo a spíše jen náhodně.

Svatováclavské legendy podle šablonovitých typů knížete a světce vypravují, že za jeho vlády

Socha sv. Václava pochází ze 14. století z dílny světoznámé rodiny Parlérů.

Tuto vzácnou sochu je možné vidět ve Svatováclavské kapli chrámu Sv. Víta na Pražském hradě.

„otevřeny byly chrámy“ a „radovati se počala víra křesťanská“, že „ustavičně se chápal proti odvěkému nepříteli štítu víry a neviditelného meče Ducha Svatého“, že se snažil, aby své okolí „vyrval z chřtánu ďáblova“, že povždy „sledoval rozjímavý život církevní“ a „truchlil nadměrnou bolestí nad (pohanskou) slepotou svého okolí“, že „nahé odíval, lačné krmil, pocestné přijímal, vdovám křivdit nedal, chudé miloval“ a vůbec „kolik snopů do stodoly Kristovy jako jeho věrný sluha nashromáždil“,

kterak měl křesťanské kněze ze všech národů v úctě, a podobně o jiných křesťanských ctnostech, jak se s jejich výpisem setkáváme v oslavných spisech o svatých knížatech.

Reálně se dozvídáme o Václavových křesťanských reformách velmi málo. Spíš snad bychom mohli k Václavovým reformním zásluhám počítat zmínky legend, že Václav „dalek byl užívání všelikých muk pohanských při soudech“, že „obviněné z bídnych zločinů vysvobozoval“ nebo že „vykupoval ty, kdo byli prodáni (pro nějaké provinění) do otroctví“. Leč s podobnými krutostmi trestu se setkáváme ještě po stu letech ve Vojtěchových církevních statutech, znovu vyhlášených knížetem Břetislavem roku 1039 v Hnězdně jako i v našich listinách 11. století. Stejně aspoň několika náznaky můžeme postihnout ze starších legend, že se sv. Václav snažil o zmírnění otroctví, které bylo v jeho době v našich zemích rozšířeno. Legendista mimochodem prozrazuje, že sv. Václav v sobotu velikonoční a svatodušní, kdy se konaly hromadné křty, když se neobjevilo dosti dítek (patrně ze společnosti urozenějších), „posílal na tržiště a všechny mladé otroky, které tam otrokáři na trh přivedli, z lásky k Bohu kupoval“, aby je pak věnoval kněžím. Sv. Václavu se přičilo, aby otrocká pacholata byla prodávána židovským kupcům a od nich pak odvážena do Uher nebo do Arábie, jak bývalo zvykem, a zmírňoval jejich osud tím, že je daroval kostelům nebo kněžím. Na odstranění otroctví, příliš vžité a rozšířené instituce tehdejšího hospodářství, sám nepomýšlel, ba ani pomýšlet nemohl, neboť z hlediska tehdejší doby se zdálo, že svět bez instituce otroctví je nemožný.

Již první slovanská legenda o svatém Václavu vypravuje, že zbožný kníže „zbudoval kostely při všech hradech a při nich zřídil velkolepé služebníky Boží“. Konkrétní náplň těchto slov by mohl zjistit rozsáhlý archeologický průzkum. Leccos může být přehnané, ale významných hradisek ve vlastním „Česku“, tj. v severozápadním úseku středních Čech, není tolik, aby na nich v krátké době chrámy stát nemohly. – Přestože neznáme stavitele kostela Panny Marie na Budči – je to drobná, podélná stavba se západním čtvercovým přídávkem (snad věží), na východě s podkrovitou apsidou – můžeme předpokládat, že i tento chrámec vznikl ve Václavově době; podle nálezů mince v hrobě u apsidy tento kostel již v polovině 10. století stál. V Praze dokončil sv. Václav kostel sv. Jiří, založený Vratislavem. Význačnou Václavovou stavbou je ovšem chrám sv. Víta na pražském hradisku, rozlehlá čtyřapsidová rotunda s přilehlým přístavkem pro schodiště u severozápadní stěny lodi. Vzorem stavby byl mariánský chrám, založený po roku 805 v dalmatském Zadaru tamním biskupem sv. Donátem a později zasvěcený jemu samému. Václavova monumentální svatovítská rotunda je skvělý příklad karolinské stavby, jedinečný v celé střední Evropě. Díla malby a plastiky jeho doby se nezachovala. Z drobného řemeslného umění, spojeného s Václavovým jménem, je třeba si vedle jemně provedeného kroužkového brnění s límcem povšimnout honosné přilby s nánoskem zdobeným stříbrnou tausíí, jež tak ohromila kourímského knížete; je starší a Václavův rod ji asi získal a dal opravit před nastoupením svatého knížete na trůn. O světcově kopí, jež bylo nošeno se zavěšeným praporem sv. Vojtěcha jako zázračná zástava do bitevní rávy, je ponejprv zmínka v líčení památné bitvy u Chlumce; později za neznámých okolností zmizelo. Domnělý Václavův střevíc, chovaný ve Staré Boleslavi, je ve skutečnosti pontifikální biskupský střevíc a pochází z pozdější doby.

Se životem sv. Václava je spojen také pražský knížecí palác. Z jeho nejstarší fáze, kdy byl obýván světcem, je zjištěno jen jižní křídlo. Na jižním svahu hradního vrchu byly objeveny nízké terasovité úpravy zasypané sutí a nálezy od sklonku 10. století; byly to patrně terasy vinic z počáteční fáze hradiska. To ilustruje legendární zpráva o sv. Václavu, jak vycházel za noci na svou vinici pro révu, kterou pak lisoval pro mešní účely. O tomto údaji legend bylo častěji pochybováno a Kalandra v nich neprávem spatřoval zbytky pohanského náboženského systému. Kalandra chtěl dokonce popřít i existenci sv. Václava, a spatřoval v něm jakéhosi mýtického slovanského Dionýsa-Ceres a v Drahomíře Persefonu-Proserpinu.

V církevním ohledu byl asi sv. Václav nucen pokračovat zatím v politice svého strýce Spytihněva a svého otce Vratislava. Udržoval přátelský poměr k Řeznu a k jeho biskupovi. Tu pak uznání svatosti kněžny Ludmily i stavba velkého svatovítského kostela mohou být i náznakem velkých plánů sv. Václava, aby se totiž Praha stala sídlem biskupství. Kanonizace sv. Ludmily měla jaksi osvětit pražskou půdu pro tento účel. Snad se založením biskupství souvisí i zamýšlená cesta sv. Václava do Říma, odkud papežské svolení k založení biskupství přinesla později jeho neteř Mlada. Tímto činem chtěl vzdělaný kníže aspoň částečně korigovat osudný krok svého strýce Spytihněva, který se i v církevním ohledu podřídil Řeznu. S plánem založení biskupství v Praze patrně souvisí také hojné Václavovy styky s německým kněžstvem, zejména s bavorským. Na první pohled by se mohlo docela zdát, že latinskému obřadu byla za Václavovy vlády dáвана přednost před slovanským. Tak tomu však nebylo. Přední místo na Václavově dvoře zaujímají slovanští kněží (kněz Pavel, dřívější důvěrník sv. Ludmily, se přímo nazývá „presbyter maior“ pražského hradiska, vyzdvihuje tělo sv. Ludmily a později pohřbívá sv. Václava; Václavovým vychovatelem je slovanský kněz „Učen“). Tím spíše (už z praktických důvodů) byla slovanská bohoslužba v popředí na venkově.

4. *Mučednická smrt svatého Václava.* Mladému a vzdělanému knížeti nebylo souzeno řídit osudy Českého státu déle než asi osm let. Část velmožů jeho ušlechtilé snahy nechápala: „Co si počneme s ním? Vždyť je zkažen od kněží a je jako mnich!“ Využila ctižádostivosti a vládyčtivosti jeho bratra

Boleslava ke spiknutí proti Václavovi a rozhodla se jej odstranit. Bylo to spiknutí politické, ale nesporně reakční proti křesťanskému rázu Václavovy vlády. A tak došlo k oné známé smutné události 28.9.929 (935), k vraždě ve Staré Boleslavi. Václav, „athleta Christi“, zahynul jako oběť bratrovy ctižádosti, ale i jako uskutečňovatel české křesťanské tradice, k níž položila základ činnost svatého Metoděje. Vrahové mimoděk darovali národu svatého mučedníka: „A tak povrhnuv vévodstvím vznešenosti pozemské, v němž byl předtím statečně vládl, v království nebeské vévoda a mučedník pravý všel.“

Spornou otázkou zůstává *datování staroboleslavské vraždy*. Den 28. září připadal na pondělí roku 929, o němž jako o době vraždy mluví Kristián i Kosmas, ale i na pondělí roku 935, na němž se ustálila romantická historiografie z důvodu snazšího vysvětlování některých souvislostí.

Různé důvody pro rok 935 jsou stále udávány (Fiala) a také mezera mezi Drahomiřiným útekem do Charvát po Václavově zavraždění a Boleslavovým bojem s jakýmsi „drobným sousedním podkrálem“, tj. kmenovým knížetem, v roce 936 by se zmenšila. Důvody pro rok 929 uvedl nejnověji Mareš z toho, co vyplývá z podání severoruské redakce první staroslověnské václavské legendy. Právě značná časová vzdálenost této nejmladší redakce znemožňovala přepisovači z hlaholské předlohy do kyrilice (cyrilice) kontrolovat data. Různost použití některých písemných znaků pro číslice v obou druzích písma vede k určitým, téměř zákonitě se opakujícím omylům, typickým a snadno luštitelným. Kde mohl opisovač písemný znak použitý pro číslici nahradit kyrliským ekvivalentem, učinil tak; kde si kyrliský přepis dovolit nemohl, musel přepočítávat. Protože jde o datum smrti v tzv. „březnovém“ roce (rok začíná 1. března) a je použito řecké indikce, platné v 10. století pro Východ i Západ, západního slunečního cyklu a stáří měsíce (na Východě neznámého), jsou tyto chyby snadno rozluštitelné. Celé datum odpovídá pouze roku 929, bylo pravděpodobně sestaveno v Čechách nebo alespoň Čechem a z hlaholské předlohy bylo

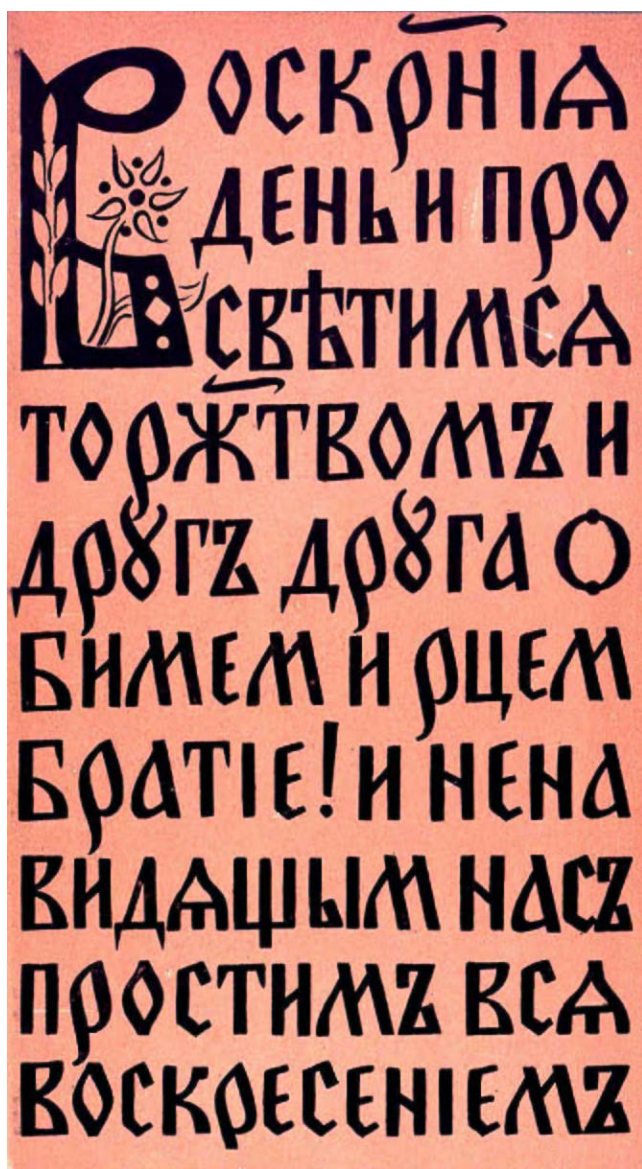
přepsáno přímo do severoruské redakce. Druhé dvě ruské reakce, i když starší, měly za základ společný kyrliský přepis; charvátsko-hlaholská redakce vynechala celou dataci, protože ji byla nesrozumitelná byzantská éra; jihoruská redakce vynechala jen stáří měsíce, protože východoslovanský opisovač tomuto údaji, pro něj zcela neobvyklému, nerozuměl. Všechno to podle Marešova výkladu nasvědčuje, že svatý Václav byl zavražděn roku 929. Fiala setrval i potom na vročení vraždy do roku 935.

Oficiální verze o příčině Václavovy smrti hovoří o tom, že důvodem jeho odstranění byl jeho křesťanský způsob vlády a spravedlivá přísnost „pohanské šlechtě“. Mimo to se samozřejmě má za to, že české šlechtě vadil Václavův podřízený postoj vůči německému císaři, jemuž platil poměrně vysoké roční dávky ve stříbře, zlatě i dobytku. Tyto „daně“ byly Boleslavem sice odbourány, ale všichni víme, jak to později bylo se svébytností malého českého státečku, no zkrátka až dodnes.

Po třech letech bylo tělo mučedníkovy přeneseno do (tehdy ještě) rotundy sv. Víta, kterou on sám založil jako třetí kostel na Pražském hradě. První kostel mu byl zasvěcen již v roce 972 na Proseku. V roce 1346, ještě před výstavbou kaple sv. Václava v pražské katedrále, dal Karel IV. upravit světcův hrob. V roce 1358 nechal zhotovit zlaté obložení Václavovy lebky a postavit mu zlatý náhrobek ozdobený drahými kameny. Začátkem 14. století byl Václavovi zasvěcen jeden z oltářů v bazilice sv. Petra ve Vatikánu a od roku 1670 je jeho svátek v celocírkevním kalendáři.

Nejstarší Václavův životopis byl sepsán ve staroslověnině, hlaholským písmem, brzy po jeho smrti. Ke vzniku václavské legendy a kultu jeho osoby přispěl významnou měrou později císař Karel IV, když sepsal dílo *Nová historie o sv. Václavu, mučedníku a českém vévodovi*.

Svatováclavský kult měl být zaměřen a také působil upevnění české státnosti a českého národního sebevědomí. V osobě Václava získala země svého patrona, jemuž byla svěřena česká svatováclavská koruna jako viditelný symbol zemí České koruny. Václav byl za sva-

tého prohlášen až v 17. století. Cílem bylo prý vytvořit osobnost schopnou stmelit český lid proti rostoucímu německému vlivu.

S tragickým koncem sv. Václava, zavražděného na staroboleslavském hradišti, je těsně spjat i osud blahoslaveného Podivena. Ten byl Václavovým sluhou; po jeho zavraždění odešel na čas do říše, ale nedokázal odpustit Václavovým vrahům. Proto se za čas vrátil a navštívil dům jednoho z vůdců spiknutí proti knížeti Václavovi. Toho probodl - ale zpráva o Podivenově pomstě se donesla k tehdy již knížeti Boleslavovi. Podiven byl v leších u Staré Boleslavi, kde se skrýval, objeven, zajat a oběšen. Vzhledem k jevům souvisejícím s jeho mrtvým tělem byl prohlášen za blahoslaveného a jeho ostatky přeneseny a uloženy na hřbitově u chrámu svatého Víta.

Později byla legenda o blahoslaveném Podivenu obohacena vyprávěním o staroboleslavském paládiu. Reliéfní obraz Madony, uchovávaný ve Staré Boleslavi v kostele Nanebevzetí Panny Marie a od roku 1609 uctíváný jako symbol ochrany české země, byl dodatečně spojen se svatováclavskou tradicí a v souvislosti s ní i s pověstí o blahoslaveném Podivenu. Tyto převážně barokní legendy uvádějí, že zázračný mariánský reliéf byl majetkem sv. Václava a po jeho smrti připadl Podivenu. Ten nosil reliéf stále u sebe a byl s ním také uložen do hrobu. Po převezení Podivenova těla do Prahy zůstal svatý obrázek na původním místě, kde ho o mnoho let později nalezl orající sedlák. Paládium bylo vyzdviženo ze země a záhy uloženo v kapličky, postavené prý přesně na místě nálezu. Podle tradice je toto místo začleněno do poutního chrámu Nanebevzetí Panny Marie. Rovněž místo Podivenovy popravy nezůstalo v zapomnění. Právě tam byla údajně situována barokní kaple bl. Podivena, postavena roku 1738. Stalo se tak v době, kdy kult svatých i paládium byl v největším rozkvětu. Podivenův vztah k paládiu zobrazuje i jeho socha na průčelí poutního chrámu.¹⁶

5. *Svatováclavská úcta I. – Kanonizace sv. Václava a jeho úcta do konce středověku.* Tragický konec mladého knížete mu jistě vzbudil sympatie i u těch, kteří dříve nesouhlasili s jeho vládním směrem. I Boleslav uznal svoji vinu a symbolicky to naznačil, když dal bratrovo tělo přenést do Prahy a uložit v jižní apsidě svatovítské rotundy. Tím vlastně provedl důležitý akt kanonizačního procesu podle tehdejších představ. Kalendářní datum translace, 4. března, se objevuje i v kyrilsky psaných zprávách a lze je pokládat za bezpečné, ale opět je obtížné rozhodnout mezi roky 932 a 938, kdy připadl 4. březen na neděli. Závada je opět ve zmatené indikci (tj. patnáctiletém cyklu, začínajícím rokem 3 po Kristu). Konstantní je v obou případech necelé tříletí mezi martyriem a translací. Světecká úcta sv. Václava začíná tudíž v Čechách velmi záhy. Také bavorské prostředí začalo brzy uctívat světcovu památku a vytvořilo první latinskou václavskou legendu „Crescende fide christiana“; teprve později ji české prostředí přepracovalo po svém.

Otázka první staroslověnské legendy je složitější a obrat, že „každý, kdo se pozdvihne proti svému pánu, podoben je Jidášovi“ dal podnět k výkladu, že legenda je původu charvátsko-hlaholského. Běží asi o Charvátsko v dnešních severovýchodních Čechách (začínající v blízkosti Staré Boleslavi), kde máme v 2. polovině 10. století dosvědčeny kostely se svatováclavským patrocinem (Vrbčany, pravděpodobně i Žabonosy). Autorem legendy, jak prozrazují četné bohemismy, byl Čech. Lze předpokládat, že ještě před zřízením pražského biskupství světecká úcta sv. Václava zobecněla, ovšem mimo zástupy drsných bojovníků; když při přepadení Libice na sklonku září roku 955 obležení žádali o příměří na svatováclavský den, tu – jak vypravuje Bruno z Querfurtu – obléhající pokřikovali: „Je-li vaším svatým Václav, je naším ovšem Boleslav.“ O úctě sv. Vojtěcha k sv. Václavovi svědčí dostatečně to, že dal podnět ke Kristiánovu dílu. Již předtím, nejpozději na počátku Vojtěchova biskupského působení, vyzval císař Ota II. Gumpolda k sepsání legendy, jejíž text si pak dala fuldskou školou iluminovat vdova po Boleslavu II. Emma († před r. 1006).

Čteme-li pozorně svatováclavské legendy z 10. století, vidíme, že kníže Václav je v nich sice českým světce, ale nikoliv ještě národním patronem. V pojetí těchto legend je světec líčen především jako odstrašující příklad bratrovraždy. Církev se svou ušlechtilou křesťanskou morálkou odsuzuje tento zavrženíhodný skutek pohanské doby a zesiluje jeho zřůdnost tím, že líčí Václava jako oběť zápasu mezi křesťanstvím a pohanstvím, mezi starou a novou mravností. Zázraky, které jsou připojeny k vyličení Václava heroického života, vyprávějí o tom, jak vysvobozoval vězně ze žalářů, jak uzdravoval nemocné, ale rys ochránce národa tu ještě chybí. Vážná proměna v tomto směru nastala v 11. a 12. století. Probouzející se tou dobou český nacionalismus, jenž se děsí přílivu německých kněží a mnichů a německého dvoranstva, hledá oporu před touto první kulturní germanizací, která národu zároveň brala slovanskou bohoslužbu, u svých patronů v nebesích. Symbolem tohoto živě se uplatňujícího nacionalismu se tudíž stávají čeští světci a zejména sv. Václav. Již na samém počátku 11. století se objevuje jeho obraz vedle obrazu panujícího knížete na českých mincích, aby tak symbolizoval českou

¹⁶ Vzpomínka na sv. Václava; http://druidova.mysteria.cz/HISTORIE/Vzpominka_na_sv_vaclava.htm

státnost a její spojitost s nebeskými mocnostmi. Koncem téhož století se také Pražský Hrad nazývá „Hradem sv. Václava“ a někdy v té době vznikají první sloky svatováclavské písně s půvabnými verši: „utěš smutné, oděň vše zlé, svatý Václave“. Píseň vyznívá ve slovech: „Pros za nás“, pros za svoje Čechy u trůnu nebeského. V té době se objevuje také obraz sv. Václava na české státní pečeti a jeho svátek se stává dnem shromáždění předních velmožů země, kdy se rozhodují důležité záležitosti státní i církevní. V tomto smyslu nazývá pak letopisec z počátku 12. století lid a český národ prostě „rodinou svatého Václava“. Vidíme také, jak v pražském kostele sv. Víta ustupuje do pozadí a na jeho místo vstupují sv. Václav a sv. Vojtěch. Odtud pak přibývá v Čechách i jinde (např. v Olomouci a v Krakově) kostelů zasvěcených sv. Václavu a jeho úcta se valem šíří do sousedních zemí.

Sv. Václav jako ochránce české národní bytnosti se přirozeně stává také ochráncem a pomocníkem českých bojovníků. Jeho zásluze bylo přičítáno české vítězství za knížete Břetislava roku 1040 nad Jindřichem III. a patrně na poděkování za toto vítězství byl postaven u Brodku ve všerubském průsmyku kostelík sv. Václava. Stejný význam asi má kostelík sv. Václava v žacléřském průsmyku u Náchoda a v Kladsku. Sv. Václav se také stává ochráncem hranic České země. Podobné ochráně sv. Václava je přičítáno české vítězství nad Němci u Chlumce roku 1126 a řada dalších. Už před bitvou se kníže Soběslav dovolává jeho pomoci slovy: „Doufám, že naše země nebude vydána do rukou cizozemců.“ Odtud se sv. Václav stává nebeským spolubojovníkem českých vojsk, „an české vojsko požehnává a na Němce mečem mává“ (Dalimil).

V té době dostává sv. Václav též jinou vnější podobu. Jestliže na mincích z doby Jaromírovy se sv. Václav objevuje ještě jako mnich s rukama zkříženými na prsou, v dalším pokolení za krále Vratislava vystupuje jako kníže a skutečný vévoda s helmou na hlavě a s korouhví v ruce. (Této korouhvi sv. Václava bylo přičítáno i velké vítězství Přemysla Otakara II. roku 1260 v bitvě u Kressenbrunnu.) V dalším vývoji přibývá na obrazu sv. Václava i jiná zbroj, až ve 12. století obraz národního světce nabývá podoby ozbrojence a bojovníka na koni.

Zároveň s tímto vojenským významem – jakožto ochránce Českého státu a jeho hranic – získává sv. Václav význam i ve státním vnitropolitickém životě. Jako ochránce Českého státu a českého národa nabývá významu dárce míru a pokoje a v tomto pojetí se pak objevuje od časů krále Vladislava jeho podoba na české státní pečeti s charakteristickým nápisem: „pax regis Wladislai in menu sancti Wenceslai“, „mír země krále Vladislava v rukou sv. Václava“.

Jeho úcta se stává v té době netoliko obecnou, ale spolu se sv. Ludmilou, sv. Vítem, sv. Klimentem a s „pěti bratřími“ **[„pětipočetníky“]** se stává Václav skutečně národním světce a českým patronem.

K novému převtělení českého vlastenectví a české státnosti ve svatováclavskou úctu dochází potom v době Karla IV. Sám Karel píše legendu o sv. Václavu a v novostavbě kostela sv. Víta vyzdobil jeho kapli nejkrásnějšími českými drahokamy. Tato kaple se pak stala schránkou i nově upravené české koruny, kterou Karel IV. prohlásil za majetek sv. Václava, takže budoucím českým králům byla pouze propůjčena a tito byli jen dočasnými nositeli věčné koruny svatováclavské jakožto symbolu Českého státu. Pozoruhodnou sochařskou výzdobou svatováclavské kaple je socha vytvořená Petrem Parléřem; slavný architekt a sochař použil zde snad ponejprv metody, k níž dospívá teprve moderní antropologie, a modeloval světceovu hlavu podle jeho lebky.

Také v době husitské byla svatováclavská úcta živá. Hus sám byl ctitelem sv. Václava, jak dokazuje několik jeho kázání pronesených na svátek sv. Václava. Staří čeští svatí byli husitům milí, protože se o nich dočítali ve starých legendách, že přijímali podobojí. Proto se nejednou setkáváme na husitských oltářích s vyobrazením českých patronů se sv. Václavem a Husem, např. jak sv. Vojtěch celebruje mši svatou a sv. Václav s Husem mu přísluhují. V době husitské byl svatováclavský chorál rozmnožen o nové sloky: „Ty jsi dědic České země, rozpomeň se na své plémě, nedej zahynouti nám ni budoucím.“ Vášnivý husitský manifest z roku 1420, obracející se proti Němcům, se dovolává v tomto smyslu ve své při pomoci sv. Václava. A v husitském kutnohorském kancionálu se čte na vlající korouhvi sv. Václava: „Na Němce, na zrádce Boží!“ Můžeme tedy tvrdit, že se k sv. Václavu vedle Husa hlásil i Žižka. Svatováclavský chorál se ozval z úst „Božích bojovníků“ v pohnutých letech husitské revoluce nejednou. Tak např. v bitvě Prokopa Holého u Ústí roku 1426, ale i v bitvě u Lipan, kde spojení husité a katolíci přemohli tábořské nebezpečí. Táboři, kteří v duchu své nauky zavrhovali úctu svatých vůbec, byli asi jediní, kdo svatováclavskou úctu zavrhovali. Svatováclavská píseň jako česká státní a národní hymna se ozvala znovu po skončení husitských válek, když roku 1436 byl v Jihlavě přijat za českého krále Zikmund, podobně i roku 1458 při volbě Jiřího z Poděbrad, pak při volbě Ferdinanda Habsburského roku 1526 a ovšem i později.

6. *Svatováclavská úcta II. – Svatováclavská úcta v nové době.* Období protestantismu zchladilo ovšem i svatováclavskou úctu svým negativním postojem ke světcům vůbec. Ale i tu víra, že staří čeští světci přijímali pod obojí, sbližovala zluterizované husity, ano i stoupence Jednoty bratrské, a dokon-

Myslbekova socha sv. Václava na Václavském náměstí v Praze -
místo, kde Češi vyjadřují svůj vztah k české státnosti a kde se shromažďují ve všech těžkých chvílích národa

ce přední zástupci těchto stran, jako Budovec, Karel st. ze Žerotína a Komenský se v duchu národní a náboženské tradice hlásí k úctě sv. Václava. Daleko více byl ovšem v této době sv. Václav dražší českým katolíkům, kteří v něm viděli svého patrona a ochránce. Když pak pokořený a zdeptaný národ po

bělohorské bitvě ocitl takřka na pokraji hrobu a s úzkostí se ohlížel, ke komu se mohl utéci s prosbou o pomoc, tu opět jako kdysi Čechové 11. a 12. století, ohrožení vlnou germanizace, hledá záchranu u svých národních patronů, zejména u sv. Václava. Za mnohé jiné tu promlouvá jezuita Balbín: „Viz, kterak hubí lid tvůj národové cizí, braň nás... svatý Václave!“ V úzkosti srdce sevřeného chmurnými obavami o budoucnost národa se opět utíká k sv. Václavu a ve své apologii českého jazyka vroucně a s vlasteneckým zápalem opakuje starou prosbu svatováclavské písně z doby husitské: „Nedej zahynouti!“ Neboť: „Zahyneme-li, tobě zahyneme. Ty z patronů České země nejpřednější a největší, Václave, Vratislavem buď a navrať svým Čechům jejich starou slávu! ... Od nových obyvatel země marně bys čekal úctu, kterou Tě země Česká od tolika věků miluje... Nedej zahynouti nám ni budoucím!“

V Balbínově duchu pak pokračuje celé naše vlastenecké baroko a úcta českých světců vrcholí a dostupuje velikosti a šíře nevídané. V té době se šíří i pověst o Blaníku a v něm spícím vojsku sv. Václava, které zachrání Čechy, až bude nejhůře. Dlouho čekaná doba obrození přichází také v souvislosti se svatováclavskou ideou. Návrat svatováclavské koruny, zavlečené Marií Terezií do Vídně, do Čech ke korunovací císaře Leopolda králem českým, ohlašuje jitřenku nových časů. Česká šlechta, třebaže zatím více z hmotných důvodů, se začíná opět hlásit k této koruně jako k záruce českých práv, nastává nové jaro národního života a s ním se probouzí naděje, že se této koruně dostává opět lesku uznáním českého státního práva. Naděje se sice nesplnily, ale svatováclavská koruna byla celé 19. století symbolem bývalé samostatnosti. Ukázalo se to v srpnu 1867, kdy byly opět vezeny české korunovační klenoty z vídeňské dvorní klenotnice do Prahy. Vlak jel sice českými zeměmi v noci, ale po celé délce cesty od Břeclavi až do Prahy velké davy lidu jásavě pozdravovaly českou svatováclavskou korunu slavnostními ohni, střelbou, zvoněním a hudbou. Po příjezdu do Prahy byla koruna vezena v arcibiskupském kočáře do chrámu sv. Mikuláše na Malé Straně, kde arcibiskup kardinál Schwarzenberg sloužil slavné bohoslužby a zazpíval *Te Deum*. Ke svatováclavské koruně vzhlížel celý národ bez rozdílu tříd a vrstev s úctou, jež byla zároveň protestem proti Rakousku a výrazem vzdoru proti nepřátelské dynastii. Kníže Václav, z rodu mnohem starobylejšího než byli Habsburkové, byl živým dokladem onoho památného: „Byli jsme před Rakouskem, budeme i po něm.“ Tu dostává svatováclavská idea opět nový obsah jako mocná opora státoprávního zápasu Čech s Vídní, sv. Václav vystupuje znovu v roli bojovníka za svůj národ.

Takovým se jeví vlastně od samého vystoupení Čechů na politické kolbiště, od roku 1848, kdy před světcovou sochou lid formuloval své požadavky státoprávní, národní a sociální, jak je toho stálou připomínkou Václavské náměstí, které nová doba vyzdobila nejkrásnějším výtvozem českého sochařského umění od J.V.Myslbeka. Zde je možné také připomenout poměr českého výtvarného umění (Alšův sv. Václav) i úctu, kterou sv. Václavu vzdala naše krásná literatura od Svatováclavské mše Jana Nerudy až po básně nejnovějších autorů. Tyto projevy by bylo možné doplnit vzpomínkou na vzrušené chvíle první světové války, kdy český lid hledal posilu u svého národního patrona, i vzpomínkami na rok 1929, kdy národ důstojně oslavil tisící výročí Václavovy smrti, a na neblahá léta protektorátu, kdy byl sv. Václav naší útěchou, a to útěchou tím větší, čím nechutněji zneužívali jeho osoby nepřátelé i domácí političtí činitelé. [Ani kritická léta našeho národa, léta 1968 a 1989, nebyla jiná. I „sametová revoluce“ se odbývala u sochy českého národního patrona sv. Václava, než pro množství účastníků byla přenesena na Strahovský stadion. I zde se vášnivě řečnilo, zde se zpíval Svatováclavský chorál a československá státní hymna, zde hořely tisíce svící. Jeho náměstí to bylo, kde byl zlomen komunistický bič.]

Svatý Václav se stal nejen patronem českého národa a symbolem české státnosti. O jeho pomoc se v těžkých chvílích národa hlásí nejen katolíci, ale i nekatolíci a celá většinová sekulární společnost. Vše podstatné se odbývá „u koně“. Svatý Václav přerostl do symbolu češství jako takového.]

V.
**OD ZŘÍZENÍ PRAŽSKÉHO BISKUPSTVÍ
DO ZÁNÍKU SLOVANSKÉ LITURGIE**

ZALOŽENÍ PRAŽSKÉHO BISKUPSTVÍ

PODMÍNKY ZŘÍZENÍ PRAŽSKÉHO BISKUPSTVÍ – SV. WOLFGANG – PRVNÍ PRAŽSKÝ BISKUP DĚTMAR –
EXISTENCE MORAVSKÉHO BISKUPSTVÍ V KONTINUITĚ VELKOMORAVSKÉ CÍRKEVNÍ SPRÁVY

Předčasná smrt sv. Václava a následující politický převrat zmařily Václavův plán Český stát církevně osamostatnit zřízením vlastního biskupství. Když se pak Boleslav I., Václavův vrah a nástupce, přesvědčil o nezbytnosti takového kroku, nebylo to již tak snadné, protože evropské mocenské poměry byly na rozdíl od doby sv. Václava mnohem složitější. Zřízení biskupství byla záležitost, která nezávisela jen na vůli českého knížete. Vyžadovala souhlas papeže i císaře, tj. muselo předcházet dohodnutí mezi oběma hlavami západního křesťanského světa. To se však již dotýkalo evropské politiky, která tehdy byla ve znamení soupeření mezi papežstvím a císařstvím, zvláště pokud šlo o christianizaci území na východních hranicích Říše.

Císař Ota I. pohlížel na slovanské krajiny východně od Labe jako na misijní oblast Říše. Chtěl zřídit v Magdeburku nové arcibiskupství, jemuž by byly podřízeny všechny národy, které by on sám i jeho nástupci obrátili na křesťanství. Jinými slovy: Podle tohoto plánu nemohla být nikdy zřízena samostatná slovanská církevní provincie a neměl vzniknout vůbec žádný správní církevní obvod, který by podléhal papežské Stoliči přímo. Rozhodný odpor mohučského arcibiskupa Viléma, vlastního Otova syna, který se nechtěl zřici slovanských biskupství v Havelburku a Braniboru, jež dosud patřila k jeho metropoli, přechodně zmařil provádění těchto plánů. Otovy záměry se týkaly i halberstadtského biskupství, k němuž patřil Magdeburk. Pokud Ota zamýšlel přenést sídlo halberstadtského biskupství do Magdeburku, byl s tím halberstadtský biskup Bernard srozuměn. Když se však Ota se svým synem rozhodl, že k magdeburskému arcibiskupství bude připojena jen část halberstadtského území, zatímco zbytek připadne mohučské metropoli [Mohuč = Mainz, Německo], stavěl se na odpor zase halberstadtský biskup. Teprve smrt obou církevních představených umožnila zavázat jejich nástupce před potvrzením jejich volby, aby dali souhlas k odstoupení území potřebných ke zřízení magdeburského arcibiskupství. Když však Jan XIII. roku 967 Magdeburk konečně povýšil na arcibiskupství, ukázalo se, že se papež v církevních záležitostech nepodřídil nijak slepě císařově vůli, ale že si zachoval určitou nezávislost. Obdařil sice Magdeburk znamenitými výsadami, ale omezil jeho oblast pouze na tehdy již podrobená slovanská území. Touto úpravou zůstal věrný dřívější a později důsledně prováděné kuriální politice, která se nejen nechtěla vzdát účasti na misijních podnicích, ale sama je zamýšlela řídit a podle okolností jednat i přímo s národy získanými pro křesťanskou víru. Neviděla též důvod, proč by jejich podřízením císařské církvi měla rozmnožovat císařovu moc, která ostatně tížila již dlouho i samotného papeže. Za této situace se jednalo o založení pražského biskupství; proto jednání bylo dlouhé a obtížné.

1. *Jednání knížete Boleslava I. s císařem Otou I. a papežem Janem XIII.* Z rozboru dochovaných pramenů (hlavními zpravodaji jsou pražský kapitulní děkan Kosmas a řezenský mnich Otloh) vyplývá tento postup událostí:

Iniciativa ke zřízení biskupství v Praze vyšla od knížete Boleslava I. Boleslav vypravil do Říma (nejdříve na jaře r. 967) dceru Mladu a ta přinesla odtud list, jímž papež Jan XIII. dal k žádosti zásadní souhlas. V listě sice není zmínka o císaři, ale je samozřejmé, že vydání listu předcházelo další a nikterak hladké jednání papeže s Otou I., protože papež se zdráhal dát svolení k založení biskupství, které podle císařova názoru mělo být jako součást „slovanské“ metropole v Magdeburku pouhým článkem v systému říšské christianizace k rozmnožení německé nadvlády s vyloučením papežského vlivu. Nakonec byl ujednáán kompromis.

Bylo rozhodnuto, že nové biskupství nebude včleněno do metropole magdeburské, jak by si přál císař, ale nezůstane ani v metropoli salcburské, kam dosud jako součást řezenské diecéze Čechy náležely, aby nevzrostla moc bavorských vévodů, jejichž poměry k císařům ze saského rodu byl napjatý. Nová diecéze byla včleněna do staré diecéze mohučské, kde se papežský vliv projevoval vždy silně. Mohučský arcibiskup tím dostal náhradu za slovanské kraje, jež musel roku 968 odstoupit Magdeburku, a zároveň příležitost k misijní práci na Východě, protože pražská diecéze obsahovala nejen Čechy, ale i Slezsko, Krakovsko a oblasti východně odtud k řekám Bugu a Styru. Jan XIII. o tom vydal erektční bullu pražské diecéze, jejíž zlomek se zachoval v opisu Hilaria Litoměřického v jeho *Disputaci s Janem Rokycanou* z r. 1465. Protože Jan XIII. zemřel 6.9.972, byla bulla vydána před tímto datem.

2. *Svatý Wolfgang.* Při svých jednáních ponechali však Jan XIII. i Ota I. stranou důležitý faktor: řezenského biskupa Michala, který nebyl ochoten vyvázat Českou zemi ze své diecéze. Nastala obdobná situace jako před zřízením magdeburského arcibiskupství. A jako v tomto případě bylo možné císa-

řův plán uskutečnit až po smrti biskupů v Mohuči a v Halberstadtu, cesta k pražskému biskupství se uvolnila teprve smrtí biskupa Michala 23.9.972. Jeho nástupce, svatý Wolfgang, který předtím působil jako misionář v Uhrách, nahlédl, jaké dobrodiní by pro Čechy znamenala vlastní církevní organizace, a dobrovolně, nezištně a z přesvědčení dal souhlas k oddělení Čech od řezenské diecéze. Svým rádčům z katedrální kapituly, kteří byli opačného mínění, řekl: „Vidíme v půdě oné země skrytou vzácnou perlu, kterou nemůžeme získat, neobětujeme-li své poklady. Proto slyšte: Rád obětuji sebe sama i vše, co mi patří, aby tam církev zesílila a dům Páně zapustil pevné kořeny.“

3. *Uvedení pražské fundace v život. První biskup.* Teprve potom bylo pražské biskupství, Janem XIII. zřízené, jeho nástupcem Benediktem VI. a císařem Otou I. potvrzeno, jak to výslovně praví známá listina císaře Jindřicha IV. z 29.4.1086. Ota I. zemřel 7.5.973. K potvrzení pražského biskupství došlo tedy krátce před tímto datem.

Za prvního biskupa ustanovil již Jan XIII. bývalého korveyského mnicha Dětmara, který se již po delší dobu zdržoval v Čechách a požíval Boleslavovy důvěry. Napětí a válečné střetnutí mezi bavorským vévodou Jindřichem a císařem Otou II. však způsobilo další odklad. Až v lednu 976 se mohl Dětmara odebrat k mohučskému arcibiskupovi Willigisovi a přijmout od něho svěcení. Rok 976, kdy biskupství mohlo zahájit svou činnost, je tedy pro české církevní dějiny důležitější než rok jeho založení.

O dalších dvou důležitých otázkách kolem vzniku pražského biskupství, totiž o jeho hmotném základu a o investituře pražských biskupů bude zmínka později v pojednání o církevním zřízení v českých zemích. Již zde je však třeba podotknout, že v souvislosti s prvním biskupem pražským se dovídáme i o současném biskupovi moravském.

4. *Biskupství moravské.* Biskup Dětmara se nevrátil ihned po konsekraci do své diecéze, když jeho metropolita Willigis vynesl 28.4.976 rozsudek ve sporu, který vypukl v aschaffenburgském klášteře sv. Petra. Působil u něho biskup Dětmara spolu s biskupem špýrským, wormským a moravským jako Willigisův poradce. Kdo byl tento biskup moravský, který při této příležitosti vystupuje po Dětmarově boku jako mohučský sufragán, rovnoprávný s ostatními jmenovanými biskupy? Zatímco Dětmarova konsekrace je zaznamenána v úředním katalogu, o jeho konsekraci není nikde zmínky; právě tak není stopy po zakládací listině moravského biskupství, zatímco zakládací listina pražská se zachovala aspoň ve zlomku. Z toho plyne, že nejde o misijního biskupa, který by působil v Maďary zpustošené Velké Moravě, ale o zbytek staré církevní organizace, kterou papež Jan IX. s pomocí arcibiskupa Jana a biskupů Benedikta a Daniela obnovil na Velké Moravě po vyhnání slovanských kněží v letech 899-900. Maďaři jako všichni nomádi podnikali zprvu menší nájezdy do hornatých částí země. Soutěska u Napajedel se dala snadno hájit a archeologické nálezy (zvláště v Předmostí u Přerova) svědčí, že se útočníkům nepodařilo zničit život v Hornomoravském úvalu. Právě tak se jim pravděpodobně nepodařilo opanovat hradiště v Maříně a proniknout na Malou Hanou. Na tomto území se asi udrželo jedno z moravských biskupství, i když jeho správce neměl stálé sídlo a není proto uveden podle sídla jako ostatní biskupové, ale podle země. Titul „moravský“ se ostatně vyskytuje jak u svatého Metoděje v 9. století, tak u biskupství 11. století. Kromě toho je třeba uvážit, že na Moravě nejsou až na malé výjimky známá jména předpřemyslovských hradů; proto by bylo možné, že jeden ze slovanských hradů na řece Moravě se jmenoval Morava, podobně jako hrad Nitra na břehu stejnojmenné řeky (R. Turek). V sedmdesátých letech 10. století měla tedy Morava vlastního biskupa s diecézí nezávislou na diecézi české.

SVATÝ VOJTĚCH

PŘEMYSLOVCI A SLAVNÍKOVCI – VOJTĚCH BISKUPEM – OPUŠTĚNÍ PRAŽSKÉHO BISKUPSTVÍ A POBYT NA ŘÍMSKÉM AVENTINU – NÁVRAT A KLÁŠTERY V PLZNI-DOUBRAVCE A PRAZE-BŘEVNOVĚ – NOVÝ ODCHOD DO ŘÍMA – VYVRAŽDĚNÍ SLAVNÍKOVců NA LIBICI PŘEMYSLOVCI – NÁVRAT DO VLASTI NEŽÁDOUCÍ – SMRT NA MISÍCH U PRUSŮ – SLAVNÝ HROB V HNĚZDNĚ – SVATOVOJTĚŠSKÁ ÚCTA DO SOUČASNOSTI

Dětmarovým nástupcem na pražském biskupském stolci a prvním biskupem slovanského původu v Čechách byl svatý Vojtěch.

1. *MLÁDÍ.* Vojtěch pocházel z mocného rodu posledních mimopřemyslovských knížat, ovládajících severovýchodní část nynějších Čech včetně Kladska. Jeho otec Slavník byl synem sestry zlického knížete a po otci pocházel z charvátského knížecího rodu, matka Střezislava snad byla Přemyslovna. Vojtěch se narodil kolem roku 956 a mládí prožil na Libici pod vedením domácího kněze Radly spolu se starším bratrem Soběborem a mladšími sourozenci Spytimírem, Bobraslavem, Bořejem a Časlavem a otcovým levobočkem Radimem. Když doma získal základy potřebné ke studiu, byl poslán na tehdy slavnou školu v Magdeburku. Léta, která tu strávil, byla velice plodná; dosáhl tu „vrcholů moudrosti božské“ a vůbec vzdělání, o němž současníci mluví vždy s uznáním a respektem. Veselý a krásný jinoch se zaskvěl již zde skutky křesťanského milosrdenství a příkladným životem. Jak velice vynikal ve svém okolí, je patrné také z toho, že si ho oblíbil tuhý a nepřístupný asketa Adalbert, magdeburský arcibiskup, po němž se mu dostalo při biřmování jména Adalbert, jež tolik proslavil.

Když se Vojtěch roku 981 vrátil do Čech jako podjáhén, vstoupil do řad katedrálního kněžstva v Praze. Byl roku 982 svědkem těžkého umírání biskupa Dětmara, který na smrtelné posteli bědoval nad svou povolností a přílišnou opatrností, která mu nedovoľovala, aby rázně vystoupil proti zlořádům mezi laiky i klérem. To na něj učinilo nezapomenutelný dojem. Krátce předtím, roku 981, zemřel také Vojtěchův otec Slavník a ve východních Čechách se ujal vlády Soběbor. Přemyslovcům záleželo na využití všech příznivých okolností k likvidaci slavníkovské domény a využili k tomu i volby Dětmarova nástupce. Na starobylém levohradeckém hradisku byl 19.1.982 zvolen přes své zdráhání pražským biskupem Vojtěch. Přemyslovci počítali asi s tím, že Slavníkovec jako biskup celé země bude ve smyslu otonského názoru služebníkem Přemyslovců, kteří vznášeli nárok na bezprostřední panství v celé zemi (R.Turek). Záhy se však mělo ukázat, že tato kalkulace byla mylná.

2. *První léta Vojtěchova pražského episkopátu.* Ve Veroně, kam Vojtěch odešel pro investituru, neboť císař Ota II. i mohučský metropolita Willigis dleli tehdy v Itálii, se seznámil s vynikajícími muži, jako byl toulský biskup Gerard a zvláště clugnyjský opat Majolus, „nekorunovaný papež“, skutečný vládce a arbitr v církevních i duchovních věcech doby a nejvýznačnější představitel clugnyjské reformy, jež se stala vůdčím motivem velkého opravného hnutí v Církvi. Clugnyjská reforma byla původně myšlena a prováděna jako oprava čistě klášterní a návrat k ideálu přísného monastického života, ale svými důsledky nutně směřovala k prohloubení náboženského života vůbec. Vedla posléze k emancipaci Církve z područí světských mocí, do něhož se dostala jednak nadvládou císařství nad papežstvím, jednak feudálním systémem, který z biskupů a opatů udělal světské pány, sloužící zájmům svých panovníků a namnoze zanedbávající své církevní povinnosti. Vojtěch, nadšený novým rozšířením obzoru i hloubkou poznání myšlenek, přijal clugnyjské reformní myšlenky i snahu o emancipaci Církve z mocí světských knížat plně za své a jal se je ihned nadšeně uskutečňovat.

Nebyl však větší kontrast než mezi clugnyjskými reformními snahami a náboženskou i církevní skutečností té doby v Čechách. Dětmarovo biskupování nezanechalo trvalejších stop. Většina národa vězela v pohanských obyčejích a křesťanskou byla jen podle jména. Bylo třeba začít znovu. Avšak k tomu, aby se podařilo sklonit tvrdou šíji národa pod jeho církevní disciplínu a prosvítit jeho ducha i srdce křesťanskou láskou a milosrdenstvím, bylo třeba dokonalého porozumění a souladu mezi biskupem Vojtěchem a světskou mocí. Předpokládáme-li, že kníže měl aspoň zpočátku dobrou vůli, zdá se, že byl velmi brzy ve svém rozhodování omezován svými velmoži, zvláště rodem Vršovců, o jejichž divokosti a nezkrotném egoismu nás soudobá svědectví nenechávají na pochybách.

Reakce proti Vojtěchově správě se ohlásila v plné síle, když se mladý biskup pustil do nerovného boje se svým stádcem pro některé jevy, jež ho zraňovaly nejbolestněji, ale které byly mezi lidem vžité a takřka samozřejmé jako dědictví z pohnuté minulosti starých Slovanů: především mnohoženství a sňatky s příbuznými, bující ve všech vrstvách, a otrokářství velmožů, jejichž nejvšednějším zaměstnáním kromě války byl znamenitě rozvětvený obchod se zajatci a otroky vůbec. Vojtěchovo úsilí provádět a uplatňovat církevní předpisy v životě laiků bylo vzápětí zrazováno odporem nebo netečností nemalé části kléru, žijícího nekanonicky. Je proto pochopitelné, že za těchto okolností vyzněla

naprázdno u „mužů slovanských“ i jiná jeho snaha, směřující k zavedení řádné církevní daně. K těmto jevům, jež se z křesťanského hlediska jevily jako zlořády, a jež musely zmizet, měl-li jednou přijít čas ke skutečné nápravě v duchu západní reformy, biskup přirozeně nemohl mlčet. Že neslevil a odmítal smlouvání, je jeho slávou v českých dějinách. Je ovšem otázkou, zda postup, způsob a prostředky, které volil, byly vždy nejvhodnější. Podle lidského soudu se zdá, že u Vojtěcha nakonec zvítězil nekompromisní vyznavač a horlivel nad pružným správcem biskupského úřadu, který musí stále začínat, jednat a trpělivě vyčkávat na svůj okamžik. Není však jisté, zdali „hadí opatrnost“ byla v českých poměrech přiměřenější než Vojtěchova přímočará „taktika víry“. Vojtěchův dramatický zápas s domácí polopohanskou anarchií, podporovanou nevyřešeným poměrem mezi Přemyslovci a Slavníkovci, známe totiž jen v hrubých rysech.

3. *Odchod z vlasti.* Jistě hned v prvních letech svého episkopátu konal Vojtěch misijní cesty po rozsáhlé Boleslavově říši a snad již v té době navázal styky s uherským dvorem, navštívil Uhry a pokřtil syna vévody Gejzy, pozdějšího krále sv. Štěpána. Doma se však situace zhoršila do té míry, že Vojtěch, když neviděl prospěšnost své apoštolské práce, opustil diecézi a odešel do Říma požádat papeže, aby ho zprostil tíživého úřadu. Papež Jan XIV. mu vyhověl, pražský stolec však neobsadil. Vojtěch pomýšlel na pouť do Svaté země, ale v klášteře na Monte Cassino, kde se zastavil, mu mniši jeho úmysl rozmluvili a doporučili mu vstoupit do benediktinského řádu. Ani v tomto slavném klášteře, kde ho ctili stále jako biskupa a vyžadovali od něho biskupské funkce, však dlouho nezůstal a na radu basi-liánského mnicha Nila, sídlícího ve valletuckém klášteříku na montecassinských statcích, zakotvil posléze v latinském klášteře Panny Marie, sv. Benedikta a sv. Alexia na římském Aventinu. S vědomím kurie a na základě zvláštního papežského indultu byl přijat do řádu, konal postupně všechny práce a povinnosti noviciátu až do 17.4.990, kdy po předepsané zkoušce složil mnišský slib. Vojtěchův příklad následoval jeho bratr Radim, který přijal jméno Gaudentius. Léta strávená v klášteře na aventinském vrchu byla ve Vojtěchově životě ta nejšťastnější. Našel tam, co tak dlouho hledal: v opatovi Otce, v řeholní družině rodinu, v řádu vlast. Stykem s vybranou společností vynikajících mužů, Latinů i Řeků, kteří v klášteře žili nebo se tam scházeli, se jeho duchovní život neobyčejně prohloubil.

4. *Druhý pražský episkopát.* Tento idylický Vojtěchův život netrval ani celé čtyři roky. Když zemřel míšeňský biskup Volkold, který za Vojtěchovy nepřítomnosti pražskou diecézi (nepřiliš slavně) spravoval, a když ani císař ani mohučský metropolita nemínili trpět, aby se sadišvakance [neobsazení biskupského stolce] prodlužovala, byl kníže Boleslav II. donucen jednat s Vojtěchem o návrat. Někdy koncem léta roku 992 bylo z Čech vypraveno poselstvo, jež mělo získat biskupa pro návrat. V čele poselstva byl někdejší libický Vojtěchův učitel Radla a mnich Kristián, který jménem lidu sliboval, že „napraví, v čem pobloudili, a odčiní, v čem se provinili, zanechajíce zlého“.

Vojtěch si určil podmínky a když přijal záruky knížete, vrátil se domů. Nechtěl však přijít zpět s prázdnými rukama. Klášter na Aventinu opouštěl nerad, a tu v rozhovorech s papežem vznikla myšlenka založit v Čechách klášter, v němž by měl Vojtěch jakousi náhradu za ztracený útulek a v neposlední řadě i oporu ve své pastýřské práci. Vybral si tedy ještě v Římě dvanáct mnichů, většinou ze svého kláštera, aby se s Kristiánem a Radlou odebrali do Čech, a sám spěchal do Němec vyhledat mladého Otu III. a metropolitu Willigise, aby s nimi projednal různé církevní záležitosti. S budoucím císařem se setkal v Cáchách [Aachen] a navázal s ním vřelé přátelství.

Návrat do Čech byl hned na počátku poznamenán nepříznivou okolností: když v neděli přišel do staroplateňského podhradí, konal se tam hlučný trh. Nepříznivý dojem se však rozplynul, když přišel do Prahy, kde byl lidem nadšeně pozdraven a od knížete přijal edikt, jímž mu bylo dáno povolení podle „statut kánonů“ rozlučovat manželství, která předtím byla uzavřena mezi příbuznými, stavět kostely na příhodných místech a vybírat desátky. I když otázka ženatého kněžstva zůstávala nedotčena a ani o obchodování s křesťanskými zajatci nebylo ani zmínky, proti dřívějšímu to byl přece jen pokrok znatelný, a edikt ten je vůbec prvním dokladem „křesťanského“ zákonodárství českého panovníka, čelícího pohanským zemským zvyklostem.

Mnichy, kteří zatím došli z Říma, usadil biskup nejdříve v malém klášteře v okolí Plzně (dnešní Plzeň-Doubravce) a roku 993 je uvedl do Břevnova u Prahy, když tam zakoupil předtím les „Šárku“ jako stavební místo pro klášter. Papež Jan XV. vydal 31.5.993 zvláštní list, jímž vzal klášter pod svou ochranu a zaručil konventu svobodnou volbu opata. Z tohoto ustanovení a z toho, že takové papežské protekční listiny byly v té době vzácností, můžeme usuzovat na význam, který papež i biskup klášteru přikládali v rámci připravované misijní činnosti v široké slovanské oblasti. Listina mluví již o opatu Anastasiovi. Zdá se, že jde nejspíše o někdejšího klerika z Vojtěchovy družiny Ascherika, který roku 995 vyhledal azyl v Uhrách, stal se roku 1002 panonskohalmským opatem a pak snad i ostríhomským [Esztergom, Maďarsko] arcibiskupem.

S oporou v družině svých věrných z kapitulních kruhů v čele s proboštem Willichem a z kláštera v Břevnově se dal Vojtěch znovu s velkou horlivostí do pastorační práce. Zkušenostmi v cizině rozší-

řený obzor jej vedl i k činnosti obecně kulturní. Byl sám i literárně činný. Jeho dílem je pravděpodobně homilie o sv. Alexiovi a legenda o sv. Gorgoniovi, novější bádání mu též připsalo jednu homilii známého Opatovického homiliáře a nové rozборы nejstarší české duchovní písně „*Hospodine, pomiluj ny!*“, potvrzující její vznik v 10. století, podporují starou tradici, jež autorství písně připisuje sv. Vojtěchovi; naproti tomu polská píseň „*Bogurodzica dziewica*“, připisovaná kdysi též sv. Vojtěchovi, vznikla až ve 13. století. Významné je i to, že Vojtěch dal podnět k „nejstarší kronice české“, dílu Kristiánovu, jež v rámci dvojlegendy o sv. Ludmile a sv. Václavu podává vlastně ranou českou církevní historii. Skeptické mínění Dobrovského, že spis je dílem 14. století, bylo vyvráceno na počátku našeho století a v poslední době Ludvíkovský přinesl nové důkazy starobylosti spisu, zvláště ukázal na charakteristický rytmus, obvyklý v 10. století a vyvrátil nově uváděné důvody pro obhajobu mladšího původu spisu.

I když podmínky Vojtěchova působení byly příznivější, ani tentokrát jeho episkopát neměl dlouhého trvání. Bezprostřední pohnutkou jeho přerušení byla barbarská vražda v chrámovém svatojiřském azylu, výkon rodové krevní msty, v němž – jak výstižně praví novodobý historik – „jako by se sběhli všichni běsi, kteří lomcovali českou přítomností“. Na toto výsměšné porušení církevního práva odpověděl biskup vyhlášením církevní klatby nad provinilci a po napomenutí kněžstva i lidu, znovu opustil vlast. Byly tu ovšem i vážné politické důvody, které měly vliv na Vojtěchovo jednání, nové rozpory mezi Přemyslovci a Vojtěchovým slavníkovským rodem. Nad Boleslavovou říší se stmívalo. V sousedství vyvstal mohutný panovník, polský Boleslav Chrabrý, jenž se netajil velkolepým plánem na vytvoření velké říše Západních Slovanů – Sclavonii. V cestě mu stálo české panství a tomuto zase – měla-li být obrana Přemyslovců spolehlivá – država synů Slavníkových, kteří mohli připravovaný útok Boleslava Chrabrého na pražského knížete vítat, pokud by ovšem chtěli svůj osud spojit s piastovskou dynastií. Ale poněvadž se v takové politické kombinaci skrývalo očividně nebezpečí i pro samé Slavníkovce a poněvadž není jasného dokladu nějaké slavníkovské konspirace, zdá se pravděpodobnější, že Slavníkovci ještě v předvečer konfliktu mezi Poláky a Čechy neučinili definitivní rozhodnutí. Vojtěch asi tušil blížící se pohromu, ale protože jí nemohl zabránit, nechtěl alespoň svou osobou zavdávat příležitost k třenicím, a ze země odešel.

5. *Mučednická smrt.* Vojtěch zamířil opět do Říma, ale cestou se zastavil na dvoře maďarského knížete Gejzy a zdržel se tam nějakou dobu, „vychováva je“ jeho syna Štěpána a „obraceje lid na víru“. V Římě, kam dospěl v létě roku 995, se uchýlil do svého kláštera na Aventinské hoře, kde ho bratři nadšeně uvítali a opat Lev jej učinil svým zástupcem (převorem).

V Čechách zatím věci dospěly ke krvavému konci. Když značná část přemyslovského i slavníkovského vojska pobývala roku 995 na výpravě Oty III. proti Bodrcům a Soběbor využil této příležitosti ke stízným rozhovorům s císařem a zároveň získal přátelství přítomného polského knížete Boleslava Chrabrého, zbylá část přemyslovského vojska přepadla v předvečer svatováclavského dne Libici a přítomné členy slavníkovského rodu věrolomně povraždila. Propast mezi Vojtěchem a vlastní se rozšířila.

Snad již tehdy pojal myšlenku hlásat evangelium pohanům a hledat Krista v „krásném mučednictví“. Roku 996 přišel do Říma Ota III., aby se dal korunovat na císaře. Tento „asketa v purpuru“, trpící v drsném saském prostředí steskem po Věčném Městě, se v duchu obíral vidinou renovace římského impéria, které chtěl přebudovat na univerzální a nadnárodní „imperium christianum“ s centrem v Římě jako hlavou světa. Působením Vojtěchovým, s nímž se důvěrně stykal, se dal získat pro myšlenku „římských misí“ na východním okraji Říše ve slovanských krajích, tj. misí řízených papežem, a opustil koncepci „říšských misí“ svého děda Oty I., papežský vliv vylučujících.

Vojtěch sám snil již o službě misionáře ve východních krajích. Avšak nový papež Řehoř V. i arcibiskup Willigis naléhali, aby se Vojtěch vrátil do diecéze. Uposlechl i tentokrát – jistě s velkým přemáháním – ale vyslovil přání, kdyby nebyl v Čechách přijat, aby dostal kanonickou licenci na apoštolskou misii u sousedních národů jako archiepiscopus regionarius. Do Prahy nespěchal. Navštívil nejdříve jako poutník některá posvátná místa ve Francii a poté se připojil k průvodu Oty III., se kterým přišel do Mohuče. Tam bylo navázáno na římské hovory, císařova politicko-církevní koncepce nabyla jasnějších forem a Vojtěch s radostí přijal úkol, bude-li ve vlasti odmítnut, propagovat plány svého císařského přítele po stránce církevní. Odebral se do Polska a z Hnězda jednal o návratu do vlasti. Odpověď byla záporná. Čechy nemohly Vojtěcha potřebovat. Rozhodl se tedy zůstat misionářem a obracet pohany k Bohu, nebo sám najít mučednictví. Patrně v dorozumění s Boleslavem Chrabrým se vydal mezi Prusy, aby jim hlásal evangelium. V této apoštolské službě zemřel mučednickou smrtí 23.4.997. Jeho tělo vykoupil Boleslav Chrabrý stejnou vahou zlata a dal je slavnostně pohřbit v mariánském chrámu ve Hnězdně (Gniezno, Polsko).

Misionářská Vojtěchova činnost mezi pohany byla sice velmi krátká, ale znamenala počátek velkých změn na východních hranicích Říše. Ve Vojtěchových stopách působili jeho žáci a stoupenci mezi Poláky, Slováky a Maďary. Stačí vzpomenout Vojtěchova bratra Radima-Gaudentia, Ascherika, „pěti bratří“, Bruna z Querfurtu a světců Slovenska Svorada a Benedikta. S Vojtěchovým jménem jsou spojeny počátky opravdové christianizace Polska a Uher a oba vynikající panovníci, Boleslav Chrabrý i

Štěpán Uherský, dovedli bystře postihnout význam Vojtěchovy svatosti a proslulosti, aby s pomocí jeho druhů vybudovali vlastní nezávislou církevní organizaci, základ mezinárodního významu a postavení polského a uherského státu ve středověku. V čele obou metropolí, Hnězdna a Ostřihomi, byli postaveni nejbližší Vojtěchovi přátelé a spolupracovníci, Radim a Anastasius-Ascherik. Samostatná církevní organizace Polska a Uher byla ovšem na úkor českého státu. Vojtěchovi rodáci o církevní organizaci, která by jim kynula ze spolupráce s Vojtěchem, přišli. „Posvátná Praha“ se svou staletou křesťanskou tradicí zůstala stále pouhým sufragánním biskupstvím německé Mohuče. A když po smrti českého knížete Boleslava II. se král polský „jako vlk“ vrhl na panství Přemyslovců, vlast Vojtěchova „dána jest v plen, zajetí a lup, poušť a posměch všemu stvoření krácejícímu po ní“.

6. Svatovojtěžská úcta – Vojtěchova kanonizace a rozvoj jeho úcty do konce středověku. Jestliže Vojtěchův pozemský život byl řadou neúspěchů a zklamání, tím triumfálnější byl jeho život po smrti. Takřka hned po smrti byl Vojtěch uctíván jako světec a jeho pověst misionáře svatého života se šířila po celém křesťanstvu. K mrtvému příteli se ihned přihlásil císař Ota III. Jakmile se dověděl o jeho smrti, spěchal do Cách a tam s právě přítomným aventinským opatem Lvem jednal o Vojtěchově kanonizaci a staral se o jeho legendu jako předlohu ke svatořečení. Rovněž u papeže našla Otova myšlenka vřelý souhlas, a tak v klášteře na Aventinu vznikla první legenda o sv. Vojtěchu, kterou pravděpodobně napsal mnich a pozdější opat Jan Canaparius. Nejpozději v první polovině roku 999 byla provedena kanonizace a císař začal stavět k jeho počtě baziliky a oratoře v Cáchách, v Římě na Tiberiském ostrově, v Pereu u Ravenny, v Cicerara u Affile a měl na mysli ještě jiné svatyně ke cti bývalého přítele, kterého si nyní zvolil za ochranného patrona. Císař, papež, opatové Lev a Nilus a celý benediktinský řád učinili vše, aby Vojtěchova památka byla trvalá.

K Vojtěchovu patronátu se okamžitě přihlásili Poláci a Uhři. Úcta k sv. Vojtěchovi byla šířena četnými životopisy. Roku 1004 napsal proslulou legendu o sv. Vojtěchu mnich Bruno z hrabat Querfurtských, Vojtěchův obdivovatel, který v jeho stopách také zemřel v Prusku mučednickou smrtí.

O světcovy ostatky byl velký zájem. Ke konci 1. tisíciletí chovali v kostele a klášteře v Tegernsee spolu s částkou roucha sv. Václava ostatky sv. Vojtěcha. Když byl roku 1012 svěcen oltář v kostele sv. Petra v Bamberku, byly do oltáře vloženy Vojtěchovy ostatky. Podobně se stalo roku 1017 v kostele sv. Benedikta na Monte Cassino. Ve 12. století následují kostely v Trevíru, Scheftlaru, Brixenu, roku 1271 se připomíná zvláštní mešní fundace u oltáře sv. Vojtěcha v Krakově.

Zajímavou zprávu o mimořádné svatovojtěžské účtě přináší životopis sv. Oty Bamberského († roku 1139). Když se tento misionář vrátil z první apoštolské cesty u Pomořanů, dvě z nejčelnějších tamních osad, Štětín a Volyň, se vrátily k modloslužbě. Za trest prý přišel z nebe oheň, který skoro všechno zničil, jen kostelík sv. Vojtěcha zůstal bez pohromy. Tento zázrak pohnul pohany, že modloslužbu odvrhli a činili pokání. Potom byl postaven ještě jiný svatovojtěžský kostelík. Tato zpráva ukazuje, jaké účtě se sv. Vojtěch těšil patrně u všech misionářů pracujících v Pobaltí mezi Slovy a Litovci. Sv. Oto i jiní misionáři stavěli rádi misijní kostely ke cti sv. Vojtěcha, protože i pohané měli k němu určitou úctu, a neodvažovali se je tak snadno zničit.

V krajích svého mučednictví byl sv. Vojtěch uctíván od dob obrácení Prusů na křesťanskou víru jako apoštol Prusů. Tyto kraje zachvátila poměrně záhy protestantská reformace, ale svatovojtěžská úcta tam nezmezila zcela ani v této době, takže po oživení katolicství mohla být snadno obnovena. V diecézi Olsztyn a Chełm (Polsko) je sv. Vojtěch uctíván nejen oficiem a mší svatou, ale jeho památka se slaví jako zasvěcený svátek (ve středu po 3. neděli velikonoční) a kromě toho se slaví i den přenesení jeho těla (20. října). Také řada kostelů starých i nových je v Prusku zasvěcena sv. Vojtěchu. Nejstarší byl chrám v Chomoru v Pomořanech z roku 1249, který však s městem zmizel. Druhý kostel byl postaven ve Sv. Albrechtu (asi Adalbert-Vojtěch) u Fischhausenu v Sambili na místě, kde byl podle podání sv. Vojtěch umčen. V letech 1422-1424 dal na místě Vojtěchova mučednictví v Tenkitten velmistr řádu německých rytířů Pavel Russdorf postavit novou kapli, která byla zničena mořskou vichřicí roku 1669, a teprve roku 1822 tam byl vztyčen dřevěný kříž. V nové době byly postaveny v diecézi Olsztyn a Chełm četné další svatovojtěžské kostely. Značný jejich počet byl zbudován též ve vratislavské diecézi (Wrocław), v poznaňské (Poznaň) a hnězdenské (Gniezno).

V Čechách teprve kníže Břetislav pochopil neblahé důsledky Vojtěchova rozchodu s národem, přihlásil se k němu a přenesl roku 1039 jeho ostatky do Prahy. Touto translací (slavila se 25. srpna) se stal sv. Vojtěch vedle sv. Václava prvním českým patronem a Češi se k němu obraceli se stejnou důvěrou a úctou jako ke sv. Václavu. Velkým propagátorem svatovojtěžské úcty byl Kosmas, ať mluvil o „dvou zlatých olivách“ (tj. o Václavovi a Vojtěchovi), či o Libušině proroctví nebo o Vojtěchově translaci. Když roku 1126 vpadl do země král Lothar, před bitvou s jeho vojskem byli vzýváni oba zemští patronové, Václav a Vojtěch, a byla nalezena korouhev sv. Vojtěcha u stěny kostela ve Vrabčanech, ihned zavěšena na kopí sv. Václava a nesena v čele bojovníků, kteří dobyli slavného vítězství.

Roku 1129 dal biskup Menhart vyzdobit hrob sv. Vojtěcha zlatem, stříbrem a křišťálem a o deset let později byla s velkým leskem oslavena památka stého výročí přenesení těla sv. Vojtěcha do

Prahy. Byla prý slavena 23. dubna, kdy právě připadaly Velikonoce. Výzdoba hrobu i oslava výročí translace asi souvisela se zprávou z Polska, která pronikla do Čech roku 1127, že v Polsku toho roku našli hlavu sv. Vojtěcha v Hnězdně. Mělo se tedy manifestovat, že pravé ostatky sv. Vojtěcha má Praha a že polská zpráva není věrohodná. A jako na potvrzení toho zaznamenává mnich sázavský k roku 1143, že byla nalezena hlava sv. Vojtěcha, biskupa a mučedníka, v Praze v kostele sv. Víta a s ní i košile sv. Václava.

Jak u nás svatovojtěšská úcta rostla od té doby, co byl mučedník uložen v Praze, ukazují i jiné doklady. Vše, co je národu drahé a svaté, je dáváno pod ochranu nejen sv. Václava, ale i sv. Vojtěcha. Již roku 1060 se připomíná malý kostelík sv. Vojtěcha vedle svatovítského kostela; tam je uloženo biskupovo tělo. K roku 1091 se připomíná nebeský zásah sv. Vojtěcha a sv. Václava, kteří se zjevili propuštěným vězňům, a docílili, že se král Vratislav smířil se svým nejstarším synem Břetislavem II. V listině císaře Fridricha Barbarossy z roku 1158 o královské koruně udělené Vladislavovi II. se uvádějí dny, kdy má král korunu nosit, a mezi nimi je i svátek sv. Vojtěcha. Roku 1216 byly přeneseny do Prahy ostatky bratří sv. Vojtěcha, což kronikáři uvádějí jako událost, která vzrušila celou zemi. Za krále Přemysla Otakara II. ožil Vojtěchův misijní duch, když se král ve stopách sv. Vojtěcha vypravil do Pruska, aby dokončil mocí válečnou, co s láskou apoštola započal sv. Vojtěch, definitivní obrácení a pokřtění Prusů.

Svatovojtěšská ikonografie se začala rozvíjet ve 12. století zároveň na několika místech. V římské bazilice San Bartolomeo na Tiberském ostrově, zasvěcené původně sv. Vojtěchu, se zachovala na vroubení studny světcova postava s berlou a knihou. V Čechách je sv. Vojtěch vyobrazen na vnější stěně kostela ve Svatém Jakubu u Čáslavi z roku 1165. Metropolitní hnězdenský chrám chová nádhernou památku románského kovolijectví v bronzových dveřích, kde je v 18 reliéfech zobrazen celý svět-cův život. Obrazy sv. Vojtěcha nalézáme i na českých a polských denárech 12. století. Z miniaturních maleb je třeba uvést titulní list sborníku *Flores sancti Bernardi* z majetku pražského biskupa Daniela I. (1148-1167), kde je sv. Vojtěch vyobrazen mezi sv. Vítem a sv. Václavem. Na titulním obraze spisu sv. Augustina *De civitate Dei*, iluminovaného pro biskupa Daniela II. Milíka (1197-1214), stojí sv. Vojtěch v čele zástupu čtyř světců, označovaných jako Boemenses.

V karlovské době píše o sv. Vojtěchovi kronikář Pulkava, hlavně o jeho misijní činnosti v Uh-rách. Dalimil zas volá: „Pomoz nám, svatý Vojtěchu, a dada Čechům útěchu, aby ten přezáduci štít s tebou rozšířil svatý Vít.“ Obzvláštním ctitelem sv. Vojtěcha byl biskup Jan IV. z Dražic, který dal roku 1323 vytvořit nový světcův náhrobek ze zlata a stříbra „opere sculpto et sumptuoso“ a zasloužil se o první soubor svatovojtěšských legend. Kronikáři Petr Žitavský, František Pražský i Beneš z Weitmile svorně prozrazují rozhořčení nad počínáním Jana Lucemburského, který dal roku 1336 kopat v okolí hrobu sv. Vojtěcha za účelem hledání pokladů, ale zklamal se. Naproti tomu ctitelem sv. Vojtěcha byl Janův syn, císař Karel IV. Když zdůrazňoval užitečnost českého jazyka, připomínal, že sv. Vojtěch chválil Boha ve své rodné řeči. Svatovojtěšská úcta žila i v době husitské; v 15. století do svatováclavské písně byla vložena také prosba k sv. Vojtěchu. Doba gotická vytvořila k mučednickové poctě četné chrámy, sochy a malby. Ze skulptur vyniká kamenný reliéf v triforiu svatovítského dómu a kamenná světcova postava v jeho čášském chrámu [Čáchy - Aachen, Německo]. Malířské umění reprezentuje mozaika na jižní „Zlaté bráně“ svatovítského dómu, votivní obraz arcibiskupa Jana Očka z Vlašimi od Mistra Theodorika, znázorňující sv. Vojtěcha uprostřed ostatních českých světců, a památný obraz v chrámu v Dubečku. Z knižní malby uvedme alespoň legendu a kroniku knihovny biskupa Jana IV. z Dražic a breviář (*Liber viaticus*) litomyšlského a olomouckého biskupa¹⁷ a kancléře císaře Karla IV. Jana II. ze Středy, uchovávaný v Olomouci.

7. *Svatovojtěšská úcta v nové době.* Renesance vnáší do kultu sv. Vojtěcha nový, lidový prvek; v kronice Václava Hájka z Libočan se k roku 1541 objevuje vyprávění o uloupení světcových střeviců v Neratovicích a o pasákově zatroubení spícím světcem do ucha v Milavčích. Tyto motivy přecházejí do baroka, kdy se v kameni vidí otisk světcovy šlépěje a zakládají se kapličky v místech domnělých svět-cových příhod. Barok přináší i nový zvýšený historický zájem o světcův život, jak svědčí monografie kněze Beneše Boleluckého z roku 1668 „*Rosa boemica sive vita sancti Vojtiechi*“. Ve století bělohorském se vynořují ještě četní další svatovojtěšští ctitelé: Jan Rozenplut horlí ve svém „*Kancyonálu*“ z roku 1601 pro zpěv a modlitby v českém jazyku po příkladu sv. Vojtěcha a rovněž Albert Chanovský

¹⁷ Biskupství v Litomyšli (1344-1474) věnujeme poslední monografickou kapitulu, přestože s tématem liturgické slovanštiny souvisí jen nepřímo přes vznik reorganizaci české (česko-moravské) církevní provincie. Uvedeme ho zejména proto, že bylo v pořadí druhým biskupstvím na území Čech, na celém území České republiky třetím (Praha 973, Olomouc 1063, Litomyšl 1344) a jeho historie i fakt existence nejsou příliš známé. Nemělo dlou-hého trvání, založeno 1344, husité-sirotci je však již roku 1425 vypálili a zničili budovy biskupství, takže fak-ticky zaniklo. Do zničení mělo 8 biskupů; po zničení bylo formálně jako sídelních jmenováno ještě 5 biskupů, později se již používá litomyšlského biskupství jen jako titulárního pro nesídelní biskupy bez vlastní diecéze. Jako titulární biskup litomyšlský byl konsekrován např. Msgre. ThDr. Miloslav Škarvada (*1924), biskup určený pro pastorační Čechů v zahraničí, zejména studentů. Nebylo velké rozsahem. Zahrnovalo celkem 147 far.

rozněcuje později lásku k rodné řeči poukazem na svaté patrony, mezi nimiž je nejpřednější sv. Vojtěch. Legendista Karel Kolčava dává hovořit v básni z roku 1716 sv. Vojtěchovi, který se dotazuje nebes, jak dlouho budou na český národ „dštít síru a blesky“ a kdy se konečně „Otec země a Ředitel nebes smiluje nad Čechami a ochrání je“. A roku 1725 kněz litoměřické diecéze Jakub Jan Sarkander Dukát vzpomíná vděčně sv. Vojtěcha jako ochránce češství, novinář Karel František Rosenmüller dává na počátku 18. století do světcovy patronace své kalendáře a světcovy přimluy se dovolával i milčický rychtář František Jan Vavák ve svých „*Pamětech*“.

Rovněž Slováci se dovolávali sv. Vojtěcha jako svého světce a obránce národa. Jiří (Juraj) Fándly se v obraně proti Maďarům z roku 1793 chlubí sv. Vojtěchem a zdůrazňuje, že tento světec proslavil rodný jazyk také v Uhrách. Tuto jeho zásluhu vyzdvihl ve svých kázáních také Petr Pavel Šrámk a k těmto hlasům se později přidružil básník Ján Chalúpka. Na zásluhy sv. Vojtěcha v Maďarsku ukázal hrdě roku 1824 také ostráhomský arcibiskup Rudnay.

Sv. Vojtěcha oslavují i mnohé lidové pověsti, kapličky a studánky „Vojtěšky“, a dosvědčují tak lásku prostého lidu k prvnímu českému biskupovi. Na jednom z těchto památníků čteme:

„Slavný náš biskupe Vojtěchu,
vypros nám potřebnou útěchu,
zachovej ve vlasti obvodu
víru svou českému národu.“

Ke sv. Vojtěchovi se přihlásilo i barokní umění výtvoří stavitelskými, rytinami, dřevoryty i malbami (Michael Willamn, Petr Brandl).

Nová doba se vyznačuje především snahou vědecky zachytit Vojtěchův život (H.G.Voigt, R.Holinka) a pečlivými edicemi svatovojtěšských legend (M.Karwasińska) i cennými básnickými díly. Jaroslav Vrchlický, inspirovaný světcovým životem, napsal pětidílnou svatovojtěšskou dramatickou legendu; nejnověji uvedli divadelní hry o sv. Vojtěchu Hanuš Klein v „*Kristově praporečnicku*“ a František Střížovský v „*Loučení*“. Poetické skladby zahajuje kníže českého Parnasu Mácha, časově za ním jde Kulda, Rais, Střížovský a další. Z malířů Machek vytvořil libický oltářní obraz, Maixner triptych na oltář sv. Vojtěcha na Novém Městě Pražském, Josef Mánes vymaloval světce mezi postavami na bočním oltáři v cyrilometodějském kostele v Karlíně. V tomtéž kostele jsou dveře vyzdobeny reliéfy Šimka a Dvořáka se svatovojtěšskými náměty. Myslbek postavil světcovu sochu v obrubí svého monumentálního svatováclavského pomníku. K odlití díla Karly Vrbišové pro světcův hrob v katedrále sv. Víta, Vojtěcha a Václava bohužel dosud nedošlo.

Také můžeme připomenout vpravdě triumfální cestu ostatků sv. Vojtěcha Čechami a Moravou roku 1947, kdy se ke světcovi znovu přihlásil celý národ. Po převratu v roce 1989 byly oživeny poutě a slavnosti na Libici, rodišti svatých Vojtěcha a Radima. Každoročně sem vede sbor biskupů královéhradeckou diecézní pout', k níž se připojují i mnozí ze sousedních diecézí.

Rovněž na počest nejvýznamnějšího východočeského rodáka a patrona českého byla jménem svatého Vojtěcha, latinsky Adalberta, pojmenována v Hradci Králové bývalá jezuitská kolej na Nové Adalbertinum, nyní sloužící jako diecézní pastorační centrum královéhradecké diecéze.

Svatí Vojtěch a Radim, sousoší z Libice

VOJTĚCHOVI NÁSTUPCI DO SKLONKU 11. STOLETÍ

(DĚTMAR – SV. VOJTĚCH) – KRISTIÁN-STRACHKVAS – THIDDAG – EKKEHARD – HIZZO – ŠEBÍŘ (SEVERUS) – JAROMÍR (GEBHART) – KOSMAS – HEŘMAN Z UTRECHTU

PŘENESENÍ OSTATKŮ SV. VOJTĚCHA (+ SV. RADIMA A „PĚTI BRATŘÍ“) Z HNĚZDNA DO PRAHY – ZALOŽENÍ KOSTELA SV. VÁCLAVA VE STARÉ BOLESLAVI – ZALOŽENÍ PRVNÍHO MORAVSKÉHO KLÁŠTERA V RAJHRADĚ – ZALOŽENÍ KOLEGIÁTNÍCH KAPITUL VE STARÉ BOLESLAVI, V LITOMĚŘICÍCH, NA VÝŠEHRADĚ A V SADSKE – ZALOŽENÍ KLÁŠTERŮ V KLADRUBECH, VILÉMOVĚ A POSTOLOPRTECH

VYSTAVĚNÍ SVATOVÍTSKÉ KATEDRÁLY – OBNOVENÍ MORAVSKÉHO BISKUPSTVÍ V OLOMOUCI ROKU 1063 A JEHO BISKUPOVÉ JAN A WERZEL

1. *Biskupové první poloviny 11. století.* Po Vojtěchově abdikaci byl jmenován pražským biskupem mnich Kristián-Strachkvas, ale zemřel v Mohuči uprostřed konsekračních obřadů (mrtvice). Na znovuosiřelý biskupský stolec povolal Boleslav II. korveyského mnicha Thiddaga (998-1017), který ho uzdravil z těžké nemoci. Mimo přízeň knížete nového biskupa doporučovalo i jeho vzdělání a dokonalá znalost slovanského jazyka. Jeho působení však bylo ztíženo rozháranými poměry v zemi sužované Poláky. Za jeho episkopátu byl založen benediktinský klášter na Ostrově u Davle (kolem roku 1000), byli tam uvedeni mniši z Niederaltaichu v Bavorsku. Klidnějších dob zakusil biskup Ekkehard (1017-1023), mnich z Niemburku, kde zastával 23 roků úřad opata. Byl tedy již asi pokročilého věku. Uměl dobře česky a byl velmi výmluvný. Připisuje se mu zvláště zásluha o upravení desátku, ovšem jen u kostelů, kde byl desátek odváděn biskupovi.

Ekkehardovým nástupcem se stal Hizzo (1023-1030), neznámého, snad šlechtického původu. Byl to prý stařec velmi krásný. Vynikal zbožným a příkladným životem, zvláště horlivě navštěvoval vězně a nemocné. Roku 1024 se zúčastnil synody v Hochstu, svolané mohučským arcibiskupem Aribem, jedné z oněch synod, na nichž se – ač spíše mimochodem – již ohlašovaly předzvěsti velkého boje o investituru, který o půl století později rozčeřil hladiny celého křesťanského světa.

Po Hizzově smrti dosedl na svatovojtěšský stolec biskup Šebíř, jinak Severus (1030-1067), muž nepěkné povahy, spíše dvořan než kněz, které se vetřel do přízně knížete Oldřicha (prý kuchařským uměním) a dosáhl od něho povýšení na biskupský prestol. Kromě jiných významných událostí, o nichž bude řeč později, spadá do Šebířovy doby *přenesení ostatků sv. Vojtěcha roku 1039 do Prahy*. Tenkrát vládl v Čechách již Oldřichův syn Břetislav (1034-1055). Tento vynikající panovník povznnesl zemi z úpadku, v němž se ocitla koncem 10. století, dobyl zpět všechna území, která jí urvaly Poláci, ano obratně využil zmatků v polské říši k tomu, aby Piastovcům oplatil stejnou mincí jejich výboje. Nevíme s určitostí, zda měl v úmyslu opanovat celé území Polsky. Jeho cílem při dobytí Hnězda nebyla však jen válečná kořist, ale především mystický poklad, který učinil Polsku velkou a slavnou, ostatky sv. Vojtěcha. Jejich vrácením do Čech se mělo Českému státu vrátit i politické požehnání, které se rozhodem se svatým biskupem od Čech, jak se věřilo, odvrátilo. Dříve, než byly ostatky vyzdvíženy, se vojsko tři dny postilo a pak odpřísáhalo statuta, jež kníže po dohodě s biskupem vyhlásil za účelem definitivního odstranění pohanských zvyků. První tři statuta jsou namířena proti nespořádaným manželským poměrům; nařizují zachovávat monogamii a nerozlučitelnost manželství a provinilcům hrozí prodejem do otroctví do Uher bez možnosti se vykoupit. Další předpisy se týkají rušení veřejného pokoje vraždou. Lidi z vraždy podezřelé má arcikněz (toto jméno slyšíme tentokrát poprvé) hlásit správci hradského okrsku, jenž je požene před soud. O vině těch, kdo se vzpírají přiznat, rozhodne Boží soud železem či vodou; kdo by zavraždil otce, bratra nebo kněze, bude odsouzen k vyhnanství. Protože krčmy jsou příčinou všelikých neřestí, krádeží, vražd a smilstva, bylo zakázáno zřizovat krčmy nové a udržovat staré; krčmáři bylo pohroženo přivázáním ke kolu na tržnici a mrskáním, vylitím nápojů, a opilcům pokutou 300 peněz do knížecího důchodu. Pod pokutou bylo též zakázáno konat trhy a těžkou práci v neděli a ve svátek a pohřbívát v polích a lesích. Po vyhlášení a odpřísáhnutí statut byl vzácný poklad vyzdvížen a spolu s jinou kořistí světskou i svatou (k ní náležely Radimovy ostatky a „pěti bratří“) převezen do Prahy. Kněží zpívali „Te Deum“, lid pak „Krleš“. Břetislav potom jednal v Římě o povýšení Prahy na arcibiskupství, ale když se kurii dostalo zpráv o vyloupení hnězdenské katedrály Čechy, měl co dělat, aby ji přesvědčil o „dobrém úmyslu“. O zřízení arcibiskupství už potom nemohlo být řeči, naopak, papež Břetislavovi uložil, aby za pokání vystavěl kostel. Břetislav uposlechl a roku 1046 se dal do stavby kostela sv. Václava ve Staré Boleslavi. Zabral do budovy i starý kostelík sv. Kosmy a Damiána. Nový kostel byl vysvěcen roku 1052 a byla při něm zřízena i kolegiální kapitula. Asi roku 1048 vznikl knížecí péčí benediktinský klášter v Rajhradě, první klášter na Moravě.

Historie benediktinského opatství sv. Petra a Pavla v Rajhradě

Klášter Rajhrad u Brna založil kníže Břetislav v r. 1048 jako proboštství podřízené Břevnovu. V 13. století utrpěl klášter za tatarských nájezdů na Moravu, zato však beze škod přečkal rušnou dobu hu-

sitskou - stal se tehdy jedním z útočišť pro mnichy z Břevnova. Břevnovský opat se sem uchýlil i za stavovského povstání na začátku 17. století. V 18. století byl podle plánů J. B. Santiniho znovu postaven klášterní kostel sv. Petra a Pavla a začalo se i s dlouho trvajícím stavbou nových klášterních budov. Roku 1813 bylo proboštství v Rajhradě povýšeno na samostatné opatství. V 19. století byl rajhradský klášter významným moravským kulturním centrem. Jeho knihovna, obsahující i velmi vzácné rukopisy, čítala desítky tisíc položek; rozsáhlá byla i klášterní sbírka obrazů. Mniši se zde zabývali vědeckou činností: už v 18. století byl rajhradským proboštem břevnovský benediktin J. B. Pitr, historik a překladatel Řehole; dále vynikli historici Řehoř Volný a Beda Dudík, filozof a překladatel Aristotela Pavel Vychodil, archivář a knihovník Maurus Kinter. Rajhradští benediktini rozvinuli i rozsáhlou činnost ediční, v Brně měli svou vlastní tiskárnu. Po r. 1950 byli zdejší mniši rozptýleni, kněží pracovali v duchovní správě, opat dožil v internaci. V klášteře bylo zřízeno vojenské skladiště. Klášterní stavby jsou dnes ve velmi špatném stavu. V r. 1997 byl však klášter opět osídlen mnichy. Kostel je přístupný kdykoliv na požádání.¹⁸

Biskup Šebíř se dočkal změny na knížecím trůně a přežil i nového českého panovníka Spytihněva II. (1055-1061). Císař Jindřich IV. nepřekročil tehdy hranice dětského věku a Spytihněv, jak se zdá, situace využil k posílení svého postavení a pokusil se o královskou korunu. Nasvědčuje tomu zvláštní privilegium, které mu roku 1059 nebo 1060 udělil papež Mikuláš II., totiž právo nosit při významnějších příležitostech biskupskou mitru. Toto vyznamenání nebylo jistě uděleno bez předchozího jednání se Svatou Stolicí. A Spytihněv, když poslal své posly do Říma, jistě nežádal o vyznamenání tak neobvyklé, nýbrž o udělení královské koruny. K této žádosti se snad pojila ještě jiná, totiž aby byl pražský biskup povýšen na metropolitu, jemuž by bylo dáno právo ozdobit korunou dosavadního knížete. Jakousi „captatio benevolentiae“, jež mělo kurii pohnout k vyplnění žádosti, bylo založení kolegiální kapituly v Litoměřicích při kostele sv. Štěpána (1057-1058) a novostavba svatovítské katedrály na místě již nedostačující rotundy sv. Václava. Spytihněv na podzim roku 1060 položil k novostavbě základ, ale v lednu následujícího roku zemřel a stavbu prováděl jeho bratr a nástupce Vratislav (1061-1092). Bylo postupováno od východu. Dosavadní rotunda byla zbourána až po apsidu, v níž byl pohřben svatý Václav. Tato apsida byla rozšířena na kapli sv. Václava jako uzávěr jižní boční lodi. Tak vyrostla trojlodní bazilika s příčnou lodí o dvou chórech na východě a na západě. Měřila 67 m, v koutech mezi příční lodí a postranními lodmi stály dvě věže. Zevní zdi byly z kamene, sloupy a vnitřní stěny asi ze dřeva, uvnitř byly četné oltáře.

2. *Obnovení moravského biskupství (1063).* Když se po Spytihněvovi ujal vlády Vratislav, odevzdal olomoucký úděl, který dosud držel, bratrovi Otovi, druhému bratrovi Konrádovi pak přidělil úděl brněnský. Mimo nadání se však přihlásil o úděl nejmladší z Břetislavových synů, Jaromír, který byl otcem určen pro duchovní stav a již asi záhy v mládí byl poslán na studia do ciziny. Jeho bujná a nezkracená povaha však necítila chuti po tomto povolání, ale toužila po světské slávě. Vratislav bratrovi domlouval, aby se věnoval stavu, který mu otec určil, ale mnoho úspěchu neměl. Aby mu co možná rychle podobné choutky znemožnil, užil nejbližšího termínu, kdy podle starého zvyku byla udělena vyšší svěcení, a dal Jaromíra, sotva zcela ochotného, 11.3.1061 posvětit na jáhna. Ale nová hodnost jeho smýšlení nezměnila. Poněvadž toužil po rytířském stavu, krátce potom Jaromír uprchl s několika druhy do Polska.

Když Jaromír projevil k duchovnímu stavu takovou nechut', takovou touhu po světském panování a takovou neposlušnost, musela se přirozeně vynořit otázka, jak se poměry utvoří, až se stane biskupem. Vratislav sice neměl v úmyslu bratrovi v jeho budoucím povýšení překážet, ale bylo nutno se zajistit, aby jeho moc v budoucnu nepřekročila moc samotného knížete. Bylo to třeba tím spíše, že i při úplné závislosti na knížeti byla moc pražského biskupa značná. Na váhu padalo především to, že moravská údělná knížata byla podřízena knížeti pražskému, kdežto moc biskupa se vztahovala na celé toto území bezprostředně. Již to doporučovalo omezit vliv biskupství, ať již biskupem bude kdokoliv. Myšlenka byla tím lákavější, že zvláštní biskup moravský, na jehož dosazení by měl český kníže rozhodující vliv, by nejen přispíval ke ztenčení moci biskupa pražského, ale mohl by být v budoucnosti i případnou protiváhou a oporou knížete proti moravským údělným knížatům. Vratislav se chopil této myšlenky, pohnul biskupa Šebíře, aby moravské území odstoupil, a po ukončení všech příprav ústav vstoupil roku 1063 do života a do Olomouce ke kostelu sv. Petra byl uveden biskup, dosavadní břevnovský mnich Jan. Za důchody pražskému biskupovi plynoucí z Moravy se mu dostalo 12 výnosných vesnic v Čechách a 100 hřiven stříbra ročního důchodu z knížecí komory. Za to se arci musel zřici ve prospěch nového biskupství statků, jež pražské biskupství dosud mělo na Moravě; byly to zejména vesnice Sekyř-Kostel, Slivnice a hrad Podivín nad Svatkou.

¹⁸ <http://www.brevnov.cz/klastery.html>

Bylo by však sotva správné mít za to, že pro Vratislava byly směřodlatné jen osobní a politické důvody, když se odhodlal dosadit pro Moravu samostatného biskupa. Jistě uvážil i prospěch, který bude z olomouckého biskupství plynout duchovním a kulturním potřebám Moravy, jež pražský biskup při rozlehlosti své diecéze nemohl uspokojit. Vratislav ostatně nezaložil ústav zcela nový, nýbrž jen obnovil biskupství, jehož existence je jasně dosvědčena roku 976 a jež existovalo jistě i nějakou dobu potom. Proto také neslyšíme nic o zásahu papežské Stolicie do olomoucké záležitosti, ani se nezachovala žádná zakládací listina olomouckého biskupství, zatímco zakládací listinu pražského biskupství máme zachovanou aspoň ve zlomku.

3. *Biskup Jaromír (1068-1069)*. Dlouholetý Jaromírův vzdor, projevený útekem do Polska a po bytem tam za dost napjatých česko-polských vztahů, nemohl Vratislav naladit smířlivě a v bratrův prospěch. Časem si Vratislav věc rozmyslel a rozhodl se, že Jaromíra k biskupské hodnosti nepřipustí. Za kandidáta si vyhlédl jednoho ze svých kaplanů, dosud litoměřického probošta jménem Lanc (Lanzo). Pocházel ze šlechtického saského rodu a ani nepřítel mu nemohl upřít, že učeností, mravy a vzorným životem je k biskupskému úřadu vhodný.

Po návratu Jaromíra, jemuž byl biskupský stolec předurčen, bylo těžké se vzpírat otcovu přání, ale ještě těžší bylo Vratislavovi mu vyhovět. Ke všem starším důvodům přistoupil i ten, že se o Jaromírovo povýšení zasazovali i druzí dva bratři, takže se Vratislav právem obával, že Jaromír bude proti němu ve spolku s oběma bratry osnovat pikle. Vratislav, obratný politik, přání bratrů přímo odmítl, ale poukázal na platný zvyk, že volba biskupů bývá prováděna na valném shromáždění lidu, a na to, že pro nastávající válku s Polskem již velká část vojska nastoupila cestu a nebyla by přítomna, a slíbil, že svolá obvyklé shromáždění za tím účelem ještě za výpravy v zemské bráně. Branná hotovost se srazila v červnu 1068 u Dobenína za Náchodem. Vratislav svolal přední velmože, bratry, přítomné duchovenstvo a šlechtu, kolem postavil bojovníky zastupující lid a pak přivedl probošta Lance a vynášel jeho dobré vlastnosti, jmenovitě věrnost, jmenoval ho pražským biskupem, ano podal prý mu i berlu a prsten, aby volba nemohla být zrušena; udělení berly a prstenu znamenalo totiž investituru, k níž však Vratislav neměl právo, protože byla vyhrazena císaři. Vratislav ovšem, jak celý další vývoj ukazuje, neměl v úmyslu zasahovat do císařových práv, a jeho čin neměl asi jiný účel, než zabránit možnému odporu. Ale zklamal se. Místo obvyklých projevů souhlasu se ozvalo reptání. Stojí za to citovat doslova, jak událost líčí kronikář Kosmas, když dává promlouvat za ostatní šlechtu palácovému předákovi Kojatovi:

„Tu Kojata, jenž to již déle nemohl snést, stojí po pravici Oty, bratra knížete, silně ho rýpnul do boku, a jak byl člověk upřímný a mluvil od plic, řekl: „Co stojíš hloupě jako osel?! Proč se neujmeš svého bratra? Což nevidíš, že se syn knížecí odstrkuje a přichází cizinec, jenž do naší země přišel bez kalhot, povyšuje se na biskupský stolec! Víme, že váš otec Břetislav zavázal nás i naše otce pod přísahou víry k tomu, aby po smrti biskupa Šebíře byl váš bratr Jaromír biskupem. Anebo nelíbí-li se ti tvůj bratr, proč se ti zdá sprostým duchovenstvo z našinců, nemálo četné a stejně učené jako tenhle Němec? Kéž bys jen měl tolik biskupství, kolik vidíš kaplanů, rodáků naší země, hodných biskupství! Či myslíš, že by nás mohl cizinec více milovat a lépe této zemi přát nežli domorodec? Přece je v povaze lidské, že každý, ať odkudkoli na světě, nejen miluje více národ svůj nežli cizí, ale i cizí řeky, kdyby mohl, obrátil by do své vlasti. To chceme raději, ba věru raději, aby psí ocas nebo oslí hovno bylo posláno na svatý stolec než Lanc. Tvůj bratr blahoslavené paměti Spytihněv měl dobrý rozum, že v jediném dni vypudil všechny Němce ze země.““

Tato řeč ovšem tak, jak ji uvádí Kosmas, proslovena nebyla, ale vystihuje bouřlivou náladu české šlechty, takže Vratislav musel od svého plánu upustit. Jaromír byl dosazen za biskupa, v Mohuči dosáhl od Jindřicha IV. investitury a 6.7.1068 byl od mohučského arcibiskupa Siegfrieda posvěcen. Přitom jeho slovanské jméno bylo změněno na Gebhart.

Záhy se ukázalo, že Jaromír sám sebe dobře znal, když se vyhýbal duchovnímu stavu, a že by bývalo lépe, kdyby se byli bratři shodli na jiném kandidátovi. Jaromír měl nesporně mnoho dobrých vlastností. Hned při nastoupení učinil pořádek v katedrálním kněžství, když mu postavil do čela učeného kněze Marka jako probošta. Byl vzdělaný, vynikal uhlazeným chováním, byl štedrý a velkodušný, takže jím bylo kněžstvo nadšeno, ale co to bylo platné, když tyto šlechtetné stránky zatemňovala lehkovážnost, náruživost a výstřední kousky. Za návratu od konsekrace sestrčil svého dvořana, chladícího si nohy v Rýně, do vody se slovy: „Vilíme, křtím tě podruhé.“ Kosmas k tomu dodává: „A kdyby nebyl uměl ten muž tak dobře plavat, byl by býval jedním dnem biskupství nabyl i pozbyl biskup Gebhart.“

Poměr k Vratislavovi, od počátku podrážděný, se záhy zhoršil. Vinu na tom měli oba. Jaromír byl nespokojen se zmenšením diecéze a naléhal na bratra, aby olomoucké biskupství zrušil a Moravu

mu vrátil. Zdá se, že oba moravští bratři v tom Jaromíra podporovali. Ale Vratislav právě naopak, se zjevným úmyslem, aby biskupovu moc ještě zkrátil, položil kolem roku 1070 základ k novému skvělému církevnímu ústavu, chrámu sv. Petra a Pavla na Vyšehradě, při němž byl opět zřízen sbor kanovníků. Zvláštní české poselstvo vymohlo v Římě od papeže pro vyšehradskou kolegiální kapitolu velké privilegium, takže kanovníci byli vyňati z biskupovy moci a dostali právo nosit mitru a jiné insignie. Listinu o tom přinesl do Prahy biskup Jan z Tuskula.

Spor o diecéze se tím ovšem nezmenšil. Kníže i biskup se obrátili k papeži. Vratislav žádal, aby byla do Prahy vypravena komise, která by rozhodla. Jaromír se však nemohl dočkat, a pokusil se vynutit si svůj požadavek násilím. Když kníže dlel ve sporu o poplatek ze Slezska na polských hranicích, Jaromír přijel se svou družinou na Moravu a zastavil se v Olomouci. Staříčský biskup Jan jej uvítal s velkou úctou, ale Jaromír ho potupil pro jeho chudobu, ztýral na těle a potom vjel do biskupova hradu Podivína a zabral jej pro sebe. Olomoucký biskup si stěžoval a Vratislav se ho ochotně zastal. Papež Alexandr II. vyslal roku 1073 do Čech dva legáty, Bernarda a Řehoře, aby spor projednali. Jaromír se však před jejich soud nedostavil a prohlašoval, že jeho oprávněným soudcem v první instanci je mohučský arcibiskup. Arcibiskup Siegfried vskutku toto opomenutí těžce nesl a Jaromír v něm proto našel zastánce. Ale jedním z požadavků římských opravných snah bylo právě zmenšení metropolitní pravomoci a podřízení metropolitů ústřední církevní správě. Proto se Jaromírov pokus svést při na jinou kolej nepovedl, legáti na jeho výmluvy nedbali a pro neposlušnost jej suspendovali. Tím přišel i o důchody a pražské biskupské statky spravoval zatím biskup Jan. Tento rozsudek pobouřil kněžstvo oddané Jaromírovi a jeho hněv ještě vzkypěl, když legáti vystoupili s přísnými požadavky církevní kázně, zejména bezžestvosti. Legáti se tedy z opatrnosti vzdělili. Nový papež Řehoř VII. předvolal oba biskupy na den 13.4.1074 do Říma. Jaromír využil toho, že se biskup Jan včas nedostavil, a s pomocí vlivných přátel se z nejhoršího vykroutil, ano žaloval na bratra knížete, že mu činí příkoří, a dosáhl toho, že mu papež biskupskou hodnost vrátil. Sotva však přijel domů, znovu si počínal zpupně, uchvátil hrad Podivín, ano jal se vznášet klatby nad těmi, kdo mu v násilí bránili. Vratislav proto znovu žaloval a papež, poučený o skutečném stavu věcí, předvolal oba biskupy do Říma na rok 1075. Přímluvami vlivné Jaromírovy příbuzné, hraběnky Matyldy z Toskány, byl spor urovnán tak, že se obě strany o sporné statky zatím rozdělily a slíbily, že do deseti let přinesou přesné doklady o tom, co komu patří. Nežli lhůta uplynula, biskup Jan roku 1085 zemřel a spor se vlekl dále; teprve roku 1144 byl hrad Podivín trvale vrácen Olomouci.

Neklidná byla i poslední léta života biskupa Jaromíra. Za sporu o investituru mezi papežem Řehořem VII. a císařem Jindřichem IV. se přiklonil jako většina německých biskupů k císaři, stal se dokonce jeho kancléřem a zůstal na jeho dvoře do roku 1084. Také Vratislav II. zachoval Jindřichovi IV. věrnost a prokázal mu na válečném poli platné služby. Vítězný císař oba bratry odměnil. Na synodě v Mohuči propůjčil Vratislavovi důstojenství českého krále, v zájmu Jaromírově pak rozhodl, aby pražské biskupství zahrnovalo opět i Moravu. Vratislav se nemohl vzpírat a vzdoropapež Kliment III. 29.4.1086 potvrdil spojení biskupství moravského s českým. Jaromír viděl nerad novou hodnost, již bratr nad něj vynikal, snažil se ji zlehčit a její převahu setřást, a tak docházelo mezi oběma k stále prudším sporům, až král jmenoval novým biskupem v Olomouci svého kaplana Werzela. Jaromír tím byl rozrušen nejkratnější měrou, spěchal žalovat do Říma, ale cestou zemřel roku 1090 v Ostřihomi. Tím byl neblahý spor mezi bratry vyřízen.

Vratislav následoval svého bratra do hrobu 14.1.1092. Osvědčil se s celým rodem jako velký příznivec Církve. Podporoval kláštery na Sázavě a na Ostrově, podstatně přispěl k založení kláštera v Opatovicích nad Labem (kolem roku 1088), jeho bratr Ota založil roku 1077 benediktinský klášter na Hradisku u Olomouce.

4. Jaromírovi nástupci. Po Jaromírově smrti se stal z královny vůle na papežovo doporučení a za souhlasu shromáždění kněží i předních Čechů *Kosmas* (1091-1098). V té době po Velikonocích 23.4.1091 vyhořela novostavba katedrály sv. Víta, Václava a Vojtěcha. Královou péčí byl chrám znovu-zřízen, celý z kamene, jen strop byl asi ze dřeva, jako nádherná trojlodní bazilika se dvěma věžemi. Král se však dokončení nedomáhal. Poslední léta mu zkalila občanská válka a odchod jeho syna na Slovensko. Také v církevních kruzích došlo ke sporu, když roku 1091 se opat Božetěch odvážil na královo přání vložit mu o svátcích na hlavu korunu. Kosmas v tom viděl porušení svého práva a za pokání mu uložil donést do Říma kříž s Ukřižovaným v životní velikosti. Tehdy se objevil v Čechách podvodný biskup Ruprecht, prý z Cavaillonu ve Francii, a vykonával tam biskupské funkce, až byl podvod objeven a vzdoropapež Kliment III. nařídil opakovat neplatná svěcení kněží a kostelů. Roku 1095 biskup Kosmas vysvětil dobudovanou svatovítskou baziliku.

Biskup Kosmas zemřel roku 1098 a kníže Břetislav II. dal ve shromáždění kněžstva a předních Čechů ve Staré Boleslavi roku 1099 přijmout za biskupa kanovníka *Heřmana* (1099-1122), rodem z Utrechtu. Byl vysvěcen na kněze spolu s padesátiletým kanovníkem Kosmou, prvním českým kronikářem, načež se mu dostalo v Mohuči svěcení na biskupa. Heřman prožil pohnutou dobu politicko-vojenského

vření, zahájeného hned v počátcích jeho episkopátu úkladnou vraždou Břetislava II. ve Zbečně v křivoklátských lesích v prosinci roku 1100. Za jeho působení byl založen klášter v Třebíči, jehož kostelík sv. Benedikta vysvětil roku 1104; pravděpodobně v jeho době vznikly kláštery v Kladrubech, Vilémově, Postoloprtech a snad založena kapitula v Salské.

CÍRKEVNÍ ZŘÍZENÍ

VLASTNICKÉ KOSTELY – POSTAVENÍ BISKUPŮ, INVESTITURA – KATEDRÁLNÍ A KOLEGIÁTNÍ KAPITULY – FARNOSTI – HRADSKÉ, FARNÍ A SOUKROMÉ KOSTELY – KLÁŠTER NA HRADČANECH, V BŘEVNOVÉ, NA OSTROVÉ A NA SÁZAVÉ, V TŘEBÍČI, KLADRUBECH A POSTOLOPRTECH

1. *Systém vlastnických kostelů.* Abychom rozuměli českým církevním poměrům románské doby, musíme si uvědomit, že církevní život zcela ovládlo germánské zvykové právo, zejména systém vlastnických kostelů, který byl s kanonickým právem v naprostém rozporu. I když v jednotlivostech a důsledcích se tento systém ve svém uplatňování místo od místa různil, vycházel vždy ze zásady, že povrch náleží půdě, tj. že všechno, co se na pozemku staví, náleží majiteli pozemku. Aplikace této zásady na církevní budovy znamenala, že ten, kdo vystavěl na své půdě kostel, nabytím též jeho vlastnictví. Když se sekularizací dostaly do laických rukou i kostely římského původu, staly se i ty vlastnickými. V důsledku toho mohl pán (senior) kostel nejen prodat a odkázat, nýbrž do jisté míry jej také spravovat, řídit a získávat do vlastnictví, co bylo kostelu darováno. Formálně sice navrhoval ke kostelu kněze, kterého biskup ustanovoval, ale ve skutečnosti to byl pán, který odevzdáním kostelní knihy knězi propůjčoval kostel a ustanovoval ho téměř k soukromé službě.

Kostel se svými příjmy a statky byl zvláštním druhem jmění v celkovém majetku pána, ať krále či šlechtice, biskupa či kláštera. Byl jeho soukromým, veřejně uznávaným majetkem. Duchovní správa byla do jisté míry soukromým pánovým podnikem, který bral podíl na příjmech. Proto byly podle rozsahu panské půdy vymezeny okrsky jednotlivých kostelů a poddaní byli zavázáni a podřízeni tomuto kostelu, takže jinde se jim nedostalo ani křtu, ani pohřbu. Tento stav byl potvrzen v letech 810–813 franským říšským zákonem. Obyvatelé přesně vymezeného okrsku byli vázáni k jedinému vlastnickému kostelu svého pána, a naopak zase činnost jeho duchovního byla omezena na tento okrsek. Příjem duchovního byl vymezen podle pozemků a desátků, a z toho, co zbývalo, byla oddělována jistá část na udržování kostela a jiná, i značnější, k užívání pro pána. Není proto divu, že kolonizaci vzniklo tolik kostelů; byly pánům také zdrojem příjmů.

Systém vlastnických kostelů byl zaveden pasovskými kněžími na Moravě již ve Svatoplukově době a s příchodem řezenských kněží se ujal i v Čechách. Církev potřebovala pro shromažďování věřících kostely a kněze a velmoži, kteří je postavili, nebyli tak velkomyslní, aby takové oběti přinášeli církvi nezištně a aby se dovedli vzdát všeho vlivu na jejich správu a tím na správu církve vůbec. Vliv laického živlu na správu církve byl u nás také podporován tím, že země neměla dlouho biskupa a že základy její církevní organizace byly položeny mocí světskou. Také po založení biskupství podržel kněz na správu církve velmi mocný vliv.

Veškeré duchovenstvo, zejména vyšší, bylo de facto jen státními úředníky, fungujícími ve státní správě pouze jako zřizenci pro věci náboženské. Úkolem biskupa a vysokého kléru bylo v neposlední řadě zvyšovat majestát knížat jako vrchních pánů i v církevním životě. Provázeli panovníka na národní shromáždění, válečné výpravy i pravidelné lovecké zábavy. Kněžstvu byly ukládány věci, které nepatřily k jeho povolání, a na druhé straně byly ochotně přezírány nepřístojnosti tohoto stavu. Tak se mohlo stát, že kněží proti duchu papežské Stolice vstupovali do manželství, asistovali z příkazu světských vrchností při ordálích, na válečných výpravách se stávali spolubojovníky; tak si vysvětlíme, že Boleslavův kněz zavřel před sv. Václavem chrámové dveře, že ztroskotaly opravné snahy sv. Vojtěcha. Vyžádalo si to mnoho času a úsilí, než bylo hrubé zasahování laiků do církevního života odstraněno.

2. *Postavení biskupů.* Český kníže založil pražský kostel a hmotně zajistil i pražské a pak i olomoucké biskupství. To se projevilo velmi zřetelně v postavení nositelů nejvyšší duchovní moci v českých zemích. Podle církevního práva biskupské svěcení (potestas ordinationis) opravňovalo k výlučnému udílení některých svátostí, k svěcení olejů, hřbitovů, kostelů, oltářů, bohoslužebných nádob, k benedikci opatů a abatýší, a ukládalo povinnost pečovat o náboženské vzdělání kléru i laiků. Právo-moc zákonodárná a výkonná (potestas iurisdictionis) pak biskupa činila jakýmsi suverénem v jeho diecézi v oblasti duchovní, neboť jej opravňovala vydávat v této oblasti zákony, činit důležitá rozhodnutí, svolávat synody, zřizovat, dělit příp. spojovat a rušit farnosti, stanovovat vyšší orgány, schvalovat stavbu nových kostelů, řešit otázky spojené s církevními obrocemi, spravovat církevní jmění a soudit podle platného církevního práva spory, konečně i uvalovat tresty na všechny podřízené duchovní i laiky, kněžete nevyjímaje.

Česká skutečnost však byla zcela jiná. Ze svých zakladatelských práv uplatňoval kníže svůj vliv již při ustanovování jednotlivých biskupů. Vycházel ze zásady, že biskup je pouhým knížecím kaplanem. Proto si biskupa sám vybíral, obvykle z kruhu svých kaplanů, představil ho zemskému shromáždění a dal ho „zvolit“ přítomným duchovenstvem a lidem, aby se zachovalo zdání kanonické volby.

Jakýkoli odpor ze strany „voličů“ byl nejen neúčinný, nýbrž byl pokládán za zradu, s jeho původci bylo podle toho nakládáno. Teprve roku 1207 dal Přemysl Otakar I. olomoucké (a snad i pražské) kapitule právo volit biskupa, ale jak on, tak i jeho nástupci našli vždycky způsob, jak prosadit svou vůli.

Funkce pražského biskupa byla omezena na základní posvátné úkony v okruhu knížecího dvora a uvnitř diecéze, na udělování svátostí a svěcení nově budovaných kostelů, což ovšem neznamenalo, že byly vždycky stavěny s jeho souhlasem. Svobodně jednat směl biskup jen na vlastních biskupských statcích. Tam mu nikdo nebránil stavět na vhodných místech kostely a volně disponovat kněžími. Bylo mu též přiznáno právo vybírat církevní desátky, ne však bez obtíží a v míře velmi omezené.

Vyskytli se někteří biskupové, kteří se pokusili tuto závislost na pražských knížatech setřást. Z biskupů nám dosud známých to byli sv. Vojtěch a Jaromír, na konci 12. století pak Břetislav Jindřich (1182-1197). Ten si vyžádal od císaře Friedricha Barbarossy privilegium, jež mu přiznalo nezávislost a hodnost říšského knížete. Jeho smrtí však toto privilegium opět vyhaslo a jeho nástupce byl opět pouhým kaplanem pražského knížete.

Po volbě přijímali biskupové od císaře (či německého krále) podáním berly a prstenu (později žezla) *investituru*. Vzhledem k tomu, že dotaci svého biskupství dostali výlučně od pražského knížete, bylo udílení investitury císaři vyslovenou anomálií. Byla-li však investitura přesto praktikována, mělo to dvě příčiny: Především v době založení pražského biskupství zaujímal císař v církevním životě první místo (potvrzoval i volbu papeže) a mimoto metropolita mohučský, který byl předním činitelem v politickém životě Říše, nemohl udělit žádnému kandidátovi biskupské svěcení, dokud nebyl od lenního pána investován. Tato investitura však vždy byla a zůstala jen formální záležitostí a císař ji neodepřel nikomu, koho mu český kníže poslal. Přesto bylo i toto čistě formální panství německých králů a císařů nad českými biskupy pražským panovníkům nepříjemné a hleděli se ho zbavit. Jejich úsilí vyvrcholilo roku 1197, když si kníže Vladislav dal od biskupa Milíka-Daniela II. složit lenní přísahu. Odpor kléru však způsobil, že se něco takového už neopakovalo, až Fridrich II. „Zlatou bullou“ z roku 1212 přiznal českým králům investování biskupů v jejich říši.

3. Katedrální a kolegiální kapituly. Při katedrálním kostele pražském i olomouckém byl sbor kleriků, skládající se z kněží, jáhnů, podjáhnů i kleriků nižších svěcení. Byli označováni názvem „canonici“ a přední místo mezi nimi zaujímal probošt (praepositus). Podle zpráv z poloviny 11. století můžeme usuzovat, že tito klerici žili v jakési klášterní komunitě, přebývali ve společném domě a podíleli se na biskupské čtvrtině desátku. Celkový stav kapituly byl tehdy podle zpráv kronikáře Kosmy velmi neutěšený. Kanovníci byli mužové neučení a hloupí, konali bohoslužbu v světském oděvu a „žili jako bezhlavci a potvorní centaurové“. Vážnější nedostatky odstranila reforma probošta Marka (1068-1098). Marek též snížil počet kanovníků na 21 osob. Ti tvořili „capitulum clausum“, nosili řeholní roucho a měli výlučné právo na titul kanovníků. Vedle probošta zaujali v kapitule přední místo arcikněž (archipresbyter), arcijáhen (archidiaconus) a arcipodjáhen (archisubdiaconus) jakožto představitelé tří skupin nyní již mimokapitulního duchovenstva katedrálního kostela různého stupně svěcení. Duchovenstvo katedrálního kostela tvořilo tedy dvě odlišné skupiny, vlastní kapitulu a sbor nižšího kléru, jež v jednotný organismus spojovala osoba probošta. Jako nižší klérus své představené, tak dostali hlavu i kanovníci v osobě děkana, který se staral o jejich společné potřeby. Za episkopátu biskupa Menharta (1122-1134) byl počet kanovnických prebend zvýšen z pětadvaceti na třicet. Takto zvětšený sbor kanovníků konal nejen liturgické funkce v katedrále, ale jako knížecí „capella specialis“ tvořil poradní a administrativní orgán ve službách knížete. Později přešla tato funkce na vyšehradské kanovníky.

Ještě před založením vyšehradské kapituly vznikly kolegiální kapituly ve Staré Boleslavi (1046) a v Litoměřicích (1057-1058), k nim pak ve dvacátých letech 12. století přistoupily kapituly v Sadské, v Mělníku a na Moravě po přenesení olomoucké katedrály ke kostelu sv. Václava vznikla roku 1131 nová kapitula vedle dále existující, ale početně slabší a významem ustupující staré kapituly u sv. Petra. Také kolegiální kapituly byly zeměpanské; všichni jejich proboštové byli vybíráni z oddané knížecí družiny. Panovníci se vůbec starali, aby měl v kněžstvu mohutnou politickou oporu proti nepřátelům vnějším i vnitřním.

4. Farní organizace. Protože se křesťanství v českých zemích šířilo shora – a jinak to za daných poměrů ani nebylo možné – je přirozené, že nejstarší kostely budoval kníže. Tyto kostely byly stavěny na knížecích hradech (castellum – odtud název „kostel“). Byly to stavby zděné, na rozdíl od kostelů dřevěných, jimž se říkalo „církve“, „církvíce“; slovo „chrám“ značí chráněné místo. **[Jako přílohu této části jsme si dovoluili vložit seminární práci „Dřevěné kostely v českých zemích ve středověku“, která vhodně dokresluje naše získané informace o celé předchozí historii.]** Těchto kostelů bylo velmi málo, takže se většinou obvod kostela shodoval s krajem, v němž vykonával svou moc hradský správce. U hradských kostelů se soustřeďovala duchovní správa příslušné oblasti, jenom v nich se vykonávaly všechny posvátné úkony s ní související (křest, bohoslužba, pohřeb), obyvatelstvo dotyčného kraje bylo povinno si vyžadovat bohoslužebné funkce jen u duchovního svého hradu („přímus“). Prak-

tický se tedy kryla politická organizace s organizací církevní a důležitost jednotlivých kostelů se řídila významem hradu. Proto některé z nich ztratily později na svém významu nebo dokonce zcela zanikly, když hrad přestal plnit svůj původní úkol, z jiných se stala sídla kolegiálních kapitul (např. v Mělníku). Z toho vyplývá, že při hradech žilo obvykle více kněží a nižších duchovních. Jejich představený slul arcikněž. Ten vykonával i určité funkce ve veřejné správě; podle svědectví Břetislavových statut byl povinen oznamovat správci hradu jména těch, kdo byli nařčeni z vraždy, čili vystupoval jako veřejný žalobce.

Hradské kostely nezůstaly dlouho samy. Nejpozději od druhé poloviny 11. století vznikaly stále častěji malé kostely na vesnicích, tj. soukromé kostely na majetku drobných feudálů. Tyto kostely byly soukromé v doslovném smyslu; je to patrné zejména u emporových kostelů, kde panská tribuna zvláště výrazně zdůrazňovala soukromý majetek stavitelů, neboť byly určeny v první řadě pro soukromé potřeby majitele a jeho rodiny (jako později zámecké kaple za baroka). Také některé samosprávné korporace (vesnická společenstva) a kláštery budovaly takové vlastnické kostely (Eigenkirchen). Společným znakem všech těchto soukromých kostelů po celé 11. století bylo, že se jim nedostávalo práv kostelů hradeb nebo farních (ecclesiae baptismales) a že měly tudíž funkci pouhých kultovních míst (oratoria, capellae), nedělní povinnost mohli věřící platně splnit jen v hradeb a jiném veřejném kostele.

5. *Kláštery.* K prohloubení křesťanství v národě přispěly velmi platně kláštery. Nejstarší z nich vznikly v době založení biskupství. Knížecí dcera Mlada kolem roku 970 založila klášter sv. Jiří na Hradčanech a byla papežem po návratu z Říma ustanovena jeho první abatyší. Klášter byl bohatě vypraven a zůstal v oblibě u kněží Přemyslovců. Křesťanská výchova dívčí šlechtické mládeže byla hlavním úkolem řeholnic.

Historie kláštera sv. Jiří na Hradčanech

Historie českých benediktinek je starší než historie českých benediktinů. Klášter sv. Jiří na Hradě pražském byl založen cti. Mladou Přemyslovnou r. 973. Byl to klášter šlechtický. Jeho význam pro českou kulturu byl veliký. Uvažuje se o tom, že první překlady žalmů a celého Písma sv. do češtiny byly pořízeny právě pro benediktinky na Hradě. Dvorním dekretem z 20. března 1782 byl nejstarší český klášter zrušen.

Roku 1164 založila královna Judita Opatství sv. Jana Křtitele v Teplicích. Rozkvět zažilo v století 14. (abatýše Anna, Markéta), roku 1421 bylo zničeno husity.

Ve 14. století byly založeny dva další ženské benediktinské kláštery: Opatství sv. Ducha na Starém Městě v Praze (zničeno husity r. 1420) a klášter zasvěcený Dětství Páně v Pustoměřích (zanikl r. 1588).

V nové době založili beuronští mniši z emauzského kláštera ženský klášter sv. Gabriela v Praze na Smíchově. Celý klášter byl vystavěn a vyzdoben v tzv. beuronském uměleckém slohu. Klášter osídlily sestry většinou německého jazyka, měly vlastní umělecký ateliér (sv. Lukáše). Po r. 1918 nebyly národně-politické okolnosti pro německé sestry příznivé. Odešly do rakouského Bertholdsteinu a tamní hrad upravily na klášter. Komunita tam žije dodnes.

V dnešní době žije benediktinka českého původu Alžběta Franecová v italském klášteře Orte. Zasloužila se o moderní český překlad Řehole Benediktovy. - Jedna česká benediktinka se slavnými (trvalými) sliby žije také v polském Przemyšlu. V r. 1999 zahájily svůj noviciát v tamním klášteře další tři novicky a na noviciát se připravuje jedna kandidátka.

V břevnovském klášteře se pravidelně scházejí zájemkyně o benediktinskou spiritualitu (přednášky P. Prokopa Siostrzonka OSB; setkání s českými benediktinkami, jsou-li přítomny; společné slavení eucharistie).¹⁹

Sv. Vojtěch po svém návratu z Říma založil spolu s knížetem Boleslavem II. roku 993 břevnovský klášter a uvedl tam mnichy z kláštera sv. Bonifacia a Alexia na římském Aventinu. Po definitivním Vojtěchově odchodu z vlasti byl klášter obnoven z bavorského Dolního Altaichu (Niederaltaich). Došlo k tomu asi v souvislosti se založením dalšího kláštera na Ostrově (Insula) u vtoku Sázavy do Vltavy [u Davle] knížetem Boleslavem III. roku 999; prvním ostrovským opatem byl mnich Lambert z Niederaltaichu. Oba kláštery se záhy vypracovaly v kvetoucí střediska latinské kultury.

Slovanská bohoslužba našla významné středisko v sázavském klášteře, založeném roku 1032 poustevníkem svatým Prokopem; bude o ní řeč později.

Klášterům velmi přál kníže Břetislav I. Ten byl spřátelen se sv. Vintířem (Günther) z rodu durynských hrabat z Kefenburgu-Schwarzburgu, který za opata Godeharda složil sliby v Dolním Altaichu a pak dlouhá léta žil v Rinnachu na německé straně Šumavy. Vintířovým vlivem nabyly značné

¹⁹ <http://www.brevnov.cz/benediktinky.html>

intenzity vztahy mezi Dolním Altaichem a Břevnovem; dolnoaltažský mnich Meinhard se stal roku 1043 břevnovským opatem. Když o dva roky později zemřel [svatý Vintíř] v Dobré u Hartmanic²⁰, dal Meinhard jeho ostatky přenést do Břevnova.

Za dlouhé Meinhardovy vlády (1043-1089) se stal břevnovský klášter sám po vzoru Dolního Altaichu centrem monastické reformy. Svůj výboj zaměřil zpočátku na Moravu. Když se Břetislav před rokem 1030 Moravy zmocnil, vzniklo podle tradice z iniciativy Břevnova roku 1048 proboštství v Rajhradě u Brna. Po obnovení moravského biskupství v Olomouci se stal prvním biskupem dolnoaltažský mnich Jan, působící v Břevnově; břevnovští mniši osadili také kláštery na Hradisku u Olomouce (1078) a v Opatovicích nad Labem (1086-1087), založené členy přemyslovského rodu. Rovněž sázavský klášter se za přechodného exilu slovanských mnichů za vlády Svyatopluka II. (1055-1061) a po jejich definitivním vypuzení na sklonku roku 1096 dostal pod břevnovský vliv. Za vlády opata Dětharda, dosazeného roku 1097 z Břevnova, a za jeho nástupce Silvestra, potomního pražského biskupa (1139-1140), tam kvetl monastický život v duchu břevnovské reformy. Jejimi pěstiteli byli i mniši nově založených klášterů v Třebíči (1101), v Kladruzech (1115) a v Postoloprtech u Loun (1119-1122). Břevnov tedy zaujímal mezi všemi českomoravskými kláštery postavení vpravdě imponující.

S výjimkou sázavského klášter všechny benediktinské domácí kláštery do konce 11. století byly založeny členy panujícího přemyslovského rodu a jejich poměr k zakladatelům byl analogický jako poměr pražského biskupství ke knížeti nebo soukromých kostelů k jejich budovatelům z řad domácích šlechty. Hmotná základna zeměpanských klášterů (to platí i o kapitulách) byla poměrně značná a měla od počátku rozmanitou formu, jak svědčí bohatý listinný materiál o tom zachovaný. U nejstarších fundací v prvních letech 11. století bývají darováni služebníci pro určité práce „v provozu“ kláštera, lidé rozmanitých povolání usedlí ve vsích, obvykle s menším kusem půdy, dávky a desátky z knížecí komory, nikoliv celé vsi. Vedle této obvyklejší formy se shledáváme později s druhou formou, že nově založené kláštery jsou obvěnovány celými vesnicemi. Toto základní jmění se průběhem doby zvětšovalo dalšími dary, jež jim dávali zbožní feudálové a v menším měřítku i poddaní, takže původní pozemková držba někdy i mnohonásobně vzrostla a ke konci 12. století se vlastně kláštery staly největšími feudálními vrchnostmi, protože takový majetek v rukou jednotlivých světských feudálů (s výjimkou knížete) není doložen. Důležité však je, že kláštery (a kapituly) zeměpanského zaměření byly od počátku pokládány za součást knížecího komorního jmění, oddělený a spravovaný klášterem. Proto kníže považoval též za samozřejmé, že při jeho pojiždkách po zemi byly kláštery povinny jej i jeho družinu hostit, což se ovšem z hlediska klášterního hospodaření rovnávalo menší katastrofě.

²⁰ Dobrá u Hartmanic, místo českého kultu svatého Vintíře. Blíže o něm viz „Svatoprokopský kult a starslověnsťina“.

SVATÝ PROKOP A JEHO SLOVANSKÝ KLÁŠTER NA SÁZAVĚ

DEFINITIVNÍ ZÁKAZ SLOVANSKÉ LITURGIE JAKO PLOD ROZKOLU CÍRKVE

KONTINUITA SLOVANSKÉ BOHOSLUŽBY V ČECHÁCH OD DOBY SV. VÁCLAVA A

ŽIVOT SLOVANSKÝCH MNICHŮ DO ZÁKAZU SLOVANSKÉ LITURGIE PAPEŽEM ŘEHOŘEM VII. –
SVATÝ PROKOP – DÍLO SLOVANSKÝCH MNICHŮ – SVATOPROKOPSKÁ ÚCTA – PŘENESENÍ OSTATKŮ SVA-
TÉHO PROKOPA ZE SÁZAVY NA PRAŽSKÝ HRAD

1. *Kontinuita slovanské bohoslužby v Čechách od doby sv. Václava do založení sázavského kláštera.* Roku 1032 založil poustevník Prokop klášter na Sázavě, který se stal střediskem slovanské bohoslužby. Dříve, než o něm pojednáme, musíme odpovědět na otázku, zda se slovanská bohoslužba v Čechách udržela nepřetržitě od doby, co jsme ji přestali důsledně sledovat, tj. od doby Ludmilina vnuka sv. Václava, či zda k nám byla importována odjinud.

V odpovědi na tuto otázku se odborníci rozcházejí. Slovanští filologové poukazují na stále rostoucí počet církevně-slovanských památek, obsahujících nesporné bohemismy a stavějí se k otázce kontinuity slovanské liturgie a slovanského písemnictví v Čechách do konce 11. století téměř vesměs kladně. Někteří historikové jsou opačného názoru a popírají jakoukoli souvislost mezi slovanskou Sázavou a dobou svatováclavskou. Literární historik Hrabák se pokusil protichůdná hlediska smířit tím, že rozlišil staroslověňštinu jako jazyk liturgický a jako jazyk kulturní. Staroslověňština, již užívali svatí Konstantin-Cyryl a Metoděj, se gramaticky a slovním podkladem nijak podstatně nelišila od jazyka, jímž se tenkrát mluvilo na Velké Moravě. Ve funkci kulturního jazyka se proto mohla udržet i tehdy, když bohoslužebné pole ovládla latina, protože čeština nebyla pro funkci kulturního jazyka [jako nový jazyk vyvíjející se z panslověňštiny] dosud vyžrála, zejména neměla dostatečnou terminologii, kterou si staroslověňština již vytvořila, a ani syntakticky nebyla dosud propracována. V staroslověnském jazyce bylo napsáno v Čechách vícero literárních památek, z nichž do 10. století náleží *Život svatého Václava* (první staroslověnská legenda), *Život svaté Ludmily* (dochovaný v pozdějším výtahu - prologu) a liturgické zpěvy o sv. Václavu, do 11. století patří *Kniha o rodu a utrpení svatého knížete Václava* (druhá staroslověnská legenda, jinak též legenda Nikolského, zpracovaná podle české redakce latinské legendy mantovského biskupa Gumpolda), *Život svatého Benedikta*, *Besedy na evangelia* (homilie svatého Řehoře) a jiné.

Jsou však vážné důvody pro to, že staroslověňština žila v Čechách 10. a 11. století nejen jako jazyk kulturní, nýbrž i jako jazyk liturgický. Nepřipustíme-li totiž kontinuitu slovanské bohoslužby, těžko budeme hledat oblast, odkud by byla později slovanská bohoslužba do Čech zavedena. V Polsku sice slovanská liturgie od doby cyrilometodějské existovala, ale v 11. století již byla v úpadku. V úvahu nepřipadají ani Uhry, protože teprve klášter na uherském Vyšehradě [Visegrad] ve vesprimské diecézi byl slovanský, ale ten byl založen až za krále Ondřeje I. (1046-1060). Domněnka, že slovanská liturgie přišla do Čech z některého bulharského kulturního centra, naráží na překážky nejen geografického rázu, nýbrž i jazykového (po bulgarismech není v česko-církevněslovanských památkách ani stopy) a církevního a politického.

Jestliže papežové slovanskou liturgii na Moravě povolili, vedla je k tomu snaha zachovat při hrozícím schismatu církevní jednotu a obava, že římský patriarchát ztratí celé Illyrikum (Balkán), když právě tehdy jeho východní část, Bulharsko, museli latinští kněží opustit. Kromě toho na Moravě, kde byla slovanská liturgie zaváděna, se nemohl uplatňovat vliv latinských bavorských biskupů, protože Velká Morava byla samostatným politickým útvarem. Čechy 10. století byly však již článkem západní církevní organizace a lze si jen těžko představit, že by mohuší metropolita připustil, aby do jeho sufragánního biskupství byla zaváděna slovanská liturgická řeč z byzantského Bulharska. Pro Charvátsko, jež náleželo do zájmové sféry, není sice námitek, jako platí pro Bulharsko, takže slovanskou bohoslužbu mohli do Čech přinést charvátsští slovanští benediktini (glagoláši) v době svatovojtěšské, ale proti charvátské provenienci slovanské liturgie v Čechách mluví podle názoru filologů byzantská orientace staroslovanských památek českého původu (kánon ke cti svatého Václava, modlitby k obřadu postřižin v první svatováclavské slovanské legendě) a nedostatek kroatismů v česko-církevněslovanských památkách. Připustíme-li však přímou kontinuitu české staroslověnské literární tradice 11. století s dobou cyrilometodějskou a s dobou prvních českých světců, všechny potíže mizí.

Jak již bylo řečeno dříve, po smrti svatého Metoděje (885) se část jeho z Moravy vyhnaných žáků uchýlila do Čech, takže tu slovanská liturgie mohla zapustit hlubší kořeny. Kdyby nebyla stále živa v době zřizování pražského biskupství, nebyl by papež Jan XIII. kladl podmínku, že toto biskupství bude latinské („non secundum ritus aut sectam Bulgarie gentis vel Ruzie, aut Sclavonice lingue“). Třebaže se potom vážky naklonily ve prospěch „latiníků“, slovanská bohoslužba se houževnatě udržovala dále a za druhého pražského biskupa, sv. Vojtěcha, pro ni nastal opět obrát k lepšímu. Vojtěch byl svým vzděláním jistě muž latinsky orientovaný, ale slovanskou bohoslužbu, v zemi stále živou, měl

možnost poznat již na Libici, později pak seznal i její pastorační význam a její výhody pro misijní práci, a proto snad nad ní držel ochrannou ruku; ne bez příčiny je v staroslověnské *Modlitbě k Nejsvětější Trojici* vzýván jako světec. Ale ani po Vojtěchově smrti nelze o slovanské bohoslužbě v Čechách mluvit jako o „útlé pokojové květině, která musela při každém drsnějším závanu větru vzít za své“, jak svědčí církevněslovanský penitenciál českého původu. pocházející bezpečně z 11. století (*Někatoraja zapověď*). Je to praktická příručka pro zpovědníky, přizpůsobená soudobým českým poměrům. Laikům se nesměla vůbec dostat do rukou. Byla tu tedy početnější vrstva slovanských kněží, pro něž bylo dílo napsáno, a je zcela vyloučeno spatřovat v *Někatorej zapovědi* jen literární zábavu několika sázavských mnichů.

2. *Svatý Prokop*. Uvážíme-li, co bylo právě řečeno, nebude již třeba hledat mimo české hranice místo, kde se svatý Prokop seznámil se slovanským písmem a se slovanskou liturgií. Měl k tomu dosti příležitosti u slovanských kněží u některého domácího kostela ve svém rodném kraji. Tam snad později působil (životopisy místo neuvádějí) i jako světský kněz. U českých kněží bylo až do 12. století pravidlem, že žili v manželství. Také Kosmas, děkan pražské kapituly a první český kronikář († 1125), byl ženatý. Nejinak tomu bylo u svatého Prokopa. I on žil v manželství a měl syna Jimrama, který se stal později mnichem v sázavském klášteře. Teprve v roce 1143 poznamenává Mnich sázavský, že papežský legát, vyslaný do Čech, odloučil kněze od jejich manželek, tj. prosadil v zásadě kněžský celibát. Kněží bývali ovšem ženatí i potom, ale pak se takové manželství pokládalo za provinění proti církevní kázní. Za takových okolností by se byla v pozdějších Prokopových životopisech divně vyjímalá zmínka o jeho manželství; proto překladatel menší prokopské legendy do češtiny (*Pasionál*) v 1. kapitole vynechal místo, kde se říká, že byl Prokop ženatý, a tam, kde se vykládá, jak k sobě před smrtí povolal svého syna Jimrama a synovce Víta, je záměrně přeloženo: „Povolav k sobě milého u Bože syna Emmerama i synovce Víta“, zjevil jim prorocky budoucnost kláštera. Tím byl obratně zastřen skutečný stav věcí.

Trvale však Prokop ve světě nezůstal, nýbrž „ozdoben jsa mitrou mnišského řádu bez otřesu strávil život s jediným Bohem v závazku víry“. Pro místo, kde Prokop žil jako mnich, přicházejí v úvahu pouze kláštery v Břevnově a na Ostrově. Zatímco však o Prokopových vztazích k Ostrovu není nikde nejmenší zmínky, břevnovská tradice se ke svatému Prokopovi hlásí jako ke svému příslušníkovi. Vyhovoval však slovanskému knězi Prokopovi latinský břevnovský klášter? Prokopovi šlo především o to, aby získal příležitost vést asketický život, proto se musel spokojit s prostředky, jež se mu naskýtal. Kromě toho víme, že slovanští kněží ovládali i latinu již v cyrilometodějské době, tím spíše tedy kněží 11. století. Ale výlučně latinský charakter Břevnova není jistý. Právě novější bádání poukazuje na to, že pražské biskupství, jehož východní hranice byly otevřené, mělo misijní poslání mezi slovanským obyvatelstvem na Východě a že sv. Vojtěch s papežem Janem XVI. byli při zakládání břevnovského kláštera vedeni myšlenkou, udělat z něho nejen tiché středisko benediktinského života v Čechách, nýbrž i výchovný ústav misionářů pro východní slovanské země. Pak ovšem i slovanský kněz Prokop tam našel vyhovující prostředí.

Ani Břevnov se však nestal definitivním Prokopovým sídlem. V oněch dobách bývalo zvykem, že klášterní představení dávali mnichům příležitost k životu ještě odříkavějšímu, než tomu bylo v klášterní pospolitosti, a budovali jim příbytky v lesních samotách. Říkalo se jim celly, doslova buňky, a z nich postupem doby povstávala střediska duchovní správy, někdy i samostatné kláštery. Nelze vyloučit, že několik takových cel měl Prokop nejdříve v pražském okolí, ale posléze zakotvil v jeskyni vzdálené dvě míle od hradu Kouřimi na břehu středního toku Sázavy, na samém okraji obydlené středoevropské oblasti, blízko cesty vedoucí odtud do jihočeských středisek.

V sázavské samotě měl poustevník Prokop dost příležitosti k modlitbě a rozjímání, ale také ke kajícím skutkům a k tuhé tělesné práci, jako bylo jmenovitě mýcení lesa a vzdělávání půdy, neboť nejněžnější životní prostředky si musel opatřovat prací vlastními rukou. Jistě ne bez důvodu se do paměti lidu nejvíce vtiskl Prokop oráč a jistě ne bez důvodu se právě k oráčskému Prokopovu zaměstnání připjalo tolik lidových pověstí, zejména pověst o orbě svatého Prokopa s čertem.

Zbožný poustevník nezůstal dlouho před lidmi utajen. Přicházeli k němu ve stále větším počtu, aby se poroučeli jeho modlitbám a vyprosili si radu a poučení. Prokop tedy „řádlem svého poučování napravoval jejich mysl“, ale staral se i o jejich časný prospěch, ujímal se chudých a pomáhal jako lidový lékař. K Prokopovi přicházeli i takoví, kteří toužili po dokonalejším životě a chtěli se proto trvale uchýlit do samoty. I tyto návštěvníky Prokop přijímal laskavě, a když shledal, že jsou dobrého smýšlení, ponechával je u sebe. Byli mezi nimi i Prokopovi příbuzní, synovec Vít a syn Jimram, kteří se později postupně stali sázavskými opaty. Tak povstala nedaleko Prokopovy jeskyně a pod Prokopovým vedením mnišská osada a z ní roku 1032 klášter. Kníže Břetislav Prokopovu fundaci potvrdil, snad i rozmnožil, a Prokopa pohnul, aby přijal hodnost opata.

Sázavský klášter se řídil řeholí sv. Benedikta z Nursie. Tato řehole není jen návod k osobnímu úsilí o dokonalost, nýbrž zároveň klášterní ústava. Vytvořila typ západního kláštera, opatství. Zákla-

dem je stabilita, doživotní pobyt v klášteře, k němuž se mnich při vstupu zavazuje. Klášter mnichovi skýtá všechno, je to jeho svět, z něhož netouží se dostat ven. Není to žalář, dá se v něm slušně bydlet, je na svou dobu krásný a výstavný, mniši produkují všechno potřebné, a to lépe, než to dokáží jinde. Opat je otcem klášterní rodiny, nevládne trestním kodexem a donucovacími prostředky, ale autoritou. Bohoslužba, hlavní zaměstnání mnichů, je bohatá, povznášející a neunavuje přílišnou délkou. Mnich svůj klášter miluje, je to jeho domov, tam vládne pax, benediktinský pokoj, který svět nemůže dát. Tak si můžeme představit i sázavský klášter. Jak se jeho první opat snažil přiblížit benediktinskému ideálu, říká jeho životopis slovy: „Tento muž potom, zakotven jsa na pevném základě svých ctností a upevněn jsa trvalou předností své pokory i lásky, stal se pastýřem tak radostně vlídným a laskavě dobrotivým, že ho poddaní více milovali, než se ho obávali; vytrvale jim udílel, hromadně i jednotlivě, spásná napomenutí a bohatá poučování, zpestřená příklady z minulosti. Za jeho času jim nechyběla hojnost všeho; při tom on sám se živil prací rukou svých, osvěžuje je otcovskou útěchou, jakou obcerstvuje nemocné lékem rozvážný lékař. Trávě tedy život tak blažený a skvělý, zářil znamenitými ctnostmi v chrámu Božím jako slunce až do skonání světa.“ Opat Prokop zemřel 25.3.1053 a biskup Šebřín ho na Sázavě pohřbil.

3. *Život sázavských mnichů do zákazu slovanské liturgie papežem Řehořem VII. a jejich kulturní dílo.* Dvě léta po Prokopově smrti zemřel i kníže Břetislav a za jeho syna a nástupce Spytihněva II. (1055-1061) nastaly sázavským mnichům zlé časy. Museli klášter opustit a na jejich místo přišli latinskí mniši německé národnosti. Vyhnanci se uchýlili do Uher, kde dlel i jejich příznivec, moravský úředník kníže Vratislav, který tam musel před svým bratrem rovněž utéci. Naštěstí však pobyt v cizině neměl dlouhého trvání. Po Spytihněvově smrti se ujal vlády Vratislav (1061-1092) a ten „povolal se ctí zpět z vyhnanství opata Víta a jeho bratry a vrátil je, jak se slušelo, jejich klášteru“. V sázavském klášteře se znovu rozproudil čilý život v duchu jeho velkého zakladatele. Mniši skládali původní literární díla, zprostředkovávali výměnu kulturních hodnot se sousedními zeměmi, jmenovitě s Kyjevskou Rusí, a vyznamenali se i jako umělci.

Protože slovanské knihy byly ke konci 11. století „nadobro zničeny a rozptýleny“, je dnes těžko říci, které z nich obsahovaly původní díla sázavských mnichů. S určitostí to víme o první svatoprokopské legendě, jež se však zachovala jen v latinském překladu (*Vita minor*). Tato legenda byla psána podle slovanského *Života svatého Benedikta*, který se zachoval v rukopisech ze 14. století v Rusku. Sázavští opati Vít a jmenovitě Božetěch bývají častěji uváděni ve Vratislavových listinách. Snad byli činní i jako knížecí kaplani v dvorské české kanceláři. To by mohlo svědčit pro jejich literární vzdělání a způsobilost k samostatné literární práci. Urbánek skutečně připisuje opatu Božetěchovi několik samostatných prací. Králík počítá k literárnímu odkazu svatoprokopského kláštera některé legendy o svatém Václavu a o svaté Ludmile. U obou těchto autorů jde však jen o více méně pravděpodobné hypotézy.

Ke kulturnímu rozkvětu přispěla Sázava i tím, že zprostředkovávala výměnu kulturních hodnot se sousedními zeměmi, jmenovitě s Kyjevskou Rusí. O stycích sázavského kláštera s Kyjevskou Rusí máme zajímavý doklad ze samého konce slovanského období kláštera. Když v říjnu roku 1095 biskup Kosmas světil na Sázavě nové oltáře, vložil do jednoho z nich ostatky ruských prvomučedníků, svatých Borise a Glěba, synů kyjevského velkoknížete svatého Vladimíra, kteří byli roku 1015 zavražděni svým bratrem Svjatopolkem. Oba kyjevští mučedníci zemřeli tedy stejným způsobem jako náš svatý Václav, a proto také byla jejich jména na Rusi v legendách vzájemně vzpomínána.

Na otázku, jestli se dosud zachovala nějaká literární památka, jež se k nám dostala z ciziny prostřednictvím sázavského kláštera, nemůžeme dát určitou odpověď. Je však pravděpodobné, že Sázava byla ve spojitosti s tzv. *Pražskými zlomky hlaholskými* a s *Remešským evangeliářem*. *Pražské hlaholské zlomky* jsou dva listy staroslovanské knihy, které byly nalezeny na deskách latinského rukopisu pražské metropolitní knihovny z 11. století. Na jednom zlomku je napsána část velkopátečních pašijových zpěvů, na druhém deset „světilen“ neboli krátkých hymnů na neděle a svátky. Jsou cyrilometodějského původu, opis se dostal do Bulharska (Makedonie), pak do Ruska a odtud do Čech, kde byly světilny doplněny, zejména světilna svátku Všem svatých. *Remešský evangeliář* je starobylý slovanský rukopis, o němž se myslelo, že jej psal sám svatý Prokop. Obsahuje šestnáct pergamenových listů, je psán mladším slovanským písmem, tzv. cyrilicí, a obsahuje evangeliijní čtení na jednotlivé svátky. Karel IV. daroval tuto památku emauzskému klášteru. Emauzští slovanští mniši však používali hlaholici, proto k cyrilskému rukopisu dali přivázat sbírku epištol a evangelií psanou hlaholským písmem. Tento kodex se dostal za husitské revoluce na Východ, kardinál Karel Lotrinský jej koupil v Konstantinopoli, před smrtí († 1374) jej daroval remešské katedrále [Reims, Francie] a je znám pod jménem korunovačního evangeliáře, protože na něj přísahali poslední francouzští králové. Přes rozdílnost písma mají obě památky shodný liturgický ráz. Obě náleží řeckobyzantskému obřadu a podporují domněnku, že po návratu z uherského vyhnanství převládl na Sázavě obřad řeckobyzantský. Sázavští mniši se totiž uchýlili v Uhrách nejspíše do kláštera na Vyšehradě u Ostřihomi, protože byl obsazen slovanskými mnichy. Vyšehradští mniši však zachovávali východní řeckobyzantský rítus a symbióza

obou ritů byla těžko proveditelná. Proto se museli sázavští mniši svým hostitelům v ritu přizpůsobit. Tato změna jim patrně vyhovovala, takže se k západnímu ritu nevrátili ani později.

Sázavský klášter z Východu nejen přijímal, nýbrž měl čilou účast při seznamování Východu s domácími kulturními hodnotami. V posledních šedesáti letech ruská filologická věda (Vostokov, Sobolevskij) objevila celé množství církevně-slovanských spisů českého původu, po nichž v českých zemích nezůstala ani stopa a jež se zachránily jenom díky tomu, že byly vyvezeny na Kyjevskou Rus, kde se zachránily v opisech. Jsou to obě legendy o sv. Václavu, legenda o sv. Ludmile a o sv. Vítu, *Besědy na evangelia* Řehoře Velikého, apokryfní evangelium Nikodémovo, *Modlitba k Nejsvětější Trojici*, *Modlitba proti ďáblu*, církevně-slovanský penitenciál *Někatoraja zapověď*, *Život sv. Benedikta*, *Umučení sv. Apolináře*, *Umučení sv. Štěpána* a snad i některé jiné. Jako důležité středisko slovanské bohoslužby měla jistě Sázava při tomto exportu literárních památek nemalou účast.

Sázavský klášter se také zapsal do dějin českého výtvarného umění. Původní kostelní stavba z doby sv. Prokopa byla ovšem dřevěná. Ale po návratu z vyhnanství mniši věnovali výstavbě sídla značnou péči. Počátek v tom učinil opat Vít. Za jeho vlády posvětil biskup Jaromír kostel sv. Kříže a vložil do oltáře statky sv. Kříže a některé jiné ostatky. Se zvýšeným úsilím pokračoval v budování kostela i kláštera opat Božetěch. *Letopis sázavský* vypravuje, že tento opat rozšířil kostel „do hloubky, šířky i výšky překrásně“ a že v říjnu roku 1095 biskup Kosmas posvětil „dům modlitby“ a oltáře. Opat Božetěch opatřil kostel zvony, kříži a jinými potřebnými věcmi a sám se jako znamenitý sochař a řezbář podílel na umělecké výzdobě kláštera.

Slovanskému sázavskému opatství nebyl souzen ani po jeho obnovení knížetem Vratislavem pokojný a dlouhý život. Na sklonku roku 1096 museli sázavští mniši odejít znovu do vyhnanství, tentokrát již navždy. V té době se obrodné hnutí v Církvi horlivě zasazovalo o sjednocení liturgie a dalo podnět k revizi všech liturgických knih, pokud se odchylovaly od římského ritu a nebyly psány latinským písmem a jazykem, aby se snad pod rouškou jiné řeči nebo písma nevyloudil do katolické nauky nějaký blud. Těmito snahami o uniformitu byla postižena liturgie mozarabská na Pyrenejském poloostrově a milánská ambroziánská liturgie právě tak jako slovanská bohoslužba v Charvátsku. Proto není nic výjimečného, byla-li slovanská liturgie zakázána i v Čechách. Kníže Vratislav II. se pokusil o opětné uznání slovanské liturgie u papeže Řehoře VII. Někdy před rokem 1080 mu podal žádost, aby povolil v Českém státě mši svatou jazykem slovanským a odůvodňoval ji tím, že lid si slovanskou bohoslužbu přeje a že zbožní a svatí mužové tento zvyk zavedli a Církev jej dosud vlídně tolerovala. Papežova odpověď z roku 1080 však byla příkře odmítavá. Papež zákaz odůvodnil tím, že je tu nebezpečí, že by nevzdělaný lid mohl Písmu svatému špatně porozumět a mohl tak být uveden na scestí bludu. Je sice pravda, že někteří zbožní mužové to, co obecný lid žádá, vlídně trpěli a nechávali bez opravy, ale to nemůže být omluvou. Církev ve svých počátcích mnohé věci neviděla, které potom od Svatých otců, když křesťanství bylo upevněno a víra se vzmohla, po přísnějším přezkoušení byly opraveny. Vratislav sice ani potom proti sázavskému klášteru nic nepodnikl, ale jeho nástupce Břetislav II. (1093-1100) slovanské mnichy vypudil a „knihy jejich jazyka byly nadobro zničeny a rozptýleny“.

[Na zákazu slovanské liturgie má jistě lví podíl Východní schisma z roku 1054, přestože to zde Kadlec neuvádí, jímž došlo k trvalému rozpadu Církve na západní a východní část. Nejednota trvá dosud, i když papež i řecký patriarcha vzájemné klatby a exkomunikace před vstupem do 3. tisíciletí odvolali a za nelásku v předchozím tisíciletí se vzájemně omluvili a poprosili o odpuštění. - Zárodek konečného Východního schismatu je již ve Fotiově rozkolu, který se podařilo zažehnat, o němž je uveden exkurs výše.

Rozkol s Římem byl Fotiovým sesazením oficiálně odstraněn, ale vlivem dogmatických podkladů sporu došlo ve vztazích Cařihradu a Říma k velké změně. Do Fotiovy doby to byli zpravidla císařové, kteří se obraceli proti papežům, a Východní církev se snažila o jednotu. Protože moc papežů obnovení západního císařství velice vzrostla, byli to nyní z politických důvodů zase císařové, kteří se snažili o jednotu s Římem. Východní církev podporovaná mnichy se při každé příležitosti stavěla proti papeži, neboť ve zvláštnostech latinské církve viděla odpad od apoštolské tradice.

Napětí mezi oběma církvemi se opět projevilo, když císař Lev VI. vstoupil roku 906 počtvrté do manželství a byl za to cařihradským patriarchou vyobcován z církve. Císař se obrátil na papeže a ten podle mírnějšího římského práva manželství potvrdil (spor o tetragamii), čímž cařihradské církevní kruhy roztrpčil.

Otevřené nepřátelství zahájil cařihradský patriarcha Michal Caerularios (1043-1059). Sám pocházel ze vznešené rodiny. Za spiknutí proti císaři byl zavřen do kláštera. Nový císař Konstantin IX. (1042-1054) mu přál, a tak se stal jeho rádcem a patriarchou. Roku 1053 dal Caerularios v Cařihradě zavřít všechny latinské chrámy a kláštery. Pln zřetě proti všemu latinskému potom přiměl biskupa Lva Ochridského, aby okružním listem znovu rozdmýchal starý spor o různosti obou církví (vycházení Ducha Svatého, přijímání nekvašeného chleba, celibát apod.).

Papež Lev IX. (1049-1054) poslal patriarchovi list, ve kterém jej káral a vyvracel mu jeho výtky. Císař si přál jednotu s papežem, protože doufal, že s jeho pomocí vypudí z Itálie Normany. Pod jeho vlivem odpověděl Caerularios smířlivě.

Papež proto poslal do Cařihradu poselstvo v čele s kardinálem Humbertem, aby spor urovnalo. Císař přijal legáty laskavě, ale patriarcha velmi chladně. Stejně se chovali mniši i lid. Kardinál Humbert, který byl velmi přísným stoupencem clugnyjského hnutí, na všechny výtky rázně odpověděl a potom přednesl výhrady Říma vůči Cařihradu. Nato patriarcha s posly přerušil veškerý styk a zakázal jim sloužit mši svatou. Proto legáti v červenci 1054 položili při bohoslužbě v chrámě Boží Moudrosti na oltář exkomunikační listinu proti patriarchovi a jeho přívržencům a opustili Cařihrad.

Patriarcha svolal synodu a vyslovil proti latiníkům anathema. Císaře přinutil vystoupit ze spolku s papežem. Schisma zůstalo trvalé, přestože byl Caerularios roku 1058 následujícím císařem Isaakem Komnenem svržen, neboť se opět snažil o císařskou moc. Nikdo již neměl vůli se k jednotě s Římem vrátit. Východní církve si od té doby říká ortodoxní či pravoslavná (což značí pravověrná), aby se tak odlišila od domnělých latinských bludařů.^{21]}

4. *Kanonizace svatého Prokopa a rozvoj jeho úcty.* Ačkoliv byl sázavský klášter latinizován, památka jeho zakladatele tam žila i dále. I nově příchozí mniši byli zčásti Češi. Svatý Prokop náležel jejich řádu a byl slávou kláštera i magnetem, který přitahoval lid ze širokého okolí. A tak se i nové osazenstvo k němu hlásilo, ano postaralo se o provedení jeho řádné kanonizace. Byl to první Čech, který byl v Římě slavně prohlášen za svatého. V raném středověku nebylo totiž kanonizování papežem obvyklé. Prvním takovým prohlášeným svatým je svatý Oldřich roku 993 a teprve roku 1171 byla kanonizace vyhrazena papeži. Dříve se prováděla tím způsobem, že tělo člověka pověsti svatosti slynoucí bylo vyzdvíženo z dosavadního hrobu a uloženo pod oltářem, když předtím biskup kult schválil a zapsal ho do seznamu svatých. O kanonizaci svatého Prokopa jednal osobně v Římě opat Blažej mezi říjnem 1202 a dubnem roku 1203 a dosáhl k ní souhlasu papeže Innocence III. Neobešlo se to bez nesnází. Jak *Menší legenda svatoprokopská* vypravuje, papež zprvu odmítal kanonizaci provést. Opat Blažej už s nepořízenou opouštěl Řím, když se prý světec zjevil papežovi ve snách a řekl mu: „Proč jsi váhal? Proč jsi dopustil, aby můj duchovní odešel s prázdnou? Nevydáš-li rozkaz, aby ustal v cestě k svatému Vavřinci za hradbami Města a ihned se vrátil, neschválíš-li svědectví o mých ostatcích a nepovolíš-li mi povinnou úctu, pak“ – a v tu chvíli pozvedl svou pastýřskou hůl – „takto tluka dotluku tě!“ Slavnou kanonizaci na Sázavě pak provedl papežský legát, kardinál Guido, 4. července 1204.

Přirozeným důsledkem svatořečení byly nejrozmanitější projevy kultu sázavského opata. K jeho počtě byl složen mešní formulář s nádhernou sekvencí a několikere breviářové officium, kazatelé ho uctívali svými chvalořečmi. V jednom kázání ze 14. století, jež je patrně Milíčovým dílem, čteme: „Dávno by Čechy zahynuly, protože mají německé země okolo sebe, kdyby jich svatý Václav a svatý Prokop nechránili.“ Svatý Prokop se tedy stává po svatém Václavovi nej přednější záštitou České země, národním patronem.

Velmi se rozvinula svatoprokopská legenda. Původní *Život svatého Prokopa* sepsaný v staroslověnském jazyce byl ještě před zánikem slovanského kláštera na Sázavě přeložen do latiny (*Vita minor*, *Menší legenda*). Stalo se to záměrně, aby byla obhájena slovanská bohoslužba proti latiníkům. Násilný postup knížete Spytihněva proti slovanským mnichům je v ní přísně odsuzován a černými barvami je vyličen latinský nástupce opata Víta, cizozemec, „muž plný vášnivé hněvivosti“. Boží sluha Prokop se jednou zjeví vetřelci u kostelních dveří a přísně mu domlouvá: „Od koho máš v tomto klášteře moc vlásti? Co zde pohledáváš? ... Beze studu z pohanění svého vzdal se odtud co nejrychleji! Neučiníš-li to, pomsta s nebes dolehne na tebe!“ Latinský opat však pokládal zjevení za mámení ďáblovo a nedbal ho, ani když se opakovalo podruhé a potřetí. Na Prokopovy výzvy odpovídal stereotypně: „Mocná ruka nejvznešenějšího vévody odevzdala tento klášter mně, abych jím až do konce života mocně vládl.“ Ale světec nic si toho nevšímal a sebejistě a nesmlouvavě při své čtvrtém zjevení prohlásil: „Klášter tento jsem si vyprosil na Pánu pro své duchovní syny, ne pro tebe, kterýž jsi sem podvodně vešel. A jestli ti ten tvůj pán vévoda až dosud tuto moc přikázal, já ti ji od nynějška zakazuji!“ S těmi slovy jal se prudce bít opata berlou a vypráskal ho z kláštera. Klášter pak byl vrácen zákonitým vlastníkům. *Menší legendu o svatém Prokopu*, zejména v jejích historických zprávách, pojal do své kroniky sázavský letopisec, zvaný obvykle Mnich sázavský, který byl jedním z Kosmových pokračovatelů a psal svou kroniku nedlouho před rokem 1177. Tak vznikla ona část letopisu sázavského, která jedná o založení kláštera. Krácením *Menší legendy prokopské* vznikla tzv. legenda F (podle prvního vydavatele Fejfalíka). Její rytmické klauzule, užívající rytmus zvaný cursus velox, nezvratně dosvědčují (jak ukázal Ryba), že nemohla vzniknout před koncem 14. století. Ve 14. století se stala *Menší legenda svatoprokopská* základem dalších textů. Když byl za císaře Karla IV. sestavován český *Pasionál*, byla do ně-

²¹ Mráček, P.K.: Příručka církevních dějin, Středověk - Konečný východní rozkol, s.48, Olomouc 1996

ho pojata i česká prozaická legenda o sv. Prokopu, volně přeložená podle *Menší legendy* latinské. *Větší legenda svatoprokopská, Vita maior*, je proti *Menší legendě* rozšířena v úvodních partiích a v kapi-
tolách líčících zázraky po Prokopově kanonizaci. Také v ní vystupuje svatý Prokop jako služebník čes-
ké národní myšlenky a nepřítel cizozemců, kteří jsou symbolizováni čerty. *Větší legenda* byla na konci
14. století zpracována také česky ve veršované legendě o sv. Prokopu, zachované v *Rukopise Hradec-
kém*.

Kronikář Dalimil, který připomíná, že sv. Metoděj „mši slovansky slúžieše“, se hlásí i k sv. Pro-
kopu významnými verši:

„Svatý Prokop s světa snide,
v něm veliká pomoc Čechům vznide.
To opat německý svědčieše,
když jej svatý Prokop, za kuklu vláče, tepieše.“

O době husitské se zhusta tvrdívá, že kult svatoprokopský značně zeslabila. To platí jen do ur-
čité míry. Je sice pravda, že hned na počátku husitské revoluce byl pobořen sázavský klášter, že doba
nepřála středověkému mnišskému ideálu a také národní ovzduší se změnilo, když německý živel byl
hodně potlačen, ale i husité se k sv. Prokopu hlásili, jak svědčí kazatelské sbírky předních husitských
kněží, v tom i Husa samotného. Dražší byl samozřejmě sv. Prokop příslušníkům strany podjednou, kte-
ří ho oslavovali četnými homiletickými díly i písněmi a dovolávali se jeho přimluvy. Teprve v 16. stole-
tí, když do našich zemí pronikl protestantismus, nastal úpadek svatoprokopského kultu. Jakmile se
však katolicismus znovu vzchopil, vrátil i sv. Prokopu jeho místo a záhy vystupňoval jeho úctu do nej-
vyšší dosud dosažené míry. Signálem ke znovuvzkříšení svatoprokopského kultu bylo přenesení světco-
vých ostatků 28.5.1588 ze zpusklého sázavského kostela do srdce země a jejich uložení v oltáři kostela
Všech svatých na Pražském Hradě. Pak následoval jeden projev svatoprokopského kultu za druhým:
Báseň Šimona Fagella, Jiřího Bertholda a Šimona Lomnického z Budče, hagiografická díla Alberta Cha-
novského a Jana Tannera, *Sláva svatoprokopská* Bedřicha Bridela, *Požehnaná památka velikého světa
divotvorce svatého Prokopa* Hugona Frabricia, četná díla homiletická, *Vroucná pobožnost k velikému
světa divotvorci svatému Prokopu*, vydaná poprvé r. 1740 v Kutné Hoře a pak vždy znovu přetisko-
vaná (naposledy r. 1937). Počet kostelů zasvěcených sázavskému světcovi dosáhl jednoho sta, nádherná
bazilika třebská, původně zasvěcená Panně Marii, dostala titul sv. Prokopa. Počet barokních obrazů
a soch sv. Prokopa je nepřehledný. Zvláštní úctě se sv. Prokop-oráč těšil u zemědělců. A protože jeho
jméno se česky rozumělo a odvozovalo se od slovesa prokopati, vyvolili si ho za patrona také horníci.
Hornické slavnosti na Příbramsku a Ostravsku se konaly až do nejnovější doby.

Když nastal tvrdý útlak národa a jazyka, Čechové se s důvěrou obraceli zvláště k sv. Prokopu.
V litaniích k sázavskému světcovi čteme tyto invokace: „Jenž jsi se s jinými svatými patrony mdlému
vojsku v povětří ukázal a za Čechy bojoval; Jenž vidíš Čechy zemdlené, zarmoucené, ztrápené, od
moci vojenské utlačené; Jenž patříš v záhubu České země; Jenž slyšíš hlas kvílících, k tobě se utíkají-
cích a za obranu prosících, náš milý vlastenče, velkomocný orodovnice!“ A když byl útlak nejtvrdší,
dovolával se ho rychtář Vavák.

Ani nová doba na svatého Prokopa nezapomněla. Jeho ochraně se svěřovali čeští vystěhovalci
do zámoří. Ve Spojených státech bylo postaveno několik kostelů titulu sv. Prokopa. Z nich nejznámější
je opatský kostel v Chicagu (z r. 1888) a benediktinské opatství Lisle u Chicaga. Jiné kostely stojí v
Clevelandu a ve státě Severní Dakota.

Učenci nové doby se snažili objasnit záhady Prokopova života i všechny otázky s ním souvisejí-
cí, četní malíři, sochaři a básníci mu vzdávali svůj hold. Z básnických děl je nejznámější *Legenda o
svatém Prokopu* Jaroslava Vrchlického. K němu se druží celá plejáda jiných významných básníků:
Štulc, Kulda, Jesenská, Xaver Dvořák, Josef Pospíšil (báseň zhudebnil J.B.Foerster) a Nezval.

ČESKÉ NÁBOŽENSKÉ A KULTURNÍ POMĚRY KE KONCI 11. STOLETÍ

SPOLEČENSKÁ STRUKTURA – POMĚRY NÁBOŽENSKO-MRAVNÍ – ŠKOLSTVÍ – UMĚNÍ

1. *Společenská struktura.* Česká společnost doby, již se zabýváme, byla značně členitá. V čele stál kníže vládnoucí nad národem téměř neomezeně jako otec nad rodinou; rozhodoval o válce a míru, svolával mužstvo do zbraně a vymáhal poslušnost mocí, byl nejvyšším soudcem v zemi, podle své vůle a potřeby vymáhal od poddaných všeliké práce a roboty a ukládal jim daně. Ve výkonu této moci mu sloužili rozliční úředníci a zřizenci, jmenovitě správcové knížecích hradů, kasteláni, a jeho vojenská družina. Tento patriarchální absolutismus byl umožňován tím, že tu nebylo v první době po sjednocení Českého státu po roce 995 vyšších tříd obyvatelstva stavovsky organizovaných a s ustálenými právy. Stará rodová šlechta vymřela nebo byla vyhubena. Ke konci 10. století a na počátku 11. století dostali však mnozí družiníci a dvořané příležitost se povznést, když jim byly svěřeny do správy dobyté hrady nebo jim byly darovány výsluhy apod. Všechny tyto funkce a darování byly za tehdejšího stavu lenního zřízení teoreticky jen „od vůle“ vládnoucího knížete a mohly být obdarovaným opět odebrány. I to se někdy stávalo, ale častějším jevem bylo, že některé rody držely knížecí úřady po několik generací, a těšíce se panovníkově přízni, nabyly rozsáhlých statků a také je ve svých rukách udržely, až koncem 12. a ve 13. století jejich moc přestala být závislá na panovníkově moci a na držení úřadů.

Proti vrstvě šlechtické (nobiles, barones, páni) stálo ostatní obyvatelstvo, jež je v pramenech označováno slovem *pauperes*. Mezi tímto nešlechtickým obyvatelstvem bylo několik skupin rozdílného společenského postavení i právních poměrů: dědici-heredes, otroci-servi a hosté-hospites. Dědici hospodařili na vlastní půdě, platili berní knížeti a byli povinni konat zemské roboty, tj. stavět a opravovat hrady, upravovat rybníky, mosty, cesty, dodávat potraviny vojsku táhnoucímu do boje, starat se o výživu knížecí družiny, když táhla jejich krajem, poskytnout jí příprěže apod. Tyto veřejné platy a roboty byly asi samy o sobě dost obtížné, ale zdá se, že hradští úředníci je ještě ztěžovali, žádajíce od lidu víc, než na co měli právo. Proto mnozí z těchto svobodných sedláků odevzdávali dědinu i svou osobu do ochrany někoho mocného, zvláště duchovním ústavům, a stávali se tak poddanými sedláky, držíce dále svůj statek. Jiná část selského lidu upadla v závislost tím, že se lidé svobodní na způsob nájemníků usazovali na cizí půdě (knížecí, později duchovních ústavů nebo i šlechtických velkostatků) a za její užívání byli jejímu vlastníku zavázáni zvláštními platy a službami. Tito osobně svobodní, ale na cizí půdě usedlí jsou nazýváni hosté. Takovým způsobem se octla do konce 12. století většina někdejšího svobodného obyvatelstva v závislosti na vrchnostech světských a duchovních. Opačný vývoj nastal u třetí skupiny, u otroků. Do otroctví se lidé dostávali především zajetím ve válce. Zajatý nepřítel náležel tomu, kdo ho zajal, a byl mu zcela vydán na milost a nemilost. Takoví otroci byli předmětem zahraničního obchodu. Těch, kteří v zemi zůstali, užívali jejich páni jednak jako osobních sluhů, jednak jako řemeslníků nebo dělníků ve dvorech. Otroky se stávaly automaticky i děti otroků a konečně se mohl dostat někdo do otroctví z trestu. Vliv křesťanství, ale také měnící se hospodářské poměry způsobily, že sociální postavení otroků se zlepšilo. Otroci rozsazení v odlehlých dvorech a vsích a úplně bezprávní a zcela nemajetní neměli přirozeně na práci pro svého pána zájem a často prchali. Byly jim tedy ukládány naturální dávky, více či méně přesně stanovené, a jejich splněním se jim otvírala možnost vyrábět pro směnný obchod, tedy ve vlastní prospěch. Tak se koncem 12. století dřívější otroci povznegli k postavení svobodnějšímu, i když stále závislému.

Od ostatního obyvatelstva se od počátku odlišovalo duchovenstvo. Jako právně zcela nezávislá a samostatná společenská složka se ovšem projevovalo až po prosazení celibátu a po dosažení nezávislosti na světské vrchnosti.

2. *Poměry nábožensko-mravní.* Náboženský život měl mnoho nedostatků. Bujela pověra. Proti některým nepřístojnostem (pohřbívání mimo hřbitovy v polích a lesích) zakročil v *Hnězdenských statutech* kníže Břetislav I., ale velký úspěch neměl. Roku 1092 při nástupu na trůn kníže Břetislav II. vystoupil znovu velmi energicky proti polopohanským, v zemi dosud trvajícím zvyklostem. Kronikář Kosmas o tom píše: „Roznícen jsa (kníže Břetislav) velikou horlivostí pro křesťanské náboženství, vyhnal ze své země všechny čaroděje, kouzelníky a hadače; podobně dal pokácet a spálit i háje nebo stromy, které na mnohých místech prostý lid uctíval. Rovněž pověrečné zvyky, jež vesničané, napolo ještě pohané, zachovávali v úterý nebo ve středu o Letnicích, přinášejíce dary ke studánkám, kde zabíjeli oběti a zlým duchům obětovali, dále pohřby, jež se konaly v hájích a na polích, a hry, jež podle pohanského obřadu provozovali na rozcestích a křižovatkách jako pro odpočinutí duší, a konečně kratochvíle, jež rozpustile tropili nad svými mrtvými, prázdné stíny volajíce a škrabošky majíce na tvářích, tyto všechny ohavnosti a jiné bezbožné vynálezy vyplnil ten dobrý kníže, aby se již budoucně nedály v lidu Božím.“

Do hloubky proniklo křesťanství jen poznenáhlu. Posvěcení nových kostelů bývalo slaveno za velké účasti lidu, pravidelnými se stávaly i hlučné pouti, zejména ke dni 28. září, svátku sv. Václava, do Prahy (již v 2. polovině 11. století). Během 11. a 12. století se ujalo svěcení neděle účastí na bohoslužbě a pracovním klidem, což znamenalo i značné zlepšení životních podmínek poddaného obyvatelstva, protože dříve se pracovalo nepřetržitě. Stejný význam mělo i zavedení jiných církevních svátků. Lid si zvykal na křest, který se u dětí konal ještě ponořením, na zpověď a přijímání Oltářní svátosti (ještě pod obojí způsobou), na posvěcování sňatků knězem a (pasivní) účastí na bohoslužbě. Z modliteb se ujal u lidu Otčenáš, Pozdravení andělské, Věřím v Boha, Desatero a zpovědní formule.

Mravnost se křesťanstvím zušlechťovala také jen poznenáhlu. Divoká bojovnost a surová loupeživost byly ovšem dobové zjevy. Znovu a znovu musela však církev bojovat proti pohlavní neukázněnosti a hříchům s ní spojeným (smilství, krvesmilství, cizoložství, potraty), proti rozkošnictví a požívačnosti.

3. *Školství.* Církevní školství má úctyhodnou tradici. Již sv. Augustin a sv. Eusebius z Vercelli shromažďovali kolem sebe mladé žáky a připravovali je na duchovní dráhu; v době karolínské biskup Chrodegang doporučoval biskupům, aby při katedrálách a kláštorech zřizovali školy pro budoucí klérus, a diecézní i obecné církevní sněmy vyžadovaly opětovně jako podmínku svěcení určitý stupeň vzdělání. Graciánovo *Decretum* i pozdější papežské dekretálky o tom podávají řadu dokladů. Základním požadavkem bylo umění číst a psát, znalost církevního zpěvu a znalost gramatiky k porozumění Písmu svatému a rétoriky pro kázání. Mimoto klerik musel umět udělovat svátosti (v čemž je zahrnuta penitenciální praxe) a sestavit si pro každý církevní rok kalendář (tzv. computus). Před svěcením se kandidát podrobil zkoušce. Kanovník-cantor jej zkoušel ze zpěvu (liturgie byla většinou zpívána) a kanovník-scholastik z literatury, tj. z ostatních vědomostí. Podle ustanovení 3. a 4. lateránského koncilu měla být při všech katedrálách prebenda pro mistra svobodných umění, který by zdarma vyučoval kleriky a chudé studenty (praefectus clericorum) a při metropolitních chrámech měla být zřízena prebenda pro kanovníka, který by kleriky a kněze učil Písmu svatému a základům duchovní správy. Tento kanovník (canonicus theologus nebo scholasticus) býval ředitelem školy.

Jestliže již v misijním období našich dějin se slovanští i latinští kněží věnovali přípravě kněžského dorostu, tím více to bylo třeba, když roku 973 Čechy dostaly vlastní církevní organizaci. Škola při pražské katedrále zahájila činnost hned po zřízení biskupství. První pražští biskupové byli vybíráni z příslušníků benediktinského řádu, který na vzdělání kladl velký důraz, proto dbali, aby jejich katedrální škola měla úroveň. Svědčí o tom zpráva, že v letech 1008-1018, tedy pouhých 35 let po zřízení biskupství, působil v Praze slavný mistr Hubald z Lutychu. Reforma katedrální kapituly, provedená v letech 1068-1069 učeným proboštem Markem, se týkala v nemalé míře i školy. Přítelem prvního českého kronikáře, kapitulního děkana Kosmy, byl ředitel školy, kanovník a arcikněz Gervasius; měl titul magister. Titul scholastika se v Praze vyskytuje ponejprv roku 1203 a pravidelně od roku 1234.

Také při olomoucké katedrále byla zřízena škola a podobně i při kolegiálních kapitulách a v kláštorech, ale bližší zprávy o tom nemáme.

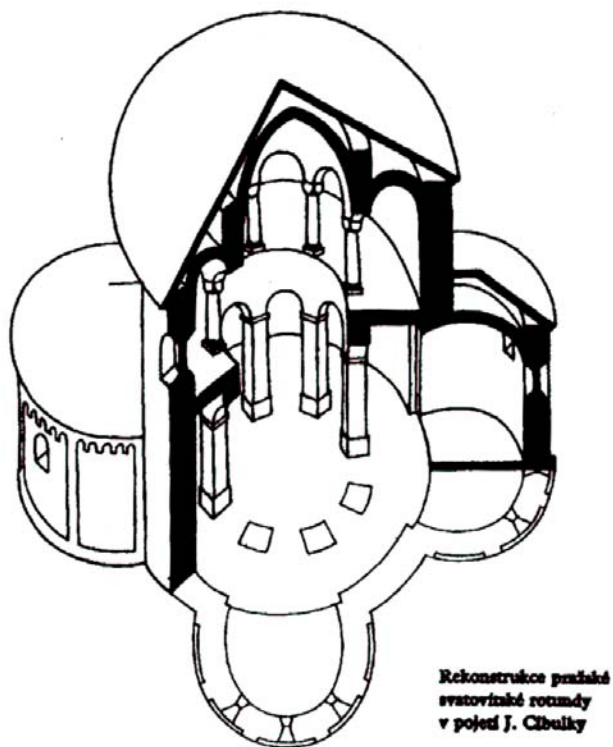
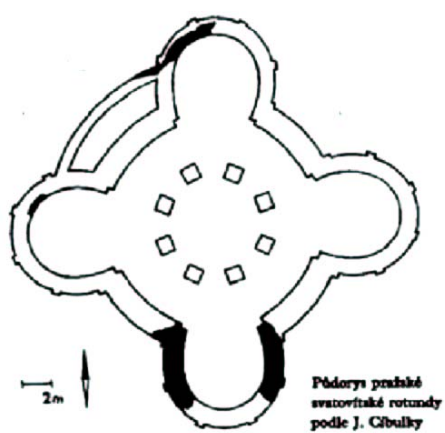
4. *Umění.* Umělecké snažení se u nás v této době soustředilo především na střediska křesťanského kultu, na chrámy. Svatovítská rotunda, vybudovaná sv. Václavem, se stala vzorem četným jiným stavbám kruhového půdorysu, budovaným až do 12. století po českých hradech a tvrzích i v Praze samotné. Venkovské rotundy bývaly ovšem jednodušší, s jedinou apsidou, někdy i s připojenou kulatou věží; při jejich stavbě se muselo počítat jednak s menším bohatstvím vlastníka, jednak s těsným prostorem tvrze, do níž se musely vestavět. Z českých rotund je nejznámější ta, kterou kníže Soběslav postavil na hoře Řípu a zasvětil sv. Jiří. V 11. století se k stavbám okrouhlým připojuje typ podélný. Je to jakási obdoba římské baziliky, ale je členitější a v podání stavitelů v českých zemích také hrubších rysů a menších rozměrů. Takovou bazilikou byla po roce 1060 nahrazena rotunda sv. Víta, ale do našich časů se dochovaly jen zbytky sousední baziliky sv. Jiří, znovu přestavěné ve 2. polovině 12. století. Větších plastických památek z této doby není. V neznámém klášteře v Čechách pracovala v závislosti na bavorském umění škola, která ve 3. čtvrtstoletí ilustrovala tzv. korunovační evangeliář krále Vra-

Pražský Hrad - bazilika sv. Jiří

strovala tzv. korunovační evangeliář krále Vra-

tislava s celou skupinou evangeliářů.

výběrová literatura k části I.-V.:

- Ackermannsgemeinde: Beiträge zur Tausendjahrfeier des Bistums Prag, München 1971-1973
Ackermannsgemeinde: Millenium ecclesiae Pragensis 973-1973, Regensburg 1973
Ackermannsgemeinde: Regensburg und Böhmen (Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg), Regensburg 1972
Ackermannsgemeinde: Sacrum Pragense Millenium 973-1973, 1973
Bartůněk, V., Pokorný, Cibulka: Soluňští bratři, Praha 1963
Boháček, M.: Das römische Recht in der Praxis der Kirchengeschichte der böhmischen Länder im XIII. Jahrhundert, 1967
Borkovský, I.: Pražský hrad v době přemyslovských knížat, Praha 1969
Borový, K.: Dějiny diecése pražské, Praha 1874
Breitenbach, A.: Die Besetzung der Bistümer Prag und Olmütz bis zur Anerkennung des ausschließlichen Wahlrechtes der beiden Domkapitel, 1904
Bretholz, B.: Monumenta Germaniae historica, Scriptores, 1923
Cibulka, J.: Velkomoravský kostel v Modré u Velehradu a začátky křesťanství na Moravě, Praha 1958
Cinke, V.: Organizace českých klášterů ve 13. a 14. století na podkladě provinčním, Praha 1968
Dvorník, F.: Byzantská misie u Slovanů, Praha 1970
Dvorník, F.: Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance, Praha 1933
Dvorník, F.: Svatý Václav, Roma 1963
Dvorník, F.: Svatý Vojtěch, Roma 1967
Dvorník, F.: The Making of Central and Eastern Europe, London 1949
Eimler, J.: Pokračovatelé Kosmovi (in: Prameny českých dějin II), Praha 1974
Emler, J.: Kosmova kronika (in: Prameny českých dějin II), Praha 1974
Fiala, Z.: Die Organisation der Kirche im Přemyslidenstaat des 10.-13. Jahrhunderts (in: Graus F., Ludat, H.: Siedlung und Verfassung Böhmens in der Frühzeit), 1973
Fiala, Z.: Přemyslovské Čechy, Praha 1965
Friedrich, G.: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I., II, III.1, Praha 1912-1942
Frind, A.: Die Geschichte die Bischöfe und Erzbischöfe von Prag, 1873
Frind, A.: Kirchengeschichte Böhmens I-IV, 1864-1878
Gaja, V.: Granus a Augustin Olomoucký: Series episcoporum Olomucensium, Olomouc 1977
Goll, J.: Přemysla Otakara II. druhá výprava křížová a plán povýšit biskupství olomoucké na arcibiskupství, 1891
Graus, F.: Böhmen zwischen Bayern und Sachsen, 1969
Graus, F.: Die Entwicklung der Legenden der sogenannten Slawanapostel Konstantin und Method in Böhmen und Mähren (Jahrbuch für Geschichte Osteuropas 19), 1971
Graus, F.: Slovanská liturgie a písemnictví v přemyslovských Čechách, Praha 1966
Graus, F.: St. Adalbert und St. Wenzel (Giessener Abhandlungen zur Agrar- und Wirtschaftsgeschichte des europäischen Ostens, 1980
Grivec, F., Tomšić, F.: Constatinus et Methodius Thessalonicenses, Fontes, Zagreb 1960
Grivec, F.: Konstantin und Method, Lehrer der Slaven, Wiesbaden 1960
Havránek, B., Daňhelka, J.: Nejstarší česká rýmovaná kronika tak řečeného Dalimila, Praha 1958
Hecht, F.: Das Homiliar des Bischofs von Prag (Beiträge zur Geschichte Böhmens, Praha 1863
Hellmann, M.: Cyrillo-Methodiana. Zur Frühgeschichte des Christentums bei den Slaven 863-1963, Köln-Graz 1964
Hilsch, P.: Der Bischof von Prag und das Reich in sächsischer Zeit), 1972
Hilsch, P.: Die Bischöfe von Prag in der frühen Stauferzeit, München 1969
Hledíková, Z.: Ke kulturním poměrům vyšehradské kapituly počátkem 13. století, 1980
Hledíková, Z.: Pražská metropolitní kapitula a její samospráva a postavení do doby husitské, Praha 1972
Holinka, R.: Svatý Vojtěch, Brno 1947
Hošna, J.: Kniže Václav v obraze legend, Praha 1986
Hrdina, K.: Kosmova Kronika česká, Praha 1949
Hrejsa, F.: Dějiny křesťanství v Československu I-VI, Praha 1947-1950
Hrubý, F.: Církevní zřízení v Čechách a na Moravě od X. do konce XIII. století a jeho poměr ke státu, Praha 1916, 1917
Hrubý, V.: Staré Město. Velkomoravské pohřebiště „Na valách“, Praha 1955
Hrubý, V.: Staré Město. Velkomoravský Velehrad, Praha 1965
Hýbl, F.: Počátky minoritů v Čechách a na Moravě, 1896
Chaloupecký, V., Ryba, B.: Středověké legendy prokopské, Praha 1953
Chaloupecký, V.: Kniže svatý Václav, Praha 1929
Chaloupecký, V.: Na úsvitu křesťanství, Praha 1942
Chaloupecký, V.: Prameny X. století legendy Kristiánovy o sv. Václavu a sv. Ludmile (Svatováclavský sborník II/2), Praha 1939
Chudoba, B.: Jindy a nyní. Dějiny českého národa, Praha 1946
Kadlec, J.: Bohemia sancta, životopisy českých světců a přátel Božích, Praha 1989
Kadlec, J.: Das Vermächtnis der Slavenapostel Cyrill und Method in böhmischen Mittelalter (Acta Congressus historiae Slavicae Salisburgensis in memoriam SS. Cyrilli et Methodii anno 1963 celebrati), Wiesbaden 1963
Kadlec, J.: Die Franziskaner in den böhmischen Ländern und ihr Generalstudium in vorhussitischer Zeit, 1987
Kadlec, J.: Literární činnost biskupa Roberta Olomouckého, 1975
Kadlec, J.: Svatý Prokop, český strážce odkazu cyrilometodějského, Roma 1968
Kalista, Z.: Blahoslavená Zdislava z Lemberka, Roma 1969
Kalista, Z.: Stručné dějiny československé, Praha 1947
Karwasińska, J.: S. Adalberti Pragensis episcopi martyris Vita altera auctore Brunone Querfurtensi, Warszawa 1969
Karwasińska, J.: S. Adalberti Pragensis episcopi martyris Vita prior, Warszawa 1962
Koudelka, V.: Zur Geschichte der böhmischen Dominikanerprovinz im Mittelalter, 1957
Králík, O.: Filiace vojtěšských legend, Praha 1971
Králík, O.: K počátkům literatury v přemyslovských Čechách, Praha 1960
Králík, O.: Nejstarší legendy přemyslovských Čech, Praha 1969
Králík, O.: Od Radima ke Kosmovi, Praha 1968
Králík, O.: Slavníkovské interludium, Ostrava 1966
Kristen, Z.: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae III.2, Praha 1962
Krofta, K.: Dějiny československé, Praha 1946

Krofta, K.: Kurie a církevní správa v zemích českých v době předhusitské, Praha 1904, 1906, 1908
 Krumphanzlová, Z.: Počátky křesťanství v Čechách ve světle archeologických pramenů, Praha 1971
 Kryštofek, F.X.: Dějiny církve katolické ve státech rakousko-uherských s obzvláštním zřetelem k zemím koruny české. Od doby slavného panování císařovny Marie Terezie až do času J.V. císaře Františka Josefa I. (1740-1898), 1898-1901
 Lippert, J.: Sozialgeschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit, Praha-Wien-Leipzig 1896-1898
 Liška, O.: Tisíc let duchovního zápasu (překlad Winter, E.: Tausend Jahre Geisteskampf im Sudetenraum), Praha 1940
 Lorenz, W.: Du bist doch in unserer Mitte, Wien-München 1962
 Loserth, J.: Das Granum Catalogi praesulum Moraviae, Wien 1891
 Loserth, J.: Das St. Pauler Formular. Briefe und Urkunden auf der Zeit König Wenzels II., 1896
 Loserth, J.: Fragment eines Formelbuches Wenzels II. von Böhmen, Wien 1877
 Ludvíkovský, J.: Kristiánova legenda, Praha 1978
 Ludvíkovský, J.: Latinské legendy středověké o českých světcích, 1976
 Macůrek, J.: Magna Moravia, Praha 1965
 Magnae Moraviae Fontes Historici I-IV, Praha 1966-1971
 Machilek, F.: Die Zisterzienser in Böhmen und Mähren, 1973
 Mareš, F.V.: Das Todesjahr des hl. Wenzel in der I. kirchenslavischen Wenzelslegende, Wien 1972
 Mareš, F.V.: The Church Slavic Literature in Bohemia, Michigan 1974
 Medek, V.: Cesta české a moravské církve dějinami, Praha 1982
 Medek, V.: Osudy moravské církve do konce 14. věku, Praha 1971
 Merhautová, A., Třeštík, D.: Románské umění v Čechách a na Moravě, Praha 1984
 Millennium dioeceseos Pragensis 973-1973 (Annales Instituti Slavici), Wien-Köln-Graz 1974
 Mráček, P.K.: Stručná příručka církevních dějin, Olomouc 1996
 Nägle, A.: Kirchengeschichte Böhmens I, 1-2, Wien-Leipzig 1915-1918
 Newton, F.: Laurentius monachus Cassinensis, archiepiscopus amalfitanus: Opera, Weimar 1973
 Novák, J.B.: Formulář biskupa Tobíáše z Bechyně 1279-1296, Praha 1903
 Novotný, V., Odložilík, O., Urbánek, R., Prokeš, J.: Dějiny, Praha 1932-1933
 Novotný, V., Šimák, J.V., Bartoš, F.M., Urbánek, R.: České dějiny, Praha 1912-1966
 Novotný, V.: Český kníže Václav Svatý, Praha 1929
 Novotný, V.: Rakousko-Uhersko po stránce církevně-náboženské, Praha 1906
 Nový, R.: Die Anfänge des böhmischen Staates, Praha 1968
 Nový, R.: Dýmné, Praha 1984
 Nový, R.: Listiny pražských biskupů XI.-XIV. století, Praha 1960
 Nový, R.: Přemyslovský stát 11. a 12. století, Praha 1972
 Palacký, F.: Über Formelbücher, zunächst im Bezug auf böhmische Geschichte I, II, Praha 1842, 1847
 Pekař, J.: Die Wenzels und Ludmila Legenden und die Echtheit Christians, Praha 1906
 Pekař, J.: Svatý Václav, Praha 1932
 Podlaha, A.: Bibliografie české katolické literatury náboženské od roku 1828 až do konce roku 1913, Praha 1912-1923
 Pohl, K.: Beiträge zur Geschichte der Bischöfe von Olmütz im Mittelalter, Břeclav 1940
 Pokorný, L.: Dvě liturgická pojednání, Praha 1982
 Pokorný, L.: Z dějin liturgie u nás, Praha 1972
 Polc, J.: Církevní správa v Čechách do polovice 14. století (in: Tisíc let pražského biskupství), Roma 1973
 Polc, J.: Svěťce Anežka Přemyslovna, Praha 1988
 Polc, J.: Tisíc let pražského biskupství 973-1973, Roma 1973
 Poulik, J., Chropovský, B.: Velká Morava a počátky československé státnosti, Praha 1985
 Poulik, J.: Mikulčice. Sídlo a pevnost knížat velkomoravských, Praha 1975
 Pražák, E.: Kosmas a Sázavský letopis, Praha 1986
 Ráček, B.: Československé dějiny, Praha 1948
 Ráček, B.: Handbuch der Geschichte der böhmischen Ländern, Stuttgart 1967-1969
 Ráček, B.: Přehled dějin Československa I, 1-2, Praha 1980
 Reichertová, K., Bláhová, E., Dvořáková, V., Huňáček, V.: Sázava. Památník staroslověnské kultury v Čechách, Praha 1988
 Rogov, A.J., Bláhová, E., Konzal, V.: Staroslověnské legendy českého původu, Praha 1976
 Ryneš, V.: Mlada Přemyslovna, Praha 1967
 Ryneš, V.: Radim Gaudencius v české dějinné tradici, Praha 1967
 Salajka, A.: Konstantin-Kyryll aus Thessalonike, Würzburg 1969
 Seibt, F.: Bohemia sacra, Düsseldorf 1974
 Schmid, H.F.: Die rechtlichen Grundlagen der Pfarrorganisation auf westslawischem Boden und ihre Entwicklung während des Mittelalters, Weimar 1938
 Sláma, J.: Slavíkovci ve středověkém písemnictví, Praha 1987
 Stejskal, F.: Svatý Václav, Praha 1925
 Svatováclavský sborník na památku 1000. výročí smrti knížete Václava Svatého I, II, 1. 2., III, Praha 1934-1939
 Šebánek, J., Dušková, S.: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae IV.1,2 Praha 1962, 1965
 Šebánek, J., Dušková, S.: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V.1,2 Praha 1974, 1981
 Šolle, M.: Stará Kourim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách, Praha 1966
 Šusta, J.: Dvě knihy českých dějin I, Praha 1926
 Tadra, F.: Kulturní styk Čech s cizinou až do válek husitských, Praha 1897
 Tisíc let pražského biskupství 973-1973, Praha 1973
 Tkadlík, V.: Byzantský a římský ritus ve slovanské bohoslužbě (in: Duchovní pastýř 27), Praha 1978
 Třeštík, D.: Počátky Přemyslovců, Praha 1981
 Turek, R.: Čechy na úsvitě dějin, Praha 1963
 Turek, R.: Die frühmittelalterlichen Stämmegebiete in Böhmen, Praha 1975
 Turek, R.: Listina Jindřicha IV. z 29. dubna 1086 a její teritoria, Praha 1975
 Turek, R.: Počátky české vzdělanosti, Praha 1988
 Urbánek, R.: Legenda tzv. Kristiána ve vývoji předhusitských legend ludmilských i václavských a její autor, Praha 1948
 Vacek, F.: Církevní dějiny české. I. Doba nejstarší až do konce X. století, Praha 1890
 Vacek, V.: Dějiny církevních desátek v Čechách a na Moravě (in: Časopis pro dějiny venkova 12), Praha 1925
 Vacek, V.: Sociální dějiny české doby starší, Praha 1905
 Vajs, A.: Legenda o svatém Borisi a Glebovi, Praha 1988
 Vajs, A.: Sborník staroslovanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Ludmle, Praha 1929

Vaněček, V.: Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě, 1-3, Praha 1933-1939
 Vašica, J.: Literární památky epochy velkomoravské, Praha 1966
 Vavřínek, V.: Církevní misie v dějinách Velké Moravy, Praha 1963
 Votočková-Joachimová, J.: Anežka Přemyslovna, Praha 1940
 Vyskočil, J.K.: Blahoslavená Anežka Česká, Praha 1933
 Vyskočil, J.K.: Legenda blahoslavené Anežky a čtyři listy svaté Kláry, Praha 1934
 Wenkus, R.: Zu einigen päpstlichen Legationen nach Böhmen und Mähren im 12. Jahrhundert, 1959
 Winter, E.: Tausend Jahre Geisteskampf im Sudetenraum, Salzburg-Leipzig 1938
 Wodka, J.: Kirche in Österreich, Wien 1959
 Zagiba, F.: Methodiana, Wien-Graz-Köln 1976
 Zeschick, J.: Die Benediktiner in Böhmen und Mähren, 1982
 Zlámal, B.: Příručka českých církevních dějin, Olomouc 1947-1973
 Zlámal, B.: Svatí Cyril a Metoděj, Roma 1981
 Žemlička, J.: Spor Přemysla Otakara I. s pražským arcibiskupem Ondřejem, Praha 1981
 Žemlička, J.: Století posledních Přemyslovců, Praha 1986

další literaturu včetně odkazů na články v odborných a církevních časopisech lze nalézt podle navigace pramenů např. viz
 Kadlec, J.: Přehled českých církevních dějin 2/2, s.253-278, Roma-Praha 1991

OBSAH

Úvod

1. Dřevěné kostelní stavby v okolních zemích
 - 1.1. Francie, Německo, Rakousko Francie Německo Rakousko
 - 1.2. Anglie, Irsko, Skandinávie Anglie, Irsko Skandinávie (Norsko)
 - 1.3. Polsko, Slovensko, Maďarsko Polsko Slovensko Maďarsko
 - 1.4. Typologie
2. Dřevěné kostely v českých zemích
 - 2.1. Dřevěné kostely na Velké Moravě
 - Staré Město u Uherského Hradiště - Valy
 - Mikulčice - kostel č. 7
 - Mikulčice - kostel č. 8
 - Mikulčice - kostel č. 11
 - Mikulčice - Klášteřisko
 - Zalavár - Recéskut (Blatnograd)
 - 2.2. První křesťanská sakrální architektura na území Čech a možné dřevěné stavby
 - Levý Hradec
 - Kostel Panny Marie na Pražském hradě
 - Stará Boleslav
 - Tetín
 - kaple Panny Marie v klášteře sv. Jiří na Pražském hradě
 - Memoriální kaple (Pražský hrad, Lahovice, Praha - Bartolomějská ulice, Žďár nad Sázavou)
 - Libice
 - Stará Kouřim
 - Prachovské skály
 - Brandýsek
 - Žalany
 - 2.3. Dřevěné chrámy prvních českých klášterů
 - Klášter sv. Jiří v Praze
 - Břevnov
 - Ostrov u Davle
 - Sázava
 - Opatovice
 - 2.4. Dřevěné kostely na venkovských hřbitovech a ve městech (13. století)
 - Zahrádka u Ledče
 - Nesvětica
 - Staré Mýto

Závěr

Seznam pramenů a literatury

ÚVOD

Úkolem této práce by měl být pokus o shromáždění všech dostupných informací o dřevěné sakrální architektuře v českých zemích v prvních staletích zde se rozmáhajícího křesťanství. Pro země západní a severní Evropy byl syntetický přehled vědomostí o dřevěných sakrálních objektech ve středověku učiněn Ahrensem (Ahrens 1981). Tato publikace byla vydána již v 80. letech, a tak v ní zákonitě chybí poznatky a objevy posledních let. Přesto i nadále zůstává základní příručkou pro tuto problematiku. V naší odborné literatuře doposud ucelený přehled chybí. Proto se alespoň o rámcové zmapování pokouší tato seminární práce. Zdroji informací o středověkých dřevěných kostelech mohou být jednak prameny písemné, jednak hmotné pozůstatky. Co se týče písemných pramenů, máme u nás ve sledovaném období jen velice málo zmínek o kostelech, respektive jejich přímého popisu. V některých případech se lze snad nepřímě domnívat, že daný zápis by se mohl vztahovat ke dřevěné architektuře. Tyto konkrétní případy budou rozvedeny až v následujících kapitolách. Přímý popis vzhledu kostela máme pouze v Kronice mnicha sázavského, který popisuje na Sázavě nově postavený chrám za opata Theofila roku 1133. Jedná se však o kostel kamenný. Stejně je tomu v případě Kosmova stručného popisu Václavovy rotundy sv. Víta. V tomto případě však navíc není stavba popisována na základě autopsie. Přímé pozůstatky středověkého dřevěného kostela byly v našich zemích odkryty jen velice vzácně. Stejně tak ikonografický materiál nám v této otázce příliš nepomáhá. Bohatší na přímé popisy

²² Daniel Novák: „Dřevěné kostely v českých zemích ve středověku“, seminární práce na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně (Ústav archeologie a muzeologie), bez obrazové přílohy. Vedoucí práce prof. PhDr. Zdeněk Měřínský CSc., Brno 2001

dřevěných kostelů či alespoň na zmínky o jejich existenci jsou však země bývalé francké a německé říše.

Zde je též větší množství přímých archeologických nálezů pozůstatků dřevěných chrámů, než je tomu v našich zemích. Proto se pro názornou rekonstrukci dobové situace blížeji porozhlédneme po této oblasti. Porozumění vývoji a určitým tendencím nám snad pomůže lépe objasnit stav v českých zemích.

1. DŘEVĚNÉ KOSTELNÍ STAVBY V OKOLNÍCH ZEMÍCH

1.1 Francie, Německo, Rakousko

Křesťané od samých počátků pro provozování svého kultu potřebovali uzavřený prostor. Podstata křesťanské bohoslužby to vyžaduje jako nutnost. Na rozdíl od antického chrámu, který byl pouze jakýmsi příbytkem boha, muselo jít o stavbu, v níž by bylo možné shromáždit velký počet věřících. Proto byl přejat typ antické baziliky, který se tak stal základem křesťanské sakrální architektury po celý středověk. Na území bývalé římské říše byla stavba kamenných budov tradicí, a tak se tímto způsobem stavěly nové chrámy. Během 6. a 7. století se však křesťanská víra začíná šířit ve větší míře i mezi pohanské národy žijící za římskou hranicí. Limes romanus se tak stal v hrubých obrysech také hranicí stavební tradice, neboť Keltové, Slované i Germáni své domy obytné i hospodářské budovali pouze ze dřeva a hlíny. Proto se zde začínají stavět ze dřeva i křesťanské kultovní stavby. I na samotném území římské říše je v druhé polovině 5. století doložena existence dřevěných kostelů. Zmiňuje se o nich Eupippius v Životě sv. Severina. Je zde dokonce udán přesný popis kostela v municipiu Quintanis. Též se tu dovídáme o kapli Panny Marie, kterou sv. Pirmin v 5. století postavil v Reichenau. Po pádu římské říše nastala v 5. století stagnace ve stavební činnosti. Ta ovšem ustává ve století šestém, kdy se začíná budovat mnoho nových kostelů. Germánské kmeny, které se na konci antiky usadily na půdě římského impéria, převzaly od zdejších obyvatel tradici zděné stavby. A tak přestože v Galii mnohé kostely byly po římském způsobu zděny, Řehoř Tourský nám v 6. století dosvědčuje existenci mnoha dřevěných kostelů.

Francie

Z počátků křesťanství se dochovalo několik písemných zpráv o vybudování nebo existenci dřevěné svatyně. Např. v Actech ze 6. století se vypráví o sv. Hillariovi, který zemřel roku 367, že nad zaklenuťou hrobkou sv. Saturnina v Toulouse postavil dřevěný kostelík. Další příklad dřevěné svatyně zasvěcené sv. Saturninovi nalezneme v Brioude, ze dřeva byl též vystavěn kostel sv. Martina v Rouenu, nad hrobem sv. Serváce v Maastrichtu, v Soissons byl sv. Medard (+ 560) nejprve pohřben v dřevěné stavbě. Ve Flandrech byl dále sv. Ursmarec založen dřevěný kostel v Aldenburgu. Dobové prameny často ličí požáry kostelů, což může též něco napovědět, ale není to důkazem, že byly kostely stavěny zcela ze dřeva. O dřevěné podobě kostela zničeného požárem se výslovně prameny zmiňují u kostela v Thiers (Thigernum) nebo v Auvergni. Na území dnešní Francie máme z raného středověku známo asi 39 lokalit s dřevěným kostelem. Kromě jmenovaných lze zmínit snad ještě Perigueux, Limoges, Reims, přičemž téměř všechny jsou známy pouze z písemných pramenů. Archeologickým výzkumem byly zachyceny kostelíky v belgickém Nivelles nebo nizozemském Striep, Heiloo, Haarlem. Z tohoto výčtu je patrné, že Frankové v 6. století stavěli poměrně dost kostelů ze dřeva, přičemž je třeba si uvědomit, že o daleko větším počtu kostelů tehdy existujících se nám nedochovalo žádných zpráv. Jednalo se patrně pouze o menší stavby, které byly často pouze provizorní a brzy byly nahrazeny kamennou stavbou.

Německo

V posledních desetiletích podaly archeologické výzkumy v jižním Německu několik dokladů dřevěných kostelů z dob počátku křesťanství na tomto území, tedy ze 6., 7. a 8. století. Malé jednodlné dřevěné stavby asi z přelomu 7. a 8. století na pohřebištích v München-Aubingu (Dannheimer 1966, 326-338), Marktoberdorfu a Köln-Junkersdorfu (Fehring 1967, 181-183) jsou považovány ještě spíše za památníky nad hroby mrtvých nebo pohřební kaple. Ale ve Staubingu u Weltenburgu (Christlein 1971, 51-56) a v Aschheimu u Mnichova (Dannheimer 1971a, 57-60; 1988, 62-65, obr. 79) se jedná již s určitostí o kostely, neboť to jsou sálové stavby s vybiíhajícím obdélným chórem a jsou umístěny na kraji řadového pohřebiště. Jsou datovány do velmi rané doby, již na počátek 7. století. Do této skupiny patří také chrámek z Brenz an der Brenz v okrese Heidenheim (Dannheimer 1971b, 298-308). Tyto stavby bývají spojovány s iroskotskými misii. V 8. a 9. století se na území franské říše začala více rozmáhat kamenná stavba. Přesto i nadále jsou menší nebo provizorní kostely stavěny ze dřeva. Počátkem 9. století za Ludvíka Zbožného bylo Einhardovi propůjčeno místo u Michelstadtu, kde v lese stál dřevěný kostelík. Až do roku 855 byl dřevěný chrám v klášteře Maasyecku. Dokonce i tak významný klášter jako Lorsch, byl roku 764 postaven ze dřeva. S úpadkem v 10. století se patrně též počala opět rozmáhat stavba ze dřeva. Což opět dokládají četné zmínky v písemných pramenech buď o novostavbách kostelů nebo jejich požárech. Z písemných pramenů víme o dřevěném kostele ve Würzburgu nebo v Kremsmünsteru z roku 777. Západofranští kolonisté na svých dvorcích stavěli patrně také kostely

dřevěné. V oblasti za Rýnem, kde nebyla žádná tradice kamenné stavby, lze předpokládat četnější případy dřevěných staveb. Písemné prameny dokládají, že v 8. století stál biskupský dřevěný kostel v Neumünsteru, nebo i v Marienburgu. První kláštery a kostely v této oblasti byly asi většinou ještě dřevěné, jako např. Fritzlar z roku 732. A tak z území Německa máme dnes z písemných pramenů nebo archeologických výzkumů celkem známo asi na 122 lokalit s dřevěným kostelem. Archeologickým výzkumem byl objeven například v Zimmeru v severním Bádensku, kde byla jednodílná dřevěná stavba o rozměrech 6 x 12 m s téměř čtvercovým chórem. Kostel byl datován do druhé poloviny 8. nebo na počátek 9. století. O tom, že se dřevěné kostely budovaly i později svědčí mimo jiné zpráva z roku 1163 o svěcení nového kostela Panny Marie v Lübecku.

Rakousko

Na území Rakouska známe asi 11 lokalit s dřevěným kostelem, z nichž pouze z písemných pramenů známe v oblasti Vorarlbergu "oratorium ex lignis tabularii" v Andelsbuchu a v Bregenz, oba z konce 11. anebo 12. století. Z Dolního Rakouska je to Marchtal z konce 12. století a Horního Rakouska Reichensberg z doby před rokem 1169. Archeologickým výzkumem byly odkryty pozůstatky dřevěných kostelů v St. Florian (okr. Linz-Land) asi z přelomu 7. a 8. století, Linzi (St. Martin) z doby před polovinou 8. století, Georgenbergu u Michelsdorfu z přelomu 9. a 10. století, dále v Rauchenödtu (okr. Freistadt) z přelomu 11. a 12. století a Wartberg ob der Aist (okr. Freistadt). Všechny tyto lokality se nacházejí v Horním Rakousku. V Korutanech byl nalezen kostel v Laubendorfu u Millstättersee. (Ahrens 1981-82, 535-536)

1.2 Anglie, Irsko, Skandinávie

Anglie, Irsko

Obrácení pohanů západní i střední Evropy na křesťanskou víru však nebylo dílem pouze franských misionářů. Již od 6. století na evropské pevnině působili též misionáři, kteří sem přišli z britských ostrovů. Odtud sem přicházeli jednak křesťané iroskotské, jejichž církev byla poněkud svérázného druhu, a poté více Římu blízcí misionáři anglosaští.

Alespoň stručně bude tedy nyní nastíněn vývoj i v této oblasti, neboť právě s ostrovními misiemi bývá často spojována dřevěná kostelní architektura. Podobně jako v římské Galii, tak i na území Římany obsazené Anglie byla první sakrální architektura zděná. Křesťané zde měli již roku 314 svá biskupská sídla. Z této doby je známý kostel v Silchesteru, z něhož se dodnes dochovaly pouze základy. Tato křesťanská tradice byla přerušena odchodem římských vojsk roku 402 a dotvrzena příchodem Anglosasů roku 428.

Nové misie přicházeli až v 6. století z iniciativy Řehoře Velikého. Do severní Británie však zasahovali hlavně misie irské, kde kořeny křesťanství sahají pevně až do 4. století. Právě tyto iroskotské misie vycházely z území, kde byly stavěny také dřevěné kostely. Roubená stavba dřevěná si tak získala označení jako stavební způsob "more scotico". Například i tak významný klášter, jako byl Lindisfarne měl v 7. století kostel dřevěný.

Zvláště od 8. století se stavba dřevěných kostelů rozšířila i na území samotné Anglie. Tyto stavby nalezneme například v Glastonbury, Geismar, Denventer. Z území Velké Británie máme dnes asi 50 lokalit, o nichž víme, že tu stál v této době dřevěný kostelík. Většinou jsou však známy pouze z písemných pramenů. Archeologickým výzkumem byl zjištěn např. kostelík v Wharram Percy.

V Irsku známe asi 11 kostelů dřevěných, archeologicky byl zjištěn pouze kostel v Kerry na Church Island.

Dle několika ukazatelů se zdá, že dřevěný kostel byl velice častou misijní stavbou iroskotských mnichů. Například legenda o Kolumbanovi praví, že zázračně přispíval při kácení stromů, když bylo třeba dřeva na stavbu kláštera, ale nikdy se nezmiňuje, že by se podílel na přípravě kamene. Sv. Havel, původem Ir, vybudoval kostelík v St. Gallen také ze dřeva.

Otázkou zůstává, do jaké míry se tyto ostrovní misie podílely na pokřesťanství našich zemí, zda jejich vliv sahal až do těchto oblastí. (Cibulka 1958, 115-133). Zvláště v poslední době se ozývají hlasy, které se to snaží zpochybnit. Nicméně se zdá, že spojitost dřevěné architektury s těmito misiemi je oprávněná. Bývají s nimi spojovány též nálezy kostelů v jižním Německu z počátku 7. a 8. století. (např. München-Aubing).

Skandinávie

Mnoho dodnes stojících dřevěných kostelů ze středověku se nachází ve Skandinávii. Nabízí se tak určitý srovnávací materiál a proto ve stručnosti bude nastíněna i situace v této oblasti.

Na území Norska již od 9. století stavěli zděné kostely britští misionáři. Pevného pokřesťanství této země bylo však dosaženo až v 11. století za vlády Olafa Haraldsona. V období od 11. století až do příchodu luteránství roku 1536 pak byla převážná většina kostelů budována ze dřeva. Okolo roku 1300 tu bylo asi na tisíc dřevěných chrámů, zatímco zděných bylo asi jen 250. Dodnes se z této doby v Norsku dochovalo 31 kostelů.

V období 11. a 12. století se dle předpokladů budovaly především dřevěné kostely palisádové konstrukce. Příklad takové stavby byl odkryt archeologickým výzkumem v anglickém Greenstedu. Další takové kostely byly zjištěny ve švédském St. Drotte v Lundzie a v Hemse. V Dánsku to jsou například Flintemp, Framlev, Soeby a v Norsku Urnes.

V pozdějším období se předpokládá rozšíření jiného typu konstrukce, a to takového, že mezi rohové nosné sloupy byl v podlaze vložen nosný práh, na kterém pak stála celá stěna. Od tohoto prahu (norsky stav, anglicky stave, německy stab) je také odvozen název těchto kostelů. Z 11. století jsou v Norsku kostely St. Marie v Oslu, Moere, Kinsarviku, Kaupangeru, Urnes, Lomu.

Od 12. století se již stavěli kostely ležící zcela na nosném prahu i se sloupy. Nejstarším norským kostelem tohoto typu (stavkirke) je z roku 1150 v Urnes. Dle dosavadního stavu bádání lze soudit, že tento typ se nikdy v západní ani střední Evropě nevyvíjel.

Celkem bylo zjištěno 24 lokalit s dřevěným kostelem v Dánsku, přičemž Veerlose, Starup, Snodelv byly odkryty archeologickým výzkumem. Ve Švédsku je 85 lokalit a v Norsku 105 lokalit.

1.3 Polsko, Slovensko, Maďarsko

Pro dokreslení širších souvislostí bude dobré se také alespoň stručně zmínit o stavu bádání o středověkých dřevěných kostelech ve zbývajících okolních zemích.

Polsko

V Polsku sice existuje několik zmínek o existenci dřevěných kostelů v písemných pramenech, ale nalezení přímých dokladů archeologickým výzkumem je velmi vzácné. Přesto se pro období 11. a 12. století předpokládá, že v této zemi bylo více kostelů dřevěných než kamenných.

Nález dřevěné podlahové trámové konstrukce, na které s velkou pravděpodobností stál dřevěný kostel, pochází z výzkumu kostela sv. Vojtěcha v Krakově. Vzhledem k nálezovým okolnostem je datován již na konec 10. století. Byly zde objeveny pozůstatky dvou dřevěných kostelů. Ze staršího kostelíka datovaného na konec 10. století se zachovaly především zbytky dřevěné podlahy, neboť stěny byly zničeny při výstavbě druhého dřevěného kostela na tomto místě, který byl vystavěn v druhé polovině 11. století, (Radwański 1970, 7-21 ; Pianowski 2000, 236-238).

Do 12. století jsou datovány zbytky dřevěného kostela v Dawigródce v Polesí. Zajímavý objev byl učiněn též v Jadowě, kde se mělo údajně jednat o srubovou konstrukci s lodí 5x3,5 m a půlkruhovou apsidou o sloupové konstrukci. Další objev kostela, tentokrát cele sloupové konstrukce pochází ze Swięćku Strumiany v Mazovsku, kde dispozice byla sice trojlodní, ale vzhledem k malým rozměrům budovy (7x10 m) se jednalo o konstrukci spíše symbolickou. Existence kostela je v tomto případě stvrzena i písemnými prameny (Jaskanis 1998, 541-545).

Zhruba do 12. století jsou datovány dřevěné kostely zmiňované v písemných pramenech ve Opicymierzi ve vojvodství Konin a ve Szczepnowě ve vojvodství Tarnów.

Slovensko

Na Slovensku nejsou žádné archeologické doklady existence dřevěných kostelů ve středověku, a tak se lze opírat pouze o písemné zprávy. Nejstarší zmínkou o dřevěném kostele na tomto území je ve svatobeňadické listině z roku 1075 o královské kapli v Kňaziciach, části obce Žitavany v okrese Nitra. Též ze zmínky v Kolomanových zákonech z konce 11. století o potřebě oprav mnohých zpustlých kostelů, lze soudit, že byli spíše dřevěné než kamenné. Nejstarší dochované a dodnes stojící dřevěné kostely na Slovensku pocházejí až z konce 15. století. Jsou to Tvrdošinná, Zábřež u Veličné a Hervartov u Bardejova.

Maďarsko

Na území Maďarska byly objeveny pozůstatky dřevěného kostela pocházejícího již z 9. století. Tento objev byl učiněn v Zalaváru-Réceskútě u Blatenského jezera, sídlu knížete Pribiny po jeho vyhnání z Nitry. Jednalo se o kostel s kůlovou konstrukcí.

G. Entz a L. Gero předpokládají též existenci dřevěných kostelů v 11. a 12. století v oblasti na sever od Blatenského jezera. Dřevěný byl např. klášter Bakónybel, který byl založen roku 1026.

V Uhrách jsou po celý středověk časté zmínky o používání dřeva na výstavbu venkovských kostelů, přičemž se někdy rozlišují dřevěné a kamenné kostely.

1.4 Typologie

Je možné, že již v době 7. a 8. století byla konstrukce dřevěných kostelů několika typů. Jak ukazují archeologické nálezy, lze rozlišit dva hlavní. Prvním jsou kostely sloupové, kdy byly odkryty pozůstatky po kůlových jamách. Jsou to například kostely v Breberen, Brenz, Doueren, Dalenberg, Solnhofen, Tostedt na území dnešního Německa, Gent a Mulzen v Belgii, Diever, Dokkum, Ellecom, Gemonde, Heiloo a St. Michielsgestel v Holandsku. Pozůstatky kostelů tohoto typu lze odlišit od skupiny jiných kostelů, kde byly kromě kruhových jamek nalezeny pozůstatky prahů nesoucích stěny kostela. Příkladů tohoto typu jsou na německém území například v Benberg-Refrath, Mayen, Rheinhausen-

Hochemmörich a Wessel. Analogie těchto kostelů lze nalézt ve Skandinávii. Tam jsou však stavby zhruba o 300 až 400 let pozdější, k čemuž je třeba přihlížet.

Co se týče půdorysného tvaru, pak dle výzkumů v Německu jsou nejstarší stavby většinou jednoduché, přičemž se liší pouze v uspořádání oltářního prostoru. Základní dělení provedl G. P. Fehring a stavby rozvrhl v podstatě do tří typů. Prvním je jednoduchý pravoúhlý sál s ohraničeným či neohraničeným oltářním prostorem. Druhým typem je jednoduchý kostel s apsidálním či pravoúhlým závěrem odděleným. Jako třetí typ vyčlenil jednoduchý sál s pravoúhlým odděleným chórem. Vývoj dle něj tedy postupoval od prostého obdélného sálu přes sál s ohraničeným oltářním prostorem k jednoduchému sálu s pravoúhlým závěrem.

Dřevěné stavby tedy z technologických důvodů vždy zachovávaly v půdorysu pravý úhel. Z této skutečnosti se pak následně odvíjely teorie B. Ortmanna, který dokazoval, že typ jednoduchého sálu s pravoúhlým chórem vyšel od Iroskotů právě vzhledem k jejich tradici dřevěné stavby. U nás tyto teorie prosazoval např. Josef Cibulka (viz kostel v Modré). Dle novějších hypotéz však pravoúhlý chór nemusí být vždy vázán jen na vývoj z typu dřevěných staveb. Zdá se, že k jeho rozšíření došlo také proto, že jednoduchý tvar je technicky snazší vybudovat, ale pravděpodobně i z liturgických důvodů. Velmi je tento typ rozšířen například u raně chorvatských kostelů, přičemž v této oblasti nikdy iroskotské či bavorské misie nebyly. (Hejna-Benešová-Plátková 1981, 407-409).

2. DŘEVĚNÉ KOSTELY V ČESKÝCH ZEMÍCH

Problematika dřevěných kostelů ve středověku je velice široká. Zaměřím se proto především na období raného středověku, kdy dřevěné chrámy měly patrně svůj nejvýznamnější podíl ve stavebnictví. Obecně lze snad říci, že ke stavbě kostela z tak málo trvanlivého materiálu se přistupovalo vždy spíše z důvodů nemožnosti vystavění řádného kamenného chrámu. Mohlo tomu tak být buď pro nedostatek stavebníků, kteří byli schopni takové stavby, nebo protože kamenný kostel byl mnohem nákladnější a bylo též potřeba více času na jeho výstavbu.

Dle písemných pramenů se zdá, že kostel stavěný ze dřeva neměl takovou hodnotu jako kostel kamenný. Lze tedy na něj hledět pouze jako na podřadné provizorium, a to přesto, že i některé významné kláštery měly dřevěný kostel po velmi dlouhou dobu. To, že dřevěný kostel byl menší hodnoty, stvrzuje i skutečnost, že byl považován za majetek movitý, a podle toho se s ním i skutečně zacházelo. V případě potřeby mohl být i přenesen na jiné místo bez toho, aby musel být znovu vysvěcen (Sommer 1997, 277).

Přesto se právě v začátcích křesťanství v českých zemích stavěl dřevěný kostel velice často. A to především tam, kde bylo třeba narychlo vybudovat stavbu vhodnou k vybudování kultu nově přijatého křesťanství. Mnoho takových kostelů však bylo stavěno hluboko do středověku. Ještě ve 12. století jich patrně bylo převládající množství, o čemž svědčí zpráva tzv. Kanovníka vyšehradského, který roku 1134 hovoří o obrovské bouři, která v zemi zničila řadu kamenných i dřevěných kostelů. Zatímco před tímto datem bylo písemných zpráv o dřevěných kostelech jen velice málo, nyní začínají být mnohem častější.

O tom, že dřevěné kostely byly budovány i v dobách dřívějších svědčí např. i tzv. Letopisy žďárské, které uvádí, že na samém sklonku 13. století byly některé tehdy stojící dřevěné kostely považovány za starobylé a jejich původ se kladl až do doby Vojtěchovy.

Jiné svědectví o místech, kde pravděpodobně kdysi stál dřevěný kostel, nám přináší toponomastika. Jedná se například o názvy jako Církvice nebo Cerekev, které vychází ze staročeského slova cěrekev, tedy církev, které dle názoru některých badatelů bylo užíváno pro označení dřevěných kostelů.

2.1. Dřevěné kostely na Velké Moravě

Křesťanství na území dnešní Moravy začalo patrně pronikat již koncem 8. století. S příchodem nového náboženství vyrůstala též potřeba nových sakrálních budov, které byly nezbytné pro provozování kultu. O podobě prvních velkomoravských kostelů toho víme velmi málo. Dříve se předpokládalo, že všechny tyto kostely byly dřevěné. Objev v 2. polovině 20. století však odkryly poměrně velké množství kamenných kostelů, a tak tyto hypotézy byly z velké části vyvráceny. Otázka nakolik se zde uplatnila dřevěná sakrální architektura zůstává však stále otevřena. Lze předpokládat, že dřevěný kostel tu musel být hlavně v samotných počátcích častějším zjevem než kostel kamenný, jehož výstavba již potřebovala určité kulturní zázemí.

Slovanské Podunají podléhalo christianizaci již od 7. století. Díky blízkosti římského limitu tu kamenná stavba měla určitou tradici. Je tedy možné, že spolu s křesťanskými misionáři přicházeli na Moravu též stavebníci, kteří byli schopni stavět kostely z kamene.

Ačkoliv v poslední době jsou Ortmannovy a Cibulkovy hypotézy o iroskotských misiích ve střední Evropě často zpochybňovány, nelze je zcela vyloučit. Západní misie franské a zvláště pak iroskotské jsou známy tím, že kromě kamenných kostelů velice často budovaly chrámy dřevěné. Na předobraz

dřevěného kostela by se snad mohlo usuzovat z půdorysu presbytáře kostela v Modré, kdy jeho pravoúhlá podoba by mohla kopírovat vzhled původní dřevěné stavby. Na souvislost a návaznost kamenné architektury a jejího dřevěného předchůdce se přišlo při výzkumu kostela sv. Vojtěcha v Krakově. Celá problematika půdorysné typologie dřevěných sakrálních staveb je však mnohem složitější, a proto nelze jednoznačně odvozovat pravoúhlý tvar presbytáře od dřevěné architektury.

Z písemných pramenů se však o dřevěných kostelech nic nedovídáme, a tak se lze opřít pouze o archeologické nálezy.

Staré Město u Uherského Hradiště - Valy

Existence dřevěného kostela se předpokládá ve Starém Městě u Uherského Hradiště v poloze Valy. Zde byly objeveny pouze zbytky kamenných základů stavby obdélného půdorysu s půlkruhovitou apsidou, dle jejichž hloubky i šířky se usuzuje, že neměly velkou únosnost.

V. Hrubý se domnívá, že základy nesly jen kamennou podezdívku. Svou teorii o dřevěné podobě stavby opírá také o množství nálezů malty s otisky proutěné armatury. "Poněvadž se proutěná rohož nikdy nepoužívá za podklad pro omítku na kámen, nýbrž výhradně na konstrukce dřevěné, lze soudit, že kostel nebyl stavbou celokamennou." (Hrubý 1955, s. 282). Omítková malta s otisky širokých desek by mohla nasvědčovat rámové konstrukci zdiva. Hrubý tedy nevylučuje ani možnost, že kostel měl stěny hrázděné.

Celá tato teorie o existenci dřevěného kostela je však přes všechny tyto argumenty značně nejistá, neboť je také možné, že otisky proutěné armatury pocházejí z konstrukce stropu kostela. Nutnost existence pevných kamenných zdí podporuje také skutečnost, že na místě bylo nalezeno několik keramických tegulí, což nasvědčuje tomu, že tíha střešní konstrukce byla neúměrně vysoká pro dřevěnou stavbu.

Mikulčice - kostel č.7

Pozůstatky rotundy, která by mohla být dřevěná byly nalezeny roku 1961 v Mikulčicích. Stavba byla označena jako kostel č. 7. Byl zde odkryt půdorys kruhové stavby o vnějším průměru 7 m, do níž na východní straně zasahovala apsida segmentovitého tvaru.

Na dřevěnou podobu stěn se usuzuje především proto, že ze tří třetin obvodu se zachovaly zlomky omítek, na jejichž vnitřních stranách byly otisky proutěné armatury.

Na jižní straně lodi byly nalezeny čtyři jamky po kúlech, které J. Poulík interpretuje jako nosnou konstrukci dřevěného přístřešku před vchodem do kostela. Domnívá se též, že se jednalo o zmenšenou dřevěnou napodobeninu šestého kostela, z čehož usuzuje, že vlastník sedmého kostela měl méně významné postavení. J. Poulík též předpokládá, že samotná apsida byla již zděná (Poulík 1967, 178-181).

Mikulčice - kostel č.8

U osmého kostela, který byl kamenný, byly objeveny dvě skupiny kúlových jamek. Jedna se nacházela jižně od kamenného kostela a druhá na jeho severovýchodní straně. J. Poulík právě jižní skupinu kúlů považuje podle půdorysného rozmístění za nosnou konstrukci sedlové střechy. Vzhledem k tomu, že na severní straně této kúlové soustavy jeden hrob respektuje její směr, domnívá se, že šlo o dřevěnou sakrální stavbu. (Poulík 1967, s. 182-183).

Mikulčice - kostel č.11

V Mikulčicích se předpokládá existence ještě jednoho dřevěného kostela, který je označen č. 11. Jde o pozůstatek na mikulčickém knížecím hradě. Zjištěny zde byly části zdiva, bloky lomového kamene spojeného maltou, které ležely zřícené v sídlištních objektech. Základy stavby, avšak ani její negativy se nedochovaly v původní poloze. Na sakrální charakter stavby usuzuje J. Poulík dle její polohy vevnitř rozsáhlého pohřebiště. (Poulík 1967, s.120) Vzhledem k tomu, že se nedochovaly žádné základy stavby ani jejich stopy v terénu, ale pouze hroby neporušená plocha, nelze zcela vyloučit dřevěnou podobu této svatyně.

Mikulčice - Klášteřisko

V Mikulčicích, v poloze Klášteřisko, prozkoumal Z. Klanica v letech 1960-1976 zajímavý objekt datovaný rámcově do 9. století (Klanica 1998, 156-167). Šlo o zbytky dřevěné ohrady obdélného půdorysu o celkové délce pravděpodobně 26 m a šířce kolem 11 m. Analogií pro tuto stavbu je objekt v Groß Raden (Schuldt 1985), kde se šťastnou náhodou dochovaly jednotlivé dřevěné části v okolní bažině. Kúly byly v horní části zakončeny zpodobeními lidských hlav.

Zdá se, že ani rozměry stavby, ani tato analogie nenásvědčuje tomu, že by se na Klášteřisku jednalo o křesťanskou svatyni. Nálezy koňských pohřbů to také vylučují. Jednalo se tedy spíše o pohanský kultovní objekt či stavbu jiného účelu. Podobného půdorysu jsou např. v Polsku tzv. palatia (Zurowska 1983).

Zalavár - Révészút

V rámci architektury Velké Moravy lze ještě pojednat o kostele, který byl nalezen v Zalaváru-Révészútě u Blatenského jezera. Bývá považován za kostel, který nechal vystavět kníže Pribina, který se zde usídlil poté, co byl vyhnán z Nitry.

Lokalitu zkoumala v letech 1961-1963 Á. Cs. Sósová (Sós 1973, 100-105). Ta se domnívá, že zde stál v první polovině 9. století dřevěný kostel. O jeho existenci však autorka uvažuje na základě nálezu několika určitých kúlových jamek, které se našly ve vnitřku pozdější kamenné baziliky a které se nehodí do systému mladší kúlové stavby. Jejich rozmístění však nedává obraz o půdoryse nějaké stavby.

Á. Cs. Sósová předpokládá, že v druhé polovině 9. století zde byl vybudován nový trojlodní kostel, který měl již kombinovanou dřevěno-kamennou konstrukci. Vychází z nálezu systému kúlových jamek, který odkryla v půdorysu kostela a jeho bezprostředním okolí a z vrstvy kamenné destrukce. Kúlové jamky sledují kamenné stěny kostela z vnější i vnitřní strany a respektují i linie pilířů v jeho interiéru. Pro rozměry této stavby, které by podle Á. Cs. Sósové měly být 30 m délky a šířky 19,5 m, však nelze nikde najít analogii (Sós 1973).

Tuto rekonstrukci zdejších nálezů zpochybňuje T. Štefanovičová (Štefanovičová 1975, 29-34), která systém kúlových jamek celkem odůvodněně považuje pouze za pozůstatky dočasné dřevěné konstrukce lešení, které bylo zbudováno pouze k vystavění stěn zděného kostela a pak bylo opět zbouráno.

Pozůstatky takového lešení nachází též u rotundy č. 6 v Mikulčicích (Štefanovičová 1975, 26-27), kde systém kúlových jamek byl jinými autory rekonstruován jako konstrukce předsíně (Pošmourný 1971, 41-60), nebo ve Starém Městě u Uherského Hradiště v poloze Špitálky, kde byly kúlové jamky podél vnější severní a západní stěny. Podobně tomu v Kostolanech pod Tribečem.

2.2. První sakrální architektura křesťanská na území Čech a možné dřevěné stavby

Zodpovězení otázky o existenci dřevěných kostelů v Čechách 9. a 10. století je značně složité, neboť se dochovalo jen velice málo nejednoznačných zmínek v písemných pramenech a archeologicky též žádné jisté objevy učiněny nebyly. Přesto je existence dřevěných kostelů v této době více než pravděpodobná, zvláště přihlídneme-li ke všem dobovým okolnostem i analogiím na území, odkud k nám křesťanství přicházelo.

O době, kdy do Čech přicházely první misie se vedou spory. Nicméně se zdá, že určitý vliv tu křesťanství mělo již koncem 8. století. (Cibulka 1958, s.197). Pokud přijmeme teorii o českém původu 14 knížat "...ducibus boemanorum..." pokřtěných roku 845 na dvoře Ludvíka Němce, pak křesťanství již nějakou dobu před tím muselo mít větší či menší vliv. Je velmi pravděpodobné, že pokud bylo nové náboženství přijato tak velkým počtem knížat, tak se tu musela též někde konat bohoslužba. Ačkoliv nelze vyloučit, že se tomu tak dalo i v profánních objektech, je přece jen více pravděpodobná existence kostelů. Zvláště u takových staveb si lze nejnázat představit jejich dřevěnou podobu, neboť vystavění takového kostela bylo technicky i časově nejméně náročné. Nicméně je pravda, že pro kostely starší jak z konce 9. století nemáme v Čechách vůbec žádné doklady.

Levý Hradec

Za první kostel bývá považována stavba na Levém Hradci, u něhož se předpokládá, že byl náboženským střediskem ještě kultu předkřesťanského. O vzniku prvního kostela právě zde nás informuje již Kristián, stejně jako listina Zbyhňěvova z let 1215-40. Vzhledem ke zdejší stavební tradici, kdy tu byla známa pouze stavba dřevěná (jak též potvrdil archeologický výzkum, kdy byly nalezeny zbytky knížecího paláce, který byl na kamenné podezdívce roubený ze dřeva) se dá předpokládat, že i tento první kostel na území Čech byl dřevěný. Zděná rotunda s největší pravděpodobností pochází až z doby pozdější. Přímých dokladů pro tuto domněnku však opět nemáme (Guth 1924, 168-169 a 173-175).

Kostel Panny Marie na Pražském hradě

Druhým kostelem v pořadí byl kostel Panny Marie na Pražském hradě. Jeho zakladatelem byl buď Bořivoj nebo až Spytihněv. O podobě tohoto kostela se lze opět pouze dohadovat.

Někteří badatelé se však domnívají, že první kamenné stavby u nás začal budovat až Václav I., jako výraz přijetí západní kultury. Pokud by tomu tak opravdu bylo, pak i tento kostel spolu s dalším Spytihněvovým založením na Budči by byl dřevěný. Patřil by k nim i Vratislavův kostel sv. Jiří na Pražském hradě. Nicméně tato domněnka je značně sporná a těžko ji lze jednoznačně přijmout (Guth 1924, 168-170).

Do doby Václavovy je kladeno vybudování tří kostelů. Je to především kostel sv. Víta v Praze, o jehož kamenné podobě o samého začátku nemůže být pochyb. Boleslav I. vybudoval kostel na svém sídle ve Staré Boleslavi a Drahomíra nebo Ludmila na Tetíně. O těchto dvou kostelech se zmiňují písemné zprávy. Zvláště pak legendy v souvislosti s životem sv. Václava a sv. Ludmily (Pekař 1906, 102).

Stará Boleslav

Dle zmínek ve václavské hagiografii se mnozí historikové domnívají, že kostel sv. Kosmy a Damiána ve Staré Boleslavi musel mít ve Václavově době dřevěnou podobu. Zatímco některé legendy se jenom stručně zmiňují o potřísnění místa Václavova zavraždění krví, jiné legendy uvádějí v této souvislosti potřísněné přímo stěny chrámu, které Gumpold označil jako *tabulas aecclesiae*. Protože však nic bližšího se z legend nedovídáme, mohly zmíněné dřevěné desky být, jak chrámovými stěnami, tak i ochozem u stavby kamenné. Podobný ochoz byl archeologicky dokázán na Libici (Turek 1981, 1-72). Bez zajímavosti není skutečnost Dalimilova rozlišování pojmu kostel a cěrekev. Tento druhý termín nikdy nepoužil u ostatních kostelních staveb (např. Sv. Kliment na Levém Hradci, pražská Panna Marie a Sv. Vít...), ale u Boleslavova staroboleslavského kostela tak učinil celkem na třech místech. Pojem cěrekev bývá považován za označení kostela dřevěného (Kalousek 1894, 599-601).

Zcela pominout nelze ani zmínku v První svatováclavské staroslověnské legendě o tom, že třetího dne po pohřbu vzešel nad Václavovým hrobem ve Staré Boleslavi chrám. I když tato zmínka bývá vykládána různě je možné, že nad tímto hrobem vznikl alespoň nějaký dřevěný přístřešek.

To už se ale dostáváme k tradici stavění přístřešků nad hroby významných mrtvých, tzv. memorií. Tato tradice dřevěných svatyní je poměrně často zmiňována v písemných pramenech západních zemí, kde byla navíc potvrzena archeologickými nálezy.

Tetín

V Čechách je takovéto založení chrámu zmíněno prameny na Tetíně. Nad ludmílským hrobem tu kostel sv. Michaela nechala vystavět Drahomíra. Obecně se ve vědecké literatuře přijímá názor, že první sakrální stavba na Tetíně stála již za života sv. Ludmily. Vychází se ze zmínek legend o tom, že Ludmila byla pokřtěna a o bohoslužbě kněze Pavla, která se na jejím hradišti odehrávala. Z těchto zmínek nelze však zcela jednoznačně odvodit závěr, že tu musel stát kostel. Podrobným rozbořením se zabývá P. Sommer (Sommer 2000, 233-234 a 249-253; Sommer 1998, 141-143). Ten dochází k závěru, že se bohoslužby pravděpodobně odehrávaly v Ludmilině domě a tvrdí, že Kristián v žádném případě nemluvil o tom, že by byl Ludmilin tetínský dům přeměněn na svatyni, jak se o tom poté zmiňují jeho středověcí opisovači.

Zmínky legend o vybudování sakrální stavby nad hrobem sv. Ludmily jsou však již poměrně jednoznačné, a tak se lze domnívat, že v této době již na Tetíně kostel vzniká. Nechala ho vybudovat Drahomíra poté, co se na Ludmilině hrobě začaly dít zázraky. Nový kostel byl zasvěcen archandělu Michaelovi, jehož hlavním posláním mělo být převážení duší zemřelých do blaženosti a jejich ochrana před ďáblem. O souvislosti s prastarým pietním zvykem vybudovat nad hrobem významné osoby památník jsem již dříve hovořil. O tom, že tento kostel byl dřevěný a nikoliv kamenný se však lze opět pouze dohadovat.

Jeho dřevěná podoba se zdá být však pravděpodobnější již z toho důvodu, že mohlo jít o vybudování příbytku mrtvého, který jej má uspokojit a uklidnit, a tudíž měl být vybudován co nejrychleji. (Sommer 2000, 238) Dřeva je užíváno i v analogických případech v zemích na západ od nás. K. Guth dřevěnou podobu kostela odvozuje ze samotné Kristiánovi zmínky - "*quod domum beate Ludmille super Tumulum ipsius statuerent in modum basilice*" (Pekař 1906, 102), z čehož vyvozuje, že vzhled chrámu se blížil podobě obytných domů, které v té době byly stavěny ze dřeva. (Guth 1924, 173).

Kaple Panny Marie v klášteře sv. Jiří v Praze

Existence rané středověké dřevěné pohřební kaple je doložena z území svatojiřského kláštera na Pražském hradě. Pozůstatky této stavby byly odkryty výzkumem I. Borkovského v letech 1959-1963 v místech dnešní kaple sv. Anny.

V kamenné mladší stavbě bylo ve zdi apsidy vynecháno místo na šířku hrobu ve tvaru obdélníku. Nasvědčuje to tomu, že stavba byla mladší než hrob. To, že hrob je v ose stavby, by mohlo ukazovat na jeho velikou důležitost a nabízí se i domněnka, že stavba byla memoriální.

Tento hrob byl označen číslem 102. Podloží v okolí hrobu mělo ve své nejstarší vrstvě uhlíky, popel a břidlici, východně od apsidy byly ve skále objeveny jamky po kůlech. Stěny jam byly načervenalé a kolem nich ležely na povrchu uhlíky. Spolu s fragmentem žlábků v jihovýchodním koutu současné kaple by toto vše mohlo ukazovat na existenci nejstaršího chrámu nad hrobem, který byl kůlové dřevěné konstrukce.

Dle I. Borkovského tento kostel později shořel a trosky kaple byly vzápětí nahrazeny kamennou stavbou. K tomu mělo dojít již v 10. století. Podle J. Frolíka lze podobu původního kostela až do roku 1142 jen těžko rekonstruovat. Na základě negativních otisků dřevěné konstrukce mohla východní linie stavby probíhat asi 3,5 m od hrobu. Pokud by tento hrob ležel uprostřed stavby, měřila by délka kostela asi 9 m (Borkovský 1975, 83). Ale tento předpoklad je snadno zpochybnitelný.

I. Borkovský se domníval, že v hrobě č. 102 byla uložena abatyše Mlada. Antropologický rozbor však toto vyloučil, neboť kostra patřila 16-leté dívce. Otázku, kdo ležel v tomto hrobě a proč mu byl přikládán takový význam, lze jen těžko zodpovědět. Je však také možné, že hrob mohl být zvýrazněn dřevěnou stavbou až v 11. století jako hrob abatyše Mlady a nemuselo být přesně známo, kdo je zde skutečně pohřben. (Frolík a kol. 2000, 252).

Memoriální kaple (Pražský hrad, Lahovice, Praha - Bartolomějská ulice, Žďár nad Sázavou)

Stavba dřevěných memorií nad hroby významných mrtvých je u nás doložena i na jiných místech. K počátku 12. století se vztahuje Kosmova zpráva o hrobu Břetislava II. u Spytihněvovy baziliky, nad níž sestra Ludmila vybudovala kapli sv. Tomáše.

Pozůstatky hrobní memorie byly objeveny též na pohřebišti v Lahovicích u Prahy, kde se pohřbovalo od poloviny 9. až do počátku 11. století (Krumphanzlová 1990, 364-365). Nacházela se na jižním okraji pohřebiště. Na nízké kamenné podezdívce, nasucho kladené, spočívaly tři mohutné dřevěné trámce. Z. Krumphanzlová se domnívá, že šlo o dřevěný přístřešek, jehož stěny tvořily fošny zapuštěné svisle do těchto trámců. Vchod byl od západu, půdorys stavby obdélný a její rozměry měřily 180 a 130 na 290 cm. Uvnitř pod podlahou z udusané hlíny ležel pohřeb muže v dřevěném korytě, bez milodarů.

Na pohřebišti z 10.-11. století v Praze - Bartolomějské ulici odkryl I. Borkovský obdobné kamenné čtverce kolem hrobů (Borkovský 1948, 460-484). Vzhledem k tomu, že se pravděpodobně jednalo o pohřebiště obchodníků, je možné, že na těchto kamenných podezdívkách stály též nějaké dřevěné přístřešky. Celkem zde bylo objeveno 20 hrobů. Existenci přístřešků by mohlo nasvědčovat i to, že "Mezi obrubou pískovcových desek na ploše zasypaných hrobů a vůbec i na celé ploše jsou na povrchu zbytky ohništěm uhlíky a popel..." (Borkovský 1948, s. 469).

Z pozdější doby máme ještě jeden doklad takovéto kaple, a to v záznamu Jindřicha Řezbáře ve Větším žďárském letopisu. Zpravuje nás o tom, že nad hrobem zakladatele žďárského kláštera pana Bočka, který zemřel roku 1255, bylo vystavěno jakési memorium, totiž přístřešek v pravém slova smyslu slova chránící významný hrob uprostřed staveniště ještě nehotového chóru konventního kostela.

Libice

I v hlavních dvou střediscích slavníkovských držav - Staré Kouřimi a Libici, se předpokládá existence dřevěných kostelů. Zatímco v Libici se o ní dozvídáme pouze z písemných pramenů, ve Staré Kouřimi byly nalezeny archeologické pozůstatky.

O tom, že kostel v Libici byl již v dobách Slavníkovců dřevěný se usuzuje z poněkud krkolomného spojení dvou zmínek v písemných pramenech. Vojtěšské legendy vyprávějí o položení malého a nemocného Vojtěcha na mariánský oltář v libickém kostele. Druhá zmínka je v papežských Registrech desátků (Kalousek 1894, 599). Pochází až z roku 1352, kdy chrám na libickém předhradí je zmiňován jako Libicz catholica a roku 1405 pak výslovně jako Libicz lignea. Předpokládá se, že se tato zmínka vztahuje ke kostelu Panny Marie (neboť se zdá pravděpodobné, že vrcholně gotická stavba druhého kostela, zasvěcená sv. Jiří a sv. Vojtěchovi, byla již kamenná) a toto mariánské zasvěcení se dává do souvislosti se zmínkou legend o mariánském oltáři. Možnost, že dřevěný kostel 14. století pochází již ze století 10. nelze zcela vyloučit, neboť o svatovojtěšském stáří některých stojících dřevěných kostelů se zmiňují i letopisy Žďárské z konce 13. století. I zde je však třeba opatrnosti, neboť je velice pravděpodobné, že je zde stáří kostelů úmyslně zveličováno, aby se posílila jejich důležitost.

Stará Kouřim

Doklady dřevěného kostelíka, které M. Šolle klade do konce 9. století, byly odkryty ve Staré Kouřimi. Na východním okraji zdejšího pohřebiště byl odkryt nepravidelně dlážděný prostor. Že by se mohlo jednat o zbytky křesťanské kamenné svatyně M. Šolle jednoznačně vyloučil. Na pokraji dláždění byly však odkryty dvě řady výrazných jam po kulech. Skupina kúlů tvořila v půdorysu obdélník o rozměrech 2 x 6 m, který na užší východní straně byl uzavřen skupinou dalších tří drobných kúlů. Analogické nálezy v München-Aubing nebo Marktoberdorfu přisvědčují interpretaci tohoto nálezu jako pozůstatků dřevěného kostelíka kúlové konstrukce (Šolle 1981, 104-105).

Prachovské skály

Zcela hypoteticky se nějaký dřevěný chrámek z 10. století předpokládá na hradišti na Starém Hrádku v Prachovských skalách. Odkryto tu bylo též pohřebiště, které se nachází v poloze zvané "Na kostelíku", což nasvědčuje existenci sakrální stavby. Průzkum zde provedený však žádné pozůstatky této budovy nezachytil, a tak se předpokládá, že kostel byl pouze dřevěný. Jeho datování do období před 11. stoletím se opírá o poznatek, že místo po tomto datu již nebylo osídleno (Turek 1946, 159).

Brandýsek, okr. Kladno

V letech 1955-56 proběhl záchranný výzkum na pohřebišti v Brandýsku v okrese Kladno. Toto pohřebiště vzniklo v průběhu 9. století jako skupinové. Před polovinou 10. století se však mění na řadové. Dle O. Kytlicové současně s touto náhlou změnou vzniklo také volné prostranství uprostřed pohřebiště. Tato plocha má pravidelný obdélníkový tvar a hroby kolem ní soustředěné jej respektují. Na základě těchto skutečností se lze domnívat, že tento prostor tu v době užívání řadového pohřebiště sloužil k provádění pohřebních obřadů.

Vyloučit nelze ani to, že zde stála dřevěná kostelní stavba, a to přesto, že v půdě nebyly zjištěny žádné stopy ani po lehké dřevěné konstrukci. Při slabém zapuštění této konstrukce do země mohly být

totiž všechny stopy odstraněny při odkryvu horních vrstev buldozerem. Sakrální stavby nebývají v době do konce 10. století, kdy pohřebiště zaniklo, příliš časté, přesto je v tomto případě nelze zcela vyloučit. Určitou výjimečnost tomuto pohřebišti dodává blízkost budečského hradiště, které ještě v době svého největšího rozkvětu mělo vliv na své okolí (Kytlicová 1968, 223-224).

Žalany u Teplic

Navíc podobný případ sakrální dřevěné stavby na venkovském pohřebišti, i když trochu pozdější - až z 11. století, byl nalezen v Žalanech u Teplic. Zdejší nález přímých pozůstatků dřevěných trámů původní stavby je na našem území ojedinělý.

V prostoru u úvozové cesty byly objeveny zuhelnatělé zbytky rozházených dřev. Šlo o spálené čtyřhranné trámy vysoké i široké 10 cm. Velmi zajímavé je, že místy se ještě v původní poloze dochovalo spojení dvou trámů. To nám umožňuje udělat si bližší představu o konstrukci stavby. Vazba byla provedena vložením prvního trámu do obloukovitého zářezu v druhém trámu. Toto spojení nebylo zajištěno kovovým hřebíkem ani ničím podobným.

Ve zmeti dalších zbytků zasahoval 10 cm hluboko do země a pod nakupená dřeva obly trám o průměru 10 cm, který byl zaražen kolmo do země, některé trámy zapadaly do země. Jižní konec zmeti zasahoval až do břehu úvozu, který také vše v těchto místech poničil.

Celá nálezová situace nedovolovala žádnou přesnější rekonstrukci původního tvaru nebo rozlohy stavby. B. Svoboda se domnívá, že šlo patrně o dřevěnou stavbu lehčí konstrukce obdélného půdorysu, jejíž střecha byla asi podepřena kulem uprostřed. Stopy po dalších kulech se přes sebepečlivější pátrání nepodařilo nalézt.

Pohřebiště v Žalanech bylo užíváno v 10. a 11. století a tak do této doby lze zařadit i tento dřevěný kostelík. Vzhledem k tomu, že pohřebiště bylo nízkými patníky rozděleno na část pohanskou a křesťanskou, lze předpokládat, že kostel tu byl vystavěn až v druhé fázi vývoje pohřebiště, tj. v 11. století (Svoboda 1938, 309-310; 1963, 266-307).

2.3. Dřevěné chrámy prvních českých klášterů

Pro snadnost a rychlost zbudování byly stavěny ze dřeva také mnohé kláštery. Bylo tomu tak především v málo osídlených oblastech, kde nový konvent na rychlo postavil dřevěné provizorium, neboť bylo třeba na rychlo zajistit základní životní a provozní podmínky. Mnohdy toto provizorium stálo však i několik staletí.

Dřevěné kláštery se budovaly po celé Evropě. Ve Francii se mnohé tyto stavby uvádějí do spojitosti s irskotskými misionáři, jako například klášter v St. Gallen. Dokonce i tak významné kláštery jako Fritzlár z roku 732, Lorsch z roku 764 nebo Kremsmünster z roku 777 měly původně dřevěné kostely. Podobně tomu tak bylo i na mnoha jiných místech. Dále lze uvést např. klášter Bakonybél, který vznikl kolem roku 1026 iniciativou krále Štěpána a poustevníka Vintíře. Dřevěné stavby tu byly nahrazeny kamennými až po dvou stech letech. Jiný příklad můžeme nalézt v klášteře St. Trond, kde byla stavba nového kostela zahájena roku 1034. Archeologickými výzkumy byly zachyceny dřevěné budovy v klášteře v Augsburgu. Z jižního Bavorska pochází podobné nálezy ze Scharnitzu.

Na základě těchto analogií se dá tedy předpokládat, že i první benediktinská založení klášterů v českých zemích mohla být vystavěna nejdříve ze dřeva.

Klášter sv. Jiří v Praze

Nejstarší klášter v Čechách, založený po roce 974 na Pražském hradě, byl vybudován u kostela sv. Jiří, který byl již od počátku kamenný (viz výše). O dřevěné kapli postavené severně od východního závěru kostela již bylo v této práci také pojednáno. Ačkoliv nelze zcela vyloučit dřevěnou podobu klášterního konventu, zdá se pravděpodobné, že chrám tu byl od samého počátku kamenný, a proto se jím dále nebudu zabývat.

Břevnovský klášter

Existenci prvotní dřevěné kostelní stavby můžeme předpokládat u nejstaršího českého mužského kláštera v Břevnově. Klášter byl založen v letech 992-93 jako společná fundace knížete Boleslava II. a biskupa Vojtěcha. Po vyvraždění Slavníkovců došlo k dočasnému útlumu břevnovské komunity, a tak bylo břevnovské provizorium nahrazeno románskými kamennými stavbami až za vlády opata Meginharda, který svůj úřad nastoupil ve 30. letech 11. století a zemřel roku 1089. Jádro nového kláštera tvořila trojlodní bazilika s východní kryptou, západním dvojvěžím a předsíní. Ačkoliv se dřevěná podoba předcházející klauzury na základě zmínek písemných pramenů zdá jako pravděpodobná, o dřevěné podobě konventního chrámu se lze pouze dohadovat.

Ostrov u Davle

Archeologicky doložený dřevěný konventní kostel byl nalezen v benediktinském klášteře na Ostrově u Davle. Pod trojlodím kamenné baziliky bylo objeveno pravoúhlé nároží dřevěné stavby. Podle dochovaných stop jihovýchodního nároží (snad lodi) nelze půdorys stavby rekonstruovat. V jedné z kůlových jamek této stavby se nalézal střeš s profilací typickou pro první polovinu 12. století (Sommer 1990, s.186 a 192).

Severně od kostela pod základy severního a západního ramene dnešní klauzury byly odkryty i pozůstatky klauzury dřevěné. P. Sommer se domnívá, že všechny tyto dřevěné stavby tu stály od doby založení kláštera v letech kolem roku 1000 až do roku 1137, kdy klášter zachvátil obrovský požár. Po této katastrofě počalo budování nových, nyní již kamenných budov. S dřevěným kostelem souvisí dle P. Sommera také kamenná hrobka významného opata. Tento hrob byl tak významný, že jej respektovala i mladší kostelní stavba.

Sázavský klášter

Stejně jako v klášteře na Ostrově u Davle byla nalezena torza rozsáhlých dřevěných objektů i při výzkumu bývalého benediktinského opatství sv. Jana Křtitele v Sázavě. Jednalo se asi o tři částečně zahloubené dvojpodlažní domy s dřevěnou konstrukcí, vybudované na jižní straně konventního kostela, a to na půdorysu typického klášterního čtverce. Na obou lokalitách se dřevěná architektura uplatnila ve značném měřítku. P. Sommer se domnívá, že je výzkumy doloženo, že nesloužila jenom v počátcích obou klášterů, ale že v případě Sázavy šlo o dobu asi 120 let, zatímco na Ostrově šlo asi o 200 let (Sommer 1991, 82). Zcela nelze vyloučit, že ze dřeva byl postaven v Sázavském klášteře i konventní kostel. Vzhledem k dřevěné podobě kláštera se to zdá být možné. Na druhou stranu se však dá předpokládat, že tu vznikaly kamenné sakrální stavby již v 11. století, tedy nedlouho po založení kláštera poustevníkem Prokopem roku 1032. Zdá se, že první varianta kamenného kostela byla budována již opatem Božetěchem a vysvěcena roku 1095. Další kamenná kostelní architektura z 11. století na Sázavě měla tetrakonchální dispozici a byla objevena na severní zahradě dnešního kláštera.

Opatovice

O podobě klášterů založených koncem 11. a v první polovině 12. století toho bohužel mnoho nevíme, a tak se pouze v případě opatovického dá na základě písemných pramenů doložit existence dřevěného chrámu. Anály Hradištskoopatovické hovoří totiž o tom, že opat Mysloch musel v polovině 12. století přistoupit k novostavbě kláštera, neboť původní budovy byly již značně zchátralé. Vzhledem k tomu, že klášter byl založen roku 1086, délka trvání původních budov byla pouze 60 let. P. Sommer se domnívá, že za tak krátkou dobu mohly zchátrat pouze stavby dřevěné. Tento svůj předpoklad dokládá dále zmínkou stejných análů o tom, že Myslochův návrh na velkolepější stavbu byl zamítnut pro nedostatek prostředků. Stejná situace byla v klášteře i v předcházející době, a tak se dá předpokládat spíše úspornější stavební činnost (Sommer 1991, 93).

2.4. Dřevěné kostely na venkovských hřbitovech a ve městech (13. stol.)

Pro rané období našich dějin máme zpráv o dřevěných kostelech u nás velice poskrovnu, a to přesto, že jich tu stálo patrně velmi mnoho. Jak jsem již výše uvedl, o tom, že ještě ve 12. století jich bylo převládající množství, svědčí Kanovník Vyšehradský. Ještě roku 1134 hovoří o velké bouři, která v zemi zničila řadu kamenných i dřevěných kostelů. Po tomto datu zpráv o dřevěných kostelních stavbách přibývá.

Zahrádka u Ledče

Archeologické výzkumy v poslední době odkryly pozůstatky dřevěných vesnických kostelů ze 13. století na dvou lokalitách. Výzkum z roku 1977 se snažil poodhalit nejstarší historii kostela sv. Víta v Zahrádce u Ledče.

Byly tu nalezeny pozůstatky nejstarší stavby, které sledovaly přibližně vnitřní obvod půdorysu románského kostela ze 13. století. Dochovaly se však pouze pozůstatky základového zdiva, které zhruba vyznačily půdorys (vnitřní rozměry chóru 4,5x2,8 m a 6,6x5 m, síla základového zdiva 1-1,16 m), ale nelze z něho vyčíst žádné přesnější údaje o podobě stavby nad zemí. Půdorys však jasně ukazuje, že kostel měl protáhlý, ploše uzavřený východní závěr, což by mohlo poukazovat na to, že se jednalo o kostel dřevěný. Je docela možné, že kamenná podezdívka této stavby nesla již konstrukci budovanou ze dřeva, jak se domnívá např. i P. Sommer. Ostatně v této době by to nebyl jev nijak zvláštní.

Dle A. Hejny je tento kostel přemyslovského založení z konce 12. století, popřípadě z prvních let 13. století (Hejna 1980, 323-325). Již roku 1219 byl vybudován nový kamenný kostel. To, že byla stavba zbourána a vybudována znova asi 20 let po svém založení, mohlo být kvůli tomu, že toho roku změnila svého majitele a vyšehradská kapitula chtěla mít kostel více reprezentativní, jak se domnívá Hejna. Mohlo by to však též nasvědčovat tomu, že původní stavba byla ze dřeva spíše než z kamene.

Nesvětice, okr. Most

Podobný nález pochází ze zaniklé středověké vsi Nesvětice na Mostecku. Zdejší situace je v mnohém podobná předchozí, ale zde náleзовé okolnosti jistěji ukazují k možnosti dřevěné podoby kostela.

Mělký základový žlab byl vyplněn podezdívkou, která byla tvořena drobnými na sucho kladenými kameny spojenými bez použití malty pouze hlínou. Jednalo se o jednodlnou stavbu s pravoúhlým zúžením presbytáře, jejíž delší osa byla dlouhá 13 m a vnitřní prostor lodi měl rozměry 5x5,5 m.

V prostoru presbytáře byla horní plocha podezdívky původně vyrovnána většími plochými deskami kamene. V průběhu podezdívky byly nalezeny železné hřeby, což spolu s absencí destrukce kamenného zdiva nasvědčuje, že na podezdívce byla nějaká lehčí dřevěná konstrukce stěn stavby.

Vzhledem k náleзовým okolnostem, kdy hřbitov byl používán již od 13. století, lze dle V. Brycha tuto stavbu datovat nejpozději do 2. poloviny 13. století (Brych 1989, 316).

U obou nálezů, jak v Nesveticích, tak v Zahrádce se lze pokusit o teoretickou rekonstrukci vzhledu staveb, a to především na základě etnografických analogií. Dle J. Vařeky či V. Mayer-Bartoňkové stavební techniky dřevěné architektury čerpají z domácí architektury lidové (Vařeka 1982, 413; Mayer-Bartoňková 1986, 35-36). Dle jejich průzkumu u nás zcela převažuje technika roubení stěn. Ve shodě s těmito závěry je tedy představa roubené konstrukce kostelů v Zahrádce a Nesveticích. Základový trám těchto staveb mohl spočívat na podezdívce z kamenů spojovaných hlínou (Tlesky u Jesenice), nebo byl opřen o základovou plentu (Kundratice u Chomutova). V případě Nesvetic nelze zcela opominout ani techniky hrázděných staveb (Brych 1989, 316-317).

Staré Mýto

V prostředí nově založeného středověkého města se podařilo nedávno archeologicky doložit dřevěný chrám v prostoru Starého Mýta. Výzkum tu probíhal v letech 1986 a 1987 a podařilo se tu odkrýt dvě dřevěné stavební fáze kostela. Půdorys staršího objektu byl celý vymezený žlabem, jehož průměrná šířka byla 60-70 cm a hloubka 30-40 cm. Lod' měla nepravidelně čtvercový tvar o rozměrech asi 5,5 x 5,5 m. Na východní straně se k ní připojuje rovněž čtvercový závěr (asi 4 x 4 m). Na západním okraji žlabu byla zjištěna kúlová jamka vyložená kameny. Na jižní straně lodi a u severní stěny závěru byl žlab vyplněn také kameny. Jednalo se pravděpodobně o kamenné utěsnění dřevěné konstrukce.

M. Richter stavbu interpretuje jako dřevěnou, jejíž stěny byly zapuštěné pod úroveň terénu ve žlabu. Kúlové jamky měly dle jeho názoru podírat střešní konstrukci. Nalezené střeby jsou z doby po roce 1250.

Mladší stavba měla půdorys stavby vymezený podezdívkou z opukových kamenů o šířce 1,1-1,3 m. Jednalo se o protáhlé jednolodí o vnější šířce 8,5 m a délce v ose V-Z 18,7 m. Na východě se půdorys zužoval do pravoúhlého kněžiště o délce 4,7 m. M. Richter spolu s Jiří Sieglem, kteří výzkum prováděli, považují toto za doklad dřevěného kostela, jehož vznik kladou do stejné doby jako zástavbu zemnicových domů asi též ze 13. století (Richter-Siegl 1988, 97-102; 1987, 90-93).

ZÁVĚR - SHRUTÍ

V předválečném období se obecně mělo za to, že dřevěná architektura byla v našich zemích v prvních počátcích křesťanství běžným, ne-li jediným způsobem výstavby kostela.

Usuzovalo se tak hned z několika důvodů. Jednak proto, že dřevěná stavba byla v oblasti za římských limitů jediným známým a používaným stavebním způsobem. Slované v našich zemích totiž neznali žádné kamenné stavby. Druhým důvodem bylo, že mnoho misijních kostelů muselo být zhotoveno co nejrychleji a nejsnadněji (Cibulka 1933, 17-19), a tak se přistupovalo ke dřevěné stavbě. Třetím důvodem bylo to, že se z rané doby nezachovaly žádné doklady sakrálních staveb. Jelikož z písemných pramenů byla jejich existence doložena, nebo se alespoň dala předpokládat, mělo se za to, že tyto stavby musejí být z materiálu, který se jen těžko do dnešních dob mohl dochovat, tedy ze dřeva.

Teorie Josefa Strygowského o kamenné slovanské architektuře se setkávali pouze s výsměchem. Ačkoliv důvody, které ho k těmto závěrům vedly jsou nanejvýš pochybné, poválečné nálezy velkomoravských kamenných kostelů přece jen doložily existenci takové architektury.

Zjištění to bylo opravdu překvapivé, neboť tím byla doložena existence kamenných kostelů na našem území ještě v době před vládou přemyslovského Bořivoje. Rekonstrukce podoby nejstarších českých kostelů se tím pádem ještě více zkomplikovala.

V druhé polovině 20. století začínal na existenci nejstarších dřevěných kostelů převládat spíše názor skeptický. Nicméně se zdá, že nové nálezy z 80. a 90. let 20. století učiněné například P. Sommerem na lokalitě kláštera Ostrova u Davle opět dokládají, že dřevěná kostelní architektura měla v raných dobách křesťanství své místo a ne vždy pouze jako dočasné provizorium. Ostatně se dá celkem oprávněně předpokládat, že situace u nás nebyla příliš odlišná od okolních zemí, kde jsou přímé doklady existence takových staveb četnější.

Je velmi pravděpodobné, že dosavadní nedostatek dokladů v českých zemích, vyplývá pouze ze stavu výzkumu a neodráží tedy skutečný stav pramenné základny. Lze se domnívat, že širší, např. rekonstrukční zásahy do interiérů stojících sakrálních staveb, přinesou řadu nových objevů a poznatků. Přirozeně největší naděje na získání nových informací mohou mít jenom na vysoké profesionální úrovni prováděné výzkumy, a to výzkumy pokud možno plošné, které zachytí i nepatrné zbytky dřevěné stavby a umožní její půdorysnou interpretaci.

Přes všechno snažení však mnohé v této oblasti zůstane pravděpodobně nezodpovězeno, a tak budeme moci podat obraz pouze přibližný. Ale to už je dáno samotnou povahou předmětu zkoumání - již dávno zaniklé hmotné skutečnosti.

SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY

- Ahrens, C. a kol. 1981-82: Frühe Holzkirchen im nördlichen Europa. Hamburg.
- Binding, G. 1970: Niederrheinische Holzkirche auf Schwellbalken, Bonner Jahrbücher 170, 279-288.
- Borkovský, I. 1948: Pohřebiště obchodníků z doby knížecí v Praze I., Slavia antiqua I, 460-484.
- 1960: K otázce nejstarších kostelů na pražském hradě, PA LI, 332-387.
- 1975: Svatojirská bazilika a klášter na Pražském hradě. Praha.
- Brych, V. 1989: Nesvětice, zaniklá středověká ves na Mostecku. Současný stav a perspektivy výzkumu, AH XIV, 311-318.
- Brykowski, R. 1981: Drewniana architektura kościelna w Małopolsce w XV wieku. Wrocław-Warszawa.
- Buxton, D. 1981: The wooden churches of Eastern Europe. An introductory survey. Cambridge.
- Cibulka, J. 1933: Václavova rotunda svatého Víta. Rozšířený zvláštní otisk ze Svatováclavského sborníku. Praha.
- 1958: Velkomoravský kostel v Modré u Velehradu a začátky křesťanství na Moravě. Praha.
- Dannheimer, H. 1966: Der Holzbau am Rande des Reihengräberfeldes von München-Aubing, Germania 44, 326-338.
- 1971a: Ausgrabungen in der Kirche von Ascheim, Ldkr. München (Oberbayern), Archäologisches Korrespondenzblatt 1, 57-60.
- 1971b: Zur Geschichte von Benz und Sontheim im frühen Mittelalter, Fundberichte aus Schwaben NF 19, 298-308.
- Dannheimer, H. - Diepolder, G. 1988: Ascheim im Frühen Mittelalter. I. a II. díl. München.
- Eisner, J. 1966: Rukověť slovanské archeologie. Počátky Slovanů a jejich kultury. Praha.
- Faensen, H. 1982: Kirchen und Klöster in alten Russland. Stilgeschichte des altrussischen Baukunst von der Kiewer Rus bis zum Verfall der Tatarenherrschaft. Leipzig.
- Fehring, G. P. 1966: Neu ergrabene frühmittelalterliche Kirchen in Südwestdeutschland, Akten des 7. Congrès international des Sciences préhistoriques et protohistoriques. Praha.
- 1967: Die Stellung des frühmittelalterlichen Holzkirchenbaues in der Architekturgeschichte, Jahrbücher des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz 14, 179 - 197.
- 1987: Einführung in die Archäologie des Mittelalters. Darmstadt.
- 1995: Mittelarchäologie in Zentraleuropa. Köln.
- Foot, P. - Wilson, D. M. 1970: The Viking Achievement. London.
- Frolec, V. 1975: Lidová architektura na Moravě a ve Slezsku. Praha.
- Frolík, J. - Maříková, J. - Růžicková, E - Zeman, A. 2000 : Nejstarší sakrální architektura pražského hradu. Výpověď archeologických pramenů. Praha.
- Gierlach, B. 1975: Studia nad archeologią średniowiecznego Mazowsza. Warszawa.
- Guth, K. 1924: České rotundy, PA XXXIV, 113-188.
- Hejna, A. 1980: Archeologický výzkum kostela sv. Víta v Zahrádce, okr. Havlíčkův Brod, v zátopové oblasti vodního díla Želivka II., AH 5, 323-327.
- Hejna, A. - Benešová, K. - Plátková, Z. 1981: Kostel sv. Víta v Zahrádce u Ledče, Umění XXIX, 399-417.
- Holl, I. 1970: Mittelalterarchäologie in Ungarn, Acta Archeol. ASH 22, 365-411.
- Hrubý, V. 1955: Staré Město, velkomoravské pohřebiště "Na valách". Praha.
- Christlein, R. 1971: Das Reihengräberfeld und die Kirche von Stauring bei Weltenburg, Archäologisches Korrespondenzblatt 1, 51-56.
- Jakimovicz, R. 1939: Dawigródek. Pińsk.
- Jaskanis, D. 1998: Układ przestrzenny cmentarzyska we wczesnośredniowiecznym zespole osadniczym w Święcku Strumianach a wschodnim Mazowszu. In.: Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum, 536-548, Poznań.
- Kalousek, F. 1874: Kostel kamenný a církev dřevěná, PA X, 599-601.
- Klanica, Z. 1985: Mikulčice-Klášteřisko, PA LXXVI, 474-539.
- 1998: Slovanský chrám, palác, kostel. In.: Rodná země, 156-167. Brno.
- Kouřil, P. - Měřinský, Z. 1996: Sakrální architektura a hmotné památky odrážející projevy duchovní kultury z moravských a slezských archeologických výzkumů, AH 21, 111-119.
- Krumphanzlová, Z. 1971: Počátky křesťanství ve světle archeologických pramenů - Die anfänge des Christentums in Böhmen im Lichte der archäologischen Quellen. PA LXII, 406-456.
- 1974: Chronologie pohřebního inventáře vesnických hřbitovů 9. až 11. věku v Čechách, PA 65, 34-100.
- 1990: Svědectví náboženského synkretismu na pohřebištích doby hradištní v Čechách, AR 49, 362-368.
- Kytlicová, O. 1968: Slovanské pohřebiště v Brandýsku - Das slawische Gräberfeld von Brandýsek, PA LIX, 193-248.
- Marciniak, J. 1960: Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy z miejscowości Bazar Nowy pow. Maków Mazowiecki, Materiały Wczesnośredniowieczne 4, 99 - 140.
- Mayer - Bartoňková, V. 1986: Holzkirchen. Neuentdeckte Baukultur in Böhmen, Mähren, Schlesien und der Slowakei. Wien-München.
- Mencl, V. 1927: Dřevěné kostelní stavby v zemích českých. Praha.
- 1980a: Lidová architektura v Československu. Praha.
- 1980b: Lidová architektura na Slovensku. Praha.
- Měřinský, Z. 1986: Podíl archeologie na výzkumu středověké architektury 11. až 1. poloviny 16. století na Moravě a ve Slezsku, AH 11, 25-39.
- Oswald, F. - Schaefer, L. - Senhauser, H. 1966-1970: Vorromanische Kirchenbauten. Katalog der Denkmäler bis zum Ausgang der Ottonen. München.
- Pekař, J. 1906: Die Wenzels- und Ludmila-legenden. Praha.
- Petráň, J. 1985: Dějiny hmotné kultury I (1,2). Vymezení kulturních dějin. Kultura každodenního života od pravěku do 15. století. Praha.
- Pianowski, Z. 2000: Relikty nejstarší svatyně pod katedrálním kostelem na krakovském Wawelu. In: Přemyslovský stát kolem roku 1000. Na paměť knížete Boleslava II. (7. února 999), 236-238, Praha.
- Pošmourný, J. 1971: Provenience stavebního umění velkomoravských Slovanů, Zborník FF UK XXII (Musaica XI), 41-60.
- Poulik, J. 1963: Dvě velkomoravské rotundy v Mikulčicích. Praha.
- 1967: Pevnost v lužním lese. Praha.
- 1975: Mikulčice - sídlo a pevnost knížat velkomoravských. Praha.
- Radová-Štiková, M. 1989: Ještě ke kostelu v Zahrádce u Ledče nad Sázavou, AH XIV.
- Radwański, K. 1970: Budowle drewniane odkryte pod poziomami romańskimi kościoła św. Wojciecha w Krakowie, Materiały Archeologiczne 11, 10-30.
- Richter, M. - Merhautová, A. - Břicháček, P. - Sommer, P. 1990: Bazilika s první jižní kaplí ostrovského kláštera, Umění XXXVIII, 185-195.
- Richter, M. - Sigl, J. 1987: Archeologický výzkum Starého Mýta v roce 1986, Zpravodaj K MVČ v Hradci Králové.
- Richter, M. - Sigl, J. 1988-9: Archeologický výzkum Starého Mýta v roce 1987, Zpravodaj K MVČ v Hradci Králové, 95-106.
- Ruszczyk, G. 1993: Średniowieczne kościoły drewniane w Norwegii. Kwartalnik historii XLII/1, 119-140.

- Schwarz, K. 1984: Frühmittelalterlicher Landesausbau im östlichen Franken zwischen Steigerwald, Frankenwald und Oberpfälzer Wald, Monographien 5, Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Mainz, 128-130.
- Schuldt, E. 1985: Groß Raden. Ein slawischer Tempelort des 9./10. Jahrhunderts in Mecklenburg. In: Schriften zur Ur- u. Frühgeschichte 39, Berlin.
- Sláma, J. 1986: Střední Čechy v raném středověku II. Hradiště, příspěvky k jejich dějinám a významu, Praehistorica XI. Praha.
- Sommer, P. 1978: České kláštery 10. - 13. století ve světle archeologických výzkumů, AH 3, 337-346.
- 1991: První dvě století benediktinských klášterů v Čechách, Studia mediaevalia pragensia II, 75-100. Praha.
- 1994: Die Seitenkapelle der romanischen Basilika in Ostrov bei Davle, PA LXXXV, 81-106.
- 1997: Raně středověká ecclesia lignea a archeologie. In: Sborník k 70. narozeninám Vladimíra Nekudy, 276-278. Brno.
- 1998: Duchovní svět raně středověké české laické společnosti. Svatý Vojtěch, Čechové a Evropa, 133-166. Praha.
- 2000a: Kaple Panny Marie v klášteře sv. Jiří na Pražském hradě a začátky české sakrální architektury. In: Přemyslovský stát kolem roku 1000. Na paměť knížete Boleslava II. (7. února 999), 121-126. Praha.
- 2000b: Smrt kněžny Ludmily a začátky české sakrální architektury, ČČH 98, 229-260.
- Sós, Á. Cs. 1964: Ausgrabungen von Zalavár, Slavistische Forschungen 6, 252-261.
- 1966: Über die Fragen des frühmittelalterlichen Kirchenbaues in Mosapurc - Zalavár, Das östliche Mitteleuropa in Geschichte und Gegenwart (Acta Congressus Historiae Slavicae Salisburgensis in memoriam SS Cyrilli et Methodii anno 1963), 69-86, Wiesbaden.
- 1973: Die slawische Bevölkerung Westungarns im 9. Jahrhundert. München.
- Strzygowski, J. 1929: Die Altslawische Kunst. Augsburg.
- Svoboda, B. 1938: Staročeské pohřebiště v Žalanech, okr. Teplice - Šanov, ČNM CXII, 309-310. .
- 1963: Hradištní pohřebiště s dřevěnou stavbou v Žalanech u Teplic - Burgwallzeitliches Gräberfeld mit einem Holzbau in Žalany bei Teplice, PA LIV, 266-307.
- Šikulová, V. 1958: Moravská pohřebiště z mladší doby hradištní, Pravěk východní Moravy 1, Brno.
- Škabrada, J. - Ebel, M. 1996: Neznámá historická dokumentace dřevěných kostelů na Pardubicku, AH 21, 143-151.
- Šolle, M. 1966: Stará Kouřim. Praha.
- 1980: Budeč, její opevnění, kostely a hřbitov. In: Slované 6.-10. století, 237-243. Brno.
- 1981: Kouřim v průběhu věků. Praha.
- Štefanovičová, T. 1975: K niektorým otázkám stavebnej techniky a proveniencie veľkomoravskej architektúry, Zborník FF Univerzity Komenského, Historica, XXVI, 25-38.
- Trotzig, G. 1969: Gegensätze zwischen Heidentum und Christentum im archäologischen Material des 11. Jahrhunderts auf Gotland, Kirche und Gesellschaft im Ostseeraum und im Norden vor der Mitte des 13. Jahrhunderts - Acta Visbyensia III, 21-30. Visby.
- Turek, R. 1946: Prachovské skály na úsvitě dějin (Výzkum hradiště a pohřebiště z VI.-X. věku). Praha.
- 1961: Naše kroniky a archeologie, PA LII, 550-562.
- 1963: Čechy na úsvitě dějin. Praha.
- Vařeka, J. 1982: Architektura dřevěných kostelů, PaP 42, 413-415.
- Veselská, J. 1969: Dřevěné kostely v okolí Frýdku-Místku. Frýdek-Místek.
- Vlček, P. - Sommer, P. - Foltýn D. 1997: Encyklopedie českých klášterů. Praha.
- Zaloziecki, W.R. 1926: Gotische und barocke Holzkirchen in der Karpathenländern. Wien.
- Zurowska, K. 1983: Studia nad architekturą wczesnopiastowską, Zeszyty naukowe uniwersytetu jagiellońskiego DCXLII, Práce z historii sztuki, zeszyt 17, Warszawa - Kraków.

VI.
OD ZÁKAZU SLOVANSKÉ LITURGIE -
STAROSLOVĚNSKÁ LITURGIE NOSITELKOU
SLOVANSKÉ IDENTITY A ČEŠSTVÍ VE STŘEDOVĚKU.
JEJÍ OSUDY NA NAŠEM TERITORIU DO SOUČASNOS-
TI. NÁRODNÍ JAZYKY V SOUČASNÉ LITURGII

DOBA KARLA IV., CÍSAŘE ŘÍMSKÉHO A KRÁLE ČESKÉHO²³

KAREL IV. - PRAŽSKÉ ARCIBISKUPSTVÍ A BISKUPSTVÍ OLOMOUCKÉ A LITOMYŠLSKÉ - KARLOVY STAVBY - UNIVERZITA - DŮRAZ NA ČEŠTINU - BOŽÍ SOUDY - ČINNOST ARCIBISKUPA ARNOŠTA Z PARDUBIC, BISKUPA JANA OČKA Z VLAŠIMI, JANA ZE STŘEDY A ALBERTA ZE ŠTERNBERKA

1. *Karel IV., císař římský a král český.* Po málo úspěšném Janu Lucemburském nastoupil na trůn jeho syn Karel (1346-1378). Byl to panovník nevšední vrozené inteligence a kromobyčejně vzdělaný, hluboce zbožný a mravně opravdový, prozíravý a politicky obratný, s živým smyslem pro kulturní i hmotné potřeby lidu, jehož vláda mu byla podle jeho přesvědčení Bohem svěřena. Měl i neobyčejné štěstí ve svých podnicích, a tak není divu, že za jeho vlády nastal všeobecný prospěch, jaký české země nepoznaly nikdy předtím ani později. Čestné příjmení „Otec vlasti“, které mu dala doba pozdější, dobře vystihuje jeho lásku a obětavost k české zemi i neúnavnou péči o ni.

Karel IV. naplnil, můžeme říci, přemyslovský odkaz po strážce politické, církevní i kulturní. Jako císař, hlava Svaté říše římské, udržoval dobré styky s papežskou Stolicí, jmenovitě s papežem Klementem VI., a provázen vladařským štěstím měl ovšem i jako český král výhodnější postavení a mocnější ruku než jeho předchůdci Přemysl Otakar II. a Václav II., k nimž se s pýchou vždy hlásil. Brzy zakotvil v zemi jako „domácí král“, těšil se všeobecné úctě, a tak se mu v krátké době podařilo najít rovnováhu mezi královskou autoritou a svobodami obce národní. Uspořádání ústavních poměrů v Čechách dovršil přesným a slavnostním vytyčením státoprávního postavení České koruny v Říši římské, které bylo v podstatě velmi výhodné pro politický a hmotný rozkvět českých zemí.

Povýšením pražského biskupství na arcibiskupství, jímž byl pojištěn autonomní vývoj české církevní provincie z hlediska právního, správního i spirituálního, a založením univerzity, které dalo pevný základ k pěstování mezinárodní vědy a tím i popudy k domácí literatuře, vyšel vstříc dávným potřebám země, které si tak naléhavě uvědomovali již poslední Přemyslovci a pracovali v tom směru, třebaš neměli konečný úspěch. I zde byl Karel spíše důsledným vykonavatelem myšlenek svých slavných, ale méně šťastných předků a předchůdců. Vidíme to i v ostatní činnosti, ať je to již zakládání měst, kostelů a klášterů, nebo v zájmu o nové duchovní proudy a v podporování věd a umění. [Čtenář jistě nepřehlédne v této knize, zaměřené na slovanskost jako určující národnostní fenomén a na křesťanství jako na nezbytný politický předpoklad pro samosprávnou svébytnost, zvláštní zaměření tohoto lucemburského panovníka na češství, jeho prosazování a podporu, jeho komplexní úsilí o povyšování češství ať již zvyšováním společenské prestiže Českého království v rámci Říše římské (arcibiskupství, univerzita, vlastní císařské sídlo v Praze, církevní a světské stavby) nebo podporou všech českých projektů té doby, nevyjímaje ani krok zpět v povolání dalmatských mnichů do pražského kláštera Na Slovanech pro znovuzavedení staroslověnské byzantské liturgie, tak jak na Velkou Moravu a do Čech byla uvedena slovanskými věrozvěsty. - Vše slovanské a české je jeho srdci mimořádně blízké, podporuje to a prosazuje. Z národnostního pohledu byl více naším českým králem než evropským císařem.]

Co na tomto poli vykonal, zůstane vždy trvalým památkem jeho vladařské velkorysosti a důkazem, jak se snažil odposlouchat tep země. Karel podporoval rozličně českou literaturu, zvláště dějepisnou, sám byl vynikajícím spisovatelem, udržoval a doporučoval styky s italskými humanisty, zvláště s Petrarcou. Zatímco např. roudnický klášter se stal střediskem kulturního snažení s národně českým přízvukem, univerzita ještě velmi dlouho tradovala latinskou učenost mezinárodního rázu. Záslužnou po stránce [podpory češství a české učenosti] byla činnost jeho kancléře Jana ze Středý, arcibiskupa Arnošta z Pardubic, Jana Očka z Vlašimi a Alberta ze Šternberku.

2. *Zřízení samostatné české církevní provincie.* Ještě před otcovou smrtí jako zemský správce uskutečnil Karel plán několika vynikajících předchozích českých panovníků, kteří dávno pozorovali, jak podřízenost Čech a Moravy pod pravomoc mohučského biskupa je na překážku řádné církevní správě a utužuje závislost českých zemí na Říši, a dosáhl jejich církevního osamostatnění. Přispělo k tomu několik příznivých okolností na rozhraní let 1343-1344. Papež Klement VI., dávný Karlův přítel, si vyvolil pro nastávající střetnutí s Ludvíkem Bavořem jako nejmocnějšího spojence ve střední Evropě rod Lucemburský, a ten měl na Ludvíkově porážce přímý zájem, protože se zmocnil Tyrol. Kromě toho tehdejší mohučský arcibiskup Jindřich z Virneburgu byl jako přívrženec Ludvíka Bavora v klatbě. Klement VI. nemusel tedy na námitky Mohuče dbát a bullou „*Ex supernae providentia maiestatis*“ z 30.4.1344 vyprostil pražskou a olomouckou diecézi z pravomoci mohučského arcibiskupa, biskupství pražské povýšil na arcibiskupství a do pražské církevní provincie začlenil biskupství olomoucké a biskupství litomyšlské, které mělo být teprve zřízeno; k tomu došlo v listopadu téhož roku [biskupství v Litomyšli věnujeme následující kapitole]. Jako důvod těchto změn se uváděla vzdálenost Mohuče od českých

²³ Kadlec, J.: Přehled českých církevních dějin 1/2, s.185-217, Roma-Praha 1991, kráceno

zemí i to, že obyvatelé Českého království jsou odlišného jazyka. [Pražská arcidiecéze za prvního arcibiskupa Arnošta z Pardubic viz bod 9]

Císař Karel získal papeže pro myšlenku, aby k české církevní provincii bylo přivtěleno též biskupství vratislavské (Wrocław, Polsko), pod jehož pravomoc náležela četná slezská knížectví, jež při-

evropská realita 14.-15. století

pojil k české koruně jako léna Jan Lucemburský. Provedení tohoto záměru však bylo odloženo a později už k němu nedošlo. Papež Klement VI. byl totiž rozladěn politikou, kterou Karel IV. začal od roku 1346 provádět v Říši, a proto Karlovi nevyhověl, když mu roku 1348 formálně předložil žádost o podřízení Vratislavi Praze. Na váhu padalo však i to, že se proti tomu stavěl též polský král Kazimír.

Z prestižních důvodů, aby se zvýšila vážnost pražského metropolity, zamýšlel Karel IV. roku 1351 zřídit další biskupství v severních Čechách (Stará Boleslav, Mělník, Slaný), ale sešlo z toho právě tak, jako roku 1353 ztroskotál pokus zřídit pro obojí Lužici biskupství v Budyšině (Bautzen, Německo).

3. *Pražský arcibiskup stálým papežským legátem pro diecézi míšeňskou, bamberskou a řezenskou* [Míšeň - Meisen, Bamberg, Řezno - Regensburg, Německo]. Jestliže se Karlův vztah k papeži Klementovi VI. po roce 1346 značně zhoršil, nabyt za jeho nástupce Innocence IV. (1352-1362) rázu vysloveně nepřátelského. Proto Karel dosáhl dalšího významnějšího úspěchu v církevní politice až teprve u dalšího papeže, Urbana V. (1362-1370), který mu byl příznivě nakloněn. Tentokrát pohnul papeže, že pražským arcibiskupům udělil roku 1366 výsadu trvalých papežských legátů pro diecézi míšeňskou, bamberskou a řezenskou. Tato výsada je zároveň svědectvím, jak důkladně se změnila Karlova politická a geografická orientace. Zatímco při zakládání provinciálního svazku šlo o připoutání Slezska, zůstalo toto území r. 1366 úplně stranou zájmu a legátské oprávnění pražských arcibiskupů bylo zaměřeno směrem jiho- až severozápadním. Pražský arcibiskup se stal (mimo vlastní provincii) stálým legátem (*legatus natus*) v biskupství míšeňském, takže aspoň tímto způsobem byly k Praze připoutány Lužice, politicky náležející k Českému státu, a v biskupství bamberském a řezenském. To byly oblasti, v nichž Karel koupí drobných lén získal rozsáhlý majetek, který byl lenním svazkem podřízen české koruně nebo osobně českému králi. Obě diecéze, nad nimiž bylo získáno legační právo, se měly stát východisky dalšího pronikání lucemburské moci směrem jihozápadním a severozápadním. V jejich provinciální příslušnosti však změna nenastala a také eximované postavení Bamberku zůstalo nedotčeno. Propůjčení práva stálého legáta pražským arcibiskupům nebyla žádná formalita, neboť pražští arcibiskupové skutečně, jak svědčí četné doklady, legační moc zákonodárnou, soudní a vizitační vykonávali. Změna nastala až za Václava IV. Roku 1399 bylo s jeho souhlasem z legační pravomoci vyňato míšeňské biskupství a ani v obou zbývajících biskupstvích už legační pravomoc nebyla vykonávána.

4. *Karlova péče o církev*. Karel IV. byl církvi upřímně oddán. V její moci a bohatství viděl také oporu svých politických cílů. Svou přízeň církvi a kléru osvědčil zakládáním klášterů, kostelů, uváděním nových řeholí a jinými rozličnými fundacemi.

4.1 *Svatovítská katedrála*. Nejvýznačnější z Karlových založení byla novostavba svatovítské katedrály (kterou navrhl a z počátku řídil Matyáš z Arrasu a po něm Petr Parléř, velký umělec švábského původu), s nádhernou svatováclavskou kaplí pro uložení ostatků svatého knížete a klenotů království. Stará románská bazilika stála až do roku 1368, kdy k ní došla stavba nová, roku 1369 začali bourat zdivo, ale zbytky stály ještě v roce 1404. S novou gotickou stavbou bylo započato hned roku 1344, a to s vysokým kůrem, uprostřed byla zřízena královská hrobka. Kaple sv. Václava byla posvěcena 10.11.1367, předsíň lodi vedle ní roku 1368, roku 1373 přenesena těla panovníků, roku 1374 biskupů, pokud byla nalezena, ze staré baziliky do nových hrobů; kůr však byl doklenut až po Karlově smrti roku 1385. Oltářů bylo 88, některé velmi bohaté a nádherné.

4.2 *Jiné stavby*. Na Pražském Hradě dal Karel IV. postavit Petrem Parléřem podle vzoru pařížské Sainte Chapelle královskou kapli Věch svatých; kolegiální kapitula u Věch svatých, kterou Karel založil ještě jako zemský správce roku 1343, byla od roku 1366 vyhrazena mistrům Karlovy koleje. Pro duchovní potřeby obyvatelstva Nového Města Pražského (založeného roku 1348) bylo zřízeno 9 kostelů a 6 klášterů; nejvýznamnější z nich jsou karmelitský kostel Matky Boží Sněžné, kostel a klášter slovan-ský (Na Slovanech - Emauzy), kostely sv. Karla a sv. Apolináře na Karlově a farní kostely sv. Jindřicha a sv. Štěpána. O kláštrech bude řeč v jiné souvislosti.

Pražské kostely, zejména svatovítskou katedrálu, naplnil panovník *ostatky svatých* z celého světa, neboť Praha podle Karlova přání se měla stát poutním místem pro veškeré křesťanstvo, jakýmsi novým Římem, skutečnou říšskou metropolí. V pátek po Bílé neděli byl v Praze slaven „den svátostí“, o němž četným poutníkům byly na Karlově náměstí ukazovány s příslušnými obřady ostatky svatých, korunovační klenoty a jiné vzácnosti.

Pro bezpečné uložení korunovačních klenotů a důležitých listin začal král budovat nad Be-rounkou pevný hrad *Karlštejn*. Perlou hradu je kaple Svatého Kříže, pořízená jako protějšek kaple svatováclavské, a vyzdobená četnými drahokamy a malými obrázky světců, papežů a kardinálů. Při kapli byla zřízena roku 1357 kolegiální kapitula s pěti kanovníky. Je tam i kaplička sv. Kateřiny, v níž se panovník o pašijovém týdnu zamykal a oddával se rozjímání.

5. *Univerzita. Založení univerzity, její zřízení a význam*. Stejně velkorysý jako v oboru státním byl Karel IV. i na poli osvětovém a výchovatském. Jeho vrcholným dílem v tomto směru je založení univerzity roku 1348. Jako metropolitní stolec bylo i generální studium (to byl tehdejší název univerzity) starou potřebou země, a Karel tedy jen plnil přemyslovský odkaz. Sám vychován v západním prostředí věděl, co znamenala pro Francii univerzita pařížská, co kulturního a hmotného prospěchu má země z přílivu domácího studentstva i cizinců, kteří sem přinášejí peníze, jaký význam má pro stát, pro jeho osvětu a správu, může-li si doma vychovat své vzdělance a úřednictvo duchovní i světské. A tak již v Paříži, kde občas poslouchal kázání i přednášky svého otcovského přítele Petra Rogera (pozdějšího papeže Klementa VI.), si uvědomoval důležitost takového učení. Bylo však i potřebou jeho ducha a srdce. Také později, již v plně záři svého císařského majestátu, se často cítil prostým kleri-

kem a účastnil se činně duchovních turnajů. 26.1.1347 svolil papež Klement VI. ke Karlově žádosti, aby bylo v Praze založeno generální studium o čtyřech fakultách s týmiž právy a svobodami jako jiné vysoké školy, a ustanovil, aby kancléřem univerzity byl pražský arcibiskup. Zakládací listinu vydal Karel jako král český 7.4.1348 a potvrdil ji potom i jako římský císař. Pražskému učení, které se rozvíjelo jen skromně, byla v dalším jeho utváření vzorem po stránce ústavní i správní především univerzita pařížská. Rozdělilo se znenáhla na čtyři národy: český (k němuž patřili mimo jiné i scholárové z Uher a Sedmíhradska), bavorský, polský (vedle zemí království polského i Litva, Prusko, Slezsko, Lužice aj.) a saský. Učitelé byli zpočátku většinou cizinci, povolání ze starších univerzit, hlavně Němci, ale již mezi prvními vidíme i muže domácího původu. Pražská univerzita ovšem v duchu doby pěstovala internacionální učenost latinsky, studovali na ní a učili také cizinci, a tím se tedy nelišila od vysokých učilišť na Západě; je ale nesporné, že myšlenka jejího založení, její dávná potřeba pro české země, její hmotné zabezpečení, znamenitá účast českých profesorů a studentů a její význam pro český duchovní a později i politický život - všechny tyto skutečnosti z ní učinily vysoce českou záležitost, a proto můžeme vždy mluvit o pražské Karlově univerzitě jako o univerzitě české.

5.1 Bohoslovecká fakulta. Karel IV. dostal od papeže Klementa VI. svolení, aby pražská univerzita byla úplná, tj. aby měla i teologickou fakultu. To byl od Klementa VI. vůči jeho bývalému žáku zvláštní projev přízně, protože avignonští papežové, zcela oddaní francouzským zájmům, žárlivě strážili teologický monopol pařížské Sorbonny. Měla-li ovšem nová teologická fakulta držet krok s pařížskou a s jinými teologickými fakultami západoevropských univerzit, musel pro ni panovník opatřit schopný profesorský sbor, a to nebyla malá starost. Zhostil-li se tohoto úkolu úspěšně, vděčil za to do značné míry řeholním generálním studiím, jež tehdy existovala v pražských klášterech nebo byla později založena. Řeholní lektori Jan Moravec OP, Jan z Dambachu OP, Vojtěch Bludův OFM a Mikuláš z Loun OESA se stali prvními řádnými profesory teologické fakulty. Normální působení fakulty bylo umožněno teprve zřízením univerzitních kolejí. Roku 1365 založil rakouský vévoda Rudolf univerzitu ve Vídni, a ta, třebaže zatím postrádala teologickou fakultu, znamenala pro Prahu vážnou soutěž. Polekaný panovník proto založil hned následujícího roku (1366) kolej, nazvanou po něm Collegium Carolinum. Kolej byla zřízena pro 12 profesorů a byla spojena s jiným Karlovým ústavem (z r. 1339), s kapitulou Všech svatých s tím, že její kanovníká místa byla napříště vyhrazena členům Karolina. Podle panovníkova přání měli všichni kolegiáti Karolina studovat teologii a dva z nich měli mít teologické grady a konat z teologie přednášky.

Předpokladem teologického studia bylo absolvování fakulty artistické. Studium teologie trvalo 12 let. Pro nejnižší akademický gradus byl předepsán věk 25 let, pro licenciát 30 let a pro doktorát 32 let, ale ve skutečnosti kandidáti dosahovali těchto hodnot pro rozmanité příčiny ve věky značně vyšším.

6. Císařská kancelář. Významným osvětovým centrem se stala i Karlova císařská kancelář. Jan ze Středy, biskup litomyšlský (od r. 1353) a k tomu pak i olomoucký (od r. 1364), který stál v čele této kanceláře po valnou část Karlovy vlády, byl hlavním reprezentantem humanistických zálib a snah, které se tu ujaly. Byl to ovšem spíše jen ohlas humanismu, neboť Jan ze Středy stejně jako jeho současníci nehoroval pro ideál čistě lidský, pro ideál čistě profánní dokonalosti, jakou se skvěli vynikající lidé (homo-humanismus) antického světa, nýbrž jeho snahy se projevovaly vybroušeným latinským slohem, sbíráním klasických rukopisů a podporováním českého knižního malířství. Překládal též latinské spisy do němčiny a z jeho okruhu vyšlo později vynikající dílo německé literatury *Ackermann von Böhmen*, sepsané Janem ze Žatce.

Humanistickými zálibami byl zasažen i sám císař Karel. Stýkal se s domácími pěstiteli humanismu právě tak jako s jeho zástupci z ciziny. V letech 1351-1363 si dopisoval s Petrarcou slohem přizpůsobeným vkusu humanistů, roku 1356 jej hostil v Praze, poslouchal jeho horování pro obnovu zašlé slávy Říma, ale viděl v něm jen rétora a na jeho politické listy reagoval jen jako na plody literární a ne snad jako na rady, které by se mohl brát v politice vážně.

7. České písemnictví. Jako za Jana ze Středy a přímo v císařské kanceláři byly položeny základy spisovné němčiny, tak se v této době ustaluje i středověká forma spisovného jazyka českého. Svědčí o tom řada prací, v nichž se různě projevuje Karlovo úsilí o povznesení českého duchovního prostředí. Z velkých českých legend vzniklých v této době je třeba uvést vynikající legendu o sv. Kateřině a veršovanou legendu o sv. Prokopu. Dějepisectví bylo obohaceno několika latinskými dějpravnými spisy, z nichž nejceněnější je Karlův vlastní životopis. Ten byl ještě za jeho života přeložen do češtiny stejně jako obšírná, ale věcně nepřiliš cenná *Kronika Přibíka Pulkavy z Radenína*. V Karlově době vznikl i *Klaretův slovník*, bohatá jazyková encyklopedie, vykládající české názvy velkého počtu vědeckých pojmů, a zároveň souhrn tehdejšího vědění. Hlavním autorem slovníku, který si dal jméno Klaret, byl mistr Bartoloměj z Chlumce. Z právnické literatury to byly *Řád práva zemského* a *Řád korunování krále českého*.

8. *Odstranění „Božích soudů“.* Karlovým předním osvětovým činem bylo odstranění tzv. „Božích soudů“, jinak ordálií, z českého soudnictví. Ordálie byly prostředky, kterých se užívalo k rozsuzování některých rozepří tak, že zkouška vodou nebo ohněm prováděná pod dozorem duchovenstva dokazovala vinu či nevinu sporných stran. Tento nechutný plod středověké pověry odstranil Karel podporován osvěceným arcibiskupem Arnoštem z českého soudnictví nadobro. Souboje jako soudní důkaz odstraněny sice nebyly, ale bylo stanoveno, že k nim nesmí být nikdo nucen s výjimkou z nařčení z velezrady, obvinění z násilí na ženě spáchaného na královském dvoře a nařčení z odcizení královských statků. Karel IV. též zakázal surové tresty jako vylupování očí, uřezání nosu, utínání ruky a nohy. I zde se uplatnil vliv arcibiskupa Arnošta z Pardubic.

9. *Pražská arcidiecéze za arcibiskupa Arnošta z Pardubic*

9.1 *Rozsah a rozdělení arcidiecéze.* Pražská arcidiecéze v době Arnošta z Pardubic zaujímal zhruba rozlohu dnešních Čech. Na východě bylo odstoupeno několik děkanátů nově zřízené litomyšlské diecézi, k diecézi olomoucké příslušely z jižních Čech Strmilov a Kunžak, pět kostelů u Landštejna a Nové Bystřice bylo odnepaměti počítáno k pasovské diecézi (Pasov - Passau, Německo), končina frýdlantská a šluknovská za horami k diecézi míšeňské, Chebsko k diecézi řezenské, ale naopak arcidiecéze pražská obsahovala ještě celé Žitavsko (Žitava - Zittau, Německo).

Arcidiecéze se dělila na deset arcijáhenství, arcijáhenství na děkanáty, děkanáty na plebánie. Kromě těchto existovalo též arcijáhenství pražské. Všechny far celkem bylo 2180. Arcijáhnové do svých obvodů jen dojížděli a trvale sídlili v Praze.

9.2 *Správa arcidiecéze.* Arcibiskup a sufragáni měli svůj dvůr a dvořanstvo jako knížata. Původně sídlili biskupové na Pražském Hradě, ale biskup Jan IV. z Dražic, Arnoštův předchůdce na svatovojtěšském stolci, si po návratu z Francie zřídil nový palác na Malé Straně u mostu s krásnou zahradou a ostrovem; roku 1370 zde byla postavena kaple.

K správě diecéze měl arcibiskup k ruce kancelář, k jejímž hlavním úředníkům přistoupil nyní generální vikář jakožto zástupce arcibiskupa v duchovních záležitostech. První zpráva o ustanovení generálního vikáře v Praze se vyskytuje roku 1311, kdy Jan IV. z Dražic odjížděl na viennský sněm (Vienna - Vídeň - Wien, Rakousko). Tehdy šlo o zastoupení přechodné, nikoliv o stálý úřad, jehož činnost lze sledovat do nejmenších podrobností až od doby Arnošta z Pardubic. Pravomoc generálního vikáře a oficiála, ať již soustředěná v rukou jedné osoby nebo rozdělená, stačila k hladkému chodu diecézní správy. Ani jednomu z nich však nemohl delegovat svou pravomoc ordinací, jež byla nerozlučně spjata s jeho osobou, totiž moc světit kněze, biřmovat a konat jiné úkony vyhrazené biskupovi. Nalezlo se však východisko v tzv. biskupech světicích, vysvěcených na titul diecéze v té době již neexistující v krajinách obývaných nevěřícími (in partibus infidelium) nebo vůbec bez titulu. Takoví světicí biskupové, zpravidla řeholníci, se vyskytují v Praze již za Jana IV. z Dražic a od té doby zcela pravidelně. Kromě těchto vyšších funkcionářů měl arcibiskup ještě různé úředníky jiné (pokladní, písaře) s titulem kaplanů; z těch snad již dříve existoval biskupský náměstek ve věcech zpovědních, penitenciář.

Kanonistické vzdělání a smysl pro pořádek vedl arcibiskupa Arnošta, že ve styku arcibiskupských úřadů s jejich podřízenými orgány místo staršího ústního řízení zavedl řízení písemné. Postaral se, aby pro majetek církve byly založeny zvláštní „libri erectionum“^[?], pozemkové knihy nadační, aby propůjčování beneficí bylo zaznamenáváno do zvláštních knih potvrzovacích („libri erectionum“), aby o nově svěcených kněžích byla vedena matrika ordinovaných („liber ordinationum cleri“) a vůbec byl po ruce seznam všech kněží a kleriků i církevních hodností, a tak získána spolehlivá evidence osob náležejících k duchovnímu stavu. Podobnému účelu také sloužil řádný soupis všech far a církevních obvodů, který byl základem papežského desátku podle něho vybíraného. Konečně o každém soudním jednání, jež se konalo před arcibiskupským tribunálem, byly činěny záznamy v soudních konzistorních aktech („acta iudiciaria consistorii Pragensis“).

9.3 *Metropolitní kapitula a kapituly kolegiální.* Metropolitní kapitula měla 32 členů, z nichž 30 mělo statky, obročí a jen 2 poloviční prebendy; vedle těchto míst byly ještě tzv. obedience, tj. obročí, jež se pronajímala, takže ¾ výnosu připadly kapitule a členové se o ně denně při bohoslužbách dělili; kdo nebyl přítomen, nedostal nic. Mimo ně přijímali podíl z obětí a jiných nadání. Kapitula se doplňovala sama volbou, ale dbala na královo přání. Ke kanovnícké hodnosti nebylo třeba kněžství, ale stačilo i nižší svěcení. V čele kapituly byl probošt, který podle starého zvyku měl statky zvláštní; druhým byl děkan. Někdejší pospolitost příbytku i stolu i vázanost bytu u kostela vzala dávno za své; jen děkan měl u sv. Víta dům, v jehož síni se konaly dvakrát v roce schůze kapituly. Společná byla jen

arcijáhenství	počet děkanátů
Bechyně	7
Bílina	2
Horšovský Týn	1
Hradec Králové	12*
Kouřim	6
Litoměřice	3
Plzeň	3
Stará Boleslav	8
Žatec	5

* z nich 4 odstoupeny Litomyšli

pokladnice, z níž se platily hromadné výlohy, např. pohřeb. Kapitulní privilegia stvrdil roku 1325 Jan Lucemburský a roku 1348 Karel IV. *Zlatou bullou*, s výslovným příkazem, že kapitulní poddaní nesmějí být přidržováni od královských úředníků k zemským robotám. [U kolegiálních kapitul to bylo obdobné, jen počet kanovníků byl jiný = nižší.]

Vedle kanovníků založil Karel IV. při velechrámě roku 1343 nový sbor mansoniářů z 12 kněží, 6 jáhnů a 6 podjáhnů, jejichž hlavou byl precentor. Ti se pak dělili s kanovníky o zpívání v chrámu, takže kanovníci sedali ve východním kůru u oltáře sv. Víta, mansoniáři v západním kůru u oltáře Panny Marie před královskou hrobkou. K nim přibyl ještě roku 1360 sbor žaltářníků o 12 členech; kromě nich tu měli povinnost farář, jeho náměstek, dva kazatelé, několik zpovědníků, čtyři strážci hrobu sv. Václava a sv. Vojtěcha, z nichž jeden byl sakristánem, 82 oltářníků a k tomu žactvo pod kustodem, sakristánem a kantorem. Celkem bylo u sv. Víta na 300 duchovních a kleriků.

Pražské kolegiální kapituly: u Věch svatých na Pražském Hradě, u sv. Jiljí na Starém Městě Pražském, u sv. Apolináře (dříve sv. Jiljí na vrchu Větrníku, sem byla převedena kapitula ze Sadské), po svatovítské největší kapitula obsazovaná královými oblíbenci - kapitula vyšehradská u baziliky sv. Petra a Pavla, s jejíž novostavbou se začalo roku 1369 a panovník ji učinil východiskem korunovačních slavností.

Venkovské kolegiální kapituly: Litoměřice, Mělník, Stará Boleslav, Karlštejn, Týn nad Vltavou a Lipnice.

9.4 Svoboda církve a její stíny. Ve stopách svého předchůdce Jana IV. z Dražic a s Karlovou pomocí dovršil arcibiskup Arnošt úspěšně boj o nezávislost církve na laické moci, takže samovolné zásahy světských vrchností do ustavování kněží po roce 1344 téměř úplně ustaly. Se stejnou rázností uplatňoval i kanonickou zásadu exempce duchovních osob z pravomoci světských úřadů a vymezil dosah jurisdikce církevních soudů ve sporných případech. Podle Arnoštovy představy to bylo nezbytné, neboť jen svobodný klérus mohl řádně plnit své povinnosti, ale stalo se, že tato náhlá svoboda naplnila

značnou část kněžstva, zvláště vyššího, neobyčejným sebevědomím a spoléháním na tuto moc a stala se do jisté míry kamenem úrazu duchovnímu poslání kněžstva.

Na život duchovenstva měl nepříznivý vliv také nadměrný majetek církve. V rukou duchovenstva světského, arcibiskupa, biskupů, kapitul, farních záduší a v rukou klášterů byla více než 1/3 veškeré půdy, a toto bohatství lákalo do duchovního stavu naději na dobré živobytí mnoho osob nepovolaných. Na církevní hodnosti se hledělo jako na zdroj příjmů a povážlivě se rozmohlo mnohoobročnictví, tj. spojování několika církevních úřadů (rozuměj: důchodů) v rukou jedné osoby. Držitelé několika beneficií ovšem nemohli plnit povinnosti s nimi spojené, proto k nim dosazovali své placené zástupce („střídáky“). Tyto neblahé jevy pod-

Praha-Vyšehrad. Kostel sv. Petra a Pavla

porovala sama papežská Stolica stále rostoucím zasahováním do vnitřních církevních poměrů v našich zemích pomocí kuriálního fiskalismu.

9.5 Boj proti zlořádům. Péče o nápravu mravů duchovenstva. Proti těmto zlořádům vystupovali horlivě jak císař Karel IV., tak arcibiskup Arnošt z Pardubic. Do návrhu českého zákoníku *Majestas Carolina* pojal Karel i nařízení, že bez královského souhlasu nesmí nikdo darovat nebo odkázat statky církevním účelům. Tento předpis byl zachováván, i když zákoník sám byl odvolán. Nespokojenost s mravním stavem církve vyjádřil Karel velmi důrazně na říšském sněmu v Mohuči roku 1352. Když tam papežský nuncius naléhal na vybírání papežského desátku ze všech kněžských důchodů v Říši, vyslovil císař podivení, že papež nemyslí raději na opravu mravů duchovenstva, vyzval přítomné preláty, aby sami dbali o řádný život kněží a pohrozil liknavým prelátům, že vyzve světská knížata, aby se uvázala v jejich důchody, dokud papež o nich nerozhodne. Na druhé straně je ovšem třeba říci, že Karel sám avignonský systém podporoval, když se často obracel na kurii se žádostmi o jmenování svých rádců, úředníků a oblíbenců k určitým beneficiím, u nichž ovšem nemohli své povinnosti plnit, protože byli vázáni službou u dvora. Byl-li například Jan ze Středy kancléřem a zároveň biskupem litomyšlským a později biskupem olomouckým, příliš se asi ani v Litomyšli ani v Olomouci nezdržel.

Arcibiskup Arnošt z Pardubic dbal velmi na to, aby jeho kněžstvo řádně plnilo své povinnosti. Proto na prvním sněmu své církevní provincie, konaném roku 1349, ohlásil nový zákoník *Statuta Arnostii*, který jako základ církevní organizace v Čechách zůstal v platnosti několik století. Podobně jako v těchto statutech vymezil úkol pro duchovní správce, vydal i některá statuta speciální pro jednotlivé

kostely nebo hodnostáře. Aby byly předpisy skutečně zachovávány, postaral se církevními vizitacemi [audity ☺]. Zpráva o vizitaci z let 1358/59 svědčí, že tu Arnošt postupoval s veškerou přísností. Vizitace konal buď sám nebo prostřednictvím zástupců a kromě toho zřídil zvláštní úřad „opravců mravů duchovenstva“ („correctores cleri“), kteří měli dbát na skutečnou reformu odstraňováním hrubých nedostatků, hlavně nezachovávání rezidence, svatokupectví, hromadění obročí a přestupování povinnosti celibátu, a provinilce trestal pokutami, vězením nebo zbavením benefícia. Je třeba též říci, že arcibiskup Arnošt, pokud k tomu měl pravomoc, dbal přísnými vizitacemi o kázeň v klášterech mužských i ženských, takže asi právem o něm napsal současný kronikář František Pražský, že „ze srdcí podřízených svých sítě neřesti z kořene vymýcel a všecka pochybení odstraňoval“.

9.6 Péče o nápravu mravů laiků. Oba nejvyšší hodnostáři se svědomitě starali také o řádný život laiků, neboť ani v něm nescházelo nedostatků. Úměrně růstu blahobytu se začal náboženský život lidu kalit. Projevovalo se v něm mnoho povrchnosti a dostavil se též určitý mravní indiferentismus, příznačný pro vyspělejší městskou kulturu. Zvláštní měrou to platilo o Praze, kde zřízení univerzity způsobilo vzápětí velké zesvětštění a uvolnění mravů. Nepříznivě působily i velké sociální nesrovnalosti, jmenovitě nadměrné bohatství patriciátu a chudoba městského proletariátu, rozpory mezi městy a venkovem, podléhajícím panstvu, a utužování moci vrchnosti nad venkovskými poddanými. Pro zlepšení mravních poměrů v Praze měli pracovat vybraní kazatelé, někteří pozvaní i z ciziny. Mezi nejvýznamnější patřili Konrád Waldhauser a Jan Milíč z Kroměříže, kterého můžeme právem nazvat otcem české náboženské obnovy.

10. Arnoštovi kolegové v biskupském úřadě v Olomouci - Jan Očko z Vlašimi a Jan ze Středy. Arnošt z Pardubic setrval na svatovojtěšském stolci více než 20 let. O vážnosti, jaké požíval, svědčí nejlépe to, že po smrti papeže Innocence VI. bylo vážně usilováno o jeho povýšení za hlavu Církve a jen francouzský vliv v Avignonu tomu zabránil. Tehdy se však již blížil soumrak jeho života. 30.6.1364 Arnošt v Roudnici zemřel, byl převezen do Kladska, a pohřben ve farním kostele před oltářem, kde se mu v mládí dostalo zjevení Matky Boží²⁴. Jeho nástupce v Praze, Jan Očko z Vlašimi (1364-1379, †1380), byl od roku 1351 olomouckým biskupem. Této hodnosti dosáhl papežskou provizí jako králov-

²⁴ Když se Arnošt z Pardubic stal arcibiskupem, byl ještě velmi mladý muž. Snad právě proto, že se tak náhle ocitl v popředí veřejného dění – „jako hvězda, která uprostřed mraků paprsky života šíří“, jak praví jeho první životopisec – zachovalo se z jeho předchozího života poměrně málo zpráv. Pocházel z rodu pánů z Pardubic, jedné z větví nepříliš významného, ale široce rozvětveného rodu erbu půlkoně. Z přímých Arnoštových předků známe jeho otce Arnošta z Hostinné (dnešní Hostinky u České Skalice a Jaroměře), který býval královským purkrabím v Kladsku. Když snad v královských službách zbohatl, koupil si pardubické panství a Starou (dnešní Staré Hradky na Jičínku). S manželkou Adličkou měli 4 syny, z nichž dva, Arnošt a Bohuš, se věnovali duchovnímu stavu, a druhí dva, Smil a Vilém, drželi otcovské statky Pardubice a Starou. Arnošt se narodil kolem roku 1305 jako prvorozený, nejstarší. Mládí prožil v Kladsku [Kłodzko, Polsko]. Tam navštěvoval farní školu při kostele sv. Jana, tam se mu dostalo záračného vidění před obrazem Panny Marie, na něž po celý život vzpomínal, když v šerícím se kostele Madona od něho jako od hříšníka odvrátila svůj zrak. Byl to pro něho vnitřní otřes, mravní conversio, která rozhodla o jeho budoucím povolání a vzorném životě. Z Kladska se odebral na školu do krátce předtím založeného kláštera v Broumově (viz níže), odtud na partikulární studium pražské a pak do Itálie, kde na univerzitách v Bologni a v Padově prodlé plných 14 let. Na těchto univerzitách, proslulých zejména právníckým studiem, Češi ve středověku studovali hojně a Arnošt si tam nejen osvojil účtyhodnou znalost kanonického práva, lásku ke knihám a ušlechtilý způsob vystupování, ale také se oddal tzv. „moderní zbožnosti“ (devotio moderna), praktické mystice, pěstované v duchu velkého církevního učitele sv. Augustina zejména v kláštrech augustiniánských kanovníků. – Již za pobytu v Itálii se asi Arnošt seznámil s markrabětem Karlem. Tak si nejlépe vysvětlíme, že hned roku 1338, ač mladý a málo známý, se stal děkanem svatovítské kapituly, brzy potom získal i jiné výnosné hodnosti, a když 5.1.1343 zemřel biskup Jan IV. z Dražic, stal se jeho nástupcem. Následující rok pak přinesl Arnoštovi arcibiskupskou hodnost. (Kadlec, J.: Přehled českých církevních dějin 1/2, s.195-196, Roma-Praha 1991)

Historie benediktinského opatství sv. Václava v Broumově

V současné době je opatství Broumov administrováno z Břevnova (administrátor P. Prokop Siostrzonek), správcem kláštera je P. Norbert Zeman Opraem. – Roku 1213 daroval Přemysl Otakar I. broumovský výběžek břevnovským benediktinům. Před r. 1322 tam vzniklo probošství podřízené Břevnovu. Jeho dějiny proto s Břevnovem úzce souvisejí. Těsně před vypálením břevnovského kláštera husity se břevnovský opat s větší částí komunity uchýlil do opevněného Broumova a začalo období, kdy jedno břevnovské opatství mělo dvě sídla, Břevnov a Broumov. Tento stav vydržel až do roku 1939. Nynější stavební podoba Broumova pochází z 18. století, kdy nechal opat Otmar Zinke Břevnov i Broumov přestavět (architekt K.I.Dientzenhofer). Od středověku fungovala v Broumově klášterní škola, která se v nové době stala gymnáziem. V r. 1939 bylo břevnovsko-broumovské opatství z politických důvodů rozděleno na dva samostatné kláštery. Gymnázium bylo za války nacisty uzavřeno, dva členové kláštera se dostali do koncentračního tábora v Dachau. Ani po válce nebyl osud kláštera, osídleného Němci, radostný. Dva kněží byli na faře podléhající klášteru zavražděni. Komunita pak byla z republiky vyhnána a našla útočiště v bývalém augustiniánském klášteře v Rohru (diecéze Rezno). Byly učiněny pokusy osídlit klášter českoamerickými benediktiny z Opatství sv. Prokopa v Lisie (Illinois) nedaleko Chicaga (převor P. John Cherf). Američané byli po nástupu komunistů k moci vypovězeni z republiky. Za vlády komunistů pak byly v Broumově soustředěny řeholnice různých řádů. (<http://www.brevnov.cz/klastery.html>)

ský notář a kaplan. V těsném spojení s pražským dvorem zůstal po celou dobu pobytu v Olomouci i v Praze a císař v něm měl spolehlivou oporu. Jako biskup olomoucký vydal podle Arnoštova vzoru roku 1352 stanovy pro olomoucký kostel [církev]. Po příchodu do Prahy pokračoval v linii nastoupené Arnoštem z Pardubic. I když se mu nevyrovnal, dosáhl ještě vyšších hodností než Arnošt. Roku 1365 se stal trvalým papežským legátem a roku 1378 jej papež Urban VI. jako prvního Čecha jmenoval kardinálem.

Očkův nástupce v Olomouci, Jan ze Středy (1364-1380), předtím biskup naumburský a litomyšlský, trávil většinu času sice u dvora, ale snažil se plnit i pastýřské povinnosti. Zreformoval katedrální kapitolu i kolegiální kapitolu v Kroměříži, pečoval o čistotu víry ustanovením inkvizitorů, pečoval o rozkvět liturgie tím, že se postaral o její jednotnost (agenda z roku 1376) a pozvedl kult sv. Cyrila a Metoděje, když nařídil kolem roku 1380 svěcení jejich svátku na 9. března. (O litomyšlských biskupech viz následující kapitolu.)

11. Kláštery. Doba lucemburských vladařů byla dobou velkého rozkvětu klášterního života v českých zemích. Biskupem Janem IV. z Dražic do země uvedený řád řeholních kanovníků sv. Augustina se stal hlavním ohniskem tzv. „moderní zbožnosti“ (devotio moderna). Roudnická moderní zbožnost se rozumí svěží, činná, době přiměřená zbožnost, jejímž cílem bylo čelit soudobému úpadku v církvi, projevujícímu se nevázaností v životě kléru, zploštění lidové zbožnosti a únavou ve filozofické a teologické spekulaci tím, že člověka přivede k prosté vnitřní zbožnosti, k životu uvědomělého spojení duše s Bohem. Proto kladla důraz na znalost Písma svatého, na časté svaté přijímání, mariánský kult a prožívání liturgie a na krásu jejích forem; zároveň však pečovala též o tělesné blaho člověka zřizováním charitativních institucí, šířila sociální reformy a zdůrazňovala nutnost řádu ve společnosti a úctu k autoritě. Brzy po augustiniánských kanovnících začali v Čechách působit s podobnými intencemi kartuziáni. Ale také starší řehole usazené v zemi, jmenovitě cisterciáci, augustiniánští eremité a benedikti, se zaměřili v souladu s vlastními cíli řeholí na tuto novou zbožnost.

11.1 Augustiniánští kanovníci. Řád augustiniánských kanovníků se z mateřského kláštera v Roudnici rychle rozšířil po Čechách i po Moravě. Karel IV. založil roku 1350 k počtě Karla Velikého klášter na Karlově na Novém Městě Pražském, arcibiskup Arnošt z Pardubic založil kláštery v Kladsku (1349), v Jaroměři (1351), v Rokycanech (1361) a v Salské (1362), odkud přenesl kolegiální kapitolu do Prahy. Rožmberkové založili klášter v Třeboni (1367) a litomyšlský biskup Petr Wurst-Jelito klášter v Lanškrouně (1371). Šlechtického založení jsou kláštery ve Šternberku (1371), ve Fulneku (1387) a v Prostějově (1391). Karlovský klášter měl již roku 1354 probostství sv. Václava a sv. Karla Velikého v Dolním Ingelheimu na Rýně, domnělém rodišti Karla Velikého. Národnostní výlučnost kanovníků zrušil již roku 1349 na císařovo přání Arnošt z Pardubic. Arcibiskup Olbram ze Škvorce (1369-1402) roku 1398 nařídil, aby roudnické zvyklosti byly zachovávány ve všech kláštorech pražské církevní provincie. Již osm let předtím byla roudnická statuta přijata v klášteře Neunkirchen v Horních Francích a odtud dostal roku 1409 prvního probosta Langenzenn u Fürthu a roku 1417 byl reformován klášter Indersdorf u Mnichova. Indersdorf sám se stal opět brzy střediskem klášterní reformy. Z Kladska byl roku 1405 založen Klášter Božího Těla u Krakova. Rakouské kláštery v Dürnatsinu na Dunaji (1410) a u sv. Doroty ve Vídni (1414) dostaly první řeholníky z Třeboně a rozšířily reformu do Klosterneuburgu, Herongenburgu a do Sv. Floriána. Roudnické zvyklosti ovlivnily také reformu arrouzské kongregace ve Slezsku, a kardinál Mikuláš z Kues nařídil zachovávat roudnické zvyklosti v kláštorech salcburské diecéze. Mimo společná statuta byly jednotlivé kláštery spojeny vzájemnými konfraternitami. K vytvoření samostatné kongregace, jako je např. kongregace windesheimská, však nedošlo.

Kláštery augustiniánů kanovníků založené ve 14. století	
Fulnek	1387
Jaroměř	1351
Kladsko	1349
Lanškroun	1371
Praha-Karlov	1350
Prostějov	1391
Rokycany	1361
Salská	1362
Šternberk	1371
Třeboň	1367

Augustiniánští kanovníci se hodně uplatnili na poli vědeckém. V rozporu s reformními ustanovení Benedikta XII. dostaly kláštery v Roudnici (1352), v Kladsku a v Jaroměři (1358) a na Karlově (1379) výsadu rozdělit společný dormitář na menší cely, aby se kanovníci mohli nerušeně věnovat vědecké práci a pěstování umění. [I brněnský opat Mendel z augustiniánského kláštera na Starém Brně z pozdější doby, zakladatel genetiky, ukazuje na pěstování skutečné vědy v kláštorech, které jediné měly v té době podmínky a prostředky k rozvoji vědy.]

Z roudnických kanovníků vynikl jako spisovatel převor Petr Clarificator, jehož spis *Dietarius* obsahuje komentář k roudnickým statutům a zároveň návod k duchovnímu životu. Roudničtí kanovníci se snad podíleli na slovníkářských dílech Mistra Bartoloměje z Chlumce, který jako lékař Arnošta z Pardubic často prodléval v Roudnici. Z Karlova pochází spis *Liber de naturis animalium* z roku 1401; blíže neznámý bratr Berthold v něm ukazuje, jak se v člověku projevují dobré a špatné vlastnosti jednotlivých zvířat, a v závěru podává praktický návod pro duchovní život.

11.2 Kartuziáni. Nedlouho před smrtí (1342) založil Jan Lucemburský, patrně na podnět svého strýce, trevírského arcibiskupa Balduina, kartouzu Mariánskou zahradu v Praze za Oujezdskou branou. První mniši tam přišli z Mauerbachu u Vídně. Záhy se stal pražský klášter hlavou severoněmecké provincie, osídlil větší počet klášterů v severním Německu a do jiných klášterů vyslal zdatné převory. Další kartouzy vznikly v Králově Poli (1375) a v Tržku u Litomyšle (1378); ten byl roku 1388 přenesen do Olomouce (Vallis Josaphat).

Kartuziánské kartouzy založené ve 14. století	
Brno - Královo Pole	1375
Olomouc - Vallis Josaphat	1388
Praha - Mariánská zahrada	1342
Tržek u Litomyšle	1378

Kartuziáni se oddávali tuhé askezi, pěstovali vnitřní modlitbu a studium. Měli čilé styky s pražskou univerzitou a někteří mistři artistické fakulty vstoupili do kláštera. Ze spisovatelů vynikl převor Michal, autor pozoruhodného *Knížecího zrcadla* (1387) a několika asketických děl. Zajímavé jsou též listy Jana Rodeho z doby kolem roku 1400. O vroucí zbožnosti pražských kartuziánů svědčí tzv. *Aggsbašské nářky Mariiny* (*Aggsbacher Marienklage*), rozjímání o vině a vykoupení a veršované modlitby převora Alberta.

11.3 Cisterciáci. Mezi cisterciáckými kláštery měl vedoucí postavení klášter zbraslavský. Ne-povstalo-li tam dříve zmíněné dílo *Malogranatum* teprve v době královské, spadají sem spisy převora Dětricha (*Tractate de virtutibus theologicis et earum inhaerentibus* a eucharistické promluvy ke sta-robrněnským cisterciáckám *Conductus Corporis mystici*). Ze zbraslavských teologů můžeme uvést Još-ta (*Opusculum de Immaculata conceptione*) a Husova současníka a profesora Karlovy Univerzity Ma-touše. Cisterciáci hodně šířili mariánskou úctu; např. cisterciáci ze Zlaté Koruny se zasloužili o rozkvět mariánského poutního místa Kájova.

11.4 Augustiniánští eremité. Augustiniánští eremité zřídili ve 2. polovině 14. století několik nových sídel. Pokus provinciála Mi-kuláše z Loun († 1371) založit klášter v Sušici skončil sice neúspě-chem, ale v součinnosti s Berkou z Dubé byl roku 1345 založen kláš-ter v Bělé pod Bezdězem a pak následovaly v rychlém sledu Brno (sv. Tomáš, 1350), Litomyšl a Moravský Krumlov (1355), Žamberk (1356), Osvětimany u Velehradu (1358) a Jevičko (1372). Karel IV. založil roku 1354 ženský klášter sv. Kateřiny na Novém Městě Pražském. České a moravské kláštery náležely od počátku k provincii bavorské; roku 1357 sice spolu s konventy polskými vytvořily samostatnou pro-vincii, ale po dvou letech byly znovu přičleněny k provincii bavorské. Střediskem řádu v Čechách byl klášter sv. Tomáše [v Praze], kde kvetlo provinciální generální studium. Velkým příznivcem řádu byl biskup Jan ze Středy, který pražskému klášteru věnoval knihovnu.

Kláštery augustiniánů eremitů založené ve 14. století	
Bělá pod Bezdězem	1345
Brno - sv. Tomáš	1350
Jevičko	1372
Litomyšl	1355
Moravský Krumlov	1355
Osvětimany u Velehradu	1358
Praha - sv. Kateřina	1354
Žamberk	1356

11.5 Dominikáni rozvinuli všestrannou a úspěšnou činnost. Někteří jejich příslušníci byli inkvi-zitory. Nebývalé možnosti jim otevřelo císařovo přátelství k řádu a založení Pražské Univerzity, která se tím stala křižovatkou vědeckých a duchovních proudů Evropy. Poradcem císaře při budování univer-zity byl dominikán Jan z Dambachu. Členové tohoto vzděláním vynikajícího řádu byli mezi prvními ve světě vědeckém a literárním (budiž uveden aspoň autor pozoruhodného komentáře k Lombardovým *Sentencím* Mikuláš Biceps), ale co je ještě více potěšující, i v reformních snahách církve a svého řádu (Jindřich z Bitterfeldu). Blíže neznámý dominikán sepsal podle spisu *Meditationes vitae Christi* mino-rity Jana de Causibus *Život Krista Pána*, a jiný jeho druh zpracoval podle *Zlaté legendy* Jakuba de Vo-raigne již zmíněný *Pasionál*. V poslední době bylo dominikánům důvodně přičteno autorství nejstaršího překladu staročeské bible. Překlad vznikl po roce 1364 a jeho nejstarší text obsahovala *Bible Lesko-vecká neboli Drážďanská*, pocházející z doby kolem roku 1375 a zničená za první světové války.

11.6 Benediktini. V řeholi sv. Benedikta vykonával vizitační právo nade všemi ostatními opat v Břevnově. Břev-novský klášter měl výborné opaty a jeho stav lze označit za uspokojivý, i když blízkost Prahy působila Břevnovu často válečné útrapy. Totéž lze říci i o ostatních benediktinských klášterech. Kladrubský mnich Franciscus Bohemus přispěl podstatně ke zdaru reformy v klášteře v Kastelu, kam byl povolán jako podpřevor. Tento mnich napsal také pro bene-diktinky ve slezském klášteře Liebenthalu ve formě dopisů poučení *De vita sanctimonialium virginum*. Z roku 1405 je od něho spis *De monacho ad exemplum crucifixo*.

Dominikánské kláštery založené ve 14. století	
Praha - Na Slovanech (emauzský) se staroslověnskou liturgií byzantského obřadu	1347
Praha - sv. Ambrož s ambroziánskou milánskou liturgií	1354
Praha - Svatý Duch	1348
Pustiměř u Vyškova	1340

V polovině 14. století byly založeny dva nové ženské kláštery benediktinského řádu: roku 1340 v Pustiměři u Vyškova na Moravě a roku 1348 klášter Svatého Ducha na Novém Městě Pražském. Jak se

řeholnice tohoto kláštera zajímaly o reformní dílo, svědčí spis *Speculum spirituale*, které na jejich žádost pro ně a pro všechny řeholnice pražské arcidiecéze sepsal Mistr Vojtěch Raňkův z Ježova.

Císařova návštěva v Lombardii dala podnět k založení mužského benediktinského kláštera sv. Ambrože na Novém Městě Pražském v Celetné ulici, kde italsí mniši sloužili mši svatou podle ambroziánské liturgie. Klášter byl založen roku 1354. Roku 1359 papež dovolil mnichům, aby se řídili ambroziánskou liturgií i mimo klášterní kostel.

Nejpozoruhodnější je však čtvrtý nový benediktinský ústav, *klášter emauzský (o něm více viz „Cyrilometodějská tradice“)*, založený císařem Karlem IV. roku 1347 pro mnichy slovanského obřadu vypuzené válkou z Dalmácie, a zvaný proto „Na Slovanech“; název Emauzy pochází odtud, že kostel byl vysvěcen v pondělí velikonoční (1372), kdy se čte evangelium o učednících jdoucích do Emauz. Slované Emauzy nebyly nahodilý jev, přesazený z cizího prostředí, nýbrž Karel IV. jimi navázal na starou domácí tradici, jak ukazuje již zakládací listina. Klášter byl zasvěcen památce sv. Jeronýma, „překladaatele a vzácného tlumočníka Písma svatého z jazyka hebrejského do latiny a slovanštiny“, kostel pak, původně zasvěcený sv. Kosmovi a Damiánovi, nesl titul Panny Marie, sv. Cyrila a Metoda, sv. Vojtěcha a sv. Prokopa. Karel IV. daroval také emauzskému klášteru zlomek cyrilského evangelního rukopisu a domnělý autogram sv. Prokopa, čímž měla být rovněž zdůrazněna souvislost se slovanskou domácí tradicí. Jak velkolepě pojal zakladatel svůj plán slovanského kláštera, svědčí to, že v něm shromáždil 80 mnichů, většinou charvátské benediktiny z ostrova Tkonu neboli Pažmanu, postaral se o jejich zaopatření a zajistil jim podmínky literární práce. Slovanský emauzský klášter měl být zároveň střediskem pro misijní činnost mezi sousedními nevěřícími a rozkolnými Slovaný na pomezí a v okolí Čech, kteří nechtěli ani slyšet, když jim Písmo svaté bylo čteno a vykládáno latinsky.

11.7 Karmelitáni. Na Novém Městě Pražském byl hned při jeho výstavbě založen také karmelitánský klášter. Když papež Klement VI. roku 1346 svolil, aby řád přijal v Praze stavební místo pro nový konvent, vydal Karel IV. roku 1347 zakládací listinu. Klášter Panny Marie Sněžné měl připomínat Karlovu korunovací za českého krále. Již roku 1352 pražští mniši převzali i klášter v Tachově a ke konci století byly z Prahy založeny kláštery v Krakově a Poznani. Podle nařízení generální kapituly z roku 1379 bylo u Panny Marie Sněžné zřízeno řádové generální studium. Karmelitáni, počítaní od roku 1247 k žebravým řádům, si získali oblibu u lidu pěstováním mariánské úcty.

Karmelitánské kláštery založené ve 14. století	
Praha - Panny Marie Sněžné	1347
Tachov	1352

11.8 Serviti. Roku 1360 založil Karel IV. poblíž Karlova také klášter servitů s kostelem Zvěstování Panně Marii. Jejich první převor Raymundus Hermannus působil také jako učitel na univerzitě.

Servitské kláštery založené ve 14. století	
Praha - Karlov	1360

11.9 Celestini. Celestini byla reformovaná odnož benediktinského řádu. Karel IV. je přivedl roku 1368 do Prahy. Odtud však odešli na hrad Ojvín u Žitavy. V Praze si vybudovali jen malý konvent při kapli sv. Michala, kterou dostali roku 1387. Na Ojvíně se věnovali hlavně vědecké práci.

Celestinské kláštery založené ve 14. století	
Praha	1368

VZNIK BISKUPSTVÍ V ČECHÁCH A NA MORAVĚ

Rok založení	Sídlo biskupství	Jméno prvního biskupa	Poznámka
48	Srěm (HR)	sv. Andronik, jeden ze „sedmdesáti učedníků“ (Lk 10,1-20)	- dnes (Srěmska) Mitrovica, diecéze Džakovo-Srijem v Chorvatsku - původně biskupství moravsko-panonské, od 5. století sídlo metropolit - existuje s přestávkou v letech 582-868; sv. Metoděj je prvním arcibiskupem a metropolitou pro Velkou Moravu a Panonii po rozvrácení biskupství Avary a Bulhary - biskupství navštívil 8.6.2003 papež Jan Pavel II. při své 100. apoštolské cestě (do Chorvatska třetí)
973	Praha	Dětmar	roku 1344 povýšeno na arcibiskupství; prvním arcibiskupem se stal Arnošt z Pardubic
1063	Olomouc	Jan	- olomoucké biskupství nebylo založeno, ale obnoveno. S přestávkou asi 50 let do obnovení existovalo na Moravě do cyrilometodějských dob biskupství, zřejmě bez pevného sídla. Odvozuje se a navazuje jako jedna z větví na srěmské arcibiskupství s nástupnictvím po sv. Metodějovi a sv. Gorazdovi - biskupství bylo zřízeno ke kostelu sv. Petra, později přeneseno ke katedrále sv. Václava - roku 1777 povýšeno na arcibiskupství; prvním arcibiskupem se stal ?
1344	Litomyšl		roku 1421 biskupství rozvrátili husité a k roku 1425 zaniklo. Zatím nebylo obnoveno a užívá se ho jako titulárního
1655	Litoměřice	Maxmilián Rudolf Schleinitz	
1664	Hradec Králové	Matouš Ferdinand Sobek z Bílenberka OSB	
1777	Brno	Matyáš František Chorinský z Ledské	
1785	České Budějovice	hrabě Jan Prokop Schaffgotsche	Podle plánu, schváleného papežskou kurií, měla být [po roce 1650] zřízena biskupství v Budějovicích, Hradci Králové, Litoměřicích a Plzni. Dva dávné sloupy katolicismu, Budějovice a Plzeň, se však zdráhaly přijmout biskupské dvory. Městské rady odpověděly, že obyvatelé jsou dobří katolíci, že tam nebezpečí bludu nehrozí a že jsou dostatečně opatřeni duchovenstvem řeholním i světským. Budějovice i Plzeň byla královská města, a bála se o své svobody. Tak byla založena jen biskupství v Litoměřicích a Hradci Králové.²⁵
1993	Plzeň	Mons. František Radkovský	
1996	Ostrava-Opava	Mons. František Václav Lobkowicz	

²⁵ Kadlec, J.: Přehled českých církevních dějin 2/2, s.90-91, Roma-Praha 1991

BISKUPSTVÍ LITOMÝŠL

HISTORIE MĚSTA - HISTORIE VZNIKU LITOMÝŠLSKÉHO BISKUPSTVÍ - LITOMÝŠLSTÍ BISKUPOVÉ - PROBOŠTSKÝ (KAPITULNÍ) KOSTEL POVÝŠENÍ SVATÉHO KŘÍŽE - OBNOVENÍ BISKUPSTVÍ

1. Historie Litomyšle.²⁶ První osídlení na území dnešní Litomyšle vznikalo podél veřejné obchodní cesty, zvané později Trstenická stezka, která nedaleko dnešních Svitav překračovala zemskou hranici a spojovala Čechy s Moravou. Písemně doložená historie města začíná koncem 11. století, kdy tady kníže Břetislav II. - na místě zřejmě staršího slavníkovského hradiště, zmiňovaného *Kosmovou kronikou* již k roku 981 - založil buď kostel nebo benediktinský řádový dům. V roce 1145 za krále Vladislava II. sem olomoucký biskup Jindřich Zdík přivedl premonstrátský řád, jemuž daroval celou okolní krajinu. Mniši si zde postavili rozlehlý komplex klášterních budov. Klášter stál v místech dnešního zámku a dostal jméno Hora olivetská. Jeho součástí byl i kostel sv. Klimenta, dříve dlouho považovaný za nejstarší kostel v Čechách. Byli to právě premonstráti, kteří s sebou z Francie přivezli také znak svého řádu - tím byla zlatá lilie na modrém poli. Časem došlo k úpravám a dnes má Litomyšl znak²⁷, ve kterém je stříbrná lilie v červeném poli.

Listina krále Přemysla Otakara I.

Klášter se stal důležitým střediskem kraje a pod ním vyrůstalo podél veřejné cesty u řeky Loučné sídliště. V roce 1259 udělil král Přemysl Otakar II. tomuto sídlišti městská privilegia a Litomyšl se stala poddanským městem.

V roce 1344 bylo - současně se vznikem pražského arcibiskupství - v Litomyšli zřízeno biskupství pro východní Čechy a západní Moravu na místě zrušeného premonstrátského kláštera. Klášterní statky byly rozděleny mezi biskupa a jeho kapitolu. Litomyšlským biskupem byl od roku 1353 kancléř Karla IV. Jan II. ze Středy, muž s velkým kulturním rozhledem. Do Litomyšle uvedl v roce 1356 augustiniány, z jejichž tehdy postaveného klášterního kostela se později stal dnešní proboštský chrám.

Od roku 1388 byl biskupem Jan IV. Železný, známý mj. jako odpůrce Husův. Husitská vojska se v roce 1421 (přestože Jan IV. už tehdy působil v Olomouci) obrátila i proti Litomyšli. Město se vzdalo dobrovolně, ale o čtyři roky později jej zabralo radikálnější husitské křídlo „sirotků“ a bojovalo se i o hradní návrší. Biskup Aleš z Březi uprchl, a biskupství pak vypálením biskupských budov fakticky zaniklo.

Od roku 1432 měl Litomyšl v držení rod Kostků z Postupic. Město za jejich vlády rozkvetlo a v poslední čtvrtině 15. století se také stalo důležitým centrem jednoty bratrské. Sídli zde biskup jednoty, její archiv a fungovala zde významná tiskárna. Na konci patnáctého století se město rozšiřovalo směrem k hradnímu návrší, kde vzniklo tzv. Nové nebo Horní město s vlastní samosprávou.

V roce 1547 byla Litomyšl Bohuši Kostkovi z Postupic zkonfiskována za účast v nezdařeném odboji proti Ferdinandovi I. O rok později byl obnoven zákaz jednoty bratrské (která se na odboji - zejména postavou biskupa Jana Augusty - také podílela) a její členové museli opustit zemi.

V roce 1567 se pánem litomyšlského panství, tehdy jednoho z největších v zemi, stává Vratislav z Pernštejna, který zde o rok později nechal stavět renesanční zámek. Sídlo Kostků, vzniklé úpravou biskupských budov a zničené požárem (požáry ostatně sužovaly město po celou jeho historii), bylo zpustlé a zámek byl v podstatě novostavbou. Stal se jednou z nejkrásnějších renesančních staveb nejen na našem území, mimo jiné i díky překrásné sgrafitové výzdobě. Z Vratislavovy doby pochází i městský řád čistoty, zajímavý doklad o vzhledu města a péči o veřejnou hygienu.

Vratislav z Pernštejna zasahoval tvrdě proti českým bratrům a v rekatolizaci po jeho smrti pokračovala i jeho žena Marie Manrique de Lara a dcera Polyxena. Poslední členka perňštejnského rodu Frebonie z Pernštejna povolala roku 1640 do Litomyšle, pustošené událostmi třicetileté války, řád piaristů. Piaristická kolej s kostelem a školy vyrostly v pozdějších letech na místě Horního města, zničeného dalším z požárů v roce 1635.

Graduál litomyšlský z roku 1563

²⁶ <http://www.litomysl.cz/php/historie/index.php>; při přípravě tohoto textu byla použita kniha M. Skřivánka *Litomyšl - Starobylé město, Paseka, Praha a Litomyšl 1997*, kde je uvedena další literatura o dějinách města

²⁷ <http://www.litomysl.cz/php/historie/index.php?polozka=lilie>

Piaristé byli řádem vzdělávacím: ve školách, které stály původně na místě dnešního chrámu, začali učit už v roce 1644. Velký význam pro další kulturní rozvoj a pověst města měl filosofický ústav, otevřený u piaristického gymnázia ještě v průběhu 17. století.

Těžké roboty a další povinnosti, doléhající na poddané po třicetileté válce, spolu s pokračující rekatolizací vyústily v roce 1680 ve velké selské povstání, jehož centrem se stalo právě okolí Litomyšle. Hlavní představitelé vzpoury byli popraveni.

To už byli - od roku 1649 - majiteli panství Trautmannsdorfové, kteří se do tváře města vepsali zejména stavbou nového piaristického chrámu, který byl podle projektu G. B. Alliprandiho dostavěn F. M. Kaňkou v roce 1722. Kostel se stal symbolem vítězství protireformace a on i celé město byly v dalších letech svědky mnoha velkolepých církevních slavností.

Po celé 18. století bojovalo město opět s požáry - po Čechách prý se začalo říkat „hoří to jak Litomyšl“ -, povodněmi i válečnými ztrátami. Katastrofální požár postihl město v roce 1775, povodeň v roce 1781 a opět velký požár roku 1814. Následkem požárů byly také časté přestavby měšťanských domů, které získávaly v první polovině 19. století převážně empírový ráz.

Požár z roku 1775 byl vrchností, kterou byli od roku 1758 Valdštejnové-Vartenberkové, také impulsem k velkým stavebním úpravám na zámku a v jeho okolí. Na zámku vzniklo dodnes dochované divadlo a ochotnická představení byla oblíbenou zábavou i ve městě. Na akademii filosofů vystoupil v roce 1830 jako zázračné dítě malý Bedřich Smetana, který se o šest let dříve narodil v zámeckém pivovaru.

Centrem duchovního života Litomyšle byly v 1. polovině 19. století piaristické školy a filosofický ústav, obnovený po odmlce v roce 1802. Působilo zde - v řadách pedagogů i studentů - mnoho významných osobností vědeckého i kulturního života.

Dramaticky prožívala Litomyšl revoluční události roku 1848. Už v březnu byla sestavena studentská legie a nedlouho nato měšťanská garda v čele s Josefem Buchtelem. Část studentů a městská garda bojovala v červnu v Praze a po porážce a především po říjnových střetech ve Vídni chystal Buchtele skutečné ozbrojené povstání. To bylo ovšem prozrazeno a Buchtele zatčen. Odboj se nadále šířil především ze škol, ale filosofický ústav byl v roce 1849 zrušen.

Zadlužené litomyšlské panství koupila roku 1855 v dražbě rodina Thurn-Taxisů. Panství se po politických a správních změnách, vynucených revolučními událostmi, stalo základem a město Litomyšl správním centrem nového okresu.

Život ve městě po pádu Bachova absolutismu se opíral o četné spolky. Mnoho jejich činovníků se rekrutovalo z řad pedagogů už ne filosofického ústavu, ale reformovaného gymnázia, kde od padesátých let začali učit i světští učitelé. Mnoho významných osobností, zejména spisovatelů, bylo do Litomyšle přitahováno nejen školami, ale i známou Augustovou tiskárnou. Jako profesor gymnázia sem přijel i Alois Jirásek. V roce 1891 vzniklo městské muzeum, otevřena byla knihovna a od roku 1905 slouží městu reprezentativní stavba Smetanova domu.

V první třetině 20. století vyrůstala nová Masarykova čtvrť. Nové gymnázium bylo dostavěno v r. 1923, o rok dříve byl dostavěn Lidový dům. V roce 1929 byla dokončena stavba Průmyslové školy.

V roce 1924 byl na dnešním Smetanově náměstí odhalen Štursův pomník Bedřicha Smetany. V roce 1926 byla otevřena městská obrazárna s díly J. Mařáka, A. Dvořáka i moderních umělců. Na její tradici navazuje dnešní znovuotevřená obrazárna v prostorách zámku. V první polovině 30. let byla Litomyšl dějištěm velkých výstav (o A. Jiráskovi, B. Němcové, B. Smetanovi), na kterých se výrazně podílel zdejší rodák Zdeněk Nejedlý.

Během druhé světové války byla zlikvidována zdejší židovská obec. Poválečný odsun německého obyvatelstva změnil národnostní složení především přilehlých vesnic. Únorové události proběhly bez většího ohlasu; veřejné mínění rozbouřil až proces s rektorem piaristické koleje F. A. Stříteským a dalšími v roce 1950. Od roku 1960 je Litomyšl součástí svitavského okresu.

V roce 1949 se v zámeckém areálu konal, za velkého přispění Zdeňka Nejedlého, první ročník operního festivalu Smetanova Litomyšl. Ten se koná s přestávkami až dodnes, když od původního plánu přinášet posluchačům především Smetanovu hudbu upustil a je dnes festivalem s širokým dramatickým záběrem a velkým renomé a zároveň jednou z nejdůležitějších kulturních událostí ve městě. Od roku 1974 probíhá i festival Mladá Smetanova Litomyšl, přehlídka hudebního mládí.

Na zestátněném litomyšlském zámku, který je od roku 1962 národní kulturní památkou, byla od sedmdesátých let 20. století opravována sgrafitová výzdoba. Velká oprava sem v těchto letech přivedla skupinu umělců v čele s Olbramem Zoubkem. Expozice Muzea české hudby v zámeckých sálech neměla dlouhého trvání a v současné době je na zámku zpřístupněna expozice šlechtického bydlení. Výjimečnost celého zámeckého areálu byla v roce 1999 potvrzena zápisem do seznamu světového dědictví Unesco.

Polistopadový vývoj znamenal velkou řadu změn v kulturním i politickém životě města, množství nových staveb i rekonstrukcí památek. Bylo otevřeno Portmoneum, založena restaurátorská škola.

Hospodářský vývoj souvisí především s rozvojem závodu Vertex. Významnou událostí bylo setkání sedmi střeoevropských prezidentů, kteří se zde v roce 1994 sešli na pozvání prezidenta Václava Havla. O rok později sem zavítal i španělský král. Zatím poslední významnou změnou v podobě města byla rekonstrukce Klášterních zahrad a jejich zpřístupnění v září 2000.

Dnešní Litomyšl je městem, které si je vědomo svých bohatých dějin a tradic a dokáže z nich čerpat náměty pro další rozvoj. Udržuje bohatý památkový fond, ovšem snaží se také o kvalitní moderní architekturu. Zachovává si v podstatě „maloměstský“ charakter a nabízí možnost potkat se aspoň se střípkou ducha obrozenecké Litomyšle, rozvíjí bohatý kulturní a spolkový život, ale také průmysl, podnikání a ekonomiku; obyvatelům i návštěvníkům poskytuje bohaté sportovní vyžití (budovaný sportovní areál).

1.1 Klášterní zahrady²⁸

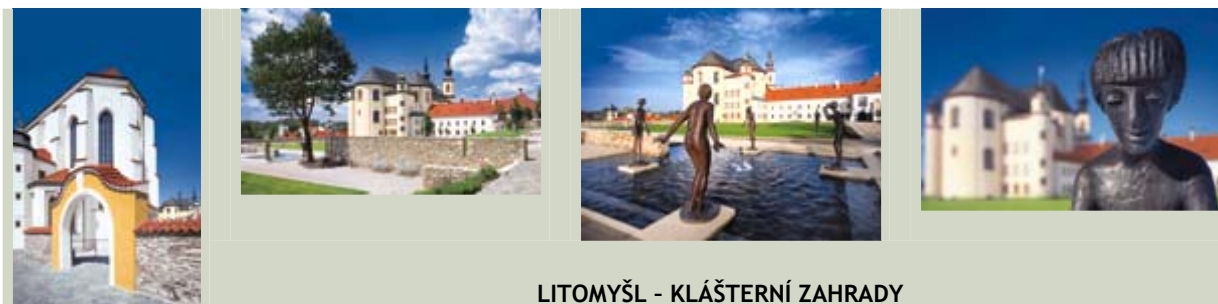
Klášterní zahrady leží u bývalého piaristického kláštera mezi dvěma litomyšlskými chrámy ne daleko zámku na vyvýšenině nad městem. Při nedávné rekonstrukci byly upraveny do podoby reprezentativní městské zahrady.

Prostor dnešních Klášterních zahrad patří historicky k proboštskému chrámu Povýšení sv. Kříže, piaristickému klášteru s kostelem Nalezení sv. Kříže a k Augustově tiskárně. Klášterní zahrada sloužila vždy jako užitková a okrasná. V době před vystavěním barokního piaristického chrámu měla renesanční úpravu. Pozdější úpravy byly barokní, i tehdy tu byla zelinářská i ovocná zahrada, v části byla štěpnice. V části zahrad u proboštského kostela se nacházel jak katolický, tak protestantský hřbitov. Dnes jsou zahrady uzavřeny starými i nově postavenými opukovými zdmi, které částečně probíhají v místě původního městského opevnění. Ještě ve 30. letech 20. století byly zahrady používány a udržovány. Po odchodu piaristů z Litomyšle v roce 1948 zcela zpustly a nebyly od té doby používané ani přístupné.

Zahrady se nacházejí v těsném sousedství významných dominant města a ve strategicky položeném místě v centru městské památkové rezervace. Také proto se město rozhodlo uvést je do důstojného stavu. V říjnu roku 1997 vyhlásilo veřejnou soutěž, jejímž předmětem bylo „architektonické řešení prostoru Klášterních zahrad jako veřejného městského parku či zahrady“. Cílem bylo vytvořit odpočinkové místo pro obyvatele i návštěvníky města v centru zámeckého návrší. Soutěže se zúčastnily přes dvě desítky architektonických kanceláří; vítězem se stal Ing. Zdeněk Sendler z Brna.

Hlavní motivy vítězného návrhu jsou „zahrada - divadlo, divadlo - zahrada (dominanty kostelů s výhledem na pozadí historického města)“, geometrické pojetí prostoru a propojení zahrad se zámeckým areálem a městem.

V květnu 1999 byla zahájena rekonstrukce, která trvala déle než rok. Po jejím dokončení byly Klášterní zahrady slavnostně otevřeny 2. září 2000 v rámci oslav Dnů evropského dědictví netradičním svatebním ceremoniálem za přítomnosti několika desítek starostů historických měst a téměř tří tisíc dalších návštěvníků a hostů.

Areál zahrad má rozlohu přes jeden hektar. Návštěvník tu najde altán s výhledem na město, „sachovnici“ s trvalkami i květinové záhony. Plochy trávníků jsou určeny k volnému pohybu i odpočinku. V centru zahrad se nachází bazén s mlhovištěm a sousoší, které městu daroval sochař Olbram Zoubek. Součástí zahrad je také sociální zařízení, v budově bývalé kočárovny je prostor, kde se budou moci návštěvníci občerstvit a posedět v příjemně upraveném suterénu. Nezbytností je celoplošné automatické zavlažování a osvětlení celého prostoru (několik variant - úsporné celonoční, večerní a slavnostní osvětlení).

Klášterní zahrady jsou přístupné od dubna do října od 8,00 do 22,00 hodin, od listopadu do března od 8,00 do 19,00 hodin.

²⁸ http://www.litomysl.cz/php/historie/index.php?polozka=klasterni_zahrady

2. Historie vzniku litomyšlského biskupství.

Po tom, co jsme se prošli historií i současností města, se naskytá pro obyvatele regionu na pomezí Čech a Moravy zajímavá a zvědavá otázka: **Proč zrovna Litomyšl?** Proč ne jiné okolní město? Litomyšl dokonce v době ustavení biskupství ani městem nebyla! Proč ne třeba Lanškroun (povýšen na město roku 1285) nebo Svitavy (1245), Vysoké Mýto (1260), Polička (1265), Moravská Třebová (1260) anebo Šumperk (1297), pomineme-li v tu dobu nevýznamné větší osady jako Zábřeh, Ústí nad Orlicí, Českou Třebovou, Žamberk nebo Mohelnici? Proč ne starobylé Kladzko (1178), k němuž měl tak blízký vztah arcibiskup Arnošt z Pardubic (a v pozdější době i biskup Jan ze Středy), když území Kladzka bylo již po dlouhá staletí pevnou součástí Českého státu? Ať tak či onak, tato větší osada protékající říčkou Loučnou na Trstenické stezce se v období let 1344-1421 stala třetím nejvýznamnějším městem Českého království a předčila a zastínila tak jiná v tu dobu velká, bohatá a také královská města jako Hradec, Plzeň, Kutnou Horu nebo Brno.

Velkou roli zde jistě hrály geopolitické vlivy. Karel IV. byl velký bohemista v plném významu toho slova a miloval vše české. Výše uvedená města, založená převážně při kolonizaci pomezí českého státu za Přemysla Otakara II., byla povětšinou osídlena německy mluvícím obyvatelstvem, a to bylo jistě jedno z podstatných kritérií při výběru, neboť Litomyšl byla česká. - Druhým vlivem mohla být geografická poloha ještě na pokraji labsko-orlické náhorní plošiny; hraniční hvozdy, v tu dobu ještě ne všechny vykloučené nebo zkulturnované na lesy, začínaly již nedaleko odsud. Litomyšl tedy byla z Prahy snadno přístupná cestami rovinatým kulturním územím. Přestože ve středověku kartografie neexistovala (nebyly žádné věrohodné mapy, jen náčrty území) a vzdálenosti se určovaly pouze dobou chůze nebo jízdy koňmo, byla poloha Litomyšle na polovici cesty z Prahy do Olomouce určena na tehdejší poměry nebývale přesně (dnešní silniční vzdálenost Praha-Olomouc 253 km, Praha-Litomyšl 145 km). - Třetím akcentem mohla být i dlouhá historie sahající až ke králi Břetislavovi a rovněž dvousetletá bezproblémová existence řádových společenství, která mohla zajistit nebo alespoň podpořit hmotně i personálně nově vznikající biskupství.

O politických vlivech říká regionální historik Pakosta toto²⁹: Ve prospěch Litomyšle jako nejvhodnějšího města pro sídlo nového biskupství směrem ke Slezsku rozhodly praktické důvody, zejména snaha nahradit podřízenost vratislavské diecéze diecézi hnězdenské (Hnězdo - Gniezno, Polsko) sufragánním vztahem Vratislavi k Praze. Prvým krokem byl k tomu učiněn, když papež Benedikt XII. koncem ledna 1342 potvrdil před ¾ rokem uskutečněnou, Čechy prosazenou volbu Přelava z Pogorelly vratislavským biskupem. Přelav jako český exponent na vratislavském stolci mohl uskutečnit církevní přeorientování slezského území z Polska na Čechy, byly-li k tomu vytvořeny administrativně-správní předpoklady. Tento církevně jednotící zájem to také byl, pro který tento biskup sehrál tak významnou úlohu při organizaci a stabilizaci poměrů litomyšlského biskupství. Z pověření papeže Klimenta VI. provedl vratislavský biskup Přelav z Pogorelly majetkové narovnání mezi litomyšlským biskupem a biskupskou kapitulou a dále se detailně věnoval především uspořádání a vnitřním vztahům uvnitř sboru, pro který je jeho listina vydaná 16.10.1347 v Litomyšli zásadními statuty.³⁰

Tyto politické motivy nevňášejí žádné nové světlo do otázky po umístění sídla nové diecéze. Důvodem pro představení sídla více na českou než na moravskou stranu mohla být i povolnost biskupů k územním ústupkům stávajících diecézí, neboť nové biskupství vzniklo na jejich úkor. Navíc pražské arcibiskupství mohlo mít vzhledem k sufragánnímu (podřízenému) litomyšlskému biskupství nějaké nároky; ty však nemohlo vznášet biskupství v Olomouci, které bylo s litomyšlským na stejné úrovni. Historikové potvrzují, že Praha tyto ústupky akceptovala výměnou za povýšení na arcibiskupství až po silném nátlaku císaře Karla IV. na biskupa Arnošta. - Územní nároky (svázané s finančními zdroji) byly zdrojem svárů mezi episkopy, jak o tom podávají svědectví církevní dějiny. Nejkritičtějším obdobím se z tohoto pohledu jeví episkopát v pořadí 7. litomyšlského biskupa Jana Soběslava, který zneužíval svého markrabského původu k soustavnému nátlaku na krále a moravské velmože, aby si tak coby biskup zajišťoval co největší moc a příjmy. - Jak však byla litomyšlská diecéze vytvořena?

Litomyšlská diecéze byla konstituována³¹ tím způsobem, že do ní byly vloženy děkanáty:

děkanáty od pražské arcidiecéze	počet far	děkanáty od olomoucké diecéze	počet far
Chrudim	45	Šumperk	22
Lanškroun	16	Úsov	8
Polička	17		
Vysoké Mýto	39		
litomyšlská diecéze celkem		6 děkanátů	147 far

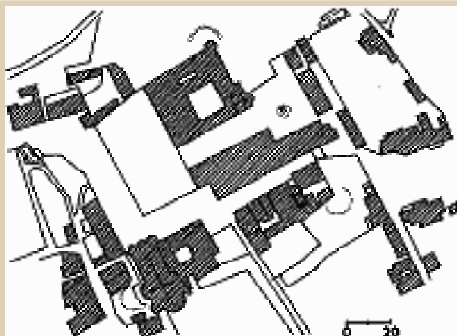
Biskupství dostalo statky zrušeného litomyšlského premonstrátského kláštera, z jehož konventu byl zřízen kapitulní sbor o 28 kanovnících, který se měl doplňovat z ostatních zbylých řeholníků, dokud nevymřou. V jejich čele byl kustos, převor a scholastik. Biskup byl povinný dvakrát za rok dojíždět na synodu do Prahy, kam šlo také odvolání od jeho soudu.

²⁹ Pakosta, O.: Pečeti litomyšlských biskupů, s.62, Litomyšl 2003

³⁰ srov. Hledíková, Z.: „Litomyšlské biskupství“ in: Litomyšl. Duchovní tvář českého města (Sborník historických prací), s.31-32, Litomyšl 1994

³¹ Kadlec, J.: Přehled českých církevních dějin 1/2, s.211, Roma-Praha 1991

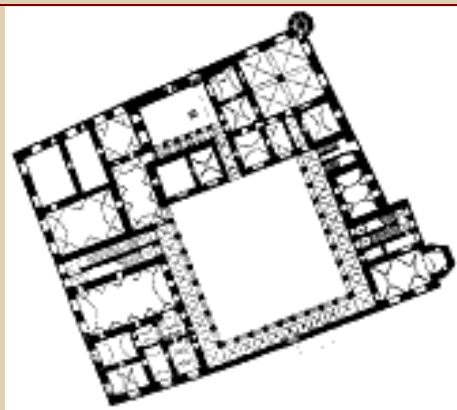
Rekonstrukce areálu biskupství³²
dnes zámku, předtím premonstrátského kláštera

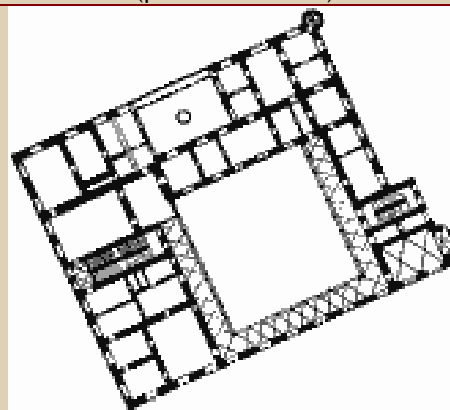
plán hradního areálu
(podle A. Sedláčka)

pokus o rekonstrukci zastavění areálu
v době biskupství
(podle F. Stehlíka)

půdorys přízemí
(podle F. Stehlíka)

půdorys 1. patra
(podle F. Stehlíka)

V souvislosti se zřízením pražského arcibiskupství bylo v Litomyšli roku 1344 založeno biskupství, jež převzalo statky premonstrátského kláštera, který tam zanikl. V této době vznikly i městské hradby. Druhý litomyšlský biskup, Jan ze Středy, kancléř Karla IV., se do roku 1356 povolal augustiniány. V jejich chrámu, v dnešním **proboštském** kostele, byl také později pochován. Na klášterním návrší došlo k rozsáhlé výstavbě, románská basilika byla přestavěna na biskupskou katedrálu. Ve městě sevřeném symbolickými hradbami vyrostly na goticky protáhlých parcelách další měšťanské domy, které si svůj základní půdorys uchovaly dodnes. Ve 20. letech 15. století zpustošila návrší s církevními stavbami (palácem i s výstavnou katedrálou Panny Marie) husitská vojska; biskupství, v jehož čele stál (v minulosti) přední odpůrce M.J.Husa na kostnickém koncilu, Jan Železný, bylo dobyt, pobořeno, a zaniklo.³³

³² <http://hrady.dejiny.cz/litomysl/zamek/>

³³ <http://www.cdilit.wz.cz/Litomysl.htm>

3. Litomyšlští biskupové^{34,35,36}

pořadí	biskup	episkopát	
1.	Jan I. Loucký	1344-1353	
2.	Jan II. ze Středy	1353-1364	
3.	Mikuláš	1364	
4.	Albert Aleš ze Šternberka	1364-1368	
5.	Petr Jelito-Wurst	1368-1371	
6.	Albert Aleš ze Šternberka	1371-1380	podruhé
7.	Jan III. Soběslav	1380-1387	
8.	Jan IV. Železný	1388-1418	
9.	Aleš z Březí	1418-1441	
10.	Matěj Kučka, OPraem.	1441-1449	
11.	Benedikt (Beneš)	1449-	administrátor
12.	Benedikt	(1457)	administrátor
13.	Jan	(1458)	administrátor
14.	Eliáš Čech (Ssech)	1468-1474	administrátor
15.	Jan V. Bavor	1474-1478	
16.	Eliáš Čech (Ssech)	1478-1492	podruhé
17.	Lukáš	(1525)	administrátor
18.	Wolfgang	(1554)	administrátor

1. Jan I., zvaný Loucký, OPraem.³⁷ (*?-†1353)

biskup Jan, původně opat premonstrátského kláštera v Louce u Znojma, byl jmenován zvláštní papežskou bullou za prvního litomyšlského biskupa. Biskupství samo bylo zřízeno 30.4.1344 bullou papeže Klementa VI. *Ex supernae providentia maiestatis* jako sufragánní biskupství pražského arcibiskupství. Jan se těšil přízni dvora krále Jana Lucemburského i jeho syna, markraběte Karla. Biskupské svěcení přijal z rukou pražského arcibiskupa Arnošta z Pardubic v pražské katedrále sv. Víta.

Litomyšl byla (kvůli biskupství) povýšena na město, konventní chrám Panny Marie na katedrálu a část řeholní kapituly se stala kapitulou katedrální. Biskup Jan musel řešit vleklé a nepříjemné spory, které se týkaly rozdělení dosavadního klášterního majetku na mensu biskupskou a kanovníckou, protože ne všichni členové premonstrátského konventu se stali kanovníky biskupské kapituly (těch bylo 28 v čele s převorem). Uspořádáním poměrů a sporů byl nakonec papežem pověřen vratislavský (Wrocław, Polsko) biskup Předslav z Pogorelly.

Spolu s Arnoštem z Pardubic a jinými biskupy korunoval biskup Jan dne 2.9.1347 v pražské katedrále sv. Víta Karla IV. na českého krále. - Hranice nové diecéze byly definitivně vymezeny až v roce 1350, což 12.4.1351 potvrdil papež Klement VI. - Biskup Jan zemřel v první polovině roku 1353 a byl pohřben ve svém katedrálním chrámě v Litomyšli.

2. Jan II. ze Středy^{38,39} (*1310-†1380)

biskup Jan ze Středy, český politik a diplomat. Byl notářem Jana Lucemburského a kancléřem Karla IV. (v letech 1353-1374). V letech 1364-1380 byl biskupem v Olomouci; sídlil v Praze a dával se (jako první z českých biskupů) zastupovat generálním vikářem. S Karlem IV., jehož byl důvěrníkem, se dostal v letech 1373-1374 do sporu, byl zbaven úřadu a zbytek života prožil v ústraní v Olomouci. Byl velmi vzdělaný a literárně činný. **Byl bezesporu nejvýznamnějším litomyšlským biskupem.**

³⁴ **Zvláštní poděkování** za poskytnutí informačních zdrojů a za cenné rady patří nejpřednějšímu současnému regionálnímu historikovi, panu **Mgr. Oldřichu Pakostovi**, řediteli Státního oblastního archivu v Zámruku – Okresního archivu Svitavy se sídlem v Litomyšli, autoru četných regionálně historických studií zaměřených zejména na historii Litomyšlska 14.-16. století, a prací z oborů sfragistiky, heraldiky a vexiologie se zaměřením na církevní pečeti v českých zemích lucemburského období.

³⁵ <http://libri.cz/database/dejiny/biskup.html#lm>

³⁶ Kadlec, J.: Přehled českých církevních dějin 1/2, s.211, Roma-Praha 1991

³⁷ Buben, M.M.: „Jan I., řečený Loucký, O.Praem.“, Encyklopedie českých a moravských sídelních biskupů, s.129-130, Praha 2000

³⁸ <http://www.esnet.cz/jhzpravodaj/2000/prosinec.html>

³⁹ Buben, M.M.: „ze Středy, Jan“, Encyklopedie českých a moravských sídelních biskupů, s.333-335, Praha 2000

Narodil se ve Vysokém Mýtě kolem roku 1310 v měšťanské rodině. Mládí prožil v Kladsku, kde vystudoval, získal kněžské svěcení, farnost i první písařské zkušenosti ve službách knížete Bolka I. z Münsterbergu, jehož notářem se stal. Roku 1344 nastoupil jako farář ve Středě a podle této lokality (Šroda, Neumarkt) se začal psát jako Jan ze Středy. Kanonikát získal roku 1349 ve Vratislavi a o rok později v Olomouci a Hlohově (Glogów, Polsko). Byl jmenován biskupem v Naumburgu, ale zůstal jako *episcopus electus*, protože se biskupského stolce zmocnil tamější kanovník Rudolf. Náhradou dostal uprázdněný stolec v Litomyšli, kde byl 9.10.1353 jmenován biskupem a v prosinci přijal biskupské svěcení.

Stal se důvěrníkem, přítelem a rádcem Karla IV., v jehož blízkosti se jako kancléř pohyboval doma i v cizině. Doprovázel ho na cestách do Mét (Metz, Německo), do Říma na císařskou korunovaci (1355), do Norimberka, Cách, Vídně, do Německa, Slezska a Vratislavi. V Litomyšli mnoho nepobyl a nechával se zastupovat generálním vikářem.

V roce 1364 došlo po smrti pražského arcibiskupa Arnošta z Pardubic k velkým přesunům na biskupských stolcích v Čechách a na Moravě. Papež Urban V. vyhověl žádosti Karla IV. a dosavadního olomouckého biskupa Jana Očka z Vlašimi ustanovil pražským arcibiskupem. Na jeho místo v Olomouci přišel z Litomyšle biskup Jan ze Středy (22.8.1364) a do Litomyšle přišel ze Schwerinu Albert ze Sternbergu.

Jako olomoucký biskup získal od Karla IV. dne 1.3.1365 pro svou osobu i své nástupce právo užívat titulu hraběte české královské kaple (*Regiae Capellae Bohemiae Comes, Comes regalis capellae Bohemiae*). Tento čestný titul znamenal privilegium, že při slavnostních příležitostech u dvora za přítomnosti českého krále byla olomouckému biskupovi dáвана přednost před všemi ostatními biskupy s výjimkou pražského arcibiskupa. Zároveň získal i právo korunovat českého krále, nemohl-li tak učinit pražský metropolita, a také povinnost pečovat o bohoslužby v palácové kapli na Pražském Hradě i na Karlštejně. Tento titul a výsady náležely olomouckým biskupům a arcibiskupům až do zániku monarchie v roce 1918.

Na žádost probošta Herberta, arcijáhna Mikuláše a celé olomoucké biskupské kapituly schválil a potvrdil roku 1367 dřívější kapitulní stanovy o rezidencích kanovníků, o ročním výtěžku obročí, o rezidenčních domech kanovníků a o povinnostech vikářů. V důsledku kanonických předpisů i v intencích nových idejí známých jako „nová zbožnost“ (*Devotia moderna*) se snažil odstranit nepořádky v církvi, zejména zachovávat rezidenci, celibát, tonzuru a nosit předepsaný oděv. Ve zvláštní úctě choval vedle Panny Marie také sv. Cyrila a Metoděje. Proto vymohl koncem svého episkopátu na papeži Urbanu VI. pro velehradského opata (tradice spojovala Velehrad se sídlem arcibiskupa Metoděje) právo pontifikací. Zajistil také jednotu a důstojnost liturgie.

Biskup Jan ze Středy byl velkým milovníkem knih. Vydržoval si celou řadu písařů, kteří ve skriptoriu opisovali a iluminovali knihy. Sám byl literárně činný, když překládal ze sv. Augustina a sv. Jeronýma, jehož kult byl z podnětu Karla IV. pěstován za podpory Jana ze Středy zejména v Emauzském klášteře na Novém Městě Pražském. Na Menším Městě Pražském měl u sv. Tomáše rozsáhlou knihovnu. Olomoucké katedrále věnoval pontifikální knihu. - Jako „první humanista za Alpami“ měl vřelý vztah k Petrarkovi, s nímž si psal, anebo ke Colovi di Rienzo. K humanistům choval obdiv a snažil se je napodobovat, zvláště Petrarku. Tak zavedl nový styl díkce císařské kanceláře, kdy se začala používat dlouhá a komplikovaná souvětí s uměle pozměněným slovo-sledem a s citáty klasických autorů i církevních Otců. Někdy po roce 1360 vznikl jeho *Cestovní breviář* (*Liber viaticus d. Johanni Luthom, episcopi*) s iluminacemi malířů, který patří k vrcholům malířské tvorby doby Karla IV.

Někdy na přelomu let 1373-74 se dostal s Karlem IV. do sporu. Prameny neuvádějí důvody, ale upadl u panovníka v nemilost a byl zbaven svého postavení u dvora. Připomínal sice Karlovi období 26 let věrné služby a žádal o pardon, avšak císař zůstal neoblomný. Biskup Jan se tedy uchýlil do Olomouce, kde žil v ústraní. Na kroměřížské synodě vydal roku 1380 zákaz tělesných prací o nedělích a svátcích, kterých tehdy bylo padesát. Dostal se i do sporu s moravskými Lucemburky Joštem, Prokopem a Janem Soběslavem a také s městem Olomoucí. Biskup i kapitula museli opustit město, nad nímž pak vyhlásil interdict. Biskupská rezidence byla tehdy vypálena a katedrála poškozena služebníky markraběte Jošta.

Na sklonku života byl ještě po smrti vratislavského biskupa Preslava z Pogarell jmenován jeho nástupcem na základě vyžádání tamější kapituly. Svůj úřad už ale nenastoupil, protože než se tam vydal, 23.12.1380 v Modřicích zemřel. Pohřben byl v Litomyšli v klášteře bratří eremitů (poustevníků) řádu sv. Augustina, který založil a nadal.

3. Mikuláš⁴⁰ (*?-†1364)

biskup Mikuláš byl zvolen (jmenován) litomyšlským biskupem koncem července roku 1364. Zemřel však 6.8.1364, dříve, než mohl být do biskupství intronizován. Bližší údaje nejsou známy.

Po odchodu Jana ze Středy na biskupský stolec v Olomouci se měl stát jeho nástupcem jako nový litomyšlský biskup dosavadní probošt metropolitní kapituly u sv. Víta Mikuláš, avšak předčasně zemřel, aniž dosáhl biskupského svěcení.

4. a 6. Albert Aleš ze Šternberka^{41,42} (*1322-†1380)

biskup Albert Aleš ze Šternberka, nejvýznačnější člen rodu Sternbergů, český politik a diplomat. Narodil se roku 1322 v Olomouci jako vnuk Alberta ze Šternberka, komorníka olomouckého zemského soudu a zemského purkrabí Moravské země v Olomouci, jímž byl děd od roku 1286. Mohutný hrad založený Šternberky ve 13. století rozšířil a vyzdobil vrcholným uměním doby Karla IV. Albert byl sice také císařovým rádcem, ale sídlil v Litomyšli, byl oblíbený a biskupství velmi povznesl.

Roku 1352 se stal děkanem olomoucké kapituly, roku 1356 byl ustanoven biskupem ve Schwerinu (Zvěříně), který zřejmě nikdy ani nenavštívil, neboť se zdržoval na dvoře Karla IV. **Po smrti Mikuláše, který službu v Litomyšli ani nenastoupil**, vyhověl papež Urban V. žádosti Karla IV. a jmenoval litomyšlským biskupem Alberta ze Šternberka. V roce 1368 doprovázel panovníka na cestě do Říma, při níž bylo 9.6.1368 v Borgoforte potvrzeno, že se stane arcibiskupem v Magdeburku a jeho stolec v Litomyšli obdrží Petr zvaný Jelito, dosavadní biskup ve švýcarském Churu. V Magdeburku měl však spory s kapitulou ohledně hmotných statků, a proto začal záhy usilovat o návrat. Po řadě jednání došlo dne 13.10.1371 k výměně obou prelátů, takže Albert se vrátil do Litomyšle, odkud odešel Petr Jelito na arcibiskupský stolec v Magdeburku. Při návratu z Magdeburku s sebou Albert přivezl ostatky sv. Viktorina, starokřesťanského biskupa-mučedníka ze severoitalského Como⁴³, a určil ho v Litomyšli za diecézního a katedrálního patrona. Relikvie patrně přechovával na svém rodovém hradu Šternberk a až v roce 1376 je přivezl k uložení do litomyšlské katedrály. Také postavil klášter augustiniánů kanovníků i s chrámem Povýšení svatého Kříže (dnes proboštským). Po návratu založil roku 1371 ve Šternberku nedaleko hradu kanonii lateránských augustiniánů, což dodnes dokládají jeho znaky⁴⁴ na svornících klenby křížové chodby kláštera.

Byl tedy litomyšlským biskupem dvakrát, a to v letech 1364-68 a 1372-80.

Jeho druhý litomyšlský episkopát je pozoruhodný především stavbou nového biskupského paláce, kde i sídlil; kapitule byl ponechán starý palác spolu s klášterem. Podporoval umění a biskupství velmi povznesl. Roku 1376 rozmnožil počet augustiniánské komunity ve Šternberku na dvacet. Rovněž rozšířil příjmy kláštera v Lanškrouně a v roce 1378 založil v Tržku poblíž Litomyšle kartouzu „Rubus Mariae“. Zde také zemřel dne 14.1.1380; pochován je v klášterním chrámu augustiniánů ve Šternberku na Moravě.

⁴⁰ Buben, M.M.: „ze Sternbergu, Albert (Albrecht, Aleš)“, Encyklopedie českých a moravských sídelních biskupů, s.326, Praha 2000

⁴¹ <http://genealogy.euweb.cz/sternbg/sternbg2.html>; „C4. Albert, Dean in Olomouc 1352, Bp of Schwerin 1356, Bp of Litomyšl (1364-67)+(1372-80), Archbp of Magdeburg (1367-72), *ca 1322, +Tržek 14.1.1380, bur klášterní chrám augustiniánů, Šternberk na Moravě“. Jinde uváděné druhé jméno Albrecht je ekvivalentem za české Aleš (podobně Vojtěch je v litinách uváděn jako Adalbert).

⁴² Buben, M.M.: „ze Sternbergu, Albert (Albrecht, Aleš)“, Encyklopedie českých a moravských sídelních biskupů, s.326-327, Praha 2000

⁴³ Como – připomíná nám provincii, ze které bylo v roce 1972 povoláno v život přes kněze Dona Gobiho Mariánské kněžské hnutí; viz http://web.katolik.cz/feeling/6_7.htm

⁴⁴ Samostatnou zdrojovou částí historických artefaktů, pomocí nichž lze dokumenty, knihy, nemovitosti, obrazy a jiné historické doklady identifikovat, určovat vlastníka, datovat, přiřazovat a zapojovat do souvislostí, jsou i heraldické symboly, ať už znaky osobní, biskupské, městské nebo pečeti připojované k listinným dokumentům. Všichni ze sídelních litomyšlských biskupů užívali několika typů pečeti i znaků biskupských a osobních. Tato tematika je bohatým tématem regionální historie. Srov. např. Pakosta, O.: Pečeti litomyšlských biskupů, Litomyšl 2003 s bohatým rejstříkem odkazové literatury a rozsáhlým poznámkovým aparátem.

5. Petr Bertholdův z Brna, zvaný Jelito^{45,46,47,48,49,50,51} (*1320-†1387)

biskup Petr Jelito, český politik a diplomat. Narodil se v Dolním Třešnovci u Lanškrouna, kde byl do nedávné doby statek lidově pojmenovaný „Wurstgrund“. Studoval v Bologni, Perugii a v Římě. Stal se mistrem a doktorem práv. Byl kancléřem Karla IV. a tři roky zastával místo auditora causarum u papežského dvora. Tak uvádějí Petrův životopis augustiniáni od 18. století pod vlivem dvojího možného výkladu jedné věty z Balbinova díla *Epitome historica rerum Bohemicarum*, kde je uveden biskupův medailon. Historik Elbel zkoumáním nových archivních dokumentů zejména z Maďarska předkládá jiný životopis, byť v dalším shodný.

Biskup Petr Jelito pochází z Brna z měšťanské rodiny, otec se jmenoval Berthold (Perchtold). Měl bratra s predikátem Berchtold von Kuonitz. Přídomek vede k vladyskému rodu do Dolních Kounic. Vzdělání nabyl v Uhrách a pravděpodobně nebyl nositelem žádného akademického titulu.

V Uhrách také zahájil svou hvězdnou církevní a diplomatickou kariéru. Měl významné postavení na dvoře uherského krále Ludvíka a jeho bratra Štěpána, vévody dalmatského, chorvatského a slavonského. Jsou doloženy platy, které dostával od několika uherských kostelů a kaplí. Byl titulován jako Štěpánův kancléř a dvorní kaplan krále Ludvíka.

Roku 1356 byl jmenován biskupem v Churu. Zde jeho diplomatických zkušeností využívali Habsburkové (Albrecht II., 1321-1358), později pak přešel do služeb Karla IV. Byl přítomen i Karlově císařské korunovaci v Římě a těšil se významné přízni papeže Innocence VI., u jehož dvora působil.

Jeho nejvýznamnějším počinem byla ambasáda k papežské kurii v roce 1368. Za odměnu byl přesazen do bohatší litomyšlské diecéze. Podle úmluvy zlistěné 9.6.1368 v italském Borgoforte byl litomyšlský biskup Albert ze Sternbergu povýšen na arcibiskupa magdeburského a do uvolněné Litomyšle přešel z Churu Petr Jelito. V Churu i v Litomyšli se zabýval především finančními záležitostmi. Od svého příznivce Karla IV. získal řadu výsad a privilegií; císař mu např. udělil týdenní plat z kutnohorské mincovny.

Roku 1368 byl jmenován biskupem v Litomyšli, kde působil čtyři roky. Doba jeho působení v Litomyšli je vyplněna snahou odstranit dlouhotrvající spory o prebendy s kapitulou. Celý litomyšlský episkopát se nesl ve znamení dvorských služeb. Uskutečnil další papežskou misi, tentokrát do Avignonu. Z důvodu častých pobytů v Praze zakoupil pro litomyšlské biskupství dům na Menším Městě Pražském (dnešní Malá Strana).

Jeho sympatie byly zaměřeny k údajnému rodišti, a tak roku 1371 založil v Lanškrouně kostel svatých Mikuláše a Kateřiny (dnes sv. Maří Magdalény) a klášter augustiniánských kanovníků po vzoru litomyšlského kláštera (později mnichy zbořený a ponechána jen jedna budova jako špitál; dnes stavba neexistuje), který nadal statky a daroval mu ornáty a kalichy a podporoval po zbytek celého svého života. Klášter byl se svolením papeže Klementa VII. roku 1391 přenesen do sousedství kostela Panny Marie Nanebevzaté (dnes kostela sv. Václava), kde biskup Jan Železný vystavěl kamennou klášterní stavbu (husity byl vypálen, zachovala se pouze jedna sklenutá místnost, zřejmě konvent, dnes sloužící jako obřadní síň; po odchodu řeholníků do Olomouce byl klášter za renesance lichtenštejnskou vrchností přestavěn na zámek a přeměněn na sídlo vrchnostenského úřadu Lanškrounsko-lanšperského panství; dnes Městské muzeum).

Když roku 1371 abdikoval magdeburský arcibiskup, dosadil Karel IV. za arcibiskupa Petra, který mu byl velmi platnou pomocí ve válce o braniborské markrabství. Již víme, že na přímluvu Karla IV. došlo na pomezí let 1371-72 se souhlasem papeže Řehoře XI. k další změně v obsazení biskupských stolců. Albert ze Šternberka se vrátil z Magdeburku do Litomyšle a Petr Jelito nao-

⁴⁵ <http://stare.lanskrounsko.cz/czech/historie/jelito.htm>

⁴⁶ <http://www.lanskrounsko.cz/czech/index.asp?idSekce=23>

⁴⁷ Elbel, P.: „Petr Bertholdův z Brna řečený Jelito (†1387)“ in Krajem Koruny země (Vlastvěda Lanškrounska), s.67-72, Lanškroun 2002

⁴⁸ Elbel, P.: „Litomyšlský biskup Petr Jelito (1368-1371)“ in Východočeské listy historické 17-18/2001, s.71-86

⁴⁹ Elbel, P.: „Postoj olomouckého biskupa Petra III. Jelito (1381-1387) k církevnímu schizmatu“, článek in Historiae 1999, s. 9-22, Olomouc 2000

⁵⁰ Sekotová, V.: „Řeholní kanovníci sv. Augustina v Lanškrouně“ a „Kostel sv. Václava“ in Krajem Koruny země (Vlastvěda Lanškrounska), s.72-75, Lanškroun 2002

⁵¹ Buben, M.M.: „Petr, zv. Jelito (Gelito)“, Encyklopedie českých a moravských sídelních biskupů, s.256-258, Praha 2000

pak z Litomyšle odešel na arcibiskupský stolec do Magdeburku. V této době jeho dvorské služby téměř ustaly. Po přestavbě hradu v Tangermünde, kde císař trávil své braniborské pobyty, zde Petr Jelito roku 1377 vysvětil kapli, vyzdobenou polodrahokamy a skleněnými puklicemi na způsob Svatováclavské kaple pražské katedrály. Byla to jistě prvořadá dvorská slavnost a pro Petra velká pocta. - Na novém působišti měl však spory s měšťany, zejména v Halle, a tak záhy (stejně jako Albert ze Šternberka) začal hledat cestu zpět, a to prostřednictvím krále Václava IV.

Následující období bylo v jeho životě zlomové. Jednak roku 1378 došlo k papežskému schizmatu Urbana VI. a vzdoropapeže Klementa VII., nato zemřel arcibiskup Jan Očko z Vlašimi a uvolnilo se místo pražského arcibiskupa, které však Petr nezískal, ale mladík Jan z Jenštejna, a zemřel i císař Karel IV., jeho dobrodinec a přítel. Na nátlak královské rady uvolnil roku 1380 arcibiskupství Adolfu Nasavskému (roku 1381 je obdržel Ludvík markrabě míšeňský) a náhradou byl Petr Jelito papežem Urbanem VI. přeložen na biskupský stolec v Olomouci. Se dvorem krále Václava IV. se pak již nestýkal.

Do Olomouce přišel v srpnu 1381 již jako postarší a unavený muž. Tam ho čekaly další spory s kapitulou a také s pražským arcibiskupem Janem z Jenštejna. Ten totiž neměl pochopení pro jeho finanční zájmy a transakce, a tak ho často nabádal k pastýřské horlivosti. S metropolitou žil v napjatém vztahu také proto, že se lišili v rámci papežského schismatu v obedienci. Zatímco Jenštejn se přidržoval římského Urbana VI., Petr Jelito se spíše klonil k avignonskému vzdoropapeži Klementu VII., navíc výrazně podporoval sesazeného děkana vyšehradské kapituly schismatika Kuráta z Veselé. Byl kvůli tomu v klatbě, v níž zemřel v Lanškrouně dne 12.2.1387. Trvalo poměrně dlouho, než mohl být pochován v hrobce kláštera, který kdysi založil.

Petr byl hluboce ovlivněn prostředím Karlova dvora. Byl milovníkem hudby, mistrně ovládal hru na varhany (jedny daroval své katedrále v Churu) a je autorem mnoha mariánských písní. S pomocí a se souhlasem krále Václava IV. koupil pro sebe a své nástupce tvrz Dřevčice a ves Popovice. Olomoucké katedrále daroval nádhernou věžovitou monstranci a nechal zřídit nový oltář k počtě sv. Brikcia, přičemž požitky z tohoto oltáře dal údělem proboštu kláštera v Lanškrouně. V jeho osobním erbu je netradiční motiv: osel (celý, nebo oslice) s hlavou otočenou dozadu.

7. Jan III. Soběslav⁵² (*1357-†1394)

biskup Jan Soběslav Lucemburský, litomyšlský biskup a patriarcha aquilejský. Narodil se jako nejmladší syn moravského markraběte Jana Jindřicha, bratra Karla IV., a Markéty, dcery opavského vévody Mikuláše.

Od dětství byl předurčen pro duchovní dráhu. Dlouho byl mylně pokládán za vyšehradského probošta. Jisté však je, že Jan Soběslav dělal četné dluhy, které za něj musel často Karel IV. různým šlechticům platit. Historicky se nesporně stal roku 1380 kanovníkem v Brně. Po smrti olomouckého biskupa Jana ze Středy usilovala moravská markrabata Jošt a Prokop, aby byl jejich bratr Jan Soběslav zvolen jeho nástupcem. Kapitula však k volbě jeho osoby nebyla ochotná, a tak markrabě Jošt vypověděl všechny kanovníky nejenom z Olomouce, ale i ze země. Stížnost na jeho jednání byla v Římě shledána jako oprávněná, a tak byl navíc, spolu s olomouckou městskou radou, dán do klatby a nad Moravou byl vyhlášen interdik. Kapitula se vrátila do města až po patnácti měsících dne 19.10.1380.

Po smrti Alberta ze Sternbergu (†14.1.1380) se stal z rozhodnutí papeže Urbana VI. Jan Soběslav novým litomyšlským biskupem (31.8.1380). Tam však byl již vzdoropapežem Klementem VII. jmenován jako Sternebergův nástupce pražský kanovník Hynek Kluk z Klučova, ačkoliv byl jeho nárok neprůchodný. Kluk se uchýlil na papežský dvůr v Avignonu a byl Klementem VII. dne 15.6.1387, stále ještě s titulem zvoleného (*electus*) biskupa litomyšlského, jmenován převorem kláštera Panny Marie de Gresso za hradbami francouzského města Carpentras; zemřel však těsně poté.

Po smrti olomouckého biskupa Petra Jelita (†12.2.1387) se pokusila moravská markrabata znovu dosadit svého bratra na uprázdněný stolec. Proti vůli kapituly držel Jan Soběslav od února do listopadu 1387 olomoucké biskupství. Markrabata Jošt a Prokop se násilně zmocnila biskupských statků a hospodařila na nich ne zrovna šetrným způsobem. Papež Urban VI. zasáhl ve prospěch kapituly a novým olomouckým biskupem jmenoval Mikuláše z Riesenbergu. Ve snaze vyhnout se střetu s králem Václavem IV. jmenoval papež Jana Soběslava 27.11.1387 patriarchou aquilejským.

⁵² Buben, M.M.: „Jan Soběslav Lucemburský“, Encyklopedie českých a moravských sídelních biskupů, s.139-140, Praha 2000

Jan Soběslav byl dne 12.10.1394 zabit před branou města Udine. Šlo o akt pomsty za úkladnou vraždu, kterou nařídil spáchat. Bez pohřebních obřadů bylo jeho tělo pohřbeno v hrobce tamní katedrály.

Málem by se chtělo dodat ve středověkém duchu: „...a jeho tělo bylo pohozeno ve sklepeních katedrály....“ Jan Soběslav byl rozporuplnou osobností. Narodil se jako čtvrtý syn (Lucemburkové měli samé syny). Dobová kronika popisuje jeho nechut ke kněžství, ke kterému byl určen proto, že na něj už nezbylo žádné Moravy spravované území, kde by mohl vládnout. Jižní Morava, Střední Morava i Severní Morava se Slezskem připadly starším bratrům. On měl vládnout nad celým územím jako duchovní vládce. - Jošt, kterému spolu s bratry musel přísahat poslušnost, se mu snažil všemožně cestu k olomouckému biskupství usnadnit, i za cenu násilí na kapitule. V Janových očích to mělo sotva nějakou cenu. Sotva zletilý s několika kumpány utekl do Polska, kde se skrýval téměř čtyři roky. Kronikář píše o divokých lovech a honitbách, o frejích a hostinách, kde jídla a pití bylo vždy dostatek. Z předchozího textu víme, že to strýc Karel IV. rád „zatláhnul“, aby nebyla ostuda. - Byl nalezen a násilím přiveden zpět do Olomouce, aby se ujal úřadu. Opět unikl, tentokrát do Prahy, kde si kladl nepříjemné podmínky (chtěl sloučit všechna biskupství do jednoho, aby měl tučnější příjmy a aby vládl českou církví samojediný). Když neuspěl, ztropil v Brně a v Olomouci mnoho výtržností. Nakonec se ho podařilo „uklidit“ do Litomyšle, a protože Olomouc nevyšel ani násilím a aby měl za to Jan Soběslav zadostiučinění, Jošt trestal olomouckého biskupa tím, že mu pustošil jeho statky. Aby došlo ke smíru, dostal Jan Soběslav od papeže další čestný titul (patriarchy aquilejského). - V Litomyšli se moc nezdržoval, byl tam jen několikrát krátce a to jen kvůli penězům. Měl toulavé nohy po svém pradědovi Janu Lucemburském, potloukal se po světě a žil život plnými doušky, neodpíraje se ničeho, jak praví kronikář.

Jeho osobnosti za osvětenství několikrát zneužili autoři zejména z protestantských řad k zveličujícím posměšným hrám, které měly dokazovat prohnitost Církve. V nich předváděli biskupy na honech, hostiny prelátů s prohýbajícími se stoly v kontrastu s Ježíšovými slovy o chudobě a také s denní skutečností nevolníků (poddaných). Rovněž napadali čistotu a celibát kněží, parodovali biskupa Jana an líbá špinavou helm-brehtnici a jak zpitý do nemoty leží na ulici, odkud ho odnášejí věrní služebníci do zlacené postele s purpurem v jeho palácové ložnici s křišťálovými benátskými zrcadly. Tím záměrně jitrili sociální prostředí a znevažovali hodnotu kněžství. Je smutné, že základ jejich příběhů byl pravdivý a že biskup Jan Soběslav nedával následovníhodný příklad Kristova apoštola, ale že vedl život pohoršlivý. A jaký život, takový jeho konec. Bůh mu buď milostiv.

8. Jan IV., zvaný Železný^{53,54} (*asi 1350-†9.10.1430)

biskup Jan Železný, český politik, zemský správce, vášnivý odpůrce husitů. Jeho původ není znám. Snad pocházel z panského rodu Benešoviců. Na základě jeho hrdého a sebevědomého vystupování v politických záležitostech a s ohledem na určité narážky českých pánů na Kostnickém koncilu badatelé vyslovují někteří badatelé domněnku o jeho lucemburském původu. Měl důvěru uherského krále Zikmunda, jehož nároky na český trůn podporoval. O jeho studiích i počátcích duchovní dráhy nejsou přesné zprávy. Patrně byl vyšehradským kanovníkem, a to až do doby, kdy se stal biskupem v Litomyšli.

V roce 1388 byl zvolen za biskupa v Litomyšli. Za svého třicetiletého biskupování upevňoval hospodářské zajištění biskupství a kapituly. *(Malý příklad z obecní kroniky, kdy biskup vystupuje ne jako církevní hospodář, ale jako světská vrchnost i se svou malou „brannou“ mocí, kterou musíme předpokládat.)*

Pěšice⁵⁵, které patří mezi starší české osady, dostaly jméno podle tvrže, která stávala na místě, kde se dodnes říká „Na hradisku“. Na počátku 15. století měl Pušickou tvrz v držení Ješík z Popovce, jemuž také náležel hrad Vildštejn u Seče. Poněvadž dobrodružně zájžděl až na Moravu, biskupství litomyšlské tím mnoho trpělo. Biskup Jan Železný dobyl tvrz a opanoval také ostatní Ješíkovy dědiny. Po Ješíkově smrti připadly jako odúmrtí králi Václavu IV, a byly dány Janu a Vilémovi, bratrům z Chlumu, k panství Vyšehradskému. Roku 1413 byly králem z panství vybaveny a zůstaly při panství Košumberském.

Biskupské svěcení přijal 28.4.1389 a téhož roku dal přenést kartouzu v Tržku u Litomyšle do Dolan u Olomouce a v místě ponechal jen malou poustevnu. V únoru 1393 vysvětil nový kostel v nedalekých Morašicích. Stal se členem Panské jednoty proti králi Václavu IV. (podle úmluvy z 10.1.1395) a o rok později se stal členem královské rady, která byla králi vnucena, čímž získal politický vliv. Někdy koncem roku 1395 došlo k požáru katedrály v Litomyšli, avšak o rozsahu škod i o obnově chybějí bližší zprávy. Po rezignaci pražského arcibiskupa Jana z Jenštejna se roku 1396 poprvé neúspěšně ucházel o stolec sv. Vojtěcha.

Dne 5.9.1401 konal diecézní synodu, a to jedinou, která je za celou dobu existence litomyšlského biskupství známa. Za druhého zajetí krále Václava IV. (1402-1403) ho Zikmund Lucemburský, jehož důvěru si získal, jmenoval jedním ze zemských správců. Znovu se pokusil zís-

⁵³ Buben, M.M.: „Jan, zv. Železný, kardinál“, Encyklopedie českých a moravských sídelních biskupů, s.141-144, Praha 2000

⁵⁴ <http://www.esnet.cz/jhzpravodaj/2000/rijen/106.html>

⁵⁵ <http://repniky.infobec.cz/pesice.htm>

kat uvolněný pražský arcibiskupský stolec, avšak Zikmundovy neshody s papežem Bonifácem IX. vedly k tomu, že kurie potvrdila volbu Zbyňka Zajíce z Hasenburgu. Oba preláti byli zpočátku věrni římskému papeži Řehoři XII., zatímco král Václav IV. se klonil k pisánskému Alexandru V. Dne 2.9.1409 však oba přešli se vším kněžstvem z obedience Řehoře XII. k Alexandru V. Po Zbyňkově smrti v roce 1411 usiloval Jan o volbu arcibiskupem ještě jednou, ale neuspěl pro neshodu Václava IV.

Někdy se v literatuře objevuje v letech 1392-1420 jako údajný litomyšlský biskup tzv. Jan V. Bucek z Prahy. Ve skutečnosti nikdy neexistoval a je totožný s biskupem Janem IV. Železným. Rozdvojení jeho postavy vytvořil omylem Conradus Eubel v díle *Hierarchia catholica medii aevi I.*, 318, od něhož vešlo i do pozdější literatury.

Biskup Jan IV. Železný byl zastáncem světského panování Církve a rozhodným odpůrcem Mistra Jana Husa a husitství vůbec. Od ledna 1415 se účastnil koncilu v Kostnici, kde vyžadoval zákaz přijímání pod obojí způsobou, které bylo tou dobou již v některých kostelech zavedeno, a také před koncilem vystupoval mezi Husovými žalobci. Proto byl v Čechách, zejména utrakvisty, nenáviděn a kališnická šlechta mu plenila statky. Po návratu v říjnu 1415 se nemohl ani ukázat na veřejnosti, takže nemohl ani řádně plnit funkci mimořádného apoštolského legáta, k níž ho dne 25.8.1415 zplnomocnil Kostnický koncil. A tak se snažil alespoň z Litomyšle učinit oporu odboje proti husitům.

Zde odbočme v delším historickém exkurzu k vysvětlení, kdo byli utrakvisté, s nimiž sváděl biskup Jan Železný tak urputné boje.

Celý problém bychom mohli zjednodušeně vyjádřit jako touhu středověkého křesťana-laika po kněžských výsadách, což je podstata husitství i celého protestantismu. Touha jako kněz kázat, křtít, biřmovat a proměňovat. („Já, přestože obyčejný věřící, nejsem o nic miň, než kněz; mohu to, co on.“) Nejkriklavějším a nejnázne napodobitelným se mu jevilo kněžské přijímání Eucharistie pod obojí způsobou - hlavní problém tedy vykrystalizoval v požadavku přijímání Eucharistie (svatého přijímání) ne pod jednou způsobou (pouze chléb, hostie), ale pod oběma způsoby (chléb-hostie, víno). Utrakvismus tím navíc usiloval o de-klerikalizaci církve, neboť v přijímání z kalicha pouze kněžími spatřoval „diskriminaci“.

Obrozenecký dějepisec⁵⁶ nachází historicky pojatý, vznešený důvod, který vedl k vzepětí nábožensko-národního ducha české společnosti 14.-16. století až do revolty. Uvádí: „Země česká od staletí byla jevištěm mocného hnutí náboženského. Protože církev byla velmi bohatá, hojně bujelo tu zlořádů, jež vzbuzovaly pohoršení tím mocnější, čím silnější byla víra. Císař Karel IV., který z Prahy učinil střed mohutné říše, pokusil se, aby v duchovenstvu znovu zavedl úctu k jeho povinnostem, i doufal, že zvítězí nad lhotejností kurie, vzbudí-li hnutí národní. Nadšení kazatelé domáhali se k návratu k církvi apoštolské, kárajíce neřesti nevhodných následovníků Kristových. Nákazou jejich horlivosti brzo byly zachváceny massy lidu, a přesvědčením většiny národa bylo, že Bůh zvolil ji, aby obnovila zákon křesťanský v jeho čistotě a pravdě. - Hnutí, které z počátku řízeno bylo představiteli od církve zplnomocněnými, vymklo se brzo jejich vlivu; někteří kazatelé, nadšení ctností a uchvázeni horlivostí bojovnou, odvážili se na půdu dogmatickou. Universita Pražská, tenkrát jedna z nejsilnějších a nejčilejších v Evropě, opanována byla od novotářů, a učitelé, kteří vedli potom stranu opravnou, ve spisech Wiclifových našli nové zbraně proti papežství, které naproti jejich požadavkům stavělo pohrdlivou odpověď odmítavou...“ Jádrem sporu se stalo přijímání Eucharistie (svatého přijímání) pod jednou (pouze chléb, hostie) nebo pod oběma způsoby (chleba a víno).

Přestože katolická praxe připouštěla a stále připouští přijímání pod oběma způsoby, zejména při slavnostních příležitostech (svatba, křest), věřící přijímají zpravidla pouze proměněnou Hostii, někdy máčenou ve Víně. Do 12. století byla praxe přijímání podobojí v římské církvi běžná; ustoupilo se od ní z praktických, vážných důvodů. Hlavním je eucharistická úcta, kdy při podávání kalicha může docházet k ukápnutí, je problém s uchováváním zbylého Vína, jiným důvodem je dokonce odmítání a nezájem věřících z hygienických důvodů a ze strachu z přenosu epidemií, a od 15. století i potlačování utrakvistického bludu. Dnes stále platí pokyn (IGMR 283) pro podávání pod obojí způsobou, že je možné kdykoli, „pokud nehrozí nebezpečí zneuctění Svátosti nebo nesnadné provedení pro velké množství účastníků či z jiných důvodů“.

Utrakvismus - kališnictví zpočátku nevybočoval z katolictví (název je odvozen z latinského „sub utraque“ - podobojí); utrakvisté (Pražané, kališníci) byli katolíky, kteří přijímali podobojí. Tvořili mezi husity nejmírnější stranu, která nezavrhovala tradici [rozuměj: spojení s římskou církví]. Byli to oni, kteří v roce 1420 formulovali tzv. 4 artikuly pražské, které byly v příštím roce vyhlášeny na sněmu v Čáslavi za zemský zákon. S požadavkem přijímání podobojí jako nutností pro spásu vystoupil jako první Jakoubek ze Stříbra ve spise *Salvator noster (Náš Spasitel)* v roce 1415. Mistr Jan Rokycana byl dokonce jmenován pražským arcibiskupem právě proto, že schvaloval přijímání podobojí, nebyl však schválen papežem. Z počáteční touhy přijímat jako kněží se začal vyvíjet tzv. utrakvistický blud - přesvědčení, že bez přijetí Krve-Vína se nepřijímá celé Kristovo Tělo, jako kdyby v proměněné Hostii bylo pouze Tělo a v proměněném Víně pouze Krev. Tento blud v podstatě vyjadřoval, že v Eucharistii není přítomen živý Kristus jako v nebeské slávě, ale Kristus mrtvý, neboť skutečná smrt nastává oddělením těla a krve. Tať říká, že přijímání „pod jednou“ je neplnohod-

⁵⁶ Denis, E. (1849-1921) (pokračovatel Palackého): „Konec samostatnosti české.“ Hlava I. Čechy v polovici XV. století; <http://citanka.cz/denis/ksc1-1.html>

notné, částečné, neúplné. - Dvojí proměňování, zvlášť hostie a zvlášť kalichu, je nezbytným mystickým zpřítomněním a obnovením Kristovy oběti jako oddělení Těla a Krve (CIC 927). Přijímání však znamená přijetí celé Kristovy skutečnosti, která zahrnuje Tělo a Krev. Ježíš nemůže být rozdělen, je-li živý, je proto přítomen celý s tělem a krví pod oběma způsoby i pod každou zvlášť. Sám o sobě říká: „Já jsem chléb života... kdo ho jí, bude žít“ (srov. Jan 6,48-50)⁵⁷.

Dějepisec⁵⁸ k tomu poznamenává s velkým otazníkem: „Postavíme-li na stanovisko dogmatické, dosti nesnadno chápeme urputnost, kterou v této otázce vyvinuly obě strany, protože katoličtí theologové nepopírali nijak platnost přijímání pod obojí a že s druhé strany čelní mistři utraquističtí uznávali, že tělo a krev Ježíše Krista jsou zároveň v každé z obou podstat. - V skutku šlo o nejvážnější problémy: o obnovu mravní, o potlačení statků duchovních, o světskou moc jeho, o svobodu slova Božího. - Církev římská úmyslně nechávala stranou tyto kusy, tváříc se, jako by je měla za vedlejší, ale instinktivně cítila nebezpečí, jež čím méně určité, tím bylo hroživější. Kámen ze stavby vylomený poškozoval její pevnost. - Kalich byl symbol, a symboly jsou nebezpečné, poněvadž nikdy se neví napřed, co obsahují, ale mají výhodu tu, že samy často postačí, aby upokojily ducha.“

Proti Čechům bylo vedeno několik křížových výprav; pro jejich špatnou organizaci a koordinovanost jednotlivých skupin vojska byly už dopředu odsouzeny k nezdaru. Historik uvádí⁵⁹: Protože bezvyslednost křížových výprav proti husitům ukázala, že násilí proti nim nic nezmuže, odhodlal se Basilejský sněm roku 1431 k jednání s nimi. Umírněné strany byly rovněž nakloněny k jednání, protože země přes dosažená vítězství velmi trpěla a lidé divočeli. (Husité pod Žižkovým velením vytvořili oproti středověkému rytířskému způsobu válčení nový a účinný způsob bojové taktiky. Méně se zdůrazňuje, že mimo bojovou činnost, která byla zpočátku zaměřena na odražení křížových výprav, zničili kolem 170 klášterů a upalovali hromadně řeholníky a řeholnice (např. Palacký udává jen v Chomutově 2500 ubitých a upalovaných katolíků. Cisterciáku zahynulo v Čechách 3000, benediktinů 600 a dominikánů 300). Přitom zničili mnoho knihoven s nenahraditelnými rukopisy a obrovské množství kulturních a historických památek. Jejich činnost někteří označují za genocidu, neboť za husitských válek zahynula až 1/3 všeho obyvatelstva⁶⁰ a celé oblasti země byly vylištěny.⁶¹ Stálé ozbrojené oddíly se ovšem musely samy zásobit, a tak podnikaly později rabovací výpravy i do sousedních států („spanilé jízdy“)). Jednání na sněmu se uskutečnila v roce 1433. Jednalo se přede-

⁵⁷ zpracováno za použití textu <http://www.katolik.cz/otazky/otx.asp?ot=1746>

⁵⁸ Denis, E. (1849-1921) (pokračovatel Palackého): „Konec samostatnosti české.“ Hlava I. Čechy v polovici XV. století; <http://citanka.cz/denis/ksc1-1.html>

⁵⁹ Mráček, P.K.: Stručná příručka církevních dějin, s.87-89,96-97, Olomouc 1996

⁶⁰ jiné prameny, např. [Denis, E. (1849-1921) (pokračovatel Palackého): „Konec samostatnosti české.“ Hlava I. Čechy v polovici XV. století; <http://citanka.cz/denis/ksc1-1.html>], uvádí úbytek obyvatelstva ze 3,6 milionu na 2,3 milionu a odhaduje snížení počtu obyvatel po husitských válkách o 40-50 %. Jako nejohroženější počín husitských komand uvádí rozsáhlé žhářství a vypalování celých území, takže kronikář poznamenává, že kudy prošli, tudy za nimi zůstala jen zničená a spálená zem.

⁶¹ Čtenáře masírovaného Jiráskovými spisy od dětství pomocí ateistické školy, proticírkevně laděných filmů i kampaní v masmédiích toto hodnocení zřejmě překvapí a zarazí. Jirásek však nebyl historik, jen spisovatel, který vytvářel neobjektivní tendenční spisy na objednávku v duchu své doby – probouzeného obrozenectví a vlastenectví a obrody jazyka v období poněmčování národa začleněného do Rakousko-Uherské monarchie. V nekriticky obdivovaném husitství spatřoval obrozené češství. Vše, co směřovalo od Říma (a od Vídně), bylo to pravé a české, vše opačné bylo zrádné a kolaborantské. Podařilo se mu vytvořit fikci, jakýsi pseudohistorický husitský mýtus, který v konfrontaci s historickými fakty nemá, co prokázat, kromě slabého místopisu. Jeho pohled přejala i Masarykova protikatolicky zaměřená první republika a její antiklerikální výchovu uvítal i následný totalitní režim. Tak byly dějiny českého národa účelově deformovány a předkládány po více než 100 let českému národu od školních tříd. Palackého *Dějiny národu Českého v Čechách a na Moravě* naopak upadly v zapomenutí. Naštěstí se i v těžké totalitní době našli odvážlivci z Historického ústavu Akademie věd, kteří pod záštitkou objevování české historie vydali řadu středověkých kronik, jejichž svědectví je svědectvím současníků nebo dokonce účastníků. Tyto kroniky stojí nezaslouženě zaprášené v regálech našich knihoven.

Z těch, které mají vztah k tomuto tématu, je třeba uvést pro jednání husitů tzv. **Zbraslavskou kroniku**, která pojednává o pustošení zbraslavských statků po celých Čechách, Lanškrounsko nevyjímaje. Popisuje detailně jednotlivá místa i ukrutnosti, jichž se glorifikovaní čeští hrdinové dopouštěli na vlastních oběťnících lidech (vykrádání, vypalování prostých chatrčí i tvrzí, znásilňování žen a panen, ničení úrody ohněm a zdusáním, upalování jednotlivců i skupin, shazování lidí do důlních šachet, křivá svědectví, vraždy, lsti). Byli to šířitelé děsu, hrůzného násilí a náboženského teroru, smrt a zkázu šířící komanda, pravý postrach bezbranného obyvatelstva. Přijetí nebo odmítnutí podobojí je v podání husitských extrémistů volbou mezi životem a smrtí.

Utravistické poměry v Praze a celých Čechách popisuje tzv. **Husitská kronika**, kterou sepsal kronikář-Pražan (tedy utrakvista) a putováním s ním v čase můžeme sledovat názorové proměny a vývoj jeho i celého umírněného a radikálního křídla utravvistů. Je pozoruhodné, že u umírněných odklon od husitství a příklon ke katolictví vyvolával právě nesouhlas s vulgaritou, hrubostí a násilností husitů, jež s evangelijními ideály Ježíše Krista neměla nic společného.

Pro úplnost je nutno ještě uvést, že v té době (1450) vzniklá Jednota bratrská si jako jeden z hlavních úkolů vytýčila právě nenásilí; tím se od bojového husitství zřetelně distancovala a proklamovala se jako theosofické společenství. - Jiráskův obdiv, který je úspěšně vnucován čtenářům z povinnosti již po generaci, však patří právě té primitivně násilnické části ze spektra protestantismu; to hlavní a podstatné - duchovní rozměr - mu zcela uniká.

→ srov. Žitavský, Petr: Zbraslavská kronika (Chronicon Aulae Regiae), Praha 1976

→ srov. z Březové, Vavřinec: Husitská kronika / Píseň o vítězství u Domažlic, Praha 1979

vším o 4 artikulech. Poselstvo se poté vrátilo do Čech, aniž došlo k dohodě. Sněm za nimi zanedlouho vyslal zástupce, kteří nabídli za základ dohody artikuly s jistými omezeními. Tyto návrhy v listopadu 1433 potvrdil český sněm v Praze jako tzv. Pražská kompaktáta.

Kompaktáta povolovala v Čechách a na Moravě přijímání pod obojí způsobou při poučení, že Kristus je přítomný celý pod každou způsobou. Kněží a jáhni směli svobodně hlásat slovo Boží, pokud k tomu obdrželi aprobaci od biskupa. Hříchy měly být trestány podle zákona Božího od lidí majících soudní pravomoc. Kněží, kteří nebyli řeholníky, směli nabývat a držet majetek, jehož zcizení se považovalo za svatokrádež.

Kompaktáta přijali pouze Pražané (utrakvisté). Když Táboři a Siroťci oblehli katolickou Plzeň, porazila je roku 1434 v bitvě u Lipan spojená vojska Pražanů a katolíků. V příštím roce byla v Jihlavě kompaktáta slavnostně prohlášena a císař Zikmund (Lucemburský) byl uznán za krále při vyhlášení všeobecné amnestie. Basilejští schválili kompaktáta v roce 1437, nebyla však nikdy uznána papežským Stolicí. Z toho vyplynuly pozdější roztržky mezi králem Jiřím z Poděbrad následované válkami, při kterých ztratil Moravu a Slezsko.

Z pozůstatku Táborů po jejich rozptýlení vznikly četné náboženské společnosti, z nichž nejvýznamnější se stala Jednota bratrská, kterou na základě četby spisů Petra Chelčického založil Rokycanův synovec Řehoř kolem roku 1450. Jednota byla pronásledována jak katolíky, tak utrakvisty. Bratři měli oporu pouze v Bibli, zavrhovali úctu svatých, očistec a odpustky. Působnost svátosti byla závislá na mravní bezúhonnosti kněze, a proto křtili katolíky podruhé. Tento zvyk ale později odstranili. Německá větev hnutí se nazývá valdenští.

Vydobytí si kalicha (byť schválené jen koncilem, ne papežem) na Církvi bylo velkou výsadou Čech a Moravy, připomínající dřívější mimořádnou a slavnou výsadu slovanského jazyka. Nelze se divit národní euforii, která se promítla do náboženství, takže se odhaduje, že přes 80% obyvatelstva patřilo v 15. a 16. století k utrakvistům. Postupně se však vnitřní vlastenecký i teologický náboj vyčerpával a kališnictví se radikalizovalo. Větší část přívrženců utrakvismu se vracela ke katolictví, kostely a fary byly opět obsazovány katolickými kněžími, druhá část se od Církve oddělovala a připojovala se k evangelickým hnutím, zejména k Jednotě bratrské.

Přeskočíme vládu Jiřího z Poděbrad, Jagellonců, konkordát z Wormsu a nástup Habsburků na český trůn. Vzhledem k tématu si povšimneme v rychlém sledu jen vzniku Ferninandovy koleje (1566) jako protiváhy ke Karlově univerzitě, která byla v rukou utrakvistů, a nepřehlédneme trvalý ústup utrakvistů ze scény ve prospěch protestantů. Za Maxmiliána II. byla v roce 1567 na žádost utrakvistických stavů vypuštěna kompaktáta ze zemských výsad. tím byla mlčky zmenšena pozice utrakvismu ve prospěch protestantů. [To, o co se bojovalo tak urputně na Basilejském sněmu⁶², tedy přijímání podobojí (v rámci katolictví), bylo vyhozeno jako stará, nepotřebná veteš!]. Po roce 1587, kdy utrakvistický administrátor Václav Benešovský odsouhlasil obsazování utrakvistických far katolickými duchovními, se umírnění utrakvisté („staroutrakvisté“) postupně začlenili do katolické církve. Radikální „novoutrakvisté“ vytvořili vlastní organizaci s konzistory a univerzitou⁶³; postupně přešli na protestantské pozice a později se přidali k Jednotě bratrské.

Císaře Rudolfa II. přinutili protestanté v nouzi za obtížného vojenského postavení roku 1609 k vydání Majestátu, majícího platnost zemského zákona, který obsahoval jejich požadavky svobody české konfese s právem stavět na královských statcích kostely. Také jim byla odevzdána utrakvistická konzistoř. A je tu rok 1618, kdy začíná 30-letá válka. Přiblížila se jedna z rozhodujících bitev s velkým významem pro český národ a jeho obrodu - Bílá hora, kde byli protestantští Češi poraženi a museli se vzdát na milost a nemilost. Následkem bylo okamžité zrušení Majestátu a obnovení katolického řádu v zemi. 27 vůdců povstání bylo na Staroměstském náměstí popraveno, mnohým byly zabaveny statky a byli posláni do vyhnanství.

Dle zásady „cuius regio, eius et religio“, vnučené protestantskými stavy katolíkům na sněmu v Augsburgu, se císař Ferdinand II. rozhodl provést v Čechách katolickou reformaci, aby v zemi 200 let zmítané válkami konečně nastal mír. Již v roce 1621 byli vypovězeni všichni protestantští kazatelé. Ve městech byli nekatolíci vyloučeni ze všech práv. Roku 1622 bylo v Čechách zakázáno přijímání podobojí. Utrakvismus byl císařem Ferdinandem II. zakázán roku 1627 na základě tzv. „Obnoveného zřízení zemského“ v českých zemích; vlastně šlo již jen o formální akt. Patent z roku 1627 nařizoval šlechtě přijmout katolickou víru nebo se vystěhovat. Z Čech se vystěhovalo celkem 30.000 rodin (tedy asi 10 % obyvatelstva), a katolická víra byla zevně opět obnovena. - Tak po 212 letech od vystoupení Jakoubka ze Stříbra skončilo období utrakvismu v českých zemích.

Vraťme se však do roku 1416. Po smrti Václava Králíka z Buřenic (†12.9.1416) zvolila část olomoucké kapituly s děkanem v čele jeho nástupcem již 21.9. Jana Železného a postulovala ho olomouckým biskupem. Tři dny byla tato volba držena v tajnosti ze strachu před Václavem IV. Zbytek kapituly této volby nedbal a dne 3.10. zvolil na popud krále jeho milce Aleše z Březí. Jeho dosazení králi povolný arcibiskup Konrád z Vechty potvrdil. Dne 29.11.1416 kališníci v čele se zemským hejtmanem Lackem z Kravař uvedli Aleše z Březí násilně do katedrály. Mnozí olomoučtí kanovníci pak byli pronásledováni až do roku 1419. Duchovenstvo však stálo pevně na straně Jana Železného, zatímco světská moc podporovala Aleše z Březí. Arcibiskup Konrád dokonce požádal Kostnický koncil o potvrzení Alešovy volby. Koncil však tento požadavek odmítl a

⁶² srov. Krchňák, A.: Cechové na Basilejském sněmu. S církevním schválením. Roma 1967

⁶³ <http://www.sdh.cz/zpravodaj/ms-2001-4.htm>

dne 15.12.1416 svěřil diecézi až do rozhodnutí nového papeže jako administrátoru Janu Železnému, který zároveň zůstal biskupem v Litomyšli. Nový papež Martin V. spor vyřešil směnou, když dne 14.2.1418 potvrdil Jana Železného v Olomouci a Aleše z Březí ustanovil biskupem v Olomouci.

Po hanebném selhání pražského arcibiskupa Konráda z Vechty zvolila dne 21.7.1421 pražská metropolitní kapitula, která se rozutekla z revoluční Prahy do Olomouce, Plzně a do Žitavy, Jana Železného administrátorem pražské arcidiecéze.

Biskup Jan byl i statečný voják. Protože byl často viděn, jak na obrněném koni rozhání houfy bludařů, dostal přívlastek Železný. V roce 1422 svedl boj u Litomyšle a o rok později u Černé Hory před Brnem. Roku 1423 proti němu uspořádali kališníci výpravu v čele s Divišem Bořkem z Miletína a Viktorínem a Hynkem z Poděbrad. Oblehli Kroměříž, která se jim posléze vzdala, ale Jan Železný je brzy vojensky vypudil. Zikmund Lucemburský pak však dal Kroměříž bez vědomí biskupa do zástavy za 3500 kop grošů. V roce 1424 se ubránil náporu husitů na biskupském hradě Mírově, který předtím vyplatil ze zástavy a dal opravit jeho opevnění. Měl k dispozici na 3000 vojáků, v jejichž čele se střetl s utrakvisty ještě roku 1427 u Brna. Jeho zásluhou nezapustilo na Moravě husitství takové kořeny jako v Čechách.

Za jeho biskupování v Olomouci se husité několikrát pokoušeli město dobýt, ale za hradby se nikdy nedostali. Poničili jen kláštery před hradbami (Hradisko, Dolany). O posledním útoku husitů se traduje tento příběh:

„Za husitských válek patřilo město Olomouc k protivníkům husitů. Proto bylo také v červnu roku 1423 obléháno husitským vojskem vedeným Prokopem Holým. Ten odhadl na jedné z ranních válečných porad sílu olomoucké posádky a převahu svých vojsk a prohlásil, že pokud nedobijí husitská vojska Olomouc do hlasu poledních zvonů, odtáhnou. - Strhla se velká bitva. V nekrutější vřavě před polednem se olomoucký biskup Jan Železný dozvěděl od zajatých husitů o slibu Prokopa Holého o poledních zvonech. Biskup proto dal zvonit na zvony kostela sv. Václava ještě před polednem a husitský vůdce Prokop Holý se svým vojskem odtáhl, nechtěje porušit své vlastní slovo. Biskup tak zachránil Olomouc před pleněním. Od té doby se zvoní u sv. Václava poledne již v 11 hodin.“⁶⁴ (Zkrácená verze)

Pro své nesmiřitelné vystupování a potírání husitství si vysloužil přezdívku Železný. Biskup Jan se postavil i papežskému legátovi Fernandovi, který po něm vyžadoval pod pohrůzkou podání špatných referencí do Říma značné sumy na cestovní výlohy. Jan Železný informoval kurii a snad i za tento neohrožený postoj byl papežem Martinem V. roku 1426 kreován kardinálem-knězem s titulem u Santa Maria in Termis a sv. Cyriaka. V roce 1427 dostal ještě privilegium v Čechách i na Moravě udělovat všechna církevní obročí, která byla jinak rezervována Svatému Stolci.

Až ke konci svého episkopátu mohl odložit brnění a zbroj a zaměřit se na obnovu víry ve své diecézi. Došlo však k velkému pronásledování katolického duchovenstva kališníky, před nimiž musel uprchnout i biskup Jan. Roku 1428 odešel i se svým dvorem do Uher za králem Zikmundem, jehož nároky na český trůn podporoval. Král mu nabídl uprázdněné vácovské biskupství (Vác, Maďarsko) a Jan požádal papeže o dispens. Ta stačila ještě dojít, avšak kardinál Jan Železný zemřel 9.10.1430 v Ostrihomí, kde pobýval se svou konsistoří. Pohřben byl ve Vácově v nynějším františkánském kostele.

9. Aleš z Březí⁶⁵ (*kolem 1380-†1442)

byl posledním sídelním litomyšlským biskupem, než bylo biskupské sídlo a katedrála zničeny. Roku 1425 dobyli město husité (sirotci), biskup Aleš z Březí uprchl, a tím biskupství prakticky zaniklo.

Pocházel z rodu nižší šlechty, který se psal podle hrádku Březí nedaleko Týnu nad Vltavou a který měl podací právo v křtěnovském kostele, takže se někdy psal i „ze Křtěnova“. V roce 1413 byl kanovníkem vyšehradským a patřil mezi oblíbence krále Václava IV. Po smrti Václava Králíka z Buřenic (12.9.1416) chtěl král Aleše z Březí vnutit olomoucké kapitule jako svého kandidáta na olomoucký biskupský stolec. Avšak již 21.9.1416 zvolila převážná část kapituly biskupem Jana IV. Železného, dosavadního litomyšlského biskupa. Teprve 3.10.1416 se sešla zbylá menšina kapituly a zvolila Aleše z Březí, které králi povolný arcibiskup Konrád z Vechty ihned potvrdil.

Aleš přijel do Olomouce s několika kněžími podávajícími pod obojí (utrakvisty) a z vůle Václava IV. byl Janem ze Smilkova na Kostelci dne 29.11.1416 uveden v držení biskupství. Vznikl

⁶⁴ „Proč se v kostele sv. Václava zvoní poledne v 11 hodin“; <http://dig.vkol.cz/ded2002h.htm>

⁶⁵ Buben, M.M.: „z Březí, Aleš (Albert)“, Encyklopedie českých a moravských sídelních biskupů, s.45-46, Praha 2000

tak spor, a protože v tu dobu nebyl papež, obě strany předložily svou při koncilu v Kostnici. Ten pojal podezření, že je Aleš ke kacířům smířlivý, a tak jeho volbu zrušil a biskupa Jana Železného jmenoval dne 15.12.1416 administrátorem olomouckého biskupství. Když byl Jan Železný o dva roky později jmenován papežem Martinem V. olomouckým biskupem, musel se Aleš z Břeží vzdát svého nároku a obdržel biskupství v Litomyšli. Definitivní narovnání učinil až král Zikmund (Lucemburský), který Jana Železného přesvědčil, aby Alešovi fakticky postoupil litomyšlské biskupství (13.5.1420). Když dne 2.5.1421 přitáhla Žižkova vojska k Litomyšli a město obsadila, podařilo se Alešovi z Břeží uprchnout na Moravu, patrně do Svitav, kde se usídlila i kapitula.

Obyvatelstvo Litomyšle přijalo 4 artikuly pražské a Žižka jim za správce dosadil hejtmana Diviše Bořka z Miletína. Vzhledem ke smířlivějšímu postoji biskupa k husitům a jejich učení zůstal biskupský hrad nad městem ušetřen. Když se ale pražský arcibiskup Konrád z Vechty přihlásil ke 4 pražským artikulům, biskup Aleš se ho zřekl. V březnu 1425 oblehli Siroťci biskupský hrad a jeho dobytím došlo k faktickému zániku biskupství, ač právně existovalo až do poloviny 16. století.

O dalších osudech posledního rezidujícího litomyšlského biskupa existují jen kusé zprávy. V roce 1424 posvětil jakousi kapli v Brně, roku 1427 uvedl do úřadu nového opata na Velehradě a dne 29.6.1438 se zúčastnil korunovace Albrechta Habsburského na českého krále v katedrále sv. Víta. Zemřel v roce 1441, resp. 1442.

10. Matěj, zvaný Kučka, OPraem.⁶⁶ (*kolem 1380-†1449)

biskup bez rezidence.

Premonstrát pocházející z České Třebové, který je v letech 1413-1415 připomínán jako oltářník v chrámu Panny Marie před Týnem v Praze. Směnou se stal farářem v Hrobu a později v Mostu. Roku 1441 byl na koncilu v Basileji vysvěcen na biskupa s určením pro Litomyšl, ale nedosáhl papežského potvrzení (byl ustanoven vzdoropapežem Felixem V.). Jako biskup však ve skutečnosti působil, protože v roce 1443 vysvětil jakýsi oltář. O rok později byl prezentován na faru v Českých Budějovicích, ale protože měšťané nechtěli za faráře ani biskupa ani řeholníka, vznikl vleklý spor. Zemřel někdy v roce 1449.

11. Benedikt (Beneš)⁶⁷

Po smrti Matěje Kučky byl administrátorem litomyšlského biskupství zvolen kapitulou sídlící při svitavském kostele sv. Jiljí její převor Benedikt (Beneš), který je uváděn i mezi účastníky korunovace českého krále Ladislava Pohrobka dne 28.10.1453.

12. Benedikt⁶⁸

Uváděn jako administrátor litomyšlského biskupství na dokumentu s datem 16.8.1457. Bližší údaje nejsou známy.

Dnes hřbitovní kostel sv. Jiljí byl založen již kolem r. 1170 litomyšlskými premonstráty. Jedná se o trojlodní baziliku s emporami nad bočními loděmi. V průčelí je věž s cibulovitou bání a po jejích stranách schodiště na emporu. Interiér je barokní ze 17. a 18. století.

13. Jan⁶⁹

Uváděn jako administrátor litomyšlského biskupství na dokumentu s datem 21.10.1458. Bližší údaje nejsou známy.

14. a 16. Eliáš Čech (Helias Ssech)⁷⁰ (*kolem 1415-†1492)

původně premonstrát v Teplé, je poprvé připomínán roku 1459 jako farář v Liticích u Plzně. V létě 1463 přestoupil s papežským svolením do kapituly premonstrátské kanonie v Litomyšli, která po faktickém zániku biskupství v roce 1421 nalezla útočiště ve Svitavách, ale zároveň si směl

⁶⁶ Buben, M.M.: „Matěj, řečený Kučka (od Řebříkův), O.Praem.“, Encyklopedie českých a moravských sídelních biskupů, s.219, Praha 2000

⁶⁷ tamtéž

⁶⁸ tamtéž

⁶⁹ Buben, M.M.: „Jan V., zv. Bavor“, Encyklopedie českých a moravských sídelních biskupů, s.133, Praha 2000

⁷⁰ tamtéž

podržet místo faráře v Liticích. O rok později byl Jindřichem IV. z Hradce povolán na faru do Jindřichova Hradce. Roku 1645, v létě 1646 a v květnu 1647 byl třikrát v Římě, kde z pověření Panské jednoty vedl různá jednání. V červnu 1467 odejel v čele neúspěšného poselstva do Polska s nabídkou české koruny polskému králi. Roku 1468 je poprvé zmiňován jako administrátor litomyšlského biskupství. Při volbě biskupa Jana Bavora je uváděn jako převor litomyšlské kapituly.

Administrátorem přestává být v roce 1474, když je zvolen nový litomyšlský biskup Jan Bavor. Ten však nejspíše brzy zemřel, neboť již v roce 1478 je totiž Eliáš Čech znovu uváděn jako administrátor litomyšlského biskupství. - Poslední písemně doložená zpráva o Eliášovi Čechovi je z července 1492. Záhy poté zřejmě zemřel.

15. Jan V., zvaný Bavor⁷¹

biskup Jan Bavor byl původně opatem premonstrátského kláštera v Louce u Znojma v letech 1466-1474. Dne 10.2.1474 byl na půdě své kanonie zvolen kanovníky litomyšlské kapituly, sídlící ve Svitavách, litomyšlským biskupem. Dne 16.11.1474 se mu dostalo papežského potvrzení a 11.12.1474 byl v Římě konsekrován. Musel však brzy zemřít, avšak kdy zemřel a kde je pohřben tento *de iure* poslední biskup litomyšlský, není známo. V roce 1478 je jako administrátor litomyšlského biskupství uváděn opět Eliáš Čech.

17. Lukáš⁷²

K roku 1525 je připomínán jako administrátor litomyšlského biskupství. Bližší údaje nejsou známy.

18. Wolfgang⁷³

K roku 1554 je připomínán jako administrátor litomyšlského biskupství. Bližší údaje nejsou známy.

Po jeho smrti toho roku uchvátili svitavští měšťané majetek kapituly (domy poblíž kostela Navštívení Panny Marie) a dva poslední kanovníci byli vyhnáni z města. Uchýlili se do premonstrátského kláštera na Hradisku u Olomouce.

Svitavský kostel Navštívení Panny Marie - u tohoto kostela sídlila litomyšlská biskupská kapitula v posledním období

Tady by mohl být ponurý konec středověkého příběhu, začínající velkou slávou a pompou, přecházející do bojů s heretiky a končící skomíráním přes administrátory až k vyhnání posledních dvou zástupců biskupské kapituly do polí za město rozvášněným zástupem lidu s cepy, kosami, vidlemi a hrabisky. Ale není.

Znovu nahlédněme do historie. Jsme v polovině 16. století. Jak vypadá nábožensko-geografická mapa Českého království, byť už v rámci Habsburské monarchie? Západ Čech zůstává katolický díky silnému postoji Plzně. Praha, jih a sever Čech jsou z poloviny zasažené protestantismem, východ Čech je však až z 90% utrakvistický, formuje se zde Jednota bratrská spojená s valdetskými, kteří ji posílili svým příchodem roku 1480 z Braniborska, odkud byli katolickou šlechtou vypuzeni, jsou zde ale i stoupenci nové České konfese (Čeští bratři). K roku 1550 však i zde začíná být zřejmý rozklad a polarizace utrakvismu. Fary začínají být znovu obsazovány katolickými faráři, kostely začínají být opět katolické, některé jsou přesvěcovány; někde zůstává dosud pouze utrakvistická duchovní správa, jinde existují ve vzájemné revnivosti obě - katolická i utrakvistická. Menší část utrakvistů přechází na stranu radikálních protestantů, trvajících na svém oddělení od Církve. Tyto evangelické sbory se začínají konstituovat na vlastní evangelické farnosti. V některých městech dokonce vzniká více městských rad podle konfesí, jež je delegovaly. Ve společnosti je stále napětí a nedůvěra, všichni cítí ve vzduchu, že se něco stane, že se něco musí stát, že musí konečně padnout nějaké definitivní rozhodnutí o (právním) postavení jednotlivých vyznání. Místo toho však kolem roku 1600 do severovýchodního pohraničí přichází masivní emigrace Němců - převážně utrakvistů, kolísajících o víře mezi katolictvím a protestantstvím, nazývaná jako tzv. druhá kolonizace (první jsme již zmínili, proběhla na popud Přemysla Otakara II.). - Morava však bludnými naukami zasažena téměř není a Kladsko⁷⁴ zůstalo celé ryze katolické.

⁷¹ tamtéž

⁷² tamtéž

⁷³ tamtéž

⁷⁴ Kladsko do roku 1454. Středověk; <http://sweb.cz/tyras/kladsko/k2.html>

Až konečně přichází zlomový rok 1620 s bitvou na Bílé hoře (8.11.1620), kdy byl ukončen husitský teror. Rok z pohledu češství snad černý, ale usměřňuje konečně chaos a anarchii v české společnosti a nastoluje opět řád a jednotu. Je však teprve třetím, a třicetiletá válka pokračuje. Císař Ferdinand II. rozhoduje, že se těch, kteří by rušili mírové soužití v jeho zemích, zbaví. Vůdce povstalců nechal 21.6.1621 popraviti na Staroměstském náměstí v Praze, ty, kdo jitřili společnost - bratrské kazatele - roku 1621 vykázal ze země, roku 1622 zakázal podávat podobojí a roku 1627 přikázal všem nespokojencům opustit zemi pod trestem ztráty majetku i hrdla. Císařský globální pohled, který přehlíží všechny země a království spojené v jednu monarchii, zjišťuje náboženský neklid na jednom relativně malém území Východních Čech, a proto rozhoduje radikálně, přísně a definitivně. Není náhodou, že se toto území kryje s rozsahem nynější diecéze se sídlem v Hradci Králové. - Je třeba poukázat ještě na jeden fakt. Výše zmíněná druhá německá kolonizace českého pohraničí, prvotně zamýšlená jako posílení protestantského živlu, vedla po zavedení represí vůči nekatolíkům k masivnímu opouštění těchto nauk, takže v tomto prostoru většina Němců zůstala natrvalo. Tím došlo k výrazné demografické změně. Pozorujeme to např. na vedení dobových městských a obecních kronik a na zápisech z jednání obecních zastupitelstev. Zatímco v předchozím období jsou vedeny většinou česky, v letech 1670-1690 přecházejí téměř všechny na němčinu. Tak vlastně české protestantství připravilo základy budoucích problémů s třetinovou německou menšinou v českých zemích.

Teprve po skončení třicetileté války roku 1648 bylo možné podle potřeb doby upravit poměry v české církevní provincii. Roku 1655 vznikla v Severních Čechách diecéze se sídlem v Litoměřicích a roku 1664 ve Východních Čechách se sídlem v Hradci Králové, tedy na protestantismem nejpostiženějších územích. Litomyšlská diecéze z trosek znovu nepovstala.

V Litomyšli byl namísto biskupství zřízen proboštský úřad.

V roce 1994 obnovil královéhradecký biskup, dnes emeritní arcibiskup, Msgre. ThDr. Karel Otčenášek kolegiátní kapitolu u kostela Povýšení svatého Kříže. Současným kapitulním vikářem a současně proboštem je P. František Beneš, SDB.

Titul zaniklého biskupství je užíván pro biskupy sídelně nezařazené, určené pro misie, uprchlíky, cizince, pro národnostní menšiny. Takových zaniklých biskupství je řada, například všechna ze severního pobřeží Afriky, z Předního Východu a Andalusie, která pohltil islám, jiná, v nichž působí pravoslavní, a mnohá městská s mnohaletou sedisvakancí při zpusnutí místa a rezidence. Také titul litomyšlského biskupství se tímto způsobem jistě v historii používal; autor však o tom doklady nemá, neboť jsou v archívech římské kurie. Přesto jednoho takového biskupa známe. Přinášíme zde jeho medailon.

Titulární biskup litomyšlský a emeritní biskup pražský Mons. ThDr. Jaroslav Škarvada se včera dožil 80 let.⁷⁵

Praha: Děkovná mše u příležitosti oslavy 80. narozenin biskupa Škarvady bude celebrována v katedrále sv. Víta, Václava a Vojtěcha na Pražském hradě v sobotu 18.9.2004 od 10.00 hodin za účasti jubilantových spolubratří v biskupské službě v pražské arcidiecézi - kardinála Miloslava Vlk, biskupů Václava Malého a Karla Herbsta, dalších hostů, kněží a široké veřejnosti.

Jaroslav Škarvada se narodil 14.9.1924 v Praze na Královských Vinohradech. Maturoval v roce 1943. Od roku 1945 byl posluchačem papežské Lateránské a Gregoriánské univerzity v Římě a později alumnem české papežské koleje Nepomucenum. Studium ukončil doktorátem teologie. Na kněze byl vysvěcen 12.3.1949. Díky politické situaci v bývalém Československu (vzhledem k internaci kardinála Josefa Berana a dalším zásahům proti katolické církvi) byl jeho návrat do vlasti znemožněn.

Pracoval nejprve v Itálii jako profesor dogmatiky v regionálním semináři v Chieti. Od roku 1965 působil jako sekretář kardinála Berana až do jeho smrti. Od roku 1968 působil jako koordinátor duchovní služby českých krajanů rozptýlených po celém světě. V letech 1970-1991 byl také spolupracovníkem vatikánského Státního sekretariátu. 18.12.1982 byl jmenován titulárním litomyšlským biskupem. 6.1.1983 byl papežem Janem Pavlem II. v bazilice sv. Petra vysvěcen na biskupa. Úkolem jeho biskupské služby bylo nadále řízení pastorece českých krajanů v zahraničí.

⁷⁵ Hánečková, G. (TS CBK, 15.9.2004): „Biskup Jaroslav Škarvada slaví osmdesátiny“;
<http://tisk.cirkev.cz/art/clanek.asp?id=5991>

28.8.1991 byl jmenován pražským světícím biskupem. Od listopadu 1991 do února 2001 zastával funkci generálního vikáře pražské arcidiecéze a od ledna 1993 do září 2002 byl proboštem Metropolitní kapituly u sv. Víta, Václava a Vojtěcha v Praze. Po dovršení 75 let požádal papeže o uvolnění z úřadu biskupa (na základě Kodexu kanonického práva). Jan Pavel II. jeho žádosti vyhověl 25.9.2002.

Především na vlnách Hlasu Ameriky, Svobodné Evropy a Vatikánského rozhlasu se Jaroslav Škarvada významně podílel na obraně svobodného a nezávislého myšlení před všeobjímající komunistickou indoktrinací a pomáhal v posluchačích za „železnou oponu“ udržovat naději na změnu neutěšených poměrů a osvobození Československa z komunistické knuty. 28.10.2003 mu prezident republiky Václav Klaus udělil Řád T.G. Masaryka III. třídy za vynikající zásluhy o demokracii a lidská práva.

18.12.2003 byl jmenován delegátem Svatého stolce pro rytířský Řád křížovníků s červenou hvězdou (OCr.).

4. Kostel Povýšení svatého Kříže s proboštvím⁷⁶. Dnešní proboštský kostel Povýšení sv. Kříže vznikl původně jako kostel augustiniánského kláštera. Ten byl v roce 1356 založen tehdejším litomyšlským biskupem, vzdělaným kancléřem Karla IV. Janem ze Středy; augustiniáni sem na jeho popud přišli z kláštera u sv. Tomáše v Brně. Stavba kostela a konventu jistě začala brzy poté; kostel byl dokončen roku 1378.

Po obsazení Litomyšle husity a zániku kláštera byla ke kostelu v roce 1428 přenesena fara z kostela sv. Klimenta v hradním areálu. Na zničený konvent upomínají dnes jen odkryté oblouky křížové chodby na jižní straně kostela, kaple sv. Josefa se sakristií a nejspíš i část kaple sv. Markéty, dnes včleněné do budovy děkanství.

LITOMYŠL - PROBOŠTSKÝ (KAPITULNÍ) KOSTEL POVÝŠENÍ SVATÉHO KŘÍŽE

Jižní předsíň byla postavena za Kostků z Postupic v roce 1525. Po požáru 1560 byla zrušena poničená klenba a do kostela vestavěn dřevěný strop. Novou, nižší klenbu získal kostel až v průběhu oprav, které následovaly tři roky po požáru v roce 1601 za Marie Manrique de Lara, vdovy po Vratislavovi z Pernštejna. Po zaklenutí lodi byla postavena západní, tzv. Manričina předsíň s renesančním portálem. U kostela byla založena škola (přenesena jinam byla až roku 1777).

Gotickou podobu si dodnes zachovala především kaple sv. Josefa na jižní straně presbytáře. Do hlavní lodi byly v 16. století vestavěny západní hudební a severní literátská kruchta.

Od roku 1657 byl litomyšlským děkanem pozdější významný český historik Tomáš Pěšina z Čechorodu.

Barokní budova děkanství (dnes proboštsví, resp. kapituly) byla podle návrhu litomyšlského architekta Jiřího Běby postavena v letech 1758-1763.

Velká část vybavení kostela je ze druhé poloviny 18. století. Hlavní oltář byl postaven v roce 1767, sochařskou výzdobu provedli František Pacák a Jiří Pacák ml., obraz Povýšení sv. Kříže namaloval Ignác Raab. Obrazy křížové cesty jsou z roku 1773, jejich autorem byl Josef Cereghetti. Kostel i děkanství byly poškozeny při požáru v roce 1775 i 1814, mobiliář ovšem zůstal z velké části zachován.

Terasa se schodištěm před kostelem byla upravena na začátku 19. století. Původní dřevěný krucifix z roku 1775 byl v roce 1806 nahrazen dnešním křížem kamenným.

⁷⁶ http://www.litomysl.cz/php/historie/index.php?polozka=probostsky_kostel

Na konci 19. století byl kostel v několika etapách částečně regotizován, mj. za účasti architekta Františka Schmoranze, a získal tak v hlavních rysech svou dnešní podobu (novogotická je i část dnešního mobiliáře). Návrhy počítající s mnohem radikálnější přestavbou nebyly uskutečněny a chrám Povýšení sv. Kříže tak zůstal významnou a cennou památkou s mnoha zajímavými architektonickými a uměleckými detaily a fragmenty původní výzdoby.

POŽADAVEK DOBY: OBNOVENÍ LITOMYŠLSKÉHO BISKUPSTVÍ

5. Obnovení biskupství v Litomyšli. Na začátku této kapitoly je z historie města text: „Město se vzdalo dobrovolně, ale o čtyři roky později jej zabralo radikálnější husitské křídlo „širotků“ a bojovalo se i o hradní návrší. Biskup Aleš z Březí uprchl, a biskupství pak vypálením biskupských budov fakticky zaniklo.“ Zaniklo tedy sídlo biskupa, byly vypáleny a pobořeny nějaké stavby. Biskupství je však pastýřský úřad a biskup nástupce apoštolů, toto pověření a zplnomocnění nelze spálit, a diecéze je území, jež nelze pobořit. Pravou příčinu tak dlouhé sedisvakance není známá.

Otázka obnovení biskupství v Litomyšli byla nastolena po roce 1990 skupinou nadšenců a řešena s královéhradeckým biskupstvím jako s tím biskupstvím, které by se muselo vzdát největšího počtu farností, a tehdejší sídelní biskup doporučil tuto otázku zatím nenastolovat. Mezitím povstala biskupství zcela nová, Plzeň a Ostrava-Opava, a věřící z nejvýchodnější části Čech a ze severozápadu Moravy, kteří mají do svých biskupství v Hradci Králové, Olomouci, Brně nebo Ostravě daleko, se ptají, proč biskupství v Litomyšli není dosud obnoveno.

S touto otevřenou otázkou putování biskupskou Litomyšlí ukončíme.

STAROSLOVĚŇŠTINA A JEJÍ OSUDY DO SOUČASNOSTI

ŘECKOKATOLICKÁ CÍRKEV NOSITELKOU STAROSLOVĚŇSKÉHO DĚDICTVÍ?

V této poslední historické části se pokusíme vysledovat stopy a osudy katolíků byzantského obřadu a slovanské liturgie od zákazu slovanské a jiných národních liturgií, jak jsme již o nich četli (mozarabské, ambroziánské a dalších), papežem Řehořem VII.

Slovanské bohoslužbě po celou její éru existence nikdo z mocných příliš nakloněn nebyl. Hodi-la se jako zástěrka při hájení nebo prosazování ekonomických, vojenských, mocenských a politických zájmů, jinak však byla utlačována anebo ve stínu majoritní liturgie, ať již na Západě latinské nebo na Východě pravoslavné liturgie. Poznali jsme službu, kterou prokázala Mojžíšovi a Svatoplukovi, jak podstatný měla vliv na slovanské sebeuvědomění všech slovanských národů, ať Čechů, Slováků, Poláků, Chorvatů, Slovinců a Korutanců, Rusů v Zakarpátí i Bělorusů, Černohorců, bosenských Srbů a Makedonců. Jazyk všech těchto národů se v průběhu raného středověku vyvinul ze společného staroslověnského základu, jemuž se postupně čím dál více podle svých podmínek rozvoje vzdaloval, takže dnes si již vzájemně s jinými Slovany rozumíme buď stěží anebo vůbec ne, a jiné slovanské jazyky se musíme učit. - Posloužila i v době prvního národního probouzení v období svatoprokopském a jako nostalgická vzpomínka, kterou je třeba vzkřísit, aby kořeny českého národa dočista neodumřely a celý národ se neponěmčil, bylo umělé znovuzavedení slovansko-byzantské liturgie na některých místech v Čechách a na Moravě za císaře Karla IV. ve 14. století.

Vyhnaní slovanští mniši z kláštera na Sázavě se uchýlili nejprve do nově vybudovaného kláštera ve Visegrádu nad Dunajem v dnešním Maďarsku. Sem a dále na východ už nezasahovala tolik moc evropských vládců s jejich latinskými obřady, a bylo sem daleko i z Východu, kde už pomalu končili Byzantinci pod náporom islamizovaných Arabů-Turků, a národnostně a státně determinované pravoslaví se teprve formovalo v bulharském, srbském a ruském carství. Oblast východního Slovenska, Polska, Podkarpatské Rusi, východu Ukrajiny, Bílé Rusi, centrálního Maďarska a okolí Balatonu, a velká část hornatého Balkánského poloostrova v Dinárských horách i s dalmatským pobřežím, to byla ta území, kde lidé s otevřenou náručí přijímali slovansko-byzantskou bohoslužbu, poněvadž v sobě zároveň spojovala jejich východní mentalitu a slovanství. Centrem se stalo okolí Ochridského jezera v horách na pomezí dnešní Albánie, Makedonie a Řecka.

Mniši přicházeli do krajín, kde se slovansko-byzantská liturgie praktikovala již několik století od doby svatých Cyrila a Metoděje, nepřicházeli tedy do míst, kde by s ní teprve začínali. I sem občas zaléhaly mocenské a politické tlaky, které slovanské bohoslovce tu a tam potlačovaly nebo omezovaly. Slyšeli jsme již o azylu, který poskytl přes 80 mnichů z Dalmácie císař Karel IV. a jak jim postavil Emauzský klášter v Praze. Zatímco z Balkánu začali být postupně vytlačováni jednak Srby šířícími pravoslaví a pronikajícím Turky šířícími islám i polatinštěnými Chorvaty, takže se jejich počet velmi snížil, minimální útlak byl na území na pohraničí velkých mocností, v oblasti Slovenska, Zakarpátí, Bílé Rusi, Pověslí, východního Maďarska a Moldávie. Zde slovansko-byzantská liturgie zdomácněla a odsud v současné době čerpáme většinu podstatných dokladů o historii jak z písemných, tak z fosilních archeologických nálezů. Mimoto se zde nachází do současné doby mnoho zachovalých zvyků, tradic, pověstí i kulturních a kultovních předmětů, zejména obrazů a ikon, a literárních památek.

V Českém království zavládla v 15. století husitská revoluce s jejími ekonomicko-sociálními zájmy. Šlo o devastující pohromu, která téměř zcela zničila hospodářství v Čech, Moravě a Slezsku. Města i vsi byly vypáleny, genocidě podlehl více než 1/3 obyvatelstva. Celá rozsáhlá území byla liduprázdná, jinde byl hladomor, neboť z vypálených polí nikdo nesklízel a nebylo nově oseto, dobytek byl vybit. Tento pohled je jiný než oslavný Jiráskův, podporovaný osvícenstvím a zednářstvím, první republikou i komunistickým režimem, všemi zaměřenými proti katolické církvi nebo náboženství jako takovému vůbec. Tato nejtemnější doba českých dějin a bratrovražedného úpadku je dobře popsána v pramenech a kronikách (namátkou ve Zbraslavské kronice, Pražské (Husitské) kronice a jiných). Po skončení husitských válek byl každý, kdo nepatřil k latinské církvi, sledován s podezřívavými pohledy a podezírán z herezí a mylných učen. To se týkalo i katolíků držících slovansko-byzantský obřad, kteří přežili nejprve fanatické sympatie kališníků, potom však o to větší nenávisť, když je nepodpořili. I když měli slovansko-byzantskou liturgii a Řím je od sebe oddálil, byli stále katolíky, i když bez hlavy. Nepatřili k odloučeným bratřím z pravoslaví, uzavřeným do svých národních (a dokonce v té době i cízaropapistických) církví a církvíček, vzájemně bojujících o uznání svého primátu a o nadvládu nad jinými společenstvími, a nestali se ani protiřímskými protikatolickými odpadlíky.

Apoštolský exarchát řeckokatolické církve v České republice⁷⁷ definuje víru katolíků slovansko-byzantského obřadu takto:

⁷⁷ <http://www.exarchat.cz/my.html>

„Církev je univerzální - pro všechny lidi, rasy a národy, stejně jako pro všechny časy.

Řeckokatolíci neboli uniaté patří do velkého společenství katolické církve, se kterou jsou věroučně jednotní.

Být katolíkem znamená vyznávat pravou víru, přijímat sedm svátostí a za nejvyššího představitele uznávat římského papeže. Tím není vyloučena různost obřadu (ritu), tedy způsobu slavení mše sv., vysluhování svátostí, církevního kalendáře, liturgického jazyka, postní disciplíny.

Název církve je málo výstižný, správněji by byl: katolická církev byzantského (východního) obřadu. Řeckokatolíci patří do katolické církve. Uznávají autoritu římského biskupa (papeže), liší se pouze svým obřadem. Eucharistii a ostatní liturgické úkony slaví v byzantsko-slovanském obřadu, kterým vysluhovali v naší vlasti sv. Cyril a Metoděj v době velkomoravské. Z českých světců, jejichž život byl spjat s východní liturgií, jmenujme alespoň sv. Prokopa, sv. Ludmilu a sv. Václava, který stál u kolébky české státnosti.“

Zlomem ve vztahu k Svatému Stoli a latinské církvi a historickým milníkem pro další vývoj se stalo uzavření Brest-Litevské a později Užhorodské unie, tj. uzavření Unie (sjednocení) s katolickou církví v Římě. Papež Klement VIII. koptoval (přijal) „Řeky“ do svazku katolických církví apoštolskou konstitucí *O unii východních křesťanů s římskou církví* v roce 1595. Tím se zároveň i vyjasnil vztah k pravoslavným církvím, s nimiž řeckokatolíky spojuje jen podobnost byzantského obřadu; nauka je katolická. Této unii předcházela dlouhá etapa vzájemného vyjednávání a ústupků zejména z katolické strany, jak dosvědčuje např. bulla papeže Lva X. z 16.5.1521, kterou pro dokreslení poměrů uvádíme jako přílohu.

Podle⁷⁸⁾ během období, kdy byl Český stát podroben a včleněn do společenství národů Rakousko-Uherského mocnářství, spadali řeckokatolíci pod pravomoc Lvovské [řeckokatolické] diecéze. Nebylo jim bráněno v rozvoji, ale nebyli nijak podporováni. Významným krokem pro naše území bylo ustanovení [řeckokatolické] diecéze v Prešově na Slovensku papežem Piem VII. dne 22.9.1818.

Z historie se dále uvádí: Po vzniku samostatného Československa byli řeckokatolíci podřízeni pod jurisdikci prešovského biskupa. Pro řeckokatolíky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, pocházející převážně z bývalé Podkarpatské Rusi a východního Slovenska, byla dne 16. prosince 1933 zřízena v Praze ústřední farnost s kostelem sv. Klimenta v areálu Klementina, který v roce 1931 daroval tehdejší pražský arcibiskup František Kordač. Prvním pražským farářem se stal pozdější světicí biskup prešovský ThDr. Vasil Hopko. Prešovský vладыka biskup Peter Gojdič zřídil kromě pražské farnosti i řeckokatolickou farnost pro zemi Moravskoslezskou se sídlem v Brně. - Po druhé světové válce došlo ke zřízení pomocných duchovních správ s vlastním knězem v Liberci, Tachově, Plané, Jelení, Mikulově a Bruntálu.

Po administrativním inscenovaném „Prešovském soboru“ z 28.4.1950 komunistický režim řeckokatolickou církev v Československu zakázal a postavil mimo zákon. Všichni její věřící byli úředně prohlášeni za pravoslavné. Řeckokatolíci kněží byli uvězněni a odsouzeni, někteří z nich s rodinami deportováni. Biskup Petr Gojdič byl také uvězněn a odsouzen k doživotnímu žaláři, kde také zemřel. (Naši komunističtí vládcí se nechali inspirovat - možná to dostali příkazem z Moskvy - obdobným ruským postupem, kdy bylo ze dne na den převedeno v Sovětském svazu více než 20 milionů řeckých katolíků i s kněžími, kostely, kaplemi a vším movitým i nemovitým majetkem do (státní) pravoslavné církve. Událo se to prý „naprosto dobrovolně“, kdo se nepodřídil, jel do lágru na Sibiř, a víc se už nevrátil. Tak údajně zahynulo přes 6 milionů řeckokatolíků. Další zdecimování jejich počtu měl způsobit úmyslný hladomor na Ukrajině, který

Znak Apoštolského exarchátu

Tři světce - Cyrila, Metoděje a Klimenta, patrona pražské katedrály, symbolizuje heraldickou mluvou znak řeckokatolického exarchátu. Oba věrozvěsty představují litery K(Kiril) a M(Metoděj). Beránek znázorňuje výjev ze života sv. Klimenta - zázračné objevení pramene ve vyhnanství na Krymu, na světcovu mučednickou smrt upomíná i kotva, do které přechází trojramenný kříž symbolizující řeckokatolickou církev. V modrém poli stojí na hnědošedé skále stříbrný beránek se zlatou svatozáří a tluká do skály, ze které vyráží pramen. Ve zlaté hlavě štítu šedohnědý trojramenný kříž přecházející v kotvu, provázený písmeny K a M. Nad štítem je mitra provázená berlou a křížem, vše převyšeno biskupským kloboukem.

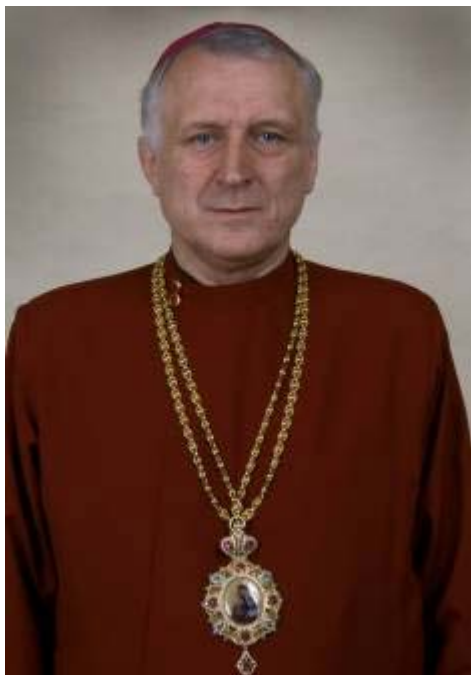
⁷⁸ <http://www.exarchat.cz/my.html>

Stalin nařídil v padesátých letech pro „obilnici Evropy“; tentokrát šlo o celkové potření religiozity jako takové, nezaměřené konfesně.)

Činnost řeckokatolické církve byla obnovena usnesením československé vlády ze dne 13.6.1968 na základě petiční akce s více než 40 tisíci podpisy, kterou předal vládě tehdejší pražský apoštolský administrátor František Tomášek. I když byla činnost řeckokatolické církve obnovena, byla postojem tehdejší úřadů velice omezena a prakticky funkční byla jenom Praha. Normální podmínky přinesl až listopad roku 1989.

Neměli bychom pro úplnost zamlčet určitou anomálii během totalitního období, kdy se v české katolické církvi začal pociťovat nedostatek kněží. Zatímco řeckokatolické duchovenstvo podržuje byzantské zvyky, jež jsou shodné s pravoslavnými, neboť mají společné kanonické východisko, tedy kněz může být svobodný nebo ženatý, ale po svěcení už nesmí svůj stav změnit, a biskup musí být svobodný, hledalo se řešení, jak umožnit, aby ženatí katolíci ve zralém věku směli přijmout svátost kněžství. Protože zde řeckokatolická hierarchie nebyla, stával se římskokatolický hierarch také uniatským hierarchem. Docházelo tak ke kompromisu mezi katolickou a řeckokatolickou kněžskou praxí, kdy byli po náležitém studiu (často v podzemní církvi) ženatí muži po závazku sexuální abstinence po zbytek života připuštěni ke svěcení „na titul řeckokatolické církve“ a stávali se tak řeckokatolickými kněžími latinského obřadu (tak sloužil Svatou liturgií i svatý Cyril); obcházel se tak závazek celoživotního celibátu katolických kněží, zároveň tato skutečnost ukazuje na fakt, že římskokatolická nikdy nepovažovala řeckokatolickou církev za nějakou cizorodou denominaci, ale že ji chápala jako nedílnou, plnohodnotnou a rovnocennou část svého ústrojného celku. - Po obnově normálních podmínek však muselo dojít k nápravě stavu, a proto několik desítek takto svěcených kněží muselo v letech 1990-1994 doplnit své studium o znalosti východního ritu a slovanštiny na řeckokatolické teologické fakultě v Košicích na Slovensku, aby mohli být plnoprávními řeckokatolickými kněžími v České republice a aby je tato církev jako kněze z krizového období také přijala.

Dekrety prešovského biskupa z dubna 1992 byly zřízeny děkanáty v Ostravě pro Moravu a Slezsko a v Liberci. Po vzniku samostatného českého státu zřídil

prešovský biskup Ján Hirka Biskupský vikariát pro katolíky východního obřadu k 1.1.1993. Biskupským vikářem byl jmenován o. Ivan Ljavinec, kancléřem o. Eugen Ján Kočiš. Tajemníkem byl později jmenován o. Ludvík Šťastný. Sídlo bylo zřízeno v části farní budovy farnosti sv. Haštala v Praze, kterou přičleněním pražského arcibiskupa Františka kardinála Tomáška a světicího biskupa Jana Lebedy dostala k dispozici pražská farnost u sv. Klimenta v roce 1989.

Papež Jan Pavel II. vyhlásil 13.3.1996 na území České republiky nový Apoštolský exarchát pro řeckokatolíky spadající pod přímou pravomoc Apoštolského stolce. Prvním exarchou se sídlem v Praze byl jmenován mons. Ivan Ljavinec, který se stal titulárním biskupem akalissenským. Řeckokatolická církev v České republice má dnes 25 farností v sedmi děkanátech s 35 kněžími. Tyto farnosti mají poněkud jinou podobu, než na kterou jsme běžně zvyklí, územně totiž zahrnují i několik okresů.⁷⁹ - Papež Jan Pavel II. jmenoval dne 24. 4. 2003 nového biskupa Řeckokatolické církve v České republice. Stal se jím 55-letý řeckokatolický kněz, učitel dogmatické teologie na Teologickém institutu UK v Košicích, ThDr. Ladislav Hučko.

Vladyka - exarcha⁸⁰

Otec biskup Ladislav Hučko se narodil 16. února 1948 v Prešově v rodině řeckokatolického kněze. Když ho v roce 1966 nevzali na Teologickou fakultu v Bratislavě, začal studia experimentální fyziky na Přírodovědecké fakultě UPJŠ v Košicích, která zakončil v roce 1971. V letech 1973-1989 žil v Bratislavě, kde se věnoval výzkumné práci v oblasti těžby ropy a plynu. Několik měsíců po pádu totality působil jako redaktor v Katolických novinách. V letech 1990-1991 pracoval jako výkonný sekretář

⁷⁹ Člověka maně napadá logická myšlenka, že by vlastně všichni Češi měli být řeckými katolíky a ne římskými katolíky, chtěli-li se prohlašovat za dědice svatých Cyrila a Metoděje. Problém zřejmě tkví v české národní povaze, která se vždy přiklání spíše k tomu západnímu než k tomu východnímu. Jistě to silně souvisí s poměry po příchodu slovanských kmenů do našeho teritoria, kdy došlo k silnému smíšení Slovanů s Markomany a Kvády, dřívějšími obyvateli našich krajů. Tak jsme jako potomci zdědili mnohem víc germánských vlastností, a širokobřehá, „nezodpovědná“ rozmáchlost Rusů je nám cizí. Staroslověnština nám dopomohla k národnímu sebeuvědomění, k vlastní státnosti, k vlastnímu jazyku, a jako použitá a nepotřebná věc pak později již ani nebyla postrádána, když ji jiná moc z našeho území vykořenila. Získali jsme pomocí ní, co jsme potřebovali, a zjištěně se opět napojili po krátké epizodě s ní na západní latinský proud. Stala se po celý středověk, národní obrození i nyní v moderní době folklórní záležitostí a turistickou atrakcí, kdy můžeme zbožně zavzpomínat na slovanské věrozvěsty, ale život jde jinudy.

⁸⁰ <http://www.exarchat.cz/vladyka.html>

Osobním **znakem** otce biskupa je čtvrcený štít:

V prvním a čtvrtém poli je znak apoštolského exarchátu. První pole je zlaté a je na něm šedohnědý řeckokatolický kříž vyrůstající z kotvy (symbolizuje mučednickou smrt sv. Klimenta, patrona naší katedrály, s jehož kultem jsou úzce spojeny prvopočátky křesťanství u nás), po stranách provázený červenými literami K a M (připomínají počátky křesťanství, cyrilometodějskou misi). Čtvrté pole je modré. Je na něm šedohnědá skála, na které stojí stříbrný Beránek se zlatou, červeným křížem ozdobenou, svatozáří a zpod jeho přední pravé pozdvížené nohy vytéká stříbrný pramen. (To znázorňuje výjev ze života sv. Klimenta - zázračné objevení pramene ve vyhnanství na Krymu - freska nad hlavním oltářem v katedrále sv. Klimenta, vytvořená r. 1715 malířem Janem Hiebelem.) Druhým a třetím polem je červené. V nich se nachází zlatý latinský heraldický kříž, z jehož příčnému břevna září dolů zlaté paprsky. Zprava nahoře nad ním je zlaté slunce a vlevo nahoře stříbrný měsíc. Zlaté paprsky pod křížem symbolizují osobní biskupské heslo: „Já jsem světlo světa“ (Jan 8,12). To světlo září z kříže, kde se dokonalo a ve vrcholné míře ukázalo Ježíšovo poslání být světlem světa. Stříbrný měsíc symbolizuje „ženu oděnou sluncem“, Marii, která jako měsíc není zdrojem světla, ale v největší míře odráží Boží světlo symbolizované zlatým sluncem.

Konference biskupů Slovenska. Po roce 1989 se pro něho otevřely možnosti systematického studia teologie. V roce 1992 byl poslán do Říma na teologická studia na Papežské Lateránské universitě, která roku 2000 ukončil doktorátem. Tématem jeho práce byly kosmologické idey ruských náboženských myslitelů 19. a 20. století. Kněžské svěcení přijal 30. března 1996 z rukou Mons. Slavomira Miklovše, biskupa Križevacké eparchie v Chorvatsku. Po svém návratu z Říma v roce 2000 začal vyučovat dogmatickou teologii na Teologickém institutu v Košicích a současně vykonávat duchovní službu v Geriatrickém centru sv. Lukáše v Košicích. Je zakládajícím členem a šéfredaktorem teologického časopisu Verba Theologica, který společně vydávají teologické instituty v Košicích a na Spišské Kapitule. Rok působil také jako spirituál v Kněžském semináři sv. Karla Boromejského v Košicích.

Katedrála sv. Klimenta v Praze⁸¹

Darovací dekret

BLAHÉ PAMĚTI FRANCISCUS DEI ET APOSTOLICAE SEDIS GRATIA ARCHIEPISCOPUS PRAGENSIS, EIUDEM APOSTOLICAE SEDIS PER BOHEMIAM ET PER CELEBERRIMAS BAMBERGENSEM, MISNEUNSEM, RATISBONENSEM DIOCESES LEGATUM NATUS, BOHEMIAE PRIMAS, UTRIVSQUE FACULTATIS THEOLOGICAE IN UNIVERSITATE PRAGENSI CANCELLARIUS PERPETUUS, S. THEOLOGIAE ET PHILOSOPHIAE DOCTOR, ETC. ETC. ETC. VE SVÉ DAROVACÍ LISTINĚ CHRÁMU SV. KLIMENTA ŘECKOKATOLICKÉ CÍRKVI UVÁDÍ:

„Našemu pastýřskému srdci jsou všichni katolíci, bydlící v Našem sídelním městě stejně milí a drazí, ať jsou to katolíci latinského ritu, neb řecko-katolíci. Tito poslední tím spíše, že jsou to většinou studenti a mladiství dělníci, kteří zvláště potřebují v nebezpečném svém věku duchovního střediska a častého náboženského povzbuzení a posily, aby v svůdném prostředí nebezpečných lákadel velkoměsta mravně a tělesně nezahynuli. Aby těmto duchovním, náboženským a mravním potřebám řecko-katolíků v Praze bydlících duchovní jejich správa v klidu věnovati se mohla, rozhodli jsme, aby pro řecko-katolické bohoslužby v Praze byl trvale věnován kostel sv. Klimenta v Praze 1, Karlova ul., a aby tento krásný a prostorný chrám stal se pak farním kostelem řecko-katolické farnosti, jež má býti v Praze v brzké době zřízena. Prosíme vroucně Pána, aby na přímluvu sv. Klimenta papeže a mučedníka, jenž byl v tak úzkém du-

⁸¹ <http://www.exarchat.cz/chram.html>

chovním styku se věrozvěsty slovanskými sv. Cyrilem a Methodem, žehnal vši apoštolské snaze a práci ve prospěch spásy řecko-katolíků v Praze.

Dáno v Naší residenci v Praze dne 12. února 1931.

+ František, arcibiskup. v.r. Nr. 1698.

Dr Bohumil Opatrný, arcib. kancléř v.r. “

Popis katedrály sv. Klimenta

Na místě současné katedrály stával původně románský chrám sv. Klementa, který byl součástí dominikánského kláštera od roku 1432 do 1556, kdy jej převzali jezuité. V nynější podobě byl chrám postaven jezuiti v letech 1712-1715. Sloh chrámu je baroko. Zvenčí střízlivý, uvnitř však velmi ozdobný. Je jednodlný, osvětlen osmi velkými okny. V minulém století býval chrámem gymnaziálním a seminářským. V r. 1931 byl chrám sv. Klimenta odevzdán pražským arcibiskupem Františkem Kordačem Řeckokatolické církvi. Dne 13.3. 1996 Jeho Svatost Jan Pavel II. zřizovací bulou Apoštolského exarchátu prohlásil chrám sv. Klimenta katedrálou.

Klenba (tzv. česká klenba) je rozdělena na čtyři díly, ozdobená freskami:

- ❖ Výjev ze života sv. Klimenta ve vyhnanství na Krymu (zázračné objevení pramene)
- ❖ Mučednická smrt sv. Klimenta
- ❖ Oslava ostatků sv. Klimenta
- ❖ Nebe s Nejsvětější Trojicí a orodujícími sv. Klimentem a sv. Aloisem; pod tím andělé drží plátno s vyobrazením Klementinské koleje.

Tyto obrazy - fresky maloval Jan Hiebel, starší malířského cechu v Praze, který zemřel r. 1755.

Hlavní oltář - mramorový.

Za oltářním stolem zeď až do klenby je velmi dovedně ozdobená freskou, jež představuje mramorový oltář s bílými obrazy čtyř evangelistů. Uprostřed je olejový obraz sv. Klimenta unášeného anděly na nebesa. Kromě hlavního má chrám ještě šest oltářů.

Na straně evangelní je u hlavního oltáře - oltář sv. Heraklija s velkou sochou světce. Pod menzou je znázorněn hrob sv. Jana Nepomuckého. U kazatelny - oltář Obětování Páně v chrámu s pěkným obrazem od neznámého mistra. Pod menzou je socha umírajícího sv. Františka Xaverského. Poslední oltář (bývalý oltář sv. Anny) má pěkný obraz rodiny Páně - malba Ignáce Raaba, pod menzou je socha sv. Marie Magdalény.

Na straně epištolní stojí u hlavního oltáře - oltář sv. Josefa se sochou světce a Ježíšem v náručí. Na oltářním nástavci je socha Anděla Strážného. Pod menzou je socha Ježíše v hrobě. Morový oltář sv. Františka Xaverského (památky na mor v r. 1713). Na obraze spatřujeme hrůzy morové rány. Po stranách sochy sv. Šebestiana a Rocha. Na nástavci jsou bohaté řezby zobrazující mor. Pod menzou hrob sv. Aloisie s klečícím andělem. Oltář sv. Linharta s vzácným obrazem od Petra Brandla, na němž je zobrazen světec, nad ním se vznáší sv. Vavřinec k nebesům. Pod menzou je socha sv. Štěpána.

Kazatelna

Má na stříšce sochu sv. Františka Xaverského, hlásajícího evangelium pohanům, jejichž zástupové sedí pod ním. Na řečništi jsou sochy Mojžíše a Árona. Tři řezby: sv. František křísí mrtvého, líbá nohu nemocného a vytahuje z moře raka s křížem.

Ve výklencích pilastrů je osm bílých soch čtyř evangelistů. Dále sv. Augustina, Ambrože, Jeronýma a Řehoře, které zhotovil Matyáš Bernard Braun, od něhož jsou i řezby na kazatelně a oltářích.

Nad výklenky v pilastrech a pod nimi visí 16 menších obrazů (Pán Ježíš, sv. Josef, sv. Augustin, sv. Vít, sv. Prokop, sv. Ludmila, sv. Jan Nepomucký, sv. Václav, sv. Zikmund, sv. Ignác, sv. Alois, sv. Stanislav a jiní světci). Maloval je jezuita Ignác Raab.

Pod kruchtou stojí pět **zpovědníků** s pěknými řezbami od Matyáše Bernarda Brauna. Marnotratný syn pasoucí vepře, apoštol Petr s kohoutem, dobrý Pastýř s nalezenou ovečkou, kající se David s lyrou, sv. Jan Křtitel a sv. Marie Magdaléna.

Katedrála má dvě **kruchty** nad sebou, z nichž na dolejší stojí varhany. Kruchty jsou pověstné pro svou akustiku a ozvěnu.

Ikonostas

Původní dřevěný ikonostas přenesený z chrámu sv. Kříže měl dvě ikony - Spasitele a Bohorodičky od neznámého autora z řad tehdejší emigrace. Po obdržení farního chrámu sv. Klimenta byl doplněn dalšími ikonami - sv. Mikuláše a sv. Klimenta, patrona chrámu. Nad ikonami byl nápis: „Da budet jedino stado i jedin pastyr da vsi jedino budut.“

Při restaurování interiéru v r. 1984, z iniciativy tehdejšího pražského faráře Ivana Ljavince ve spolupráci s akademickým sochařem Karlem Stádníkem, projektantem Pavlem Vancem a uměleckým kovářem Tomášem Hlaváčkem byl vypracován návrh nového ikonostasu, který korespondoval s interiérem. Karel Stádník přispěl svým osobním darem - plastikami: poslední večeře a proroků Mojžíše a Jana Křtitele a 12 apoštolů, doplněných apoštolem Pavlem a třemi „rovnoapoštolů“: sv. Cyrilem, sv. Metodějem a sv. Vladimírem. Při modelování plastik byla

použita pryskyřice a pozlacení provedl Pavel Vanc. Dvě menší ikony na „carských vratech“ namaloval malíř Viktor Pivovarov.

Při řešení nesnadného úkolu při tvorbě nového ikonostasu se dbalo na to, aby byla zachována symbolika tradičních ikonostasů, skládajících se z ikonopisného vyobrazení dějin spásy, z momentů Starého i Nového zákona.

Konstrukci ikonostasu tvoří deset sloupů symbolizujících apoštoly, na kterých je postavena církev, která tak dovršuje prorockví Starého zákona reprezentovaného na ikonostasu prorokem Mojžíšem a posledním prorokem Janem Křtitelem na vyvýšených sloupech u carských vrat. Kolem nich se pne vinná réva symbolizující Nejsvětější eucharistii. Mezi centrálními sloupy jsou pozlacená carská vrata ve tvaru hořícího keře a připomíná nám zjevení Boha Mojžíšovi a také to, že pravdy naší víry se nezakládají na výsledcích rozumového bádání, ale na autoritě Boží, která nám tyto pravdy zjevila. Proto na carských vratech je ikona Zvěstování s andělem Gabrielem. Nad carskými vraty je Poslední večeře připomínající nám vyvrcholení Božího vykoupení.

Tvar všech sloupů ve spodní části připomíná cibuli, jako počátek pozemského života probuzeného sluncem, který roste a dozrává z materiálního do duchovního života v Bohu. V horní části se vějířovitě rozbíhají a lehce se jich dotýkají dvojice apoštolů, připomínající jejich oslavení a účast na našem pozemském putování.

Na jednotlivých sloupech (zleva - doprava) vidíme:

- ❖ slovanští věrozvěstové - sv. Cyril s kápí na hlavě a žehnající sv. Metoděj oblečený v biskupském rouchu.
- ❖ sv. Matěj se sekyrou v pravé ruce, který byl kamenován a st'at sekyrou, a sv. Šimon Kananajský s pilou v ruce, ukřižovaný a rozřezaný pilou
- ❖ sv. Filip z Betsaidy s velkým křížem, ukřižován a ukamenován, a sv. Bartoloměj zvaný Natanael s nožem v levé ruce; stáhli mu kůži z těla a ukřižovali ho hlavou dolů
- ❖ sv. Jakub starší, st'at mečem, a sv. Jan
- ❖ evangelista s číši v ruce a orlem u nohou na znamení, že první slova jeho evangelia letí vzhůru k Hospodinovi
- ❖ prorok Mojžíš
- ❖ sv. Jan Křtitel
- ❖ sv. Petr držící klíče na památku slov Ježíše a sv. Ondřej držící tyče s provozy, kterými byl přivázán na kříž
- ❖ sv. Jakub mladší se sochorem v ruce, kterým ho zabili a sv. Juda Tadeáš s oválnou plastikou hlavy Ježíše Krista mající podobu biskupa mučedníka Pavla Gojdiče
- ❖ sv. Tomáš se srdcem a sv. Matouš Evangelista s knížkou v ruce a andělem u nohou
- ❖ sv. Pavel s mečem, znakem své mučednické smrti, a sv. Vladimír se symboly pokřtění Kyjevské Rusi

Papež Lev X.

Bulla z 16. května 1521 o katolících byzantského obřadu v Uhersku

Na věčnou památku.

Nedávno jsme se dozvěděli to, co už dříve bylo známo na Florentském koncilu za blahé paměti našeho předchůdce, papeže Eugena IV. Na tomto koncilu byli přítomní mezi ostatními knížaty a preláty i tehdejší řecký císař a velmi mnozí jiní preláti řeckého národa, aby pracovali na sjednocení východní řecké církve s římskou. Šlo o záležitost, již si přáli naši předchůdci, římscí papeži, a celé křesťanské společenství už velmi dlouho.

Mezi jinými ustanoveními bylo rozhodnuto, aby uvedený národ setrval ve všech svých obřadech a uctíváních, jež není možné považovat za blud, a to znamená mimo jiné, že kněží mohou sloužit s kvašeným chlebem, i jinou formou, než je římská, mohou křtít, a to takto: Křtí se služebník Boží ve jménu Otce i Syna a Svatého Ducha. Amen. Taktéž mohou ti, kdo přijali svátost manželství před přijetím vlastního kněžského stavu, i ti, kteří si nechávají obrůst bradu, vysluhovat svátost pod oběma způsoby všem, i dětem, což bylo uvedeným koncilem dohodnuto, nařízeno a přikázáno, tedy povoleno.

Avšak místní biskupové římského obřadu každodenně obtěžují a uvádějí ve zmatek svůj lid ohledně zachovávání uvedených obřadů a uctívání na těch místech, kde tito Řekové přebývají. Nutí je, aby jejich děti a jiní, kteří byli pokřtěni podle jejich zvyklostí, byli pokřtěni znovu podle zvyklostí římské církve. Říkají, že řeckí kněží nemají podávat svátost pod oběma způsoby nikomu, ani uvedeným dětem, že si nemají nechávat růst bradu a podávat ne kvašený, ale nekvašený chléb. Že ti, co už vstoupili do svatého manželského svazku, v něm nemají setrávat. Tím vznikají denně v lidu různá pohoršení a nejednou se stává, že vyvstávají i mnohá další, pokud se na ně nenajde vhodný lék. Uvažujeme však, že by bylo vhodné, zbožné a potřebné se vynasnažit, aby uvedené sjednocení - s velkou námahou římskými papeži hledané - se zachovalo, aby se vyšlo sjednoceným vstříc, aby se vyhýbalo takovému obtěžování uvedených Řeků a jiným překážkám, aby zůstávali v míru podle příslibů a aby se uvažovalo o vhodném utišení jejich duší.

Ať se zachovávají jejich obřady a zvyklosti v jejich chrámech i jinde, podle jejich starodávných zvyků. To povolujeme z vlastních pohnutek a ne na naléhání nějaké žádosti, jež nám byla předložena, ale z naší svobodné myslí a z našich jistých poznatků a naší plnou apoštolskou mocí. Uvedeným Řekům, prelátům a jiným osobnostem řeckého národa a komukoli z nich se povoluje a dává, aby mohl sloužit podle svých obřadů a uctívání, tedy podle jejich zvyklostí, jak to bylo příslibeno, a aby mohli všechny ty zvyklosti zachovávat, tj. slavit bohoslužby a jiné posvátné úkony podle jejich dávých zvyků. To činíme z vlastní pohnutky a z poznatků lidí nám podobných ve smyslu této listiny.

Mimoto: Ať se žádný arcibiskup nebo zvolený biskup neodvažuje světit řecké kleriky na kněze a v diecézi, kde bydlí věřící latinského a řeckého obřadu a kde mají jen latinského biskupa, má uvedený arcibiskup nebo biskup povinnost vyslat na jednání a spory uvedených Řeků řeckého vikáře, jehož sami Řekové přijmou nebo si sami Řekové zvolí. Neboť řecký muž lépe zná zvyky Řeků než muž latinský. Při vysílání mají na tohoto vikáře pamatovat ze svého platu a odměny. A co se týče odvolávání se k metropolitovi, pokud by snad uvedený metropolita nebyl Řek, římský metropolita má ve všech podobných případech vyslat řeckého rozhodčího.

Kromě toho, když ve farních chrámech samotných Řeků, podle starého, dosud zachovávaného zvyku, bylo povoleno sloužit jen jednou denně každému jednomu knězi, stává se, že mnozí latinští kněží, když opustí své vlastní farní kostely, obsadí potom oltáře uvedených farních chrámů, a to jen, aby uvedených Řekům činili nepravosti, a aby - nevím, jakým duchem posedlí - porušili tímto způsobem jejich obřady a zvyky. Uskutečňují to a slouží tam mši proti vůli těchto Řeků a vykonávají jistě i

⁸² „Bula pápeže Leva X. z 16. mája 1521 o katolíkoch byzantského obradu v Uhorsku“; <http://www.acizek.nfo.sk>. Latinská predloha: Magyarországi Primása, Közjogi és Történeti Vázolat, (autor Török János), Pešť 1859. Autorizovaný překlad z latiny do slovenštiny: Martin Slaninka; překlad do češtiny: vlastní. Čtenář při četbě dokumentu jistě postřehl a uvědomil si několik momentů: 1) papež vystupuje jako svrchovaný monarcha, jemuž je podřízeno nejen duchovenstvo, ale i světská vrchnost; 2) celá bulla obsahuje ustanovení zcela ojedinelé ochrany Řeků; 3) katolická strana Řekům povoluje absolutně všechny odlišnosti bez výhrad; 4) hierarchie Církve není ani zdaleka jednotná v přístupu k řeckým uniátům. Jednota, která ležela na srdci Otcům Florentského koncilu (1439-1445) (Čechové zde dostali tzv. Kompaktáta) a papežům Eugenu IV. (1431-1447) a Lvu X. (1513-1522), zdaleka neležela tolik na srdci místním biskupům a arcibiskupům, kteří dle papežské bully dělali řeckokatolíkům různé naschvály, jejich zvyklosti a bohoslužby zesměšňovali a nutili je k přijímání římských zvyklostí, což bylo v rozporu s uniátskými dohodami; 5) pozoruhodná je zmínka i o rozhodnutích Apoštolského Stole, tedy dnešní Kongregace pro nauku víry, která nemusí být totožná s papežovými rozhodnutími a jež papež direktivně potvrzuje nebo ruší. 6) V dnešní době nesmírných reprografických možností působí komicky rozhodnutí o úředních opisech listiny veřejným písařem s ověřením stejnopisu místním hierarchem. Také zaslání pošty pro celý svět pomocí kurýrů s originálem dokumentu v tubě za pasem je dnes již neuvěřitelné. 7) Celkový dojem z tohoto dokumentu: dnes je hierarchie v čele s papežem neskonale jednodušší než v pozdním středověku a její úsilí o jednotu Církve koordinovanější a na všech úrovních zainteresovanější; excesy nejednoty jsou mimořádně vzácné.

jiné posvátné úkony, a proto uvedení Řekové velmi často zůstávají bez poslouchání liturgie s velkou tíží na duši. Stává se to ve svátečních i jiných dnech, když jsou zvyklí se zúčastňovat na liturgii.

My tedy, abychom se vyhnuli pohoršení a abychom předešli tomu, že by se v budoucnosti dělo takového obtěžování samotných Řeků, přikazujeme, aby latinští kněží nesloužili druhé mše a nekonali božské úkony v uvedených chrámech těchto Řeků. Nařizujeme magistrátům, jaké tam jsou, aby uvedeným kněžím neposkytovali pomoc a služby zejména proto, neboť žádnému obřadu a službě, které byly schváleny na uvedeném Florentském koncilu nebo na jiných koncilech, není dovoleno se vysmívat nebo je zavržovat nebo neschvalovat. Tam, kde jsou v jednom místě --- dva biskupové, jeden latinský a druhý řecký, latinský biskup se nesmí nijak vměšovat do duchovních a laických osob Řeků, kteří patří každopádně pod pravomoc řeckého biskupa nebo do pravomoci jiných osob, které taktéž patří pod pravomoc řeckého biskupa. Tedy latinský biskup má pravomoc a vykonává péči a správu nad příslušníky latinského obřadu a řecký biskup zase nad příslušníky řeckého obřadu.

Navíc, ať se latinští kněží neodvažují nebo si nenárokují sloužit mše v řeckých chrámech, ani ať nevykonávají jiné potřeby, svatby, křty, ani ať se nezúčastňují řeckých úkonů, veřejných ani soukromých, a ať se do toho nemíchají, pokud je k tomu zvlášť nepozvali sami Řeci.

Řečtí klerici, obyčejní kněží a mniši mohou se svobodně a dovoleně radovat, používat a nabývat své chrámy, monastýry, majetky, jež podle práva nebo podle obyčejů užívají nebo jim jakkoli patří. Taktéž i řečtí archimandrité a mniši se mohou radovat, místa a majetky se všemi jejich jednotlivými privilegii, osvobozeními, odpustky, milostmi a přednostmi, obsaženými v bulle nazvané „Mare magnum“. To samé platí též i menší bratry řádu řeholní poslušnosti, pro jejich kláštery, místa nebo konventy, které jakýmkoliv způsobem dostali nebo dostanou ve smyslu uvedené bully nebo jinak.

Také, aby vdovy po řeckých kněžích nebo klericích, které žijí v čistotě podle řeckých zvyků, se mohly těšit té samé imunitě, osvobozením a privilegiím, jimž se těšili a které používaly za života svých mužů, kněží nebo kleriků. To dovoluujeme, navrhuje a vyhlášíme z vlastního podnětu, znalosti a moci, a to stejným dílem.

A tak prostřednictvím latinských arcibiskupů, biskupů a jiných prelátů, kněží a kleriků nařizujeme a přikazujeme, aby se tato listina a všechno, co je v ní obsaženo, bezpodmínečně dodržovalo vůči jmenovaným i kterémukoli jiným. Čili vůči prelátům a starším, pod pohružkou trestu suspendování od bohoslužeb, a vůči jiným menším pod trestem exkomunikace, udělené podle kodexu, a zbavení církevních požitků, které dostávají, a pod trestem trvalé nezpůsobilosti dostat se k jiným požitkům. Slovem, bude potrestán každý, kdo by proti němu dělal. A budou moci být souzeni, odsouzeni a označeni kterýmikoli soudci římské kurie nebo mimo ni na kterémkoli soudu, jenž je římskému podřízený a jemuž je dána jiná možnost soudit, odsoudit a označit. Neplatný a bezvýznamný bude jakýkoliv pokus proti těmto Řekům a proti jiným, který by se jich vědomě či nevědomě dotýkal. A to platí i pro jiné vrchnosti.

A tak svěřujeme ctihodným našim bratřím biskupům Kasertánovi a Askulánovi tuto naši listinu a ve smyslu poslušnosti nařizujeme, aby jmenovaným Řekům, jak kněžím, tak i klerikům a řeholníkům, taktéž světským lidem a jiným osobám jmenovaného národa, poskytnuli sami pomoc při jejich ochraně a účinné obraně anebo poskytnuli pomoc prostřednictvím jiného či jiných, o nichž jsme hovořili výše, aby v míru a natrvalo užívali a těšili se ze všech výsad, povolení, milostí a požitků, jakož i z ustanovení, dekretů a nařízení. Aby je nedovolili nechat obtěžovat, nikoho z nich, v tom, co jim bylo uděleno, jakýmkoli vyžadováním jim v něčem bránit a uvádět je ve zmatek.

Ti, co by protirečili výše uvedenému a kteří jsou pro jakákoli jiná omezení, těm je třeba uložit další postihy a církevní tresty. A kdyby jim činili nové a nové těžkosti, ať podléhají církevnímu interdiktů a jiným vhodným nápravným právním prostředkům. A to tak, že se nebude hledět na jejich odvolání. Je také třeba je krotit i tím, že se dovoláme - bude-li to třeba - i pomoci světských úřadů tak, aby to nepřekáželo přijatým ustanovením na apoštolských a provinčních synodách a jak na generálních, tak na zvláštních sněmech. Dále aby to nepřekáželo apoštolským nařízením, v to čítaje statuty a zvyky ve smyslu přísahy. Také apoštolská potvrzení nebo jakákoli ověření. Aby to nevadilo privilegiím, povolením ani jiným dalším nařízením toho druhu, které je třeba doslovně zachovávat, a zdůrazňovat nejen všeobecné závěry nebo jakoukoli jinou právní formu, a to tak, aby zůstala v platnosti jejich právní síla. Neuznáváme platnost těch synod, jež by konaly proti těmto ustanovením, a to platí pro všechny, ať už to jsou biskupové, preláti nebo zeměpáni či jakékoli jiné osoby. Neuznáváme ani protiprávní nařízení Apoštolského Stolce, jež by nebylo možno podřídit interdiktů, suspenzaci nebo exkomunikaci, anebo by to bylo uvedeno v apoštolské listině bez přesného znění slova od slova a se zmínkou o tomto rozhodnutí.

A protože by bylo těžké naši listinu doručit na každé místo, chceme a současně nařizujeme, aby toto nařízení bylo přepsáno jako listina rukou veřejného notáře, potvrzené podpisem a pečeti některé osoby s církevní hodností, a to tak, aby toto rozhodnutí mělo platnost u soudu a aby se používalo tak, jako by šlo o předložení originálu.

Dáno v Římě u sv. Petra pod papežskou pečeti, dne 16. května 1521, v devátém roce našeho pontifikátu.

Přes toto jasně vyjádřené stanovisko Církve ke katolíkům východního obřadu jsme se pokusili získat odpovědi na otázky, o nichž se v současnosti příliš nemluví, a to proto, že odpovědi skutečně nikdo nezná. Kdo jiný by situaci mohl lépe popsat, než sami řeckokatolíci.⁸³ A tak zde jsou otázky i odpovědi:

1) Jaké byly osudy staroslověnštiny v Evropě (zejména u nás), ale i jinde ve východní Evropě, až do současnosti?

Zde často dochází k jednomu zásadnímu omylu: Staroslověnština se ztotožňuje s církevní slovanštinou, což není správné. Velmi pravděpodobně k nám svatí Cyril a Metoděj přinesli staroslověnštinu včetně hlaholského písma. Ale již zde je jedna závažná otázka. Jak hlaholice vznikla? Oproti řeckému alfabetu se jedná o primitivní druh písma, a pokud by ji opravdu vytvořil sv. Cyril, tak by asi vytvořil něco, co by bylo řečtině daleko bližší a též jednodušší k psaní. Pokud tedy svatí Cyril a Metoděj používali hlaholici, dá se předpokládat, že použili nějaké (snad slovanské) písmo, které v té době již existovalo a snad je jen upravili pro své potřeby.

Po vyhnání Metodějových žáků z Velké Moravy se sv. Kliment usadil v bulharském Ochridu, kde žáci svatých Cyrila a Metoděje vytvořili cyrilici, což je vlastně dnešní azbuka (která je již opět poněkud ořezaná). Toto písmo je oproti hlaholici daleko jednodušší (chybí mu mnohé spřežky a sykavky, o nichž se jen můžeme domnívat, jak zněly), a stalo se základem pro jazyk nazývaný „církevní slovanština“, což je vlastně zjednodušená staroslověnština. A právě tento jazyk (v několika místních výslovnostech) se stal liturgickým jazykem slovanských byzantských církví. Skutečná staroslověnština se udržela jen v Chorvatsku, kde ji velmi výjimečně (asi na jednom či dvou místech několikrát do roka) užívala latinská církev.

Jak se tento jazyk vyvíjel dále, nejsou přesné zprávy, ale jistě byl ovlivňován i místními jazyky (bulharština, ruština, ukrajinština a srbština). Na druhé straně je pravdou, že církevněslovanské texty v současných slovanských zemích jsou poměrně jednotné, a tak k vlastnímu vývoji církevní slovanštiny již dále příliš asi nedocházelo.

2) Vede skutečně od Bratří ze Soluně cesta k řeckokatolíkům a pravoslavná tradice si je usurpuje, nebo jejich slovanština byla pouze varietou pravoslavi (i když v té době ještě neodděleného)?

Spíše by se dalo říci, že je správná ta druhá možnost, i když celkově je to komplikovanější. V první řadě se dá těžko mluvit o pravoslavné či řeckokatolické tradici, neboť existuje jediná tradice, a to tradice byzantská, z níž se vlastně jistým způsobem „řeckokatolicismus“ odštěpil (a pod vlivem jistých okolností a jistých lidí na sebe nalepil i tradice latinské, které jsou původní tradici zcela cizí - viz 2. vatikánský koncil). Toto je však otázka komplikovanější. Např. i ve středověku jsou na území dnešního Maďarska známy farnosti byzantského ritu, které byly v jednotě s Římem (tedy dle výrazu Marie Terezie - řeckokatolíci). Celkově to spíše dopadalo tak, že to na mnohých místech ještě dlouhou dobu vypadalo, jako by ani žádný rozkol nebyl a uznával se jak Řím, tak Cařihrad. (Nakonec rozkol r. 1054 nebyl ani nic tak hrozného - již v předcházejícím tisíciletí měl Řím s Cařihradem přerušenu církevní jednotu asi 300 let a přesto nikdo nepochyboval o tom, že se jedná o jednu církev. Za skutečné datum rozkolu se dá považovat až vyplnění Cařihradu křížáky (roku 1204) - pak již snaha o znovusjednocení byla zcela nemožná.)

⁸³ Odpovědi poskytl přední český řeckokatolický badatel v oblasti slovanské liturgie, ThMgr. Antonín Čížek; jeho stránky <http://www.acizek.host.sk> a <http://www.acizek.nfo.sk>.
Stránka <http://acizek.nfo.sk/teolog/cslovanst/index.htm> - „liturgické slovanské texty“ nabízí jinde nevidaný teologický a lingvistický „sortiment“:

Církevní slovanština

Tyto stránky se věnují církevně slovanskému jazyku (nesprávně nazývanému staroslověnština).

Bible v církevní slovanštině a k ní potřebný **font**

ve formátu rtf. Oficiálně se tento text nachází na stránkách

<http://www.ipmce.su/~igor/bible.html>, po jeho stažení jsou však jisté problémy s jeho konverzí.

Krátký slovník církevněslovanského jazyka

též ve formátu pro **Word97/2000** a **PDF**. A též ke stažení ve formě **html**.

Poznámka: Pokud váš prohlížeč nemá podporu UNICODE, je pravděpodobné, že dojde ke špatnému zobrazení znaků.

Mluvnice církevní slovanštiny pouze ke stažení ve formátu PDF.

Zde jsou **církevně slovanské fonty pro MS Word**. Texty svatého písma v církevní slovanštině, které používají tyto fonty, se nalézají na adrese: <http://elisaveta.hypermart.net>

A zde je **další jednodušší font** církevní slovanštiny.

Tento **font** je vytvořen **pro české** (či slovenské) **uživatelské rozhraní** a funguje pouze pod editory, které používají UNICODE (tedy Word 97 a vyšší, OpenOffice 1 apod.). Je možné jej volně šířit pod podmínkou, že se s ním bude předávat i přiložená mapa znaků.

Čtvrtá křížová výprava.⁸⁴ Na výzvu papeže Innocence III. se roku 1202 shromáždilo vojsko pod vedením Balduina Flanderského a Bonifáce Monteferrarského ke čtvrté výpravě. Obratným manévrováním devadesátiletého benátského dóžete Dandola se papeží výprava vymkla zcela z rukou. Místo převozného museli křížáci nejprve pro Benátky pomoci dobýt Zadar, a když se v roce 1203 zamíchali do mocenských bojů v Cařihradě, dobyli jej nakonec (a zcela zdevastovali a vyloupili, jak uvádějí další prameny) pro sebe. Založili tam latinské císařství, které ale nemělo podporu národa, a tak se udrželo jen do roku 1261. Dobytím Cařihradu se čtvrtá křížová výprava skončila. (Ke svému cíli - osvobození svatých míst v Palestině - se ani nepřiblížila. Byzantinci (teď už pravoslavní křesťané) však vyplnění Cařihradu v r. 1204 dodnes považují za největší a nepřekonatelnou překážku v ekumenických rokováních.)

Vzhledem k té církevní slovanštině: je to tedy stejné - prostě se cosi drželo a, když se pak vytvořily větve, tak to převzaly obě.

3) Proč byla řeckokatolická církev potlačována a vřazována násilně do pravoslaví jak v Československu, tak v Rusku?

Pokud jde o řeckokatolíky, je to celkem jednoduché. V 99% jsou řeckokatolíci částí pravoslaví, která se od pravoslaví jurisdikčně odtrhla a spojila se s Římem. Toto odtržení pravoslaví ovšem nikdy neuznalo, a tak většinou považuje řeckokatolíky za zrádce, kteří chtějí násilně podrobit pravoslaví Římu. (Bohužel, historie jim mnohdy dává za pravdu, neboť stát se řeckokatolíkem znamenalo, že člověk nebyl považován za plnohodnotného katolíka, ale jen katolíka druhého řádu, a tak pak u lidí, kteří chtěli dosáhnout nějakého postavení, docházelo k přechodu k latinské církvi. Kromě toho vlastní teologie a tradice byly též velmi nešťastně latinským přístupem degenerovány).

Když pak došlo k tomu, že komunistická moc chtěla dostat církve pod svou vládu, bylo to jednodušší samozřejmě u církví, které byly národní (tedy pravoslavné), než u nadnárodní církve (tedy katolické). A v důsledku toho docházelo k různým sjednocovacím akcím, které byly jen komunistickými fraškami, ovšem pravoslaví je uznávalo (či bylo donuceno je uznat) jako návrat řeckokatolíků do pravoslavné církve.

Je tu ovšem i druhá strana, o níž se příliš nemluví, a to de facto vyhnání řeckokatolíků k pravoslaví v Americe latinskou hierarchií (někdy na konci 19. století), kdy latinští biskupové neuznávali ženaté řeckokatolické kněze jako kněze a ti měli jen jedinou možnost, uchýlit se k pravoslaví.

4) Nepůsobí slovanština v liturgii archaicky? Je věřícím srozumitelná? Nebo se používá pouze o slavnostech a jindy se používá běžný jazyk?

K této otázce se zatím nemohu příliš vyjadřovat. Archaické to jistě je a příliš srozumitelné to asi není. Ovšem to, co se zatím používá jako čeština... (zhruba 130 let starý pravoslavný překlad - Gozardův překlad je jen malou úpravou tohoto textu), je proti tomu geniálním překladem.

⁸⁴ Mráček, P.K.: Příručka církevních dějin, Od Řehoře VII. k Bonifáci VIII. Čtvrtá a pátá křížová výprava, s.62, Olomouc 1996; čtenáři doporučujeme konfrontovat své představy s teologií křížáctví a křížových výprav do Palestiny, jak je výstižně uvedena na následující stránce v tomto pramenu.

Dekret o katolických východních církvích
ORIENTALIUM ECCLESiarum⁸⁵

biskup Pavel, služebník služebníků Božích, spolu s Otcí posvátného sněmu
na trvalou památku

Předmluva

ODŮVODNĚNÍ TOHOTO DEKRETU

1 Katolická církev si velice váží institucí, liturgických obřadů, církevních tradic a řádu křesťanského života východních církví. Honosí se totiž úctyhodnou starobylostí a vyzařuje z nich apoštolská tradice zprostředkovaná církevními otci;⁸⁶ ta tvoří součást božsky zjeveného a nedílného dědictví všeobecné církve. Východní církve jsou živí svědkové této tradice. Tento posvátný sněm má péči o východní církve a přeje si, aby vzkvétaly a s novou apoštolskou silou vykonávaly svěřený úkol. Proto se rozhodl vedle ustanovení týkajících se veškeré církve také o nich učinit několik zásadních rozhodnutí a ostatní ponechat péči východních synodů a Apoštolského stolce.

Partikulární církve neboli rity

JEDNOTA A RŮZNOST V CÍRKVI

2 Svatá katolická církev je Kristovo tajemné tělo a tvoří ji věřící, kteří jsou v Duchu svatém organicky spojeni touž vírou, týmiž svátostmi a týmž vedením; seskupují se do různých celků spojených hierarchií a vytvářejí tak partikulární církve neboli rity. Mezi nimi je podivuhodné společenství, takže různost v církvi nejenže neškodí její jednotě, ale spíše ji zvýrazňuje. Katolická církev má zájem, aby tradice každé partikulární církve neboli ritu zůstaly zachovány bez porušení, a zároveň chce, aby se způsob života těchto církví přizpůsobil různým dobovým a místním potřebám.⁸⁷

VŠECHNY RITY MAJÍ STEJNOU DŮSTOJNOST

3 Tyto partikulární církve jak Východu, tak Západu se sice částečně liší takzvanými rity - liturgií, církevním právem a duchovním dědictvím -, ale všechny jsou stejně svěřeny pastýřskému vedení římského biskupa, který je z Boží vůle nástupcem svatého Petra v prvenství nad celou církví. Všechny jsou si proto rovny důstojností, takže žádná nevyniká nad ostatní pro svůj ritus. Všechny mají tatáž práva a tytéž závazky, také pokud jde o hlásání evangelia celému světu (srov. Mk 16,15) pod vedením papeže.

HARMONICKÉ SOUŽITÍ

4 Je tedy třeba starat se všude na světě o zachování a růst všech partikulárních církví. Proto tam, kde to vyžaduje duchovní dobro věřících, ať se zřizují farnosti a vlastní hierarchie. Hierarchové různých partikulárních církví, kteří mají pravomoc na témž území, ať se snaží sjednocovat činnost prostřednictvím společných porad na pravidelných setkáních a spojenými silami poskytovat podporu společnému podnikání, které slouží rozvoji náboženství a účinněji zajišťuje kázeň duchovenstva.⁸⁸ Všichni klerikové a ti, kteří přijmout vyšší svěcení, ať jsou dobře poučeni o ritech a zvláště o praktických směrnících určujících vztahy mezi jednotlivými rity. Ba i laici ať jsou poučeni v katechetické výuce o ritech a jejich předpisech. Konečně všichni katolíci a též pokřtění v kterékoli nekatolické církvi nebo společnosti, kteří přistoupí k plnému katolickému společenství, necht' si ponechají všude na světě svůj vlastní obřad a váží si ho a zachovávají ho podle svých sil.⁸⁹

⁸⁵ http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_decree_19641121_orientalium-ecclesiarum_cs.html

⁸⁶ Lev XIII., apošt. list *Orientalium dignitas*, 30.11.1894, in: Leonis XIII Acta, sv. XIV, 201-202 (správně: 360-361 – pozn. překl.).)

⁸⁷ Lev IX., list *In terra pax*, r. 1053: „Ut enim”; Inocenc III., 4. later. snem, r. 1215, 4. kap.: „Licet Graecos”; list *Inter quatuor*, 2.8.1206: „Postulasti postmodum”; Inocenc IV., list *Cum de cetero*, 27.8.1247; list *Sub catholicae*, 6.3.1254, předmluva; Mikuláš III., instrukce *Istud est memoriale*, 9.10.1278; Lev X., apošt. list *Accepimus nuper*, 18.5.1521; Pavel III., apošt. list *Dudum*, 23.12.1534; Pius IV., konst. *Romanus Pontifex*, 16.2.1564, § 5; Kliment VIII., konst. *Magnus Dominus*, 23.12.1595, § 10; Pavel V., konst. *Solet circumspicere*, 10.12.1615, § 3; Benedikt XIV., enc. *Demandatam*, 24.12.1743, § 3; enc. *Allatae sunt*, 26.6.1755, §§ 3, 6-19, 32; Pius VI., enc. *Catholica communio*, 24.5.1787; Pius IX., list *In suprema*, 6.1.1848; Lev XIII., apošt. list *Praeclara*, 20.6.1894, č. 7; apošt. list *Orientalium dignitas*, 30.11.1894, předmluva; atd.).)

⁸⁸ Pius XII., motu proprio *Cleri sanctitati*, 2.6.1957, kán. 4.))

⁸⁹ Pius XII., motu proprio *Cleri sanctitati*, 2.6.1957, kán. 8: „bez dovolení Apoštolského stolce”, podle praxe předšlých století; také vzhledem k pokřtěným nekatolíkům se praví v kán. 11: „Mohou přijmout ritus, který si vyberou.” V předloženém textu se pozitivně upravuje volba ritu pro všechny a všude.))

Přitom zůstává zachováno právo jednotlivců, společenství i oblastí odvolat se ve zvláštních případech k Apoštolskému stolci. Ten, jakožto nejvyšší rozhodčí mezicírkevních vztahů, učiní potřebná opatření v ekumenickém duchu buď sám nebo prostřednictvím jiných autorit tím, že vydá příslušné směrnice, rozhodnutí nebo reskripty.

Zachování duchovního dědictví východních církví

VLASTNÍ ŘÁDY PARTIKULÁRNÍCH CÍRKVÍ

5 Dějiny, tradice a četné církevní instituce podávají skvělé svědectví o tom, jak velice se východní církve zasloužily o obecnou církev.⁹⁰ Posvátný sněm této církevní a duchovní dědictví nejen náležitě oceňuje a zaslouženě chválí, ale navíc je považuje za dědictví celé Kristovy církve. Z toho důvodu slavnostně prohlašuje, že církve Východu i Západu mají právo a povinnost řídit se vlastními zvláštními řády; mluví pro ně jejich úctyhodná starobylost, lépe odpovídají zvyklostem věřících a jeví se jako vhodnější pro péči o duchovní dobro.

RESPEKTOVAT SAMOSTATNÝ VÝVOJ RITŮ

6 Ať všichni Východané vědí a jsou přesvědčeni, že stále mohou a mají zachovávat své uzákoněné liturgické obřady a svůj řád a že změny se mají zavádět jedině z důvodu vlastního a organického pokroku. O to všechno mají s největší věrností dbát Východané. Musí stále více poznávat tyto věci a zdokonalovat se v jejich praktickém uskutečňování. Jestliže se od nich nenáležitě odchýlíli vlivem dobových nebo osobních okolností, nechť se snaží o návrat ke zděděným tradicím. Ti, kdo přicházejí buď ve svém úřadě nebo v apoštolské službě do bližšího styku s východními církvemi nebo s jejich věřícími, ať se naučí znát a ctít východní obřady, kázeň, nauku, dějiny a svéráz Východanů, a to úměrně důležitosti svého úřadu.⁹¹

Řeholím a sdružením latinského obřadu, jež pracují ve východních krajích nebo mezi východními věřícími, se naléhavě doporučuje, aby pro větší účinnost svého apoštolátu pokud možno zřizovaly domy a provincie východního obřadu.⁹²

Východní patriarchové

ÚŘAD PATRIARCHY

7 V církvi existuje od nejstarších dob patriarchální zřízení, uznané již prvními všeobecnými sněmy.⁹³

Názvem východní patriarcha je označován biskup, jemuž podle právní normy a bez újmy papežského primátu přísluší pravomoc nade všemi biskupy, nevyjímaje ani metropolity, nad duchovenstvem a lidem vlastního území nebo ritu.⁹⁴

Kdekoli je ustanoven hierarcha nějakého ritu mimo hranice patriarchálního území, zůstává přidružen k hierarchii patriarchátu téhož ritu podle právní normy.

ROVNOST PATRIARCHÁTŮ

8 Patriarchové východních církví jsou si všichni rovni v patriarchální důstojnosti, třebaže jsou někteří časově pozdější; čestné pořadí mezi nimi zůstává zachováno tak, jak bylo zákonitě stanoveno.⁹⁵

PRÁVA A VÝSADY PATRIARCHŮ

9 Podle prastaré církevní tradice přísluší patriarchům východních církví zvláštní úcta, neboť každý z nich spravuje svůj patriarchát jako otec a hlava.

Proto stanoví tento posvátný sněm, aby jejich práva a výsady byly obnoveny podle starých tradic té které církve a podle dekretů všeobecných sněmů.⁹⁶

Jsou to práva a výsady, které platily v době jednoty Východu a Západu, i když je třeba poněkud je přizpůsobit dnešním poměrům.

Patriarchové se svými synody jsou ve všech záležitostech patriarchátu vyšší instancí; nevyjímá se ani právo ustavovat nové eparchie a jmenovat biskupy svého ritu na

⁹⁰ Srov. Lev XIII., apošt. list Orientalium dignitas, 30.11.1894; apošt. list Praeclara gratulationis, 20.6.1894; dále dokumenty uvedené v pozn. 2.))

⁹¹ Srov. Benedikt XV., motu proprio Orientis catholici, 15.10.1917; Pius XI., enc. Rerum orientalium, 8.9.1928; atd.))

⁹² Praxe katolické církve za Pia XI., Pia XII. a Jana XXIII. bohatě dokládá tuto tendenci.))

⁹³ Srov. 1. nicejský koncil, kán. 6; 1. cařihradský, kán. 2 a 3; Chalcedonský, kán. 28; kán. 9; 4. cařihradský, kán. 17; kán. 21; 4. lateránský, kán. 5; kán. 30; Florentský, Decretum pro Graecis; atd.))

⁹⁴ Srov. 1. nicejský koncil, kán. 6; 1. cařihradský, kán. 3; 4. cařihradský, kán. 17; Pius XII., motu proprio Cleri sanctitati, kán. 216, § 2, 19.))

⁹⁵ Na ekumenických koncilech 1. nicejském, kán. 6; 1. cařihradském, kán. 3; 4. cařihradském, kán. 21; 4. lateránském, kán. 5; Florentském, Decretum pro Graecis, 6.7.1439, § 9. Srov. Pius XII., motu proprio Cleri sanctitati, 2.6.1957, kán. 219; atd.))

⁹⁶ Srov. shora pozn. 8.))

území patriarchátu, přičemž zůstává nedotčeno právo římského velekněze zasáhnout v jednotlivých případech.

VRCHNÍ ARCIBISKUPOVÉ

10 Co bylo řečeno o patriarchích, platí též v rámci práva o vrchních arcibiskupech, kteří jsou v čele některé celé partikulární církve nebo ritu.⁹⁷

VZNIK NOVÝCH PATRIARCHÁTŮ

11 Poněvadž patriarchální zřízení je ve východních církvích tradiční forma církevní správy, přeje si posvátný všeobecný sněm, aby tam, kde to je potřebné, byly zřizovány nové patriarcháty. Jejich ustavení je vyhrazeno všeobecnému sněmu nebo římskému papeži.⁹⁸

Udílání svátostí

STAROBYLÁ SVÁTOSTNÁ PRAXE

12 Posvátný všeobecný sněm potvrzuje a schvaluje starobylý řád svátostí, zavedený ve východních církvích, a také způsob jejich slavení a udělování; tam, kde to přichází v úvahu, přeje si jeho obnovení.

UDĚLOVATEL BÍŘMOVÁNÍ

13 Ať se obnoví v plném rozsahu předpisy o udělovateli svátostí svatého křížma, platné u Východanů od nejstarších dob. Podle nich mohou udělovat tuto svátost kněží, když použijí křížma svěceného patriarchou nebo biskupem.⁹⁹

DALŠÍ NORMY PRO UDĚLOVÁNÍ BÍŘMOVÁNÍ

14 Všichni východní kněží mohou tuto svátost - buď společně se křtem nebo odděleně - platně udělovat všem věřícím kteréhokoli obřadu, nevyjímaje ani latinský; je to dovoleno v rámci předpisů práva jak obecného, tak partikulárního.¹⁰⁰ Kněží latinského obřadu, pokud mají fakulty k udělování této svátosti, mohou ji udělovat také věřícím východních církví, aniž je tím dotčen ritus těch věřících; je to dovoleno v rámci předpisů práva jak obecného, tak partikulárního.¹⁰¹

POVINNOST SVÁTEČNÍ LITURGIE

15 Věřící jsou povinni o nedělích a svátcích účastnit se Boží liturgie, nebo podle předpisů či zvyklostí svého ritu modlitby Božích chval.¹⁰² Aby věřící mohli snadněji splnit tento závazek, stanoví se pro splnění tohoto příkazu lhůta, a to od večera předešlého dne až do konce dne nedělního nebo svátečního.¹⁰³ Naléhavě se doporučuje věřícím, aby v těchto dnech, ba spíše ještě častěji, třeba i denně, přijímali Nejsvětější Eucharistii.¹⁰⁴

ZPOVĚDNÍ JURISDIKCE

16 S ohledem na to, že věřící různých partikulárních církví žijí trvale promíseni v témž východním kraji nebo teritoriu, rozšiřuje se zpovědní pravomoc, udělená řádně a bez jakéhokoli omezení kněžím kteréhokoli ritu vlastními hierarchiemi, na celé teritorium

⁹⁷ Srov. Efezský koncil, kán. 8; Kliment VIII., Decret Romanum Pontificem, 23.2.1956; Pius VII., apošt. list In universalis Ecclesiae, 22.2.1807; Pius XII., motu proprio Cleri sanctitati, 2.6.1957, kán. 324-339; synod v Kartágu, r. 419, kán. 17.)

⁹⁸ Synod v Kartágu, r. 419, kán. 17 a 57; Chalcedon, r. 451, kán. 12; sv. Inocenc I., list Et onus et honor, kolem r. 415: „Nam quid sciscitaris“; sv. Mikuláš I., list Ad consulta vestra, 13.11.866: „A quo autem“; Inocenc III., list Rex regum, 25.2.1214; Lev XII., apošt. konst. Petrus Apostolorum Princeps, 15.8.1824; Lev XIII., apošt. list Christi Domini, r. 1895; Pius XII., motu proprio Cleri sanctitati, 2.6.1957, kán. 159.)

⁹⁹ Srov. Inocenc IV., list Sub catholicae, 6.3.1254, § 3, č. 4; 2. lyonský sněm, r. 1274 (vyznání víry Michala Paleologa před Řehořem X.); Evžen IV. na Florentském sněmu, konst. Exultate Deo, 22.11.1439, § 11; Kliment VIII., instrukce Sanctissimus, 31.8.1595; Benedikt XIV., konst. etsi pastoralis, 26.5.1742, § II, č. 1 atd.; Laodicejský sněm, r. 347/381, kán. III, č. 2; a jiné partikulární synody.)

¹⁰⁰ Srov. Sv. oficiem, instrukce biskupu spišskému, r. 1783; Kongr. de Propaganda Fide, Koptům, 15.3.1790, č. XIII; dekret z 6.10.1863, C. a; Kongr. pro vých. církve, 1.5.1948; Sv. oficiem, odpověď 22.4.1896 s listem z 19.5.1896.)

¹⁰¹ CIC, kán. 782, § 4; Kongr. pro vých. církve, dekret „O udílání bířmování také východním věřícím kněžími latinského ritu, kteří mají toto povolení pro věřící svého ritu“, 1.5.1948.)

¹⁰² Srov. Laodicejský synod, r. 347/381, kán. 29; Nikeforos Cařihradský, kap. 14; arménský synod v Divinu, r. 719, kán. 31; sv. Teodor Studita, Kázání 21; sv. Mikuláš I., list Ad consulta vestra, 13.11.866: „In quorum Apostolorum“; „Nosse cupitis“; „Quod interrogatis“; „Praeterea consulitis“; „Si die Dominico“; a partikulární synody.)

¹⁰³ Je to něco nového, aspoň kde platí závazek účastnit se svaté liturgie; ostatně, odpovídá to pojetí liturgického dne u Východanů.)

¹⁰⁴ Srov. Canones Apostolorum 8 a 9; antiochijský synod, r. 341, kán. 2; Timotej Alexandrijský, Interrogatio 3; Inocenc III., konst. Quia divinae, 4.1.1215; rovněž četné partikulární synody východních církví v novější době.)

toho, kdo tu pravomoc udělil, i na místa a na věřící kteréhokoli obřadu v témže teritoriu, ledaže by to místní hierarcha pro místa svého ritu výslovně odmítl.¹⁰⁵

JÁHENSTVÍ A NIŽŠÍ SVĚCENÍ

17 Aby ve východních církvích znovu ožil starobylý řád svátosti svěcení, přeje si tento posvátný sněm, aby byla obnovena instituce stálého jáhenství tam, kde již zanikla.¹⁰⁶ Pokud jde o podjáhenství a nižší svěcení i o jejich práva a povinnosti, o tom ať rozhodne zákonodárná autorita každé partikulární církve.¹⁰⁷

SMÍŠENÁ MANŽELSTVÍ

18 Aby se zabránilo neplatným manželstvím a aby se zajistila trvalost a svatost manželství i domácí mír, stanoví posvátný sněm, že pro manželství mezi východními katolíky a pokřtěnými východními nekatolíky je kanonická forma závazná pouze k tomu, aby jeho uzavření bylo dovolené. K platnému uzavření stačí přítomnost posvěceného duchovního, ovšem za předpokladu, že budou zachovány právní předpisy.¹⁰⁸

Bohoslužba

SVÁTKY

19 Právo ustanovovat, přenášet a rušit sváteční dny společné pro všechny východní církve napříště přísluší jedině ekumenickému sněmu nebo Apoštolskému stolci. Právo ustanovovat, přenášet nebo rušit sváteční dny pro jednotlivé partikulární církve přísluší, kromě Apoštolského stolce, synodům patriarchální nebo arcibiskupským, ovšem s ohledem na celou krajinu a na ostatní partikulární církve.¹⁰⁹

DATUM VELIKONOC

20 Dokud nebude dosaženo žádoucí dohody mezi všemi křesťany o jednotném datu slavení velikonoce, pověřují se prozatím patriarchové nebo nejvyšší územní církevní autority, aby se jednomyslně a po poradě s těmi, jichž se to týká, dohodli o slavení velikonoce ve stejnou neděli, a to na prospěch jednoty mezi křesťany v témž kraji nebo národě.¹¹⁰

MOŽNOST PŘÍZPŮBENÍ

21 Jednotliví věřící, kteří se zdržují mimo krajinu nebo území vlastního obřadu, mohou se ohledně posvátných dob plně přizpůsobit řádu, který platí v místě jejich pobytu. V rodinách, jejichž členové náleží k rozdílným ritům, je dovoleno zachovávat tento řád podle jednoho ritu.¹¹¹

BOŽÍ CHVÁLY

22 Východní klerikové a řeholníci necht' konají podle předpisů a tradic vlastního řádu modlitby Božích chval, které byly odedávna u všech východních církví ve velké úctě.¹¹² Také věřící ať se po příkladu předků podle možnosti zbožně modlí Boží chvály.

LITURGICKÉ JAZYKY

23 Patriarcha se synodem nebo nejvyšší autorita každé církve spolu s radou hierarchů má právo upravovat užívání jazyků při posvátných liturgických úkonech a schvalo-

¹⁰⁵ Kánon činí opatření, pro dobro duší, ohledně více jurisdikcí na témže území; teritoriální povaha jurisdikce zůstává zachována.))

¹⁰⁶ Srov. 1. nicejský koncil, kán. 18; novocezarejský synod, r. 314/325, kán. 12; sardický synod, r. 343, kán. 8; sv. Lev Vel., list Omnium quidem, 13.1.444; Chalcedonský koncil, kán. 6; 4. cařihradský koncil, kán. 23, 26; atd.))

¹⁰⁷ Podjáhenství se považuje u mnohých východních církví za nižší svěcení; v motu proprio Pia XII. Cleri sanctitati se však pro ně předepisují závazky vyššího svěcení. Kánon stanoví, aby v závazcích podjáhenství nastal návrat k staré praxi jednotlivých církví, a tak omezuje platnost obecného práva obsaženého v Cleri sanctitati.))

¹⁰⁸ Srov. Pius XII., motu proprio Crevrae allatae, 22.2.1949, kán. 32, § 2, č. 5 (pravomoc patriarchů dispensovat od povinné formy); Pius XII., motu proprio Cleri sanctitati, 2.6.1957, kán. 267 (fakulta patriarchů pro sanatio in radice); Svaté ofícium a Kongregace pro východní církve dávají r. 1957 na pět let fakultu dispensovat od povinné formy a sanovat při nedostatku formy „metropolitům a jiným místním ordinářům mimo patriarchát (...) kteří nemají jiného představeného mimo Svatý stolec“.)

¹⁰⁹ Srov. Lev Vel., list Quod saepissime, 15.4.454: „Petitionem autem“; Nikeforos Cařihr., kap. 13; synod patriarchy Sergia, 18.9.1596, kán. 17; Pius VI., apošt. list Assueto paterne, 8.4.1775; atd.))

¹¹⁰ Srov. 2. vat. koncil, Konst. o posvátné liturgii Sacrosanctum concilium, 4.12.1963.))

¹¹¹ Srov. Kliment VIII., instrukce Sanctissimus, 31.8.1595, § 6: „Si ipsi graeci“; „Svaté ofícium, 7.6.1673 ad 1 a 3, 13.3.1727 ad 1; Kongr. de Propaganda Fide, dekret 18.8.1913, čl. 33; dekret 14.8.1914, čl. 27; dekret 27.3.1916, čl. 14; Kongr. pro východní církve, dekret 1.3.1929, čl. 36; dekret 4.5.1930, čl. 41.))

¹¹² Srov. Laodic. synod, 347/381, kán. 18; chaldej. synod Mar Issaka, r. 410, kán. 15; sv. Nerses z Hromklaje Arménský, r. 1166; Inocenc IV., list Sub catholicae, 6.3.1254, § 8; Benedikt XIV., konst. Etsi pastoralis, 26.5.1742, § 7, č. 5; instrukce Eo quamvis tempore, 4.5.1745, §§ 42n; rovněž partikulární synody v novější době: arménský (1911), koptský (1898), maronitský (1736), rumunský (1872), rusínský (1891), syrský (1888).))

vat překlady liturgických textů do národního jazyka, když o tom informuje Apoštolský stolec.¹¹³

Styky s bratry z odloučených církví

ZVLÁŠTNÍ ÚKOL: PODPOROVAT JEDNOTU

24 Východní církve, které jsou ve společenství s Římským apoštolským stolcem, mají zvláštní úkol podporovat jednotu všech křesťanů, zvláště východních, podle zásad dekretu o ekumenismu tohoto posvátného sněmu, a to především modlitbami, příkladem života, úzkostlivou věrností ke starobylým východním tradicím, lepším vzájemným poznáváním, spoluprací a bratrskou úctou k věcem i k lidem.¹¹⁴

NÁVRAT JEDNOTLIVÝCH VÝCHOĐANŮ

25 Od odloučených východních křesťanů, kteří pod vlivem Ducha svatého přicházejí ke katolické jednotě, ať se nežádá více, než co vyžaduje prosté vyznání katolické víry. A poněvadž se u nich uchovalo platné kněžství, východní klerikové, kteří přicházejí ke katolické jednotě, mají právo uplatňovat vlastní moc svěcení podle směrnic stanovených příslušnou autoritou.¹¹⁵

SPOLUÚČAST V BOHOSLUŽBĚ - COMMUNICATIO IN SACRIS

26 Boží zákon zakazuje spoluúčast v bohoslužbě, jestliže škodí jednotě církve nebo obsahuje formální schvalování bludu, nebezpečí odpadu od víry, pohoršení nebo náboženské lhostejnosti.¹¹⁶ Pastorační praxe však ukazuje, že pokud jde o východní bratry, je možné a nutné přihlížet k rozličným okolnostem u jednotlivců, u nichž ani není porušována jednotu církve, ani není třeba se obávat nebezpečí, a naproti tomu se hlásí naléhavá potřeba vzhledem ke spáse nebo pro duchovní dobro lidí. Proto katolická církev se zřetelem na dobové, místní a osobní okolnosti často posuzovala a posuzuje tuto skutečnost mírněji; dává všem prostředky spásy i svědectví lásky mezi křesťany účastí na svátostech a jiných posvátných úkonech nebo věcech. Toto vše posvátný sněm uvážil, a v zájmu toho, „aby se naše přísné posuzování nestalo překážkou těm, o jejichž spásu jde“,¹¹⁷ a také aby se více působilo ve prospěch jednoty s odloučenými východními církvemi, ustanovuje, aby se postupovalo takto:

SVÁTOSTNÁ ÚČAST

27 Při zachování připomenutých zásad se mohou udělovat svátosti pokání, eucharistie a pomazání nemocných východním křesťanům, kteří jsou bez viny odloučení od katolické církve, jestliže sami o ně žádají a jsou řádně připraveni. I katolíkům je dovoleno žádat tyto svátosti od těch nekatolických kněží, v jejichž církvi se svátosti platně udělují, kdykoli to radí nutnost nebo opravdový duchovní užitek, a přístup ke katolickému knězi je fyzicky nebo morálně nemožný.¹¹⁸

MIMOSVÁTOSTNÁ ÚČAST

28 Při zachování týchž zásad je z oprávněného důvodu dovolena také společná účast katolíků a odloučených východních bratří¹¹⁹ na posvátných úkonech, věcech a místech.

DOZOR NAD TOUTO PRAXÍ

29 Místním hierarchům se svěřuje sledování a řízení této mírnější úpravy spoluúčasti v bohoslužbě s bratry z odloučených východních církví. Ať se vzájemně poradí, a je-li třeba, ať vyslechnou též názor hierarchů odloučených církví a vhodnými i účinnými předpisy a směrnicemi ať upraví vzájemné soužití křesťanů.

Závěr

PERSPEKTIVA: SJEDNOCENÍ S CELÝM VÝCHODEM

30 Posvátný sněm se velice raduje z plodné a účinné spolupráce katolických východních a západních církví. Zároveň prohlašuje: Všechny tyto právní úpravy jsou stanoveny pro současné poměry, dokud církev katolická a odloučené východní církve nedospějí k plnosti společenství.

¹¹³ Podle východní tradice.))

¹¹⁴ Podle znění bul o sjednocení jednotlivých katolických východních církví.))

¹¹⁵ Závazek koncilu vůči odloučeným východním bratrům, týkající se všech stupňů svěcení jak božského, tak církevního práva.))

¹¹⁶ Tato nauka platí i u odloučených církví.))

¹¹⁷ Sv. Bazil Vel., Epist. can. ad Amphilochium: PG 32, 669B.))

¹¹⁸ Za podklad zmírnění se považuje: 1. platnost svátostí, 2. upřímný úmysl a dispozice, 3. nutnost pro věčnou spásu, 4. nepřítomnost vlastního kněze, 5. vyloučení nebezpečí, kterých je třeba se varovat, a vyloučení formálního souhlasu s bludem.))

¹¹⁹ Jde tu o uvedenou „mimosvátostnou spoluúčast v bohoslužbě“ (communicatio in sacris extrasacramentalis). Koncil povoluje zmírnění, je však třeba zachovat předpisy.))

Zatím se však všichni východní i západní křesťané naléhavě žádají, aby vroucně a vytrvale, ba denně prosili v modlitbách Boha, aby se na přímlovu nejsvětější Bohorodičky všichni stali jedno. Ať se také modlí, aby se tak mnohým křesťanům různých církví, kteří trpí a jsou utiskováni, protože vyznávají jméno Kristovo, dostalo plnosti posily a útěchy Ducha svatého utěšitele.

Všichni se v bratrské lásce navzájem milujme, v uctivosti předcházejme jeden druhého.¹²⁰

S tím vším vcelku i jednotlivě, co bylo stanoveno v tomto dekretu, souhlasili otcové posvátného sněmu. A my apoštolskou mocí Kristem nám svěřenou spolu se ctihodnými otci v Duchu svatém to schvalujeme, rozhodujeme a ustanovujeme, a co takto sněm ustanovil, k Boží slávě přikazujeme vyhlásit.

V Římě u svatého Petra dne 21. listopadu 1964.

Já PAVEL, biskup katolické církve

Následují podpisy otců.

¹²⁰ Srov. Řím 12,10.))

NÁRODNÍ JAZYKY LITURGICKÝMI JAZYKY DLE 2. VATICANA

Slovanský bohoslužebný jazyk.

868-1096

Tyto dva letopočty vymezují období 228 let, kdy byla staroslověnština jako liturgický jazyk v českých zemích Církví povolena a slovanský jazyk tak povýšen mezi jazyky důstojné a vhodné pro bohoslužbu, jakými dosud byly pouze latina, řečtina a hebrejština.

Budeme-li přesní a důslední, musíme uvažovat za rok vzniku a počátek liturgického užívání již rok 863. Druhou hranici nelze stanovit, domníváme se, že se v řeckokatolických církvích používá do současnosti.

Někdo by mohl nabýt dojmu, že Církev tvrdě bojovala proti národním jazykům kvůli zachování výsadnosti latiny; jednotná liturgická řeč ovšem byla výhodou. Používali ji nejen teologové a kněží, ale i lékaři, právníci a jiní absolventi univerzit. Prostému lidu však kromě známých frází zůstala cizí.

Proto 2. vatikánský koncil definoval, že bude-li splněna podmínka, že překlad bude správný, má se používat text Písma svatého (při všech užitích, tedy rovněž při liturgii) v národním jazyce tak, aby byl každému věřícímu i nevěřícímu srozumitelný, dokonce je možné používat ekumenických překladů, neodchylují-li se od pravdy. Zásadním problémem v této oblasti je poznámkový aparát, kterým Římskokatolická církev povinně vybavuje své překlady Bible, aby zamezila nepřesnostem a zavádějícím výkladům; naopak protestanté poznámky odmítají, aby jejich výklady jimi nebyly ovlivňovány.

Dnes tedy ne staroslověnština, ani panslovanština, ale přímo čeština je tou správnou a povolenou bohoslužebnou řečí na našem území. Bohu díky za to.

Věřoučná konstituce o Božím zjevení

DEI VERBUM¹²¹

biskup Pavel, služebník služebníků Božích, spolu s Otcí posvátného sněmu
na trvalou památku

Kapitola 6 - Písmo svaté v životě Církve

CÍRKEV MÁ PÍSMO SVATÉ V ÚCTĚ

21 Církev měla vždy v úctě Boží Písmo jako samo tělo Páně, vždyť - především v posvátné liturgii - nepřestává brát a podávat věřícím chléb života se stolu jak Božího slova, tak Kristova těla. Vždy měla a má Písmo svaté spolu s posvátnou tradicí za nejvyšší pravidlo své víry, neboť Písmo svaté, Bohem vnuknuté a jednou provždy zaznamenané, podává nezměnitelně slovo Boha samého a v slovech proroků a apoštolů dává zaznít hlasu Ducha svatého. Je tedy třeba, aby se všechno církevní kázání i křesťanská zbožnost živila a řídila Písmem svatým. V posvátných knihách totiž Otec, jenž je na nebesích, s láskou vychází vstříc svým dětem a rozmlouvá s nimi. Slovo Boží má takovou sílu a moc, že je pro církev oporou a životem a pro její děti posilou víry, pokrmem duše, čistým a trvalým pramenem duchovního života. Proto o Písmu svatém nadmíru oprávněně platí slova: „Slovo Boží je plné života a síly“ (Žid 4,12), „má moc vzdělávat a zjednávat dědictví (ve společenství) všech posvěcených“ (Sk 20,32; srov. 1 Sol 2,13).

PŘEKLAD PÍSMO

22 Věřícím křesťanům musí být dokořán otevřen přístup k Písmu svatému. Proto církev už od začátku přijala za svůj nejstarší řecký překlad Starého zákona, nazvaný Septuaginta. Má však vždy v úctě i jiné překlady východní a latinské, zvláště takzvanou Vulgátu. Boží slovo však má být přístupné všem dobám, proto se církev s mateřskou pečlivostí stará, aby byly pořízeny dobré a správné překlady do různých jazyků, především z původních textů posvátných knih. Jsou-li vypracovány ve spolupráci s odloučenými bratry, když se to ukázalo jako vhodné a církevní autorita k tomu dala svolení, mohou jich používat všichni křesťané.

¹²¹ http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vatii_const_19651118_dei-verbum_cs.html

APOŠTOLSKÉ ÚKOLY ODBORNÍKŮ

23 Snoubenka vtěleného Slova, církev, poučená Duchem svatým, usiluje dosáhnout stále hlubšího porozumění Písmu svatému, aby mohla své děti neustále živit Božím slovem. Proto také náležitě podporuje studium svatých otců jak východních, tak západních a studium posvátných liturgií. Avšak katoličtí exegeti a jiní pracovníci v posvátné teologii se mají v pilné spolupráci snažit o to, aby pod dohledem učitelského úřadu církve přiměřenými metodami zkoumali a překládali Písmo svaté tak, aby co nejvíce služebníků Božího slova mohlo Božímu lidu s užtkem poskytovat pokrm Písma, který by osvěcoval mysl, posiloval vůli a rozněcoval srdce lidí k Boží lásce.¹²² Papežská biblická komise: Instrukce o správném vyučování Písma sv. v bohosloveckých seminářích a řeholních kolejiích, 13.5.1950: AAS 42 (1950), 495-505.) Posvátný sněm povzbuzuje syny církve, kteří se věnují biblické vědě, aby vždy s novými silami a s veškerým úsilím pokračovali v duchu církve ve šťastně započatém díle.¹²³

DŮLEŽITOST PÍSMAT SVATÉHO PRO TEOLOGII

24 Posvátná teologie se opírá o psané Boží slovo a zároveň o posvátnou tradici jako o trvalý základ. V něm nalézá pevnou posilu a z něho se stále omlazuje tím, že ve světle víry zkoumá všechnu pravdu obsaženou v Kristově tajemství. Písmo svaté však obsahuje Boží slovo, a protože je inspirováno, je to opravdu slovo Boží. Proto má být studium Písma svatého duší posvátné teologie.¹²⁴ Ve slově Písma nachází zdravou výživu a svatou svěžest také služba slova, totiž pastýřské kázání, katecheze a všechna křesťanská výuka, ve které má mít liturgická homilie význačné místo.

ČETBA PÍSMAT SVATÉHO

25 Proto všichni příslušníci duchovního stavu, především Kristovi kněží a další, kteří se jako jáhni nebo katecheti řádně věnují službě slova, musí zůstat v trvalém styku s Písmem vytrvalou duchovní četbou a důkladným studiem, aby se nikdo z nich nestal „jenom navenek povrchním kazatelem Božího slova, kterému uvnitř nenaslouchá“,¹²⁵ když má - zvláště v posvátné liturgii - sdělovat věřícím, kteří jsou mu svěřeni, nezměrné bohatství Božího slova. Posvátný sněm naléhavě a důrazně vybízí také všechny věřící, především řeholníky, aby častým čtením Písma svatého získali „nesmírně cenné poznání Ježíše Krista“ (Flp 3,8). „Vždyť neznat Písmo znamená neznat Krista.“¹²⁶ Ať tedy rádi přistupují přímo k posvátnému textu jak prostřednictvím posvátné liturgie, která oplývá božskými výroky, tak ve zbožné četbě nebo prostřednictvím vhodných vzdělávacích zařízení nebo pomocí jiných prostředků, které se v naší době všude chvályhodně šíří se souhlasem, a péčí pastýřů církve. Ať však pamatují, že četba Písma svatého má být provázena modlitbou, aby se stala rozhovorem mezi Bohem a člověkem. Neboť „jeho oslovujeme, když se modlíme; jemu nasloucháme, když čteme božské výroky“.¹²⁷ Církevní představení, „u nichž je apoštolská nauka“,¹²⁸ mají vhodně poučovat věřící sobě svěřené o správném používání biblických knih - především Nového zákona, a na prvním místě evangelíí - pomocí překladů posvátných textů opatřených nutnými a opravdu dostatečnými vysvětlivkami, aby děti církve bezpečně a s užtkem braly do ruky Písmo svaté a byly proniknuty jeho duchem. Kromě toho ať se pořídí vydání Písma svatého i pro nekřesťany, opatřená přiměřenými poznámkami a upravená pro jejich poměry. O jejich účinné šíření všemi způsoby ať se moudře starají duchovní pastýři i křesťané každého stavu.

26b S tím vším vcelku i jednotlivě, co bylo stanoveno v této věroučné konstituci, souhlasili Otcové posvátného sněmu. A my apoštolskou mocí Kristem nám svěřenou spolu se ctihodnými Otcí v Duchu svatém to schvalujeme, rozhodujeme a ustanovujeme, a co takto sněm ustanovil, k Boží slávě přikazujeme vyhlásit.

V Římě u svatého Petra dne 18. listopadu 1965.

Já PAVEL, biskup katolické církve

¹²² Srov. Pius XII., enc. *Divino afflante*, 30.9.1943: EB 551, 553, 567.

¹²³ Srov. Pius XII., tamtéž: EB 569.)

¹²⁴ Srov. Lev XIII., enc. *Providentissimus Deus*, 18.11.1893: EB 114; Benedikt XV., enc. *Spiritus Paraclitus*, 15.9.1920: EB 483.)

¹²⁵ Sv. Augustin, *Serm.* 179, 1: PL 38, 966.)

¹²⁶ Sv. Jeroným, *Comm. in Is.*, Prol.: PL 24, 17. – Srov. Benedikt XV., enc. *Spiritus Paraclitus*: EB 475-480. Pius XII., enc. *Divino afflante*: EB 544.)

¹²⁷ Sv. Ambrož, *De officiis ministrorum*, I, 20, 88: PL 16, 50.)

¹²⁸ Sv. Irenej. *Adv. Haer.* IV, 32, 1: PG 7, 1071; (= 49, 2: Harvey 2, 255.)

VII. STAROSLOVĚNŠTINA A DNEŠNÍ KULT „SVATÝCH ČESKÉHO NEBE“

Zajímalo by mne, jestli staroslověňština nebo slovanština byla zachována jako liturgická řeč po jejím zákazu v katolické církvi v roce 1080?¹²⁹

Staroslověnská liturgie byla oficiálně povolena v katolických diecézích ninské a krcké - na území dnešního Chorvatska. (Právě odsud pozval Karel IV. do Prahy benediktiny do kláštera „Na Slovanech“.)

I současné době je možné sloužit „staroslověnskou bohoslužbu“, ale děje se tak pouze při mimořádných příležitostech, ze dvou důvodů: jednak jde o rekonstruovanou (řádoby) cyrilometodějskou verzi a rovněž anachronismus (byla zavedena pro srozumitelnost, a proto také musela ustoupit latině a češtině).

¹²⁹ Slatinský, P.M., otázky, <http://www.katolik.cz/otazky/otx.asp?ot=2196>

CYRILOMETODĚJSKÝ KULT

CYRILOMETODĚJSKÁ TRADICE¹³⁰

Po jedenácti stoletích, která uplynula od smrti Konstantina a Metoděje, zůstává jejich dědictví pro naše země i pro všechny Slované stále živé. Tato tradice, tj. odkaz jejich působení, vznikla v lůně jedné, ještě nerozdělené církve, spojené jednomyslnou vírou v jednoho trojjediného Boha, zjeveného Ježíšem Kristem a hlášeného církví v síle Ducha svatého. Pro svůj pastýřský postoj, zaměřený na přinášení zjevené pravdy novým národům s úctou k jejich duchovnímu svérázu, stali se sv. Cyril a Metoděj konkrétními vzory a duchovními oporami pro všechny křesťany v každé době. Jejich působení má sjednocující význam pro slovanské národy a celou Evropu.

Kříž, který vidíme na začátku Konstantinem vytvořené abecedy a tedy na začátku naší existence mezi kulturními národy, má vedle horizontálního i vertikální břevno, které spojuje nebe se zemí a zemí s nebem. Jedině v této plnosti spojení evangelia s obecnou kulturou slovanských národů v živou jednotu se může objevit skutečný obraz obou bratrů i velikost jejich dědictví.

Naplnění ideálem sjednocení nových křesťanů v Kristu, přizpůsobili bohaté a krásné liturgické texty slovanské řeči a dokonce přeložili Písmo svaté, které Slovanům otevíralo svět dávných tradic a zkušeností, hlubiny duchovního myšlení starozákonního i novozákonního s ústřední zvěstí o Kristově vtělení a o spáse světa. Bohoslužba ve slovanském jazyku, která byla moravským Slovanům představena jako živé duchovní společenství všech vrstev národa včetně otroků, dávala našim předkům vědomí svobodných dítek Božích v řadě ostatních národů. Konstantinem-Cyrilem vytvořené zvláštní, pro slovanské hlásky upravené písmo, sloužilo k pořizování překladů i originální činnosti literární. Připomeňme „Proglas“ i „Život Konstantinův-Cyrlův“, vzniklý na Moravě po roce 869/873, a vytvoření církevního i světského zákoníku. Mise Konstantina a Metoděje dala řadu dalších podnětů v oblasti zpěvu, hymnografie, ikonografie; praktické návody a vzory z oblasti kazatelské, asketické, patristické; podněty politické i diplomatické a přispěla k rozvoji zručnosti hospodářské.

Po smrti sv. Metoděje a po vyhnání jeho učedníků nemohla se v našem prostředí rozvinout řada cyrilometodějských kulturních iniciativ, jako tomu bylo u jižních i východních Slovanů, ale nebyla u nás ani zapomenuta či zcela potlačena. Podle Alberta Pražáka slovanský jazyk v bohoslužbě měl „tak mohutnou nosnost, že se stal přímo dějinnou otázkou Čech na evropské křižovatce a podnětem k první stylizaci národní obrany, ... rozvíjející se postupem věků po všech dalších pokoleních ve většině jejich slovesných projevů. Tu zrodila se vlastně česká dějinná tradice, obrana národa a jazyka.“

Vedle obranné funkce cyrilometodějské tradice, která se měnila podle toho, jak se v ní odrážely duch, zájmy i úzkosti doby, bylo to zvláště neustálé úsilí o včlenění našeho národa do společenství křesťanských národů jako rovnocenného člena s plnými právy a závazky. Tuto tradici lze v Čechách sledovat od poslední čtvrti 9. století přes knížete Bořivoje, sv. Ludmilu, sv. Václava, přes Boleslava I., sv. Prokopa a klášter sázavský až do potlačení slovanské bohoslužby na přelomu 11. a 12. století. V gotické době Karla IV. vedle náboženského obsahu cyrilometodějské myšlenky vystupovaly také zřetely kulturní a politické, zdůrazňoval se princip slovanskosti. Tehdy převládlo přesvědčení, že velkomoravský Velehrad je totožný s Velehradem klášterním, postaveným za Přemysla Otakara I. v roce 1205. Po značném odstupu let obnovil Karel IV. s povolením papeže Klimenta VI. slovan-skou bohoslužbu v benediktinském klášteře v Praze Na Slovanech (založen v roce 1347), který se měl stát pokračováním cyrilometodějské tradice. Do této souvislosti náleží i slovanský životopis Miliče z Kroměříže, který v tomto duchovním středisku vznikl.

Historie benediktinského opatství Panny Marie a sv. Jeronýma (Emauzy, Na Slovanech)

Klášter Na Slovanech (Emauzy) založil v r. 1347 císař Karel IV. jako klášter se slovanským liturgickým jazykem. Byli tu mniši jihoslovanští a později čeští. Klášter měl vlastní skriptorium. Za husitských bouří se opat přidal k straně pod obojí a klášter nebyl úplně zničen. Část mnichů po opatově smrti v r. 1426 odešla. V Emauzích působila v některých letech utrakvistická konzistoř. V 16. století se kališnický opat přidal k straně katolické. Benedikt Peňalosa, zpovědník manželky císaře Ferdinanda III., dosáhl v r. 1635 toho, že zbylí emauzští mniši odešli do klášteríka u kostela sv. Mikuláše na Starém Městě pražském, do kláštera Na Slovanech pak přišel jako opat Peňalosa sám a s ním mniši ze španělského kláštera Montserrat. Z opatů „španělského“ období, které trvalo

¹³⁰ <http://veritas.evangelnet.cz/cz/circl1cz.htm#3>

až do 2. půle 19. století, vynikl v 17. století svou vědeckou činností opat Jan Caramuel z Lobkovic. V 19. století klášter upadal a jeho opat se r. 1871 rozhodl rezignovat. Arcibiskup B. Schwarzenberk pozval do Emauz mnichy vyhnané za "kulturního boje" z německého kláštera Beuron. Přišli v r. 1880, zbavili klášter barokní výzdoby a pořídili novou ve vlastním novoromantickém stylu, takzvaném beuronském uměleckém stylu. Vydávali časopisy, pozvedli na vynikající úroveň liturgii se zpěvem gregoriánského chorálu. Mezi světovými válkami se v Emauzích konaly liturgické kongresy, mnich Marian Schaller přeložil v rámci liturgického hnutí pro potřeby laiků římský misálek. V r. 1941 přepadlo klášter gestapo; opat A. Vykoukal a ještě jeden mnich zahynuli v Dachau. V r. 1945 utrpěly klášterní budovy rozsáhlé škody za náletu spojeneckého letectva na Prahu. Po válce byly zahájeny opravy kláštera, ale už v r. 1950 byl klášter spolu s ostatními vyklizen. Budovy byly v 50. letech doopraveny a staly se sídlem Československé akademie věd. Část emauzských mnichů žila v exilu; v r. 1965 se jim podařilo získat klášter v rodišti sv. Benedikta v Norcii v Itálii. Po r. 1990 žili emauzští mniši v Břevnově; v r. 1995 byla ukončena rekonstrukce jednoho patra kláštera pro klauzuru a mniši se přestěhovali. V roce 2003 byla dokončena rekonstrukce gotického klášterního kostela a posvěcen nový oltář.¹³¹

Husitství, českobratrství i luterská reformace v 15. a 16. století zaujaly k cyrilometodějské myšlence příznivý postoj, když o ni opíraly požadavek přijímání z kalicha i pro laiky (zakázaného IV. lateránským koncilem v roce 1215 a nadále užívaného východní církví) a českého bohoslužebného jazyka. V existenci slovanské bohoslužby kláštera Na Slovanech získalo husitství svou domácí inspiraci. Na basilejském sněmu v roce 1433 se husité dovolávali práva na českou bohoslužbu poukazem na cyrilometodějství. Kněz B. Bilejovský v roce 1537 odvozoval od sv. Cyrila a Metoděje obecné přijímání všech věřících z kalicha. V luterském kancionálu „Písně chval Božských“ z roku 1600 Tomáš Závorka Lipenský uváděl, že přirozený jazyk, užívaný při bohoslužbách, vymohli od papeže sv. Cyril a Metoděj. J. A. Komenský ve své „Historia persecutionum“ z roku 1655 připomíná, že slovanské církve, které mají původ v dobách apoštolských, se rozšířily zásluhou Cyrila a Metoděje. Na Slovensko uvedl cyrilometodějskou úctu do širšího povědomí humanistický básník Jakub Jakobeus v 17. století. Později se velkomoravská a cyrilometodějská tradice staly významným činitelem v národním uvědomování Slováků.

Svátek soluňských bratří slavený katolíky v 16. století dne 9. března byl také u českých bratří na Moravě významným dnem, zatímco v Čechách zanikl. Ke vzrůstu úcty ke sv. Cyrilu a Metoději přispělo nalezení ostatků sv. Cyrila při rozsáhlých vykopávkách v Římě (1572-1590), kdy jedna částka byla darována klášteru v Rajhradě. Změnou postoje Říma a přičiněním kardinála Dietrichštejna se úcta k oběma světcům pozvolna šířila. Morava se svým Velehradem, stavebními i písemnými památkami (kostelíky v Brně a v Olomouci, oltáře, kříže, studánky, legendy, Historia regni Bohemiae J. Dubravia) se stala přirozenou půdou rozvoje cyrilometodějské myšlenky.

V pobělohorském období v 17. a 18. století s obnovou úcty ke světcům se cyrilometodějská myšlenka šířila opět především na Moravě, kde vystupovala do popředí zejména její funkce národní a obranná. Olomoucký biskup Karel II. Lichtenštejn v roce 1676 obnovil obecné slavení svátku sv. Cyrila a Metoděje, který na mnoha místech upadl v zapomnutí; barokní vlastenci v Čechách i na Moravě (Balbín, Pešina, Středovský) se při obraně českého a slovanského jazyka dovolávali „arcibiskupů velehradských sv. Cyrila a Metoděje“. Z roku 1710 pochází Středovského spis „Sacra Moraviae historia sive vita ss. Cyrilli et Metudii“, zachovala se kázání a písně; ve výtvarném umění převládaly náměty Bořivojova a Svatoplukova křtu na Velehradě, šířila se lidová úcta k oběma světcům.

Zásluhou kritické vědy za osvícenství byly položeny základy k cyrilometodějským studiím; cyrilometodějské myšlenky se tak uváděly do širšího vědeckého povědomí.

V 19. století moravští římskokatoličtí kněží využívali cyrilometodějské myšlenky k národnímu probuzení a uvědomění obyvatelstva na Moravě. Cyrilometodějská idea se stala podkladem pro restituci starých práv, národní slávy a politické nezávislosti, k šíření slovanské vzájemnosti. Přes snahu udržet nadnárodní charakter cyrilometodějského kultu, jubilejní roky 1863, 1869 a 1885 posílily české a slovanské vlastenectví. Cyrilometodějská idea pronikla hluboko mezi lidové vrstvy, stala se prostředkem k obraně národních i církevních práv, podpořila slovanskou vzájemnost, probudila snahu o sblížení s pravoslavným východem. Encyklikou Lva XIII. Grande munus z roku 1880 byl svátek obou bratří rozšířen na celou římskokatolickou církev. Moravský Velehrad se stal místem mohutných národních poutí a snah o sjednocení římskokatolických křesťanů s pravoslavnými (unionistické kongresy), místem prohlubování živé víry a sblížování Čechů a Slováků. Velké úsilí v tomto směru vyvinul ThDr. A. C. Stojan, pozdější arcibiskup olomoucký.

¹³¹ <http://www.brevnov.cz/klastery.html>

K cyrilometodějství se po první světové válce přihlásila vedle římskokatolické církve také církev československá i obnovené pravoslaví. Na mnoha místech byla zbudována sousoší sv. Cyrila a Metoděje, oběma světcům byly zasvěceny i některé nové kostely. Při oslavách 1100 let od úmrtí sv. Metoděje v roce 1985 na Velehradě, který se v dobách každé totality stával místem naděje a víry v lepší budoucnost národa, se desetitisíce Čechů a Slováků přihlásily k duchovnímu odkazu cyrilometodějství, ke křesťanské víře, k tradicím a základům, z kterých náš stát vznikl a se rozvíjel.

Oba bratři se stali živými modely pro církev a misionáře všech dob. Dokázali totiž včlenit evangelium do domácí kultury a tím ji zapojili do života obecné církve. Právě láska ke společenství obecné církve, ať na Východě či na Západě, a v ní k dílčí církvi, která se u Slovanů teprve vytvářela, charakterizuje oba bratry. Také nám lidem konce 20. století adresují ekumenické pozvání k budování společenství, v němž by bylo možno znovu najít viditelnou jednotu, která není a nemůže spočívat ve vstřebávání, ale jedině v setkávání v pravdě a lásce, které nám dává Duch svatý. Proto dobře rozumíme prosbě sv. Cyrila: „Pane Bože, ... dej, ať se tvá církev hojně rozroste, a až všechny shromáždíš v jednomyslnosti, učiň je lidem vyvoleným, stejně smýšlejícím o pravé tvé víře a správném vyznání a vdechni jim do srdce slovo své nauky!“

S cyrilometodějským kultem je spjat kult svatoklimentský. Pro toto období je však třeba rozlišovat mezi Klimentem I., 4. papežem v pořadí, a Klimentem Ochridským, žákem svatých Cyrila a Metoděje a druhem sv. Gorazda. Svatoklimentský kult se týká Klimenta I., papeže. Jedním z nejstarších kultovních míst je hora sv. Klimenta u Osvětiman.

HORA SVATÉHO KLIMENTA¹³²

Hora svatého Klimenta je jedním z duchovních míst, hluboce spjatých s historií Moravy. První písemné zprávy o této hoře, ukryté v tichu Chřibských hor, pocházejí teprve až ze 14. století.

Dřevěná kaplička „Na Klimentku“

Hradisko sv. Klimenta

Interiér kapličky

¹³² <http://www.nasemorava.cz/prezentace/0272kory/publikac/3.htm>

Podle svědectví historických pramenů byla tato Hora dána před dávnými staletími králem Rostislavem svatému Konstantinovi, Metodějovi a jejich žákům k rozjímavému životu. Ti zde našli místo ke kontemplaci, modlitbě i práci.

V blízkosti chrámu byl vystavěn monastýr, poustevna a byla zde také škola, středisko osvěty a výchovy. Jak praví Život Konstantina sepsaný pod vedením samotného arcibiskupa Metoděje:

"Když přišel svatý Konstantin na Moravu, přijal ho Rastislav s velkou úctou a když shromáždil učedníky, oddal mu je na učení... a zanedlouho přeložil církevní řád, naučil je ranní službě boží, hodinkám, večerní, povečernici a mši a tam nechal učit také jiné nauky, gramatiku i muziku. I otevřely se, podle slov prorokových uši hluchých a poslouchali slova Písma, a jazyk zajímavých se stal jasným..."

Hora svatého Klimenta, daná pod ochranu římského papeže a mučedníka, patrona soluňské mise sv. Klimenta, jehož tělesné ostatky zde byly uchovány, tak byla střediskem zbožnosti a vzdělanosti. Zde byl také sv. Metodějem roku 884 dokončen překlad svatých knih a na svátek sv. Dimitrije sloužena slavná bohoslužba jako dík za poskytnutou milost a pomoc.

Z archeologických výzkumů je doloženo, že na této hoře v době velkomoravské v 9. století stála zděná kaple. O obytném prostoru z 9. století přináležejícím ke kapli se zmiňuje pouze Jindřich Wankl z Vlasteneckého muzejního spolku z Olomouce, který vedl výzkumy hradiska v letech 1885-1888 a který prý objevil základy samotného kláštera z doby cyrilometodějské, ale nijak blíže je nespecifikoval.

V roce 1903 až 1905 zde prováděl výzkumy brněnský poštovní oficiál R. Čechmánek, který uvádí v souvislosti s obytnými prostory, že mimo neúplných částí kláštera augustiniánského nic nenalezl.

R. Čechmánek však objevil v kostelní lodi společný hrob sedmi jedinců a v kněžišti za oltářem kosterní pozůstatky jednoho jedince, které byly hlavně místními nadšenci vydávány za kostru Metoděje. Antropologickou expertízu provedenou v roce 1950 Archeologickým ústavem ČSAV v Praze bylo staří kostry datováno dr. J. Chocholem do doby 13. až 15. století. Tím mýtus Metodějeva pohřbu na hradisku sv. Klimenta padl.

Z dalších zajímavých nálezů v této lokalitě je nález zlatého solidu císaře Theofila z let 839 až 842 koryčanským rodákem Vítězslavem Glozou v roce 1912.

Na Hoře sv. Klimenta se nachází valová opevnění z východní strany až trojnásobná, která obepínají hradisko o ploše 16 ha. Na akropoli pak základy středověkého kostela, který z původní kaple z 9. století dostavěli brněnští augustiáni po roce 1358, a který existoval až do r. 1421, kdy tuto mnišskou komunitu napadli husité ze Strážnice. Po této pohromě už duchovní život na Hoře sv. Klimenta ustal. Kolem roku 1500 zde jako poustevník žil rytíř Smetana z Osvětiman.

Dále je zde dřevěná kaplička, kterou v roce 1964 postavili někteří koryčanští občané pod vedením P. Stanislava Straňáka, místo původní kaple z roku 1880, která stála v kněžišti základů kostela. Pak je zde zvonice sv. Gorazda, kterou v roce 1985 postavili členové Společenství svatého Gorazda a druhů - Živé dědictví. Také Zeyerova studánka nacházející se jihovýchodně pod úpatím hory nese od téhož roku jméno sv. Gorazda.

Nabízí se zde otázka "Kdo to byl sv. Gorazd?" Svatého Gorazda označil Metoděj, když umíral za svého nástupce. Tím se však vyhrotily spory mezi "latinskými a slovanskými" kněžími. Řím jako podmínku jeho uznání požadoval i jisté ústupky, které se týkaly liturgického jazyka. Protože "slovanská" strana odmítla na dohodu přistoupit, vyvolala hněv tehdejšího panovníka Svatopluka a sv. Gorazd byl z Moravy i se svými stoupenci vyhnán. Svatopluk ustanovil Metoděje moravsko-panonským arcibiskupem. Po jeho skonu v roce 885 se však Svatopluk vůči slovanské bohoslužbě zatvrdil.

V roce 1991 byla obnovena Matice svatoklimentská a ta v součinnosti se Společenstvím sv. Gorazda a druhů má v úmyslu obnovit kostel i s klášterem a znovu vzkřísit duchovní život na tomto místě.

Společenství sv. Gorazda a druhů - Živé dědictví zde založilo novou tradici cyrilometodějské školy při příležitosti svátku sv. Gorazda a druhů připadajícímu na 27. červenec.

U příležitosti svátků Sslání Ducha svatého se každoročně koná na Hoře svatého Klimenta tradiční pout'.

SVATÝ KLIMENT¹³³

Pevnost s ostatky sv. Klimenta. Hradisko svatého Klimenta není patrně nutné milovníkům Chřibů zvlášť představovat. Jen pro pořádek uvedeme, že se jedná o jeden z jihozápadních vrcholů Chřibů, o výšce 461 metrů nad mořem, nacházející se v katastru obce Osvětimany, od níž je vzdálen přibližně pět kilometrů. Hradisko je spojováno s cyrilometodějskou tradicí a je rovněž opředeno

¹³³ Expedice Chřiby: Svatý Kliment, Slovácké noviny 19.5.2004; <http://www.osvetimany.cz/index.php?u=010706>

mnoha pověstmi spojujícími toto poutní místo s velkými poklady a hroby nejvýznamnějších představitelů naší slovanské minulosti. Jen minimum pramenů a prací nás však seznamuje se skutečným životem na hradisku a s datováním jeho osídlení.

V průběhu století zde proběhlo množství archeologických výzkumů, které reagovaly na mínění historiků, že hradisko sv. Klimenta bylo místem, kam věrozvěsti sv. Cyril a Metoděj s největší pravděpodobností uložili ostatky sv. Klimenta, které přinesly na Velkou Moravu. Tomuto názoru odpovídal nejen název a skutečnost, že se na jejím vrcholu nalézá hradisko s mohutnými valy a příkopy, ale také objevení základů kamenné stavby - kostela. Lidová tradice i historikové a archeologové přelomu 19. a 20. století zařadili toto hradisko mezi významově přední místa Velké Moravy.

Pozůstatky kostela jsou ze středověku. Nejnovější archeologické výzkumy z 2. poloviny 20. století potvrzují, že hradisko bylo skutečně nejpozději v 9. století osídleno. Rozměry původního hradiska ovšem nebyly nijak rozsáhlé. Nevelké množství keramiky a absence pohřebiště dostatečně potvrzují, že hradisko nebylo ve skutečnosti klasickou slovanskou osadou. Podle některých autorů šlo o refugium, tedy hradisko, kde nalézali lidé z okolních vesnic úkryt před blížícím se nepřítelem. Jiní však oprávněně poukazují na to, že bylo příliš vzdáleno od lidských sídel, než aby mohlo sehrát roli ochranného hradiska. Kdo a proč vybudoval pevnost hluboko v horách zůstává až dodnes záhadou. Nemohlo jít tedy skutečně o místo, kde byl uložen a strážěn trezor, poklad mimořádné ceny, jak mohly být ostatky sv. Klimenta vnímány. Jen zdánlivě tuto teorii podporovaly i pozůstatky kamenné stavby. Současní badatelé jsou k jejímu velkomoravskému původu skeptičtí a ani prof. Vilém Hrubý, který zde prováděl revizní archeologický průzkum, nikdy neučinil jednoznačné prohlášení o velkomoravském původu zdiva.

Osídlení na Klimentku je nálezy podloženo ještě v 10. století a snad i v počátku století jedenáctého. Co se dělo s hradiskem později, není možné doložit. Nedostatek nálezů z pozdějšího období ale naznačuje, že osídlení hory sv. Klimenta bylo přerušeno nejméně po dobu dvanáctého století. Co způsobilo opuštění hradiska, o tom i tak skoupé prameny mlčí. Důvodem mohl být například klesající význam obchodní cesty vedoucí pod Klimentem, vzrůst významu jednotlivých osad v okolí či vývoj jejich vlastního opevnění nebo nějaká událost vedoucí k fyzickému zničení tehdejšího hradiska.

Svatoklimentská daň. Dávný význam hradiska sv. Klimenta měla dokládat i tzv. Svatoklimentská daň. Touto prý zatížil kníže Rostislav uherská městečka Leváre, Bánovce aj. k vydržování tzv. svatostanu sv. Klimenta a hradu Buchtova. Podle známého romantického badatele a spisovatele, autora publikací o sv. Klimentu, faráře Františka Příkryla, se prý daň na dnešním Slovensku vybírala "z hlavy" ještě v roce 1879 a 1884, což stvrdila tehdejší obyvatelka Osvětiman, Alžběta Suková, jež navštívila o žních městečko Bánovce nad Bebravou.

Dani svatoklimentské se věnoval ve stejnojmenné historické novele spisovatel Čeněk Kramoliš.

Zlatý solid. Důkazem významu hradiska sv. Klimenta patrně již v období Velké Moravy měl být nálezy zlaté byzantské mince - solidu císaře Theofila (vládl mezi lety 829-842), který učinil na počátku dvacátých let 20. století jistý V. Gloza. Dobře zachovalý solidu byl vyražen zřejmě v cařihradské mincovně. Na jeho lící straně je vyobrazen císař Theofilos, zatímco rub zdobí portréty jeho otce Michala II., zakladatele frygické dynastie, a Konstantina, málo známého syna císaře Theofila, který zřejmě brzy zemřel. Podle názorů mnohých odborníků však byl solidu na sv. Kliment zanesen až druhotně, v pozdější době.

Hora záhad. Hora sv. Klimenta patří v Chřibech k místům nejnavštěvovanějším. Je to na rozdíl od všech ostatních míst ve volné přírodě místem dosud živého kultu. A zcela oprávněně. Lidová tradice učinila toto místo sídlem sv. Cyrila a Metoděje. Pomineme-li nejstarší romantické hypotézy o Velehradě přímo v lůně hor, pak rozhodně nemůžeme pominout názor, že se hradisko stalo místem, kam věrozvěsti uložili ostatky sv. Klimenta, které přinesli z Chersonu. Patrně je uložili do svatyně zvláště k tomuto účelu vybudované a tomuto světcovi zasvěcené. Ve Starém Městě - Veligradě takový kostel dosud nalezen nebyl. A pak. Uložili by skutečně tak vzácné ostatky ve městě, které by bylo nevýslovnou pevností, přece jenom mohlo podlehnout zkáze, nejen válečné, ale i jiné, třeba požáru? Není pravděpodobné, že využili pro úkryt dávného hradiska uvnitř hor a lesů, obehnaného mohutným prstencem valů a příkopem, a uložili ostatky do míst, kam cizinec jen ztěží zabloudil? Ani tvrzení současných badatelů o tom, že pozůstatky kamenné stavby jsou až z doby, kdy horu osídlili Augustini, tuto hypotézu nijak neoslabuje. Docela pravděpodobný je i úsudek, že se na hoře sv. Klimenta v době, kdy jeho vztahy s knížetem Svatoplukem byly napjaté a přerůstaly v otevřené nepřátelství, usadil svatý Metoděj. Dá se logicky předpokládat, že se Metoděj i se svými žáky stáhl ze Sadů do ústraní. Lesní zátiší v horách, nevelké sídliště s mohutnou fortifikací a s kaplí, v níž byly uloženy ostatky svatého, které kdysi s bratrem Cyrilem na Moravu přinesli, bylo pro takový případ útočištěm ideálním. Archeologické výzkumy prováděné na Klimentku v první polovině minulého století nepřinesly potvrzení těchto teorií, přinesly jen další hypotézy. Třeba tu, že právě zde byl pochován svatý Metoděj a odtud za neznámých okolností byl jeho hrob přenesen na Hroby. A neměli bychom zapomenout ještě na jeden, novější příběh, který je jakoby pokračováním mýtu velkomoravského.

Klimentek se měl po zákazu staroslověnské mše stát obdobou kláštera sázavského - vzácnou knihu, bibli ve staroslověštině, zde opatroval kterýsi z Metodějových žáků. A po něm jeho nástupci, poustevníci z hory svatého Klimenta, v rozvalinách kdysi velkomoravské svatyně, tento poklad po staletí střežili. Kam se staroslověnská bible poděla a kdy zmizela, nikdo neví. Hle, jedna hora v Chříbech, nijak nápadná a ničím odlišná od ostatních. Že by ji člověk po staletí jen zbůhdarma opřádal příběhy?

HRADISKO SV. KLIMENTA¹³⁴

národně kulturní památka

archeologická lokalita, 461 m n.m., 4 km sz. od Osvětiman

Archeologicky významná lokalita velkomoravského hradiska se nachází na jazykovité ostrožně vybíhající z hlavního hřebenu Chříbských hřbetů, se kterým je spojena jen úzkou šíjí. Z hlediska strategického velmi vhodně zvolená poloha, chráněná na východě a západě horskou hradbou, od kterých je však oddělena strmými svahy hlubokých údolíček. První písemná zmínka pochází z roku 1358 v listině, kterou olomoucký biskup Jan z Vlašimi potvrzuje, že moravský markrabě Jan daroval brněnským augustiniánům "...kapli blahoslaveného Klimenta, papeže a mučedníka v lesním zátíší blíže nového hradu Cimburka ležící, v dobách sice dávno vystavěnou k uctívání téhož svatého, nyní však od mnohých let vši služby pohřešující, zároveň s budovou k téže kapli přiléhající, obehnanou příkopy...". Z textu listiny vyplývá, že kaple s budovou byla vystavěna dávno před rokem 1358. Archeologický průzkum provedený v l. 1958 a 1962 potvrdil přítomnost středohradištního, mladohradištního i středověkého osídlení.

Z průzkumu základů kostelíka bylo možno dovodit existenci tří stavebních fází této stavby. První, nejstarší stavební fáze, pochází z období velkomoravského, druhá z 11. stol., kdy byl obnoven i fortifikační systém hradiska, a třetí, poslední stavební fáze, spadající do doby po roce 1358. Slovanské hradisko plnilo pravděpodobně strážní funkci přechodu přes Chříby a podle pověstí také ochranu kláštera, ve kterém měly být uchovávány ostatky sv. Klimenta. Po pádu Velkomoravské říše, kdy se v 10. století Morava stala cílem častých útoků z Uher, Čech a Polska, sloužilo hradisko jako útočiště pro obyvatele okolních vsí. Trvale spravovaly hradisko pravděpodobně jen zbytky slovanských mnichů zvaných černí mnichové moravští. Brněnští augustiniáni se snažili v druhé polovině 14. století obnovit svatoklimentský klášter. Roku 1421 byl však zdejší klášter napaden pod vedením Bedřicha ze Strážnice husity a vypálen. Převorovi a několika mnichům se podařilo uniknout do Vřesovic, kde podle tradice ještě nějakou dobu žili na místní tvrzi. V dalších letech byl však řád augustiniánů postižen válečnými finančními poplatky, proto k obnově kláštera již nedošlo. Místo bylo obýváno jen poustevníkem, roku 1500 se zde jako takový uvádí rytíř Jiří Smetana. Tento rytíř byl bezdětný, svůj majetek odkázal Protivcovi ze Zástřízl, pánovi na Buchlově, a sám se uchýlil do lesní samoty. Přestože místo pustlo, přece zůstalo v povědomí pro mnohé poutníky. Roku 1700 popisuje svou návštěvu na sv. Klimentu přerovský farář Středovský.

Díky pověstem o ukrytých pokladech stalo se toto místo častým cílem jejich hledačů. Dokonce roku 1770 dali místo prokopat sami majitelé buchlovského panství Petřvaldové. O obnovu významné památky se pokoušel v 1. polovině 19. století osvětimanský farář Vavřinec Jugan, který poprvé odkryl základy zděného kostelíka. Díky jeho kontaktům s moravským topografem G. Wolným se objevila podrobná historie sv. Klimenta ve IV. svazku jeho práce z roku 1838 Markgrafschaft Mähren (str. 176-178). Dřevěnou kapličku se zvonící zde nechal postavit ve stejném roce boršický farář Studeník. V letech 1885 a 1888 zkoumal hradisko a jeho okolí Vlastenecký musejní spolek v Olomouci pod vedením Jindřicha Wankla. Dalším známým badatelem, který zde prováděl výzkum, byl František Příkryl. V letech 1903-1905 zde kopal také poštovní oficiál Robert Čechmánek. Povrchový průzkum hradiska provedl roku 1915 také přední moravský archeolog I. L. Červinka. Výzkumem zdejší lokality se zabývala roku 1930 v Brně založená Matice svatoklimentská, která byla v současnosti znovuobnovena. Je nutno však připomenout, že všechny amatérské výkopové práce v minulosti lokalitu silně poškodily. Nelze než doufat, že do budoucna již bude snahám o amatérské zasahování do národně kulturní památky zamezeno.

Nedaleko se nachází vydatný pramen dobré vody Gorazdova studánka.

¹³⁴ <http://www.uh.cz/chriby/h.html#HRADISKOSVKLIMENTA>

Svatý Kliment¹³⁵

je vrcholové velkomoravské hradiště z 9. století, opevněné valem a příkopem. Na akropoli kostel sv. Klimenta, důležité cyrilometodějské centrum, snad i církevní škola. Ve 14. století klášter zaniklý v husitské době. Poblíž novodobá kaple a zvonice.

HORA SV. KLIMENTA¹³⁶

Lokalizace

Hora sv. Klimenta leží na Uherskohradištsku, nedaleko Kyjova a Velehradu, na půli cesty z Koryčan do Vřesovic.

Popis cesty

Z obce Koryčany se vydáme směrem na Vřesovice, resp. Osvětimany. Asi v polovině cesty mezi těmito obcemi je chatová oblast s názvem "Pět židel". Zde je možné zaparkovat. Dále jsou uvedeny 2 varianty další cesty:

Varianta 1 (pro starší poutníky a rodiny s dětmi):

Před velkou chatou na levé straně vozovky je odbočka vlevo vedoucí do lesa (cesta není sjízdná autem). Cesta se stáčí mírně doprava a cca po 30 minutách dorazíme k úpatí Hory sv. Klimenta.

Varianta 2 (pro zdatnější poutníky): Od Pěti židel jedeme dále po silnici směrem na Osvětimany, kde asi po 500 m uvidíme ukazatel k Hoře sv. Klimenta a bílou informační ceduli. Odbočíme vlevo po lesní stezce, přejdeme dřevěný most a po 15 min. strmějšího stoupání dorazíme přímo na vrchol Hory sv. Klimenta.

Dopravní spojení na Horu sv. Klimenta

Linkovým autobusem - do Koryčan nebo Osvětiman či Vřesovic.

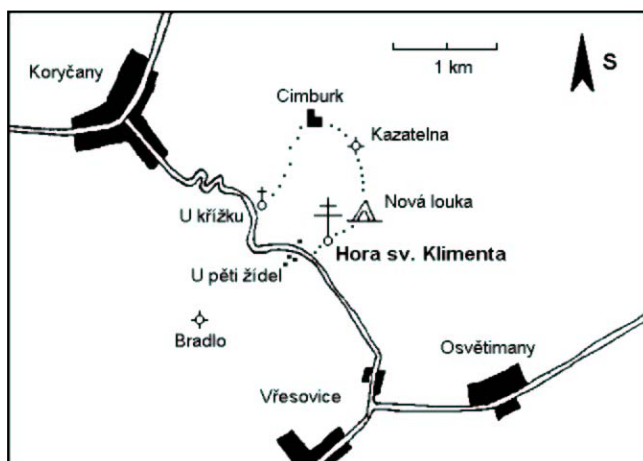
Vlastním autem - lze parkovat U pěti židel, pod Horou sv. Klimenta nebo u chaty Radost u Vřesovic

Vlastním autobusem - je vhodnější jet přes Vřesovice, lze parkovat u Pěti židel.

Stručné údaje o okolí Hory sv. Klimenta

V okolí Hory lze mj. navštívit:

- studánku sv. Gorazda
- studánku sv. Metoděje, zvanou také "mísa"
- Metodějovu kazatelnu
- Svatoplukovu mohylu
- Králův stůl
- Hroby (místo možného hrobu sv. Metoděje)
- Cimburk - zříceninu významného moravského zeměpanského hradu, který založil Ctibor Tovačovský z Nového Cimburka
- Koryčanskou kapli pod Bradlem

¹³⁵ <http://www.britt.wz.cz/bike/chriby.html>

¹³⁶ <http://www.volny.cz/listar/archiv/hsk.htm>

SVATOVÁCLAVSKÝ KULT

Nadpis jsme uvedli víceméně pro úplnost světců „českého nebe“; jemu a svaté Ludmile jsme se podrobně věnovali v části „Svatý Václav“ a „Svatá Ludmila“.

V současnosti jsou nejvýznamnějšími oslavami světců slavnostní bohoslužba v katedrále svatých Víta, Václava a Vojtěcha u příležitosti státního svátku české státnosti s na ni navazujícími každoročními Svatováclavskými slavnostmi ve Staré Boleslavi. Zde je možno vidět a uctít i ostatky svatého Václava a v některé roky vidět i české korunovační klenoty. Fotogalerie z minulých let viz¹³⁷, několik obrázků z místa zavraždění sv. Václava a ze slavností jsme pro ilustraci převzali¹³⁸ a nyní nabízíme:

Kostel Nanebevzetí Panny Marie ve Staré Boleslavi je prý vlastně kaple, ale zato největší v Evropě.

V dobře zabezpečených a střežených prostorách věží se skrývají mnohé skvosty, mimo jiné zmiňované Paládium země české.

Kaple blahoslaveného Podivena v parku poblíž autobusového nádraží ve Staré Boleslavi.

Kostel sv. Václava ve Staré Boleslavi měl původně dvě věže. Jednu ale ubourali Švédové a na její fragment prý postavili dělo.

¹³⁷ http://web.katolik.cz/feeling/9_2.htm a zde uvedené odkazy

¹³⁸ http://druidova.mysteria.cz/HISTORIE/Vzpominka_na_sv_vaclava.htm

Svatováclavský areál je v noci pěkně nasvětlen. Vlevo je kostelík sv. Klimenta, který byl nedávno znovu vysvěcen a zpřístupněn. Bílý kostelík sv. Klimenta s rotundovou apsidou je z 11. století, je to nejstarší zachovaná stavba ve Staré Boleslavi. V jeho interiéru jsou nejstarší nástěnné malby v Čechách (z doby asi kolem r. 1175).

Interiér kostela sv. Václava. K historickým částem se jde podzemním schodištěm uprostřed dole, tam je také Vrábská kaple, u jejichž dveří byl Václav zabit.

Kaplička s reliéfem zavraždění sv. Václava v lesích poblíž Káraného.

Kaplička i sochy byly letos (2002) důkladně restaurovány.

Chybějící části byly doplněny umělým kamenem a dnes je celé dílo v plné kráse.

Svatováclavské tradice připomínají místa všude ve středním Polabí. Toto je vinice sv. Václava, jedna z posledních, na vrchu Cecemín u Všetat.

V sobotu 28. září 2002 večer se náměstí ve Staré Boleslavi změnilo v jedno velké mraveniště. Ve 20 hodin se tu jako každoročně konal na Václavovu počest velký ohňostroj a náměstí zaplnily stánky s všemožnými laskominami, převážně tekutého charakteru. Před osmou se vydal na cestu průvod knížete Václava v historických krojích. Shromážděné davy zaujali zejména plivači ohně, kteří dokázali svými kousky skoro nahnat hrůzu.

SVATOVOJTĚŠSKÝ KULT

Svatovojtěšský a svatoradimský kult mají své centrum v Praze v chrámu sv. Víta, Václava a Vojtěcha. Na samotné Přemyslovci vyvražděné a vypálené Libici (995) byly do nedávné doby pouze pole a louky. Archeologové v nedávné době odkryly základy slavníkovského hradiště. Bylo zde postaveno sousoší svatých Vojtěch a Radima.

V současnosti se konají (mimo zimní období) na první neděle diecézní pouti s bohoslužbami pod širým nebem za vedení diecézních hierarchů nebo hostů. Samotná Libice, nepatrná víska, znovu přijímá křesťanství a usiluje o svou náboženskou identitu.

Svatí Vojtěch a Radim, sousoší z Libice

Vikariátní poutní místo

Libice nad Cidlinou

Na samém okraji naší diecéze, nedaleko soutoku Cidliny s Labem, pod kopcem Oškobrhem se kdysi nacházelo prastaré sídlo rodu Slavníkovců (z kmene Charvátů) s vodním hradem a třemi kostely. Téměř nic dnes neupozorní kolemjdoucího na to, že se v těchto místech rozkládalo kdysi kvetoucí centrum mocného charvatského rodu Slavníkovců, který ovládal území východních Čech, a z něhož vzešli hned na prahu našich dějin dva světci, kteří

Na snímku pohled na libické hradiště, kde byla roku 2000 instalována plastika sv. Vojtěcha a Radima od ak. sochaře Vojtěcha Adamce.

Foto archiv redakce

přesáhli svým významem hranice vznikajícího Českého státu a stáli u zrodu formující se křesťanské střední Evropy - svatí Vojtěch a Radim. V současné době se zde scházejí věřící po devět posledních nedělí v měsíci (od dubna do prosince) a modlí se za nová kněžská a řeholní povolání.

IKD (Informace královéhradecké diecéze) 7/2004

SVATOPROKOPSKÝ KULT

KLÁŠTER-ZÁMEK SÁZAVA¹³⁹

Začátky dějin bývalého slovanského kláštera v Sázavě sahají až do 30. let 11. století. Jsou spojeny s výraznou osobností prvního českého světce kanonizovaného papežem, patronem České země, ochráncem horníků a zemědělců sv. Prokopem. Tento poustevník a mnich žil v období, kdy se rozchovalo o podobě a pojetí středověkého českého státu nejenom v jeho vnitřních strukturách, ale i v kontextu celé Evropy. V roce 2004 oslavíme významné jubileum - 800 let od Prokopova svatořečení.

Podle jedné z legend se v roce 1032 setkal poustevník Prokop s knížetem Oldřichem, který zbloudil v sázavských lesích při lovu zvěře. Prokop nabídl lovem unavenému knížeti v dřevěné číši vodu, která se proměnila ve víno. Setkáním s tímto mužem modlitby, bojovníkem ducha vítězího nad ďábelskými pokušeními i divokou přírodou byl však proměněn i kníže sám. Společnými silami založili v místě původní Prokopovy poustevnické osady klášter, jehož život a řád byl utvářen dle rozšířené západoevropské normy mnišských pravidel sv. Benedikta (Regula Benedicti). V jeho první stavební podobě, tehdy prostých dřevěných staveních, však kvetly pro západoevropský kulturní okruh netypické bohoslužby a písemnictví v jazyce staroslověnském, dědictví sv. Konstantina-Cyrila a sv. Metoděje, věrozvěstů říše Velkomoravské. Sázavský klášter se tak stal během několika málo let jedinečným centrem slovanské vzdělanosti a kultury s živými vztahy s východní Evropou, např. Kyjevskou Rusí.

Krátce po definitivní roztržce Církve na její východní a západní část (1054) byli slovanští mnichové v roce 1096 z kláštera definitivně vyhnáni a nahrazeni mnichy latinskými. Také oni však pokračovali v práci a modlitbě v duchu benediktinského motto „Ora et labora“ („Modli se a pracuj“). Vytvářeli a rozvíjeli duchovní život a kulturní statky na poli písemnictví, architektury i jiných druhů umění, ekonomicky spravovali polnosti i vesnice. Nadále pokračovali v péči o Prokopovo dědictví a pěstování úcty k němu, o čemž svědčí nejen dochované středověké legendy o Prokopově životě, ale i úspěšně dovršené snahy o Prokopovo svatořečení v roce 1204.

Zasvěcený mnišský život v Sázavském klášteře, který během následujících staletí prošel vzestupy i krizemi (především v období husitském a pohusitském) byl razantně ukončen v roce 1785, kdy

císař Josef II. nechal klášter zrušit. Sázavské klášterní zboží poté dočasně ve správě Náboženského fondu bylo v dražbě roku 1809 prodáno světskému pánu Vilému Tieglovi z Lindenkronu, důstojníkovi rakouské armády a jeho manželce a během dalších desetiletí dalším světským majitelům (Jan Fridrich z Neuberku, Fridrich Schwarz). Světští majitelé postupně provedli na budovách stavební úpravy, jež vyhovovaly pohodlnému zámeckému bydlení. V roce 1950 se stal areál majetkem státu a v roce 1962 byl z důvodů jedinečných kulturně duchovních hodnot prohlášen Národní kulturní památkou.

V současné době jsou majiteli části areálu stát, který prostřednictvím Národního památkového ústavu - územního odborného pracoviště Středních Čech v Praze provozuje expozici „Staroslověnská Sázava“, a paní Marie Hayesová. O duchovní správu farnosti a kostela sv. Prokopa, který je součástí bývalých klášterních budov, pečuje Řád sv. Bazila Velkého. Jeho život je hluboce spojen se spiritualitou Východní Církve a Řád zajišťuje v kostele sv. Prokopa římskokatolické i byzantsko-slovanské liturgie.

Sázavský areál je pro vnímavého a citlivého návštěvníka jedinečným svědectvím prolínání západní a východní kultury i církevní tradice. Viditelně se v něm prolínají stavební slo-

hy od románského období přes monumentální gotiku a barokní dramatičnost až k zámeckému novorenesančnímu klasicismu. Sázavský klášter také umožňuje zastavení se od každodenního shonu a starostí k úžasu nad dědictvím našich předků a k úvaze nad smyslem své vlastní cesty životem. Je místem tajemného putování českými dějinami. Procházíme zde jimi a naše kroky se setkávají se stopami knížat, králů i biskupů české země stejně tak, jako se stopami mnoha dnes již bezejmenných „dělníků života“.

¹³⁹ <http://www.spusc.cz/objekty/sazava/default.htm>

Prokop Sázavský se narodil podle tradice v Chotouni na Kouřimsku, patrně v zemanské rodině. Prokopovo narození se na základě nejnovějšího prozkoumání jeho ostatků klade do doby kolem roku 990. V dospělém věku nabyt poměrně značného vzdělání zejména ve slovanském jazyce. Tradice formulovaná za vlády Karla IV. (zvláště kronika Přibíka Pulkavy z Radenína) hovoří o tom, že byl knězem na Vyšehradě, kde se naučil také glagolici, pak že byl mnichem klášterní komunity břevnovské. Toto podání je ovšem hodně pozdní. Podle jiné tradice byl knězem v Kouřimi.

Prokop Sázavský byl původně ženatým knězem, jako většina tehdejších světských kněží. Později se však stal mnichem, což bylo podle kanonického práva možné pouze ve dvou případech: po ovdovění nebo jestliže se manželka stala rovněž mniškou. Mnišské jméno Prokop přijal po prvním palestinském mučedníku Diokleciánovy doby, sv. Prokopiovi Jeruzalémském.

Vznik sázavského kláštera byl přímou zásluhou Prokopa, neboť šlo o soukromé založení, což ukazuje na jeho určitou zámožnost. Podle nejstarších zpráv se kníže Oldřich setkal s Prokopem jako poustevníkem při lovu. Důvěru knížete ke zbožnému knězi sdíleli i obyvatelé okolí, kterým pomáhal, radil jim, modlil se za ně a chudých se „ujímal s takovou laskavou štědrostí od Boha vrozenou a sloužil jim s takovou ochotou a radostnou starostlivostí, jako by Kristus viditelně byl přítomen, takže otrhanci a žebráci z celé té krajiny jeho přičiněním dostávali živobyčí“ (Mnich sázavský). Zanedlouho Prokop vystavěl prostý chrám ke cti Marie Matky Páně a shromáždil několik bratrů, kteří vytvořili klášterní komunitu (patrně východního typu). Členy této komunity se stali také jeho syn a synovec, kteří přijali jména Jimram (Emmeram) a Vít.

Sázavská klášterní komunita užívala slovanský bohoslužebný jazyk, což je dokladem snášenlivosti tehdejšího pražského biskupa Šebíře a knížete Oldřicha. Tento kníže také potvrdil založení kláštera. Další majetek věnoval klášteru Břetislav I.

První opat slovanského kláštera zemřel v roce 1053, rok před dovršením rozkolu mezi západní a východní částí církve. Tato skutečnost, narůstající napětí mezi císařstvím a papežstvím, jakož i mezi českým panovníkem a pražským biskupem postihly ze všech českých církevních institucí nejvíce sázavský klášter.

Slovanští mniši museli opustit Sázavu za vlády knížete Spytihněva II. (1055-1062), když byl představeným kláštera Prokopův synovec Vít. Uchýlili se do Uher, kde spolu se Spytihněvovým bratrem Vratislavem a jeho matkou Juditou sdíleli vyhnanství. Patrně v uherském prostředí navázali sázavští mniši styky s rusí a to byla cesta, kterou se dostaly ostatky prvních ruských mučedníků sv. Borise a Gleba do Čech. Při příležitosti vysvěcení rozšířeného sázavského klášterního kostela biskupem Kosmosem byly tyto ostatky vloženy do oltáře.

Slovanští mniši se mohli navrátit na Sázavu až za vlády Vratislava II. (1061-1092). Ve Vratislavovi totiž našli zastánce a ochránce. Vratislav se také pokusil docílit papežského obnovení výsady slovanské bohoslužby pro české země. To však bylo v rozporu s unifikáčními tendencemi, které v době boje o investituru převládly v římské kurii. I přes zamítnutí Vratislavovy žádosti slovanská Sázava však mohla pokračovat ve své činnosti i nadále, hlavně jeho zásluhou a pod jeho ochranou. V roce 1097 byli slovanští mniši za vlády knížete Břetislava II. vypuzeni, poslední slovanský opat Božetěch odešel neznámo kam. Nahradili je latinští mniši břevnovského kláštera. Za této situace byly v sázavském klášteře zničeny staroslověnské památky.

Úcta k Prokopovi jako světcí vznikla spontánně v prostředí jeho klášterní komunity a institucionálně vyvrcholila jeho papežskou kanonizací roku 1204. Tradice představuje sv. Prokopa jako velmi silnou křesťanskou osobnost, která bojuje proti mocnostem zla. S touto tradicí se pojí i motiv vyhnání latinského opata ze Sázavy a Prokopova vynuceného svatořečení od papeže Inocence III.

Karel IV. znovu oživil tradici slovanské Sázavy tím, že povolal do pražského kláštera Na Slovanech mnichy z Dalmácie, kde se udržela do té doby slovanská liturgie. Tito mniši byli nazýváni glagoláši, protože používali liturgický jazyk psaný v glagolici. Karel IV. jim věnoval cyrilský evangeliář připisovaný sv. Prokopu, který byl též spolupatronem opatského chrámu nového kláštera. Glagoláši vyobrazili sv. Prokopa v glagolském evangeliáři, který připojili k daru Karla IV. a oba pak svázali v jeden kodex (Remešský korunovační evangeliář *Texte du Sacre*).

Svatý Prokop byl ctěn také v prostředí české reformace. Husité oceňovali na něm dvě věci: 1. že založil slovanský klášter na Sázavě, kde se sloužily bohoslužby ve slovanském jazyce a pěstovalo slovanské písemnictví; 2. že podával svátost těla a krve Kristovy pod obojí způsobou. Na pozdně gotickém oltáři v Chrudimi (závěr 15. století) je sv. Prokop uveden spolu s M. Janem Husem, sv. Václavem a sv. Ludmilou. Byl také hojně vyobrazován v husitských kancionálech (například příbramském a kutnohorském).

¹⁴⁰ <http://veritas.evangelnet.cz/cz/circl2cz.htm#2>

Čeští utrakvisté chovali Prokopa v největší úctě. V rudolfínské době došlo k přenesení údajných Prokopových ostatků do chrámu Všem svatých na Pražském hradě. Jako zemský patron českého království je v době barokního pojetí slovanství uctíván sv. Prokop spolu se sv. Ivanem a oba národním obrozením vstupují do naší doby.

Svatý Prokop byl považován za patrona horníků (i německých v českých zemích) a také za ochránce lidí před ohněm (jako sv. Florian). V době první republiky byly kromě svatováclavských raženy i svatoprokopské dukáty.

Úcta k sv. Prokopovi byla vždy vlastní českému prostředí. Mimo naše hranice je uctíván pouze v zemích patřících původně k české koruně (Lužice, Slezsko) nebo tam, kam tuto úctu naši krajané (kostel v Chicagu, opatství a kolej sv. Prokopa v Lisle u Chicaga). Spolu se sv. Václavem byl ctěn našimi krajany i na Volyni. Svatoprokopská úcta je dosvědčena římskokatolickým, pravoslavným, čsl. husitským i luterským kalendářem.

Prokop Sázavský je naším posledním světcem církevní jednoty, neboť k osudnému a neblahému rozkolu došlo až rok po jeho smrti. Prokopův mimořádný význam spočívá v tom, že v první polovině 11. století kolem sebe a svých nejbližších soustředil v rodném kraji nositele cyrilometodějského církevně-slovanského odkazu a vytvořil z nich třetí mužskou klášterní komunitu v Čechách. Před Prokopem slovanské kněžstvo žilo a působilo u nás v rozptýlení. Bylo nositelem slovanské bohoslužby západního obřadu římského (Kyjevské listy) stejně jako východního ritu byzantského (Pražské zlomky). Sázavská klášterní komunita vydala i plody samostatné církevně-slovanské tvorby slovesné, písňové i výtvarné. Na ně pak navazuje pozdější vyspělá česká biblická kultura. Také dnes je nám sv. Prokop příkladem božího svědka a velké křesťanské osobnosti.

800 LET OD KANONIZACE SV. PROKOPA¹⁴¹

SÁZAVA: HLAVNÍ POUŤ U PŘÍLEŽITOSTI OSLAV 800. VÝROČÍ KANONIZACE SV. PROKOPA
SE USKUTEČNÍ NA SÁZAVĚ V NEDĚLI 4.7., V DEN SVÁTKU SV. PROKOPA

Oslavy budou zahájeny večerními chválami byzantsko-slovanského obřadu již v předvečer slavnosti, v sobotu 3.7. v 18.00 hodin. Následuje celonoční adorace v kryptě kostela (od 21.00 do 6.00 hodin). V neděli 4.7. se koná od 8.30 hodin mše kolínského vikariátu a v 10.00 hodin začíná slavnostní bohoslužba, kterou bude celebrovat český primas, pražský arcibiskup kardinál Miloslav Vlk.

Sv. Prokop se narodil kolem roku 970 v Chotouni, mezi Českým Brodem a Kouřimí, na zeman-ské tvrzi. Dostal jméno řeckého původu odvozené buď z „prokoptó“ (cestu razící, průkopník) nebo „prokópos“ (připravený k boji, pohotový). Vzdělání získal na pražském Vyšehradě ve škole, kde se vyučovalo ve slovanském jazyce. Po vysvěcení na kněze byl členem katedrální družiny u sv. Víta. Jak bylo u tehdejších kněží obvyklé (zhruba do 12. století), byl ženatý a měl syna Jimrama.

Po vyvraždění Slavníkovců se Prokop uchýlil do ústraní a žil jako poustevník. Nejdříve obýval jeskyni v Dalejích u Jinonic (= dnes součást Prahy) a asi v roce 1009 odešel do hlubokých lesů při řece Sázavě. Žil asketicky, tvrdě pracoval, mýtil les a obdělával půdu. Když se k němu přidal jeho syn Jimram, synovec Vít a několik dalších, založili osadu poustevníků a sloužili chudým lidem. Vybudovali si prosté chatrče a kapli ke cti Panny Marie. Dodnes se traduje, že Prokop vyoral s čertem, zapřaženým do pluhu a popoháněným křížem ve světcově pravici, brázdu mezi Chotouní a Sázavou, která je do- dnes místy patrná.

Při jednom lovu v roce 1030 se s Prokopem náhodně setkal kníže Oldřich, který si poustevníka oblíbil a údajně ho vybídl, aby založil klášter. K tomu došlo až o dva roky později, kdy byla za pomoci knížete přeměněna jeskyně na konvent a nový kostel byl zasvěcen Panně Marii a sv. Janu Křtiteli. Mniši přijali řeholi sv. Benedikta, ale ponechali si liturgii ve staroslovanském jazyce. Po smrti knížete Oldřicha se stal knížetem jeho syn Břetislav I., který nadále Prokopovo dílo podporoval a přiměl světce, aby se stal opatem a přijal benedikci z rukou pražského biskupa Šebíře. Sázavský opat Prokop zemřel ve svém klášteře 25.3.1053 (v loňském roce si čeští a moravští katolíci připomínali 950. výročí jeho úmrtí). Ostatky sv. Prokopa se nacházejí od roku 1588 v kostele Všem svatých na Pražském hradě.

Sv. Prokop byl ctěn již za svého života a jeho tehdejší sázavský hrob byl navštěvován jako poutní místo. Kult národního světce a patrona byl však oficiálně potvrzen - jako prvního ze všech českých světců - až 4.7.1204, kdy byl Prokop z rozhodnutí papeže Innocence III. na Sázavě slavnostně kanonizován. Nejstarší zobrazení sv. Prokopa představuje bezvousého řeholníka s berlou v pravé a knihou v levé ruce. Častěji ho však uvidíme jako opata s pontifikáliemi, který drží v pravé ruce řetěz, na němž je připoután ďábel. Kromě pontifikálií a knihy jsou jeho atributy kříž, pastýřská hůl, důtky, výjimečně laň, model kostela nebo plamen na dlani; poutaný ďábel je někdy u nohou, jindy s ním světec orá.

¹⁴¹ Hánečková, G.: 800 let od kanonizace sv. Prokopa, <http://tisk.cirkev.cz/art/clanek.asp?id=5808>, 2.7.2004

Sázavský klášter¹⁴²
u pravého okraje snímku základy Prokopova kostela Svatého Kříže

Základy svatoprokopského kostela Svatého Kříže¹⁴³

¹⁴² <http://www.oook.cz/sazava/>

¹⁴³ <http://vcervinka.superhosting.cz/sazava/sazava.htm>

Sázavský klášter¹⁴⁴

Model kostela Svatého Kříže
sv. Prokopa¹⁴⁵

¹⁴⁴ http://www.safo.cz/CD%20Sazava%20letecky/Sazava_letecky_17.5.2003/ipage00150.htm

¹⁴⁵ <http://vcervinka.superhosting.cz/sazava/sazava.htm>

S kultem svatého Prokopa je svázán i kult sv. Vintíře (Günthera), žijícího podobným životem v šumavských hvozdech nedaleko Dobré u Hartmanic. Uctívá se jako patron vzájemné pomoci mezi národy.

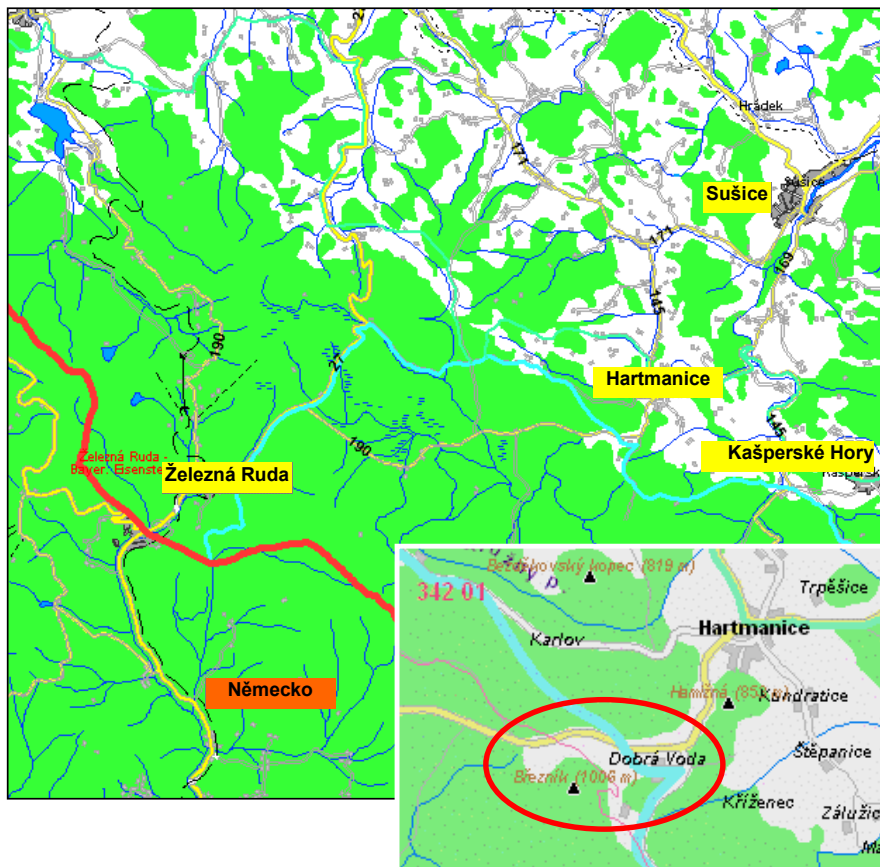
Sv. Vintíř (Günther)¹⁴⁶

Na kterém místě a kdy narodil se Vintíř (Günther), nevíme; známo jen, že pocházel z rodu knížecího, jenž vládl nepochybně v Duryňsku, a že byl příbuzný císaře sv. Jindřicha II. a sestry jeho Gisely provdané za Uherského krále sv. Štěpána. Odtud styky jeho s královskými dvory bavorským a uherským. Byl také znám a oblíben na knížecím dvoře českém, a jest pravděpodobno, že seznámil se s Přemyslovci bratřími Oldřichem a Jaromírem, když uprchli před násilnickým Boleslavem Ryšavcem z Čech a zdržovali se u tehdejšího vévody Jindřicha v Bavořích. Avšak pověšť, že byl Vintíř kmotr Oldřichova syna knížete Břetislava, zdá se býti lichou.

Vintíř máje hojně vezdejších statkův a jsa myslí nestálé žil po tehdejším způsobu mnohých urozených mužů nepokojně a nezřídka pohoršlivě; nedbalt' ani toho, aby naučil se aspoň čísti a psáti; za to všimal sobě více světských radovánek. Císař Jindřich II. jsa ještě vévodou bavorským vídal ho rád na dvoře svém, a právě častější styk s tímto nábožným panovníkem způsobil časem jeho obrácení na cestu kajícnosti. Umínilť si Vintíř ve věku již pokročilém, že svlékne se sebe starého Adama a obleče se v roucho člověka nového; že dá světu nadobro výhost a vstoupí do řehole sv. Benedikta, aby kál se z hříchů mladosti své.

Toho času slynul opat benediktinského kláštera v Dolením Altaichu na Dunaji v Bavořích sv. Gothard, jenž tento řeholní ústav znamenitě zvelebil a spolu v klášterích Hersfeldském v Duryňsku a Tegernseeském v Horních Bavořích přísnou řeholní kázeň zavedl. K tomuto svatému opatu vzal Vintíř útočiště prose, aby ho s Bohem smířil a do řehole přijal. I naklonil se Gothard s radostí ku prosbě jeho. Dříve však, než Vintíř oblečen byl v roucho sv. Benedikta, vydal se na pout' do Říma, aby na hrobech knížat apoštolských vyprosil si přímluvy jejich a požehnání Božího ku stavu, do něhož vstoupiti chtěl. A vrátiv se r. 1006. do Altaichu pověsil svůj meč u oltáře Panny Marie a sv. Mořice v klášterním chrámu, a přijav mnišské roucho složil po roce řeholní sliby v ruce opata Gotharda. Tehdáž bylo mu již asi padesát let.

Jakož tenkrát obyčejem bylo, odkázal Vintíř před složením mnišských slibů nemalé statky své klášteru Altaišskému vyhradiv si však některé zboží, jež byl zatím již věnoval k užívání klášteru Gelinskému blíže Frakhaus v Duryňsku, aby z důchodů těchto statků mohl uhrazovati vlastní potřebu i výživu mnichů Gelinských. Ale tato výhrada neshodovala se se základními pravidly života mnišského, jež vyžadují dokonalého zřeknutí se všelikého majetku osobního, a Vintíř zapletl se proto do různých nesnází i různic, které přiměly ho, že odešel z Altaichu do

¹⁴⁶ Výše uvedený životopis byl převzat z knihy Církev vítězná, Životy Svatých a Světíc Božích. Sepsal František Ekert. Svazek čtvrtý, str. 106 - 112. Vydáno v Praze roku 1899 tiskem knížecí arcibiskupské knihtiskárny (Rohlíček a Sievers). Převzato ze stránky <http://web.quick.cz/dumsvvintire/Vintir/Vintir.htm>

kláštera Gelingského. I obžaloval ho pro neposlušnost opat Gothard u samého krále Jindřicha II., avšak tento moudrý panovník dovedl prudkou, ale ušlechtilou mysl jeho utišiti. Opatrnými domluvami a rozhodnými napomináními přiměli posléze císař i opat Vintíře k tomu, že vrátil se do Altaichu a oblíbil si život pobožný dle pravidel řeholních. Životopisec jeho dí o něm obrazně: „Ejhle, kterak velbloud odloživ břímě hrbu svého prošel úzkým uchem jehly!“ (Mat 19. 24.) Sloužilt' v klášteře Bohu věrně dnem i nocí; s mnichy modlil se a rozjímal i pracoval, a postil se požívaje jen skrovných, prostických pokrmů a jen s míru maje vody, jíž hostům dáváno s potřebu.

Časem uzdalo se Vintířovi, že ani zapíravým životem v klášteře nečiní dosti za hříchy mládí svého a neslouží Bohu tak horlivě, jakož si přál, i pojal žádost odejiti na poušť a trávit zbytek života v nejpřísnější kajícínosti o samotě. Na ten účel vyprosil si od opata Gotharda svolení i požehnání a odebral se r. 1008. na vrch řečený Racink v lese bavorském, vzdálí několik hodin cesty od kláštera Altaišského. Tu vzdělal si chýšku a přebýval na této poušti po tři roky povznášeje duši svou na modlitbách i ve zbožných rozjímáních k Bohu a přemáhaje náklonnosti svoje posty i jinými skutky kajícími. Když ale pověst o svatém životě jeho se roznesla a lidé počali z blízka i z daleka k němu docházeti na radu v duchovních potřebách svých, znechutil si toto místo a zabral se hloub do lesa, do jižních končin pralesů šumavských, kde v sousedství řeky Černého Řezna poblíže českého pomezí zřídil si u potoka Rinchnachu poustevnu. Několik mnichů Altaišských přišlo záhy za ním, a také jiní nábožní mužové následovali ho a vzdělali si u poustevny jeho příbytky vymýtivše kus pralesa. Vintíř byl těmto poustevníkům vzorem Života odříkavého a vštěpoval jim lásku k Bohu. Za nedlouho byla tato nová poustevnická osada zřízena v klášter podřízený opatství Altaišskému. V těch stranách daroval již r. 1009. král Jindřich II. Vintířovi pruh země za tři míle zdáli a dvě zšíří, a hned tehdaž zbudoval Vintíř na Rinchnachu kapli sv. Jana Křtitele, kterou potom r. 1019. i s klášteřem posvětil přítel jeho Pasovský biskup Berengar.

Na Rinchnachu vládla přísná řeholní kázeň. Mniši konali ruční práce, sloužili horlivě Bohu na modlitbách, rozjímalí o božských věcech, odpočívali na tvrdém lůžku, prodlužovali "bdění svoje a požívali jen skrovného pokrmu. Na de všechny mnichy vynikal Vintíř horlivostí zvláště v postech, a takto trestal tělo svoje z hříchů dřívějšího života. Klášter vydržoval se dílem z výtěžku ruční práce mnichů, dílem z darů na penězích, spíží a šatstva, docházejících z Bavor a z Čech, ba i z Uher a B Polska, neboť i v těchto zemích byl klášter ten dobře znám, často dojížděl na Rinchnach z Altaichu opat Gothard s bratřími a míval velikou radost z nábožné horlivosti, jakáž v klášteře tom vládla. Klášter Rinchnašský odchoval valný počet vzorných, světu odumřelých mnichů, a někteří z nich stali se horlivými misionáři v zemích sousedních, zejména v Uhrách.

Klášter byl také útlukem cestujících ubírajících se pustým hvozdem bavorským a českým, a mniši otevřeli schůdnou stezku mezi Bavorsy a Čechy, jak si toho přál král Jindřich již před lety, když Vintířovi daroval v těch končinách kus země. Asi roku 1029. jal se Vintíř s nesmírným namáháním klesti pomezním hvozdem soumařskou cestu vedoucí od Černého Řezna na bavorskou Světlou a odtud k pozdějšímu Eisensteinu, Hartmanicům a Sušici do Čech.

Ačkoli Vintíř živ jsa dle pravidel sv. Benedikta odříkavě trval nejraději o samotě, byl přece i ve světě velice činným. Docházeliť na královské dvory do říše i do Uher. Častým hostem býval obzvláště u sv. Štěpána v Uhřích, a tu bývalo mu dovoleno sáhnouti do pokladnice královské na podporu chudých, vdov, sirotků, klášterů a kostelů. Na radu jeho založil sv. Štěpán také benediktinský klášter Bákony-Bélu. Odměnou za tato dobrodiní posílal Vintíř z kláštera Rinchnachu do Uher horlivé mnichy na misie.

Boku 1017. objevil se Vintíř u císaře Jindřicha, II. v Magdeburce na Labi, odkud potom odešel k Luticům kázat evangelium; nevíme však, s jakým výsledkem. Rovněž nejsme poučení o jeho stycích s českými Přemyslovci; pouze krátká zpráva z r. 1034. zmiňuje se o něm a o knížeti Oldřichovi. Kniže tento byl z různých příčin od císaře Konráda II. obeslán na říšský sněm do Meziбору, ale nedostavil se, až ho posléze lstivým způsobem vylákali do hradu Vrba naproti stoku Labe a Havoly ležícího; zde byv vyslýchán a souzen odvezen jest r. 1033 do kteréhosi vzdáleného města. Zatím opanoval Čechy bratr jeho Jaromír a Moravu syn jeho Břetislav. Roku 1034.

zdržoval se Konrád II. v Řezně, a císařovna Gisela, někteří knížata i poustevník Vintíř vyprosili uvězněnému Oldřichovi odpuštění. I obeslán jest Oldřich do Řezna, a císař zvyklý osobovati si vrchní moc nad knížaty českými propustil ho s podmínkou, aby polovice Čech postoupil bratru Jaromírovi v panství. Ale Oldřich navrátil se do vlasti dal Jaromíra zbaviti zraku, aby jej učinil k vládě nezpůsobilým, a Břetislava vypudil z Moravy. Tu vtrhl císař vojensky do Čech a přinutil Oldřicha mocí, aby Břetislavovi knížectví jeho zase navrátil. Za nedlouho potom, r. 1037. zemřel však Oldřich, a Břetislav povolán tudy ku panství v Čechách.

Roku 1040. stála pojednou dvě nepřátelská německá vojska na hranicích České země; první, silnější, vedeno jsouc samým císařem Jindřichem III. táhlo po řece Koubě přes Osí ku Kdyni, a druhé hrozilo vpadnouti od hradu Donína skrze Krušné hory. I rozdělil kníže Břetislav I. vojsko své a sám táhl s jedním oddílem jeho na obranu vlasti k Šumavě. Tu dal na pomezí bavorském zahradiť cesty silnými zásekami, a když proti nim Němci učinili útok, poražení jsou na hlavu dne 22. srpna 1040. u Všerub, a mnoho šlechty jejich zahynulo v boji, mnoho zajato, i veliká kořist učiněna. I zbytkové poraženého vojáka císařského byli by zahrnuli, kdyby poustevník Vintíř nebyl jim ukázal cestu skrze lesy, kudy uprchli do Bavor.¹⁴⁷

Ale hned příštího roku 1041. přitáhla dvě nová, mocnější vojska německá s týchž dvou stran do Čech. Tentokráte vyhnul se však císař Jindřich III. zásekům v Šumavě obešed vojsko české na místě příhodném. Ukázalť mu poustevník Vintíř, jenž všechny cesty v pohraničních leších dobře znal, kudy by snáze do Čech pronikl, a takto dostalo se vojsko německé z Bavor do vnitřka země; a ježto nepřátelé zradou Bílinského župana Prkoše i od severu do Čech bez překážky přitáhli, byl kníže Břetislav I. donucen podrobiti se císaři.

jediný kostel sv. Vintíře na světě

Dobrá Voda u Hartmanic

<http://web.quick.cz/dumsvvintire/Fotkv/Fotkv.htm>

kaple sv. Vintíře na vrcholu Březníku

Události tyto svědčí, že Vintíř přebýváje na poušti v Šumavě prokazoval za války krajanům svým důležité služby. Jinak je však ze sporných zpráv, jež zůstavili o něm kronikáři, zřejmo, že poměr jeho ku knížeti Břetislavovi I. byl přátelský a že kníže tento velice si ho vážil. Pověst o nábožném poustevníku tom vnikla daleko do Čech a lid český znal a ctil ho. Možná také, že Vintíř z pošumavské poustevny své přišel i na knížecí dvůr do Prahy a prodlel nějaký čas v klášteře Břevnovském.

Vintíř sestárnuv na poušti připravoval se na křesťanskou smrt. Stará pověst dí, že kníže Břetislav I. trvaje s biskupem Šebířem na župním hradě Práchni v podhoří šumavském vyjel si jednoho dne na lov, a v lese, kde nyní stojí ves Dobrá Voda u Hartmanic, spatřil krásného jelena. A když v průvodu služebníka pustil se za ním, octl se pojednou před chýší poustevníka - Vintíře. Stařec uvítav knížete a pohovořiv s ním laskavě jal se ho prositi, aby prokázal klášteři Břevnovskému nějakých milostí, aby ti, kdož tam přebývají, jeho i veškerého knížecího rodu na modlitbách svých vzpomínali. Břetislav slíbiv to přimlouval kmetu, aby samoty této opustil. Ale Vintíř předpověděl, že příštího dne zemře, a poprosil, aby tělo jeho pohřbeno bylo v Břevnově. I odešel kníže s úmyslem, že nazítří se vrátí, a provázen biskupem Šebířem i několika dvořany vešel dne 9. října 1045. do poustevny i uzel starce, an se modlí a žalmy pje.

Na žádost jeho odsloužil biskup před ním mši svatou a udělil mu svátosti umírajících. A v hodinu třetí odevzdal poustevník duši svou Pánu maje let života téměř devadesát. Tělo jeho

¹⁴⁷ Na památku tohoto slavného vítězství nad císařem Jindřichem III. dal kníže Břetislav I. hned r. 1040. vystavěti u průsmyku Všerubského na Bradku kostelík sv. Václava. Památná tato svatyňka byla nedávno z příspěvků mnohých dobrodinců pěkně obnovena a zvelebona.

bylo od knížete převezeno do Břevnova a pohřbeno v klášterním chrámu před oltářem sv. Štěpána prvomučedníka.

Dle podání rozmnožil kníže Břetislav hned po pohřbu poustevníka Vintíře nadání kláštera Břevnovského novými statky v Čechách, a na Moravě založil opodál Brna na místě pustého hradu, jemuž říkali Rajhrad, klášter na počest apoštolů sv. Petra a Pavla, jež podřídil opatství Břevnovskému. Tent' prý byl počátek slavného, posud kvetoucího benediktinského opatství Rajhradského.

Benediktini v Čechách a na Moravě jali se záhy ctíti Vintíře za svétce, ježto na hrobu jeho docházeli zbožní lidé zázračným způsobem vyslyšení modliteb svých. Pověst o těchto divích rozhlásila se tou měrou, že nejen z Čech, ale i z Bavor, Duryňk a Uher dováženo mrzáků do chrámu Břevnovského, aby na přimluvu Vintířovu uzdraveni byli. Marek Husteřův ze vsi Vran, slepý po celý rok, byv ve výroční den smrti Vintířovy od otce svého do chrámu Břevnovského předveden, prohlédl, náhle u přítomnosti biskupa Pražského Mikuláše a mnoha věřících. Žena Bratříce ze vsi Hostěhorni měla dceru od narození slepou, a i ta nabyla u hrobu Vintířova zraku, což potvrdil Pražský biskup Jan III. z Dražic. Podobných událostí zaznamenáno jest v letopisech více, a takto byl hrobem Vintířovým oslaven chrám Břevnovský, a zástupové lidu putovali do něho zvláště ve výroční památku tohoto poustevníka. Z vděčnosti za mnohá dobrodiní, jež Bůh na oslavu jeho prokazoval těm, kdož na hrobě jeho vzývali jej v rozličných potřebách svých, přidal král Otakar II. klášteru Břevnovskému r. 1260. ve vsi Kuromrtvicích u Bílé hory k posavadnímu tamnímu zboží jeho nějakých pozemků.

Již Břevnovský opat Heřman ucházel se r. 1261. v Římě o prohlášení poustevníka Vintíře za svatého, a papež Bonifác IV. schválil r. 1390. odvěký zvyk konati výroční památku smrti jeho v chrámu Břevnovském slavnými službami Božími, a udělil odpustků všem věřícím, kdož toho dne chrám ten zbožně navštíví. Při oltáři blahosl. Vintíře býval zde zvláštní kaplan či almužník.

Dne 23. května 1420. vytáhli Táboři spolu s branným lidem Pražským ku klášteru Břevnovskému a vypálili jej. Tehdejší opat Mikuláš odešel krátce před tím s několika mnichy z Břevnova na bezpečnější statky své v Poličku a Broumovsku, a jest pravdě podobno, že byly tehdejší ostatky Vintířovy od něho tajně přeneseny do Police a v tamním chrámu zazděny. Bylyť r. 1684. nalezeny za oltářem sv. Maří Magdaleny v tomto chrámu ostatky, o nichž pravilo se a věřilo zbožně, že jsou ostatky poustevníka Vintíře. Byly r. 1716. přeneseny z Police do nového chrámu Břevnovského a r. 1726. uctivě uloženy pod oltářem zřízeným na počest blahosl. Vintíře. Na obraze tohoto oltáře vylíčen jest Vintíř, an u přítomnosti knížete Břetislava a biskupa Šebíře v poustevně umírá. Jiný obraz tohoto poustevníka spatřuje se na klenbě svatyně této. Za oltářem blahosl. Vintíře zasazen jest venku na jižní straně do chrámové zdi starobylý náhrobník, na němž vytesán jest mnich tisknoucí levou rukou k srdci knihu a podpírající se pravou rukou o hůl. Hlava jeho jest obestřena svatozáří. Dle jistých známek pokládá se tento náhrobník za památník blahosl. Vintíře z doby předhusitské. Ležel kdesi dlouho u kláštera pohozen, až byl r. 1761. na nynější místo zazděn.

V Pošumaví, kde blahosl. Vintíř poustevničil a zemřel, zachovala se v lidu památka jeho do dneška. Vrch u Hartmanic, na němž přebýval, zdvíhající se velebně do výše 1006 metrů, sluje „Horou sv. Vintíře“, a po studánce, z níž píval, má jméno farní ves „Dobrá voda,“ jinak také „Svatý Vintíř“ řečená. Místo asi čtvrt hodiny od této vsi sluje Pouští. Farní chrám v Dobré Vodě je zasvěcen na počest blahosl. Vintíře. Okolní lid putuje posud hojně v tato místa uctít blahoslaveného poustevníka, jenž tu před dávnými věky bohumile žil.¹⁴⁸

Oltářní retabulum a křížová cesta Vladimíry Tesařové¹⁴⁹

Toto natolik ojedinělé dílo v Dobré Vodě u Hartmanic (skleněné oltářní retabulum v kostele sv. Vintíře, předané v roce 2001) si zaslouží svou vlastní stránku, aby se s ním mohl seznámit i ten, kdo se teprve do Dobré Vody chystá.

Fakta

oltář: 4,5×3,3×0,4 metru, 5 tun, 35 figur, je svázaný ocelovou nerezovou konstrukcí

křížová cesta: každé zastavení 1,2×1,0 metru, 120-140 kg

materiál: kompoziční sklovina s 15 % PbO

Vladimíra Tesařová vypráví:

Cesta ke sklu

¹⁴⁸ Prameny Dějin českých. Přeložil z latiny Jos. Truhlář. Díl I. str. 337. Dudíkovy Dějiny Moravy. Díl II. Str. 101—104., 115. 133—137. 154. Opatství u sv. Markéty v Břevnově. Napsal P. B. J. Holub v Časopise společnosti přátel starožitností českých r. 1894. čís. 3. (S vyobrazením náhrobku Vintířova), Drahé kameny z koruny Svatováclavské. Díl I. str. 170—178.

¹⁴⁹ <http://www.dva.cz/oltar.php>; <http://www.dva.cz/oltar/index.html>

Ke sklu jsem se dostala úplně náhodou. V patnácti letech jsem se po základní škole hlásila na sochařinu do Hořic. Zkoušky jsem udělala, ale studovat jsem nemohla, protože byl děda zavřený na uranu. Tenkrát mým rodičům řekl prof. Kolomazník: „Víte, já bych vaši dcerku rád vzal, zkoušky udělala výborně.“ Pak jim ukázal papír ze základní školy, kde stálo, že se nedoporučuje, abych studovala střední školu. Obzvláště takhle ‚zajímavou‘. Tak jsem se musela jít učit brousit sklo do Světlé nad Sázavou. A tam byli docela slušní lidé, kteří mě nijak nechtěli „brzdit“, takže jsem dělala zkoušky do Železného Brodu, kam mě vzali. I tady byli slušní lidé; profesori z vysokých škol, kteří měli zakázanou Prahu. V Brodu jsem tedy studovala čtyři roky střední uměleckoprůmyslovou školu sklářskou - obor skleněné figury. Po střední škole jsem dělala zkoušky na akademii, které jsem sice udělala, ale na studia jsem nenastoupila, protože jsem se vdala.

Sklo jsem nedělala hned po škole. Věnovala jsem se především kresbě. Soukromě jsem studovala techniku malby u prof. Josefa Kadeřábka, našeho rodinného přítele.

To mě bavilo, v tom jsem byla trpělivá. Krása je i v preciznosti - když se naučíte kreslit tak, že vykreslíte každou vrásku na stařecké ruce, zmuchlaný seschlý list. To mě bavilo, v tom jsem byla trpělivá. Musím se k tomu vrátit, protože mě to opravdu hodně bavilo, je to taková čistá práce v teple. To není taková hrůza jako se sklem, kdy člověk padá špinavej do postele a má zmrzačenou duši i tělo.

Nedávno jsem četla, že umění se postavily paláce (všude jsou sbírky moderního umění), které zejí prázdnotou. To je pravda. Obrazy tam sice jsou, ale ty obrazy jsou prázdné. Vytratilo se řemeslo. A ani dnes se na školách neučí technika, ty základy. A učí-li to profesori, pak jen z donucení; nemají k tomu žádný vztah. Jenže v technice je ten základ. Musíte umět nakreslit koňský zadek - ten kůň má na nohách žíly a ty žíly musí být vykreslené, musíte vědět kde má který sval, kde je jaký kloub. A to dneska nedělají. Je to hrozná škoda. Ale třeba je teď jiná doba.

Mě baví dělat precizně zpracované věci. Té trpělivosti mě naučil právě prof. Kadeřábek. Jsou to třeba zátiší, která musí být precizně vykreslená, kde musí být všechny detaily, veškerá struktura. To všechno se tam musí udělat, musí to tam být. A právě tohle pro mě není problém, protože zejména to mě bavilo. Kresbu mě ale nikdo neučil.

Ted', když mám čas, maluji. I když jsem toho v poslední době moc neudělala.

Před Šumavou

Po devadesátém roce, jsem se zúčastnila konkurzů na výzdobu bankovních domů v Praze. Tři jsem vyhrála; to byla Česká spořitelna ve Vodičkově ulici, Komerční banka na Malostranském náměstí a Česká národní banka Na Příkopě. Když na to vzpomínám, musím říci, že získat zakázku na banku Na Příkopě bylo to nejtěžší. Na druhou stranu je třeba si uvědomit, že se jedná o funkcionalistický dům. Nuda, dá se říct. Všechno je tam funkční. A musela jsem tedy všechno podřítit tomu, co tam je. Nemohla jsem si tam moc vymýšlet - reliéfní stěny, které jsou úplně obyčejné; jednoduché luxfery, protože tehdy se nic jiného nepoužívalo. Tenhle konkurz jsem vyhrála možná i díky tomu, že jsem měla původní materiály nastudované.

Oltářní retabulum a křížová cesta - Šumava, Dobrá Voda

V roce 1994 jsem s manželem přišla na Dobrou Vodu. Jsme oba věřící, takže samozřejmě naše první cesta vedla do kostela. Byl úplně prázdný, nezůstalo tam skutečně nic, protože na Dobré Vodě byla šedesát let armáda. Sice byl zevnitř opravený, ale omítka tu nebyla, varhany byly vykradené. Napadlo mě udělat pro kostel skleněné oltářní retabulum. Každého, kdo by takový prázdný prostor viděl, by to napadlo. Stejně tak bych chtěla něco udělat pro prázdný románský kostel sv. Havla na Zbraslavi na Havlíně, což je jeden z nejstarších kostelů na území Prahy. Z něj vyndali starý renesanční oltář, aby ho někdo neukradl, což se běžně stává. Sklo ale nikdo neukradne.

Tohle místo je zvláštní. Je to jediný kostel na světě zasvěcený svatému Vintíři, a i když je to v podstatě německý patron, není mu v Německu žádný kostel zasvěcený. Kostel je tady, v Dobré Vodě, ale vždycky tu žili především Němci, než byli po druhé světové válce byli vysídleni.

Když jsem o nápadu skleněného oltáře pro Dobrou Vodu začala mluvit doma, tak se mi vysmáli. Prý jsem blázen. Ale Bůh po člověku nikdy nechce průměrné věci, vždycky chce věci nad jeho možnosti. A tak jsem se do toho pustila, i když jsem věděla, kolik to bude vážit - znám tu práci, nebyla první takhle velká - a i když mi tvrdili, že je to nad moje síly a že se sedřu. Musím říct, že vždycky když už jsem nemohla, pomodlila jsem se a hned jsem měla sílu a já věděla, že ta síla není ze mě.

Oltářní retabulum

Při vzniku oltáře jsem byla vázaná liturgickou komisí na biskupství. Nemohla jsem si vybírat světce. Jejich výběr byl podřízen tomu, že jsme na hranicích. Moje koncepce, tedy česko-němečtí a nadnárodní světci (Jan Křtitel nebo patroni Evropy Cyril a Metoděj), byla přijata. A každý světec má svůj atribut, což jsem také musela dodržet. Přizpůsobila jsem se tomu, co požadovala liturgická komise a prostoru barokního kostela.

Oltář jsem dělala osm měsíců, což byl neuvěřitelně krátký termín. Projekt byl zčásti financován z programu EU Phare, proto bylo třeba dodržet všechny stanovené podmínky, včetně časových.

Vlastní práce začaly až v dubnu 2001. Děkala jsem pořád, od rána do noci, skoro každý den, kromě neděle. To mi farář zakázal a já jsem byla docela ráda, protože jsem si mohla alespoň v tu neděli odpočinout. Je samozřejmé, že ve skutečnosti jsem začala mnohem dříve. Měla jsem už hotové skici, rozpracované modely. Nejdůležitější je udělat hliněné modely, které se potom odlévají do sádrových forem. To je nejvíce práce. Vintíře jsem dělala jako prvního. V předstihu jsem měla hotového i Štěpána a Gizelu. Soch je na oltáři celkem 35 a každou musíte chladit dva až tři týdny podle velikosti. Tavila jsem ve třech pecích (v Dobré Vodě, na Zbraslavi a v Chýnici, kterou jsem si pronajímala), protože každá pec je blokována dlouhým chlazením.

Vše nakonec dobře dopadlo a celý oltář se slavnostně rozzářil 14. prosince 2001.

Nebyla jsem sama... Pomohla mi celá řada lidí. Především můj manžel Michal, který tady byl, když bylo potřeba. Pomohli mi lidé z obce, starosta Jiří Jukl, obecní četa, ocelovou konstrukci vytvořil pan Karous z Petrovic, sokl dělal Honza Hlavsa ze Sušice se svou firmou. Všichni byli úžasní. S nimi by člověk přešel půl světa.

Skleněné oltářní retabulum z kostela svatého Vintíře v Dobré u Hartmanic

Když jsme retabulum stavěli, nemohli jsme používat žádnou mechanizaci. Jeřábem do kostela nezajedete. Jednotlivé části čtyři chlapi podali o kousek výš stojícím dalším čtyřem chlapům a ti dalším. A všichni neustále hlídali, aby se někde něco neodštíplо, neodřelo. Dávali na to obrovský pozor.

Zelené sklo

Zvolila jsem tento nazelenalý odstín, aby to mělo barvu lesní vody. Kdybych to dělala z čistě bílého transparentního křišťálu, vypadalo by to jako blok ledu. Tento materiál vyráběla sklárna Smržovka. Ty mužský, co to tam dělají, si dali velkou práci a udělali hodně zkoušek, než jsme docílili alespoň trochu přibližného odstínu, jaký jsem chtěla.

Ale i po tom, co oltářní retabulum vzniklo, byl kostel pořád prázdný. Byl tam pořád jen ten oltář, zbytek chyběl. Proto mě napadlo vytvořit křížovou cestu. Na tu jsem měla ale víc času; přibližně rok.

Svatý Vintíř

Svatý Vintíř není u nás příliš známý. Původně byl velmožem, urozeným durynským šlechticem. Ve zralém věku se seznámil s myšlenkami benediktýnů. Rozhodl se skoncovat se svým světským živo-

tem, rozdal majetek a odešel do kláštera Niederalteichu, kde na něj velice zapůsobil opat Gothard. O svatém Vintíři by se dalo říct, že byl takovým spojovacím článkem mezi znesvářenými stranami.

„Bylo by ale omylem se domnívat, že svatý Vintíř prodléval pouze na modlitbách a v těchto málo přívětivých končinách bavorské a české Šumavy. On se zúčastňuje velice aktivně politického života své doby. Jako urozený hrabě měl řadu příbuzných, kteří byli mezi nejmocnějšími osobami v té době v Evropě a můžeme říci na světě. Jeho blízkým příbuzným byl Jindřich II. král a císař, dále Gize-la, sestra Jindřichova, která se provdala za Štěpána, později prohlášeného za svatého. A ty známosti využíval právě jako diplomat v nelehké mezinárodní situaci první poloviny 11. století. Zachránil například v říši vězněného knížete Oldřicha, zároveň stál i v čele německých poselstev“. (PhDr. Vladimír Horpeniak)

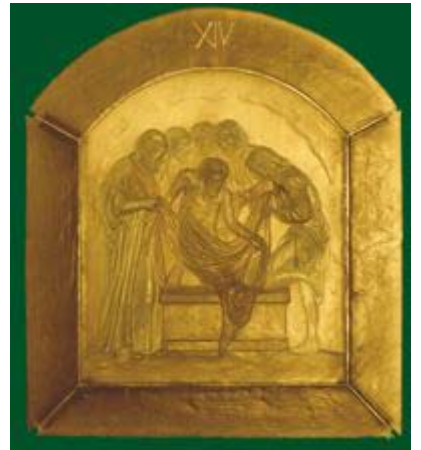
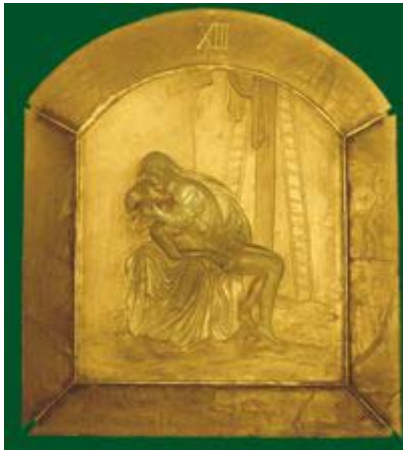
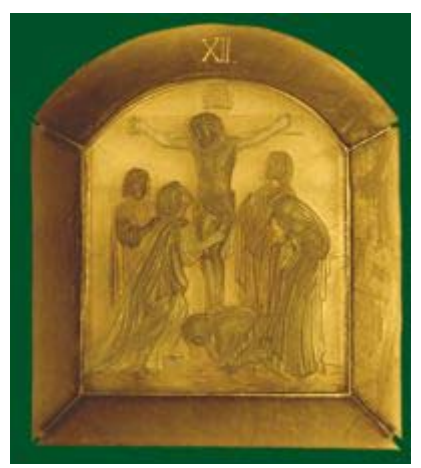
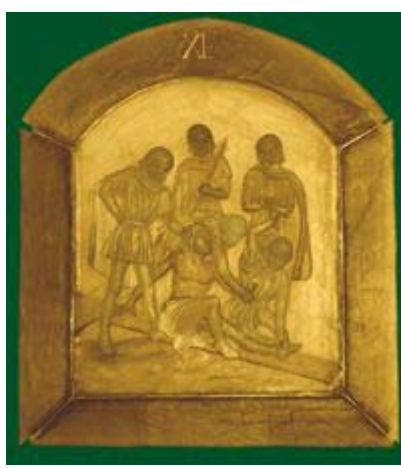
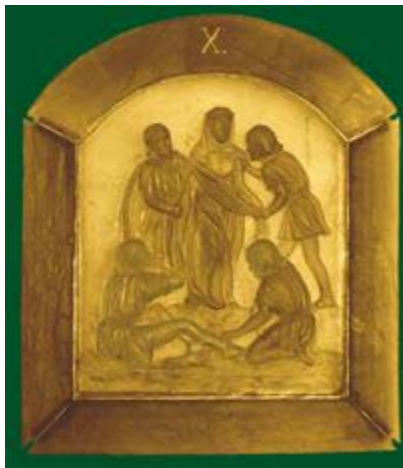
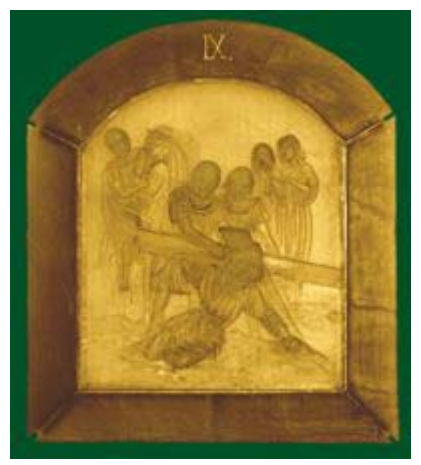
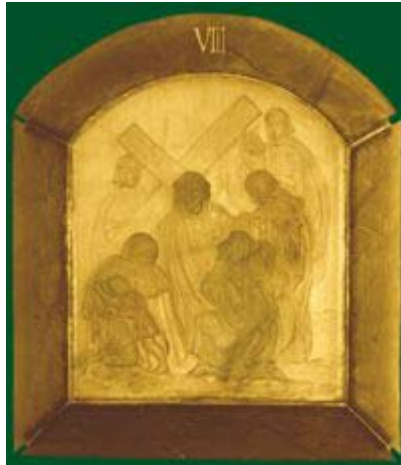
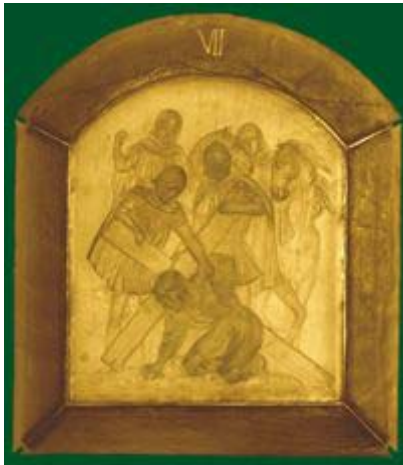
Svatý Vintíř zemřel ve věku devadesáti let, což byl v 11. století úctyhodný věk. Lidé se na místo, kde žil, chodili modlit po celých tisíc let. V Muzeu Šumavy mají dokonce Vintířovu sochu z 15. století, které je připisována zvláštní síla.

„Ta socha údajně byla původně umístěna na stromě v místech poblíž poustevny svatého Vintíře u Dobré Vody u Hartmanic. Vyprávělo se o ní, že lidé ji chtěli přemístit do některého kostela v okolí. Chtěli ji přemístit například do Petrovic, do Hartmanic a do dalších kostelů. Ovšem socha se vždycky vrátila na své místo. Dali ji do truhly, tu truhlu zpevnili různými řemeny a řetězy. Socha opět překonala všechny tyto překážky a vrátila se na původní místo. Proto tedy se lidé rozhodli, že vystaví pro tuto sochu - k úctě sv. Vintíře - kostel v Dobré Vodě, který stojí dodnes a je dodnes cílem poutníků.“ (PhDr. Vladimír Horpeniak)

O tomto pozoruhodném díle byl natčen dokument, který v několika reprízách odvysílala Česká televize. - Na místě působení svatého Vintíře vznikl Dům setkávání sv. Vintíře, který nabízí ubytování a společenství osob různých národů, zejména Čechů a Němců.

Skleněná křížová cesta - kostel sv. Vintíře v Dobré Vodě u Hartmanic

DOSLOV

Stopovali jsme křesťanství jako takové, i v jeho nezvyklé podobě, přestrojené do východního byzantského obřadu a živené slovanskou liturgií, v proměnách staletí od vzniku po současnost. Nepřehlédli jsme jeho státotvornou funkci po celá dvě tisíciletí, kdy působilo jako dělící mezí člověkem kulturním a barbarem. V chápání minulých dob byli barbari považováni za lidi bez jakýchkoli práv, které je třeba na plnohodnotné lidi zkultivovat mocí a přesvědčením o přijetí morálního kodexu světové společnosti. Tento morální kodex hlásalo křesťanství. Kdo nebyl křesťanem, byl člověkem druhé kategorie, spíše však takovým lepším zvířetem. Bylo tedy snahou všech vládců, aby jejich národ přijal křesťanství, ať z přesvědčení, nebo ze zřetelů, a mohl být plnohodnotným a rovnoprávným členem společenství národů té doby.

Slované a Češi s Moravany zvláště dostali pro toto pokřesťanstění mimořádný dar, a to staroslověňštinu, jazyk, srozumitelný všem Slovanům. Pro liturgii a pro snadnou komunikaci bylo vytvořeno Věrozvěsty písmo, které se užívá dodnes a jehož modifikace používají i dnešní moderní východní národy. Přestože v naší vlasti postupně převládl latinský bohoslužebný jazyk nad slovanským, slovanský nikdy zcela nevymizel a zachoval se dodnes jako bohoslužebná řeč ve východních katolických církvích. V pravoslavných církvích, které se postupně staly církvemi národními, byla slověština nahrazena národními jazyky, a tedy se neudržela.

Pro dnešního člověka je středověká čeština či staroslověňština celkem nesrozumitelná. Vývojem se jazyk velmi změnil. Stejným způsobem se oddělily od společného kmene i ostatní slovanské jazyky a prošly svým vývojem, takže dnes už společné slovanské nářečí nelze nalézt. Proto jsou v katolické římské tradici bohoslužby ve staroslověňštině výjimečné, a to pouze při slavnostních příležitostech na význačných slovanských poutních místech podobně, jako i latinské bohoslužby, dnes vyhrazené zejména pro pontifikální bohoslužby a pro mnohonárodní setkání, kde slouží jako řeč Církve.

Čtenář se mohl seznámit vcelku podrobně s celou českou i předčeskou historií, přičemž úhel pohledu byl nastaven přes křesťanství a pro naše poměry a raný a střední středověk navíc i přes staroslověňštinu. Doplněny byly obrázky i mapky, aby celkové poznání bylo ucelenější a plastičtější, než po četbě pouhých faktů.

Milujeme jen to, co známe, se říká. Přál bych si, aby po přečtení knihy výrazně přibýlo vlastenců, ale i přesvědčených křesťanů. O tom koneckonců celé tyto dějiny jsou: o křesťanství ve službě vlasti a o vlasti ve službě křesťanství.

Ing. Rudolf Minář